

Sakarya Üniversitesi
Sakarya University

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Institute of Social Sciences

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Derginin Sahibi

Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Doç. Dr. Haşim Şahin
Owner of the Journal
Assoc. Prof. Haşim Şahin

Editör

Doç. Dr. Haşim Şahin
Editor
Assoc. Prof. Haşim Şahin

Sayı Editörü

Doç. Dr. İsmail Hira
Guest Editor
Assoc. Prof. İsmail Hira

Yardımcı Editör

Arş. Gör. Ayşe Derya Saraçoğlu
Assistant Editor
Res. Assist. Ayşe Derya Saraçoğlu

Sekreteryası

Arş. Gör. Mervan Selçuk
Secretariat
Res. Assist. Mervan Selçuk

Taranan İndeksler TUBİTAK-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)
Indexed by International Political Sciences Abstracts (IPSA)
Worldwide Political Science Abstracts (WPSA)
Public Affairs Information Service (PAIS)
Sociological Abstracts
EBSCO
Columbia International Affairs Online
Social Services Abstracts
Linguistics & Language Behavior Abstracts
ASOS Index
SOBİAD

ISSN: 1306-7885

Cilt/Volume: 12

Sayı/Issue: 1

Yıl/Year: 2017

Baskı/Publication: Aydan Basım ve Yayım Ltd. Şti.
Örnek Sanayi Sitesi Alınteri Bulvarı
364. Sk. No: 4 Ostim/Ankara

Tasarım/Design: FCR Yayın Reklam 0312 310 08 60

İletişim/Contact: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn: 0264 295 70 69

Web: www.aid.sakarya.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için aid@sakarya.edu.tr adresine mail gönderebilirsiniz. Akademik İncelemeler Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İncelemeler Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, aid@sakarya.edu.tr. Journal of Academic Inquiries is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu Prof. Dr. Mahmut Bilen, Sakarya Üniversitesi
Editorial Board Doç. Dr. Haşim Şahin, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir Uçay, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Arif Bilgin, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Duran, İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Davut Dursun, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet Günay, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Bulut, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut Hamit Turan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Veli Yılandı, Sakarya Üniversitesi

Bilim Danışma Kurulu Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu, Selçuk Üniversitesi
Scientific Advisory Board Prof. Dr. Ahmet Bostancı, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Arkan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Berch Berberoglu, Nevada Üniversitesi – Reno
Prof. Dr. Besim F. Dellaloğlu, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Uçar, Osnabrück Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Andı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Savaşan, Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Vergil, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Coşkun, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Jurgen Bellers, Siegen Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Şeyban, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Markus Porsche-Ludwig, National Dong-Hwa Üniversitesi
Prof. Dr. Michael Kimmel, State University of New York
Prof. Dr. Raymond Hinnebusch, St. Andrews Üniversitesi
Prof. Dr. Recai Coşkun, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. William Vélez, Wisconsin-Milwaukee Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Çaylak, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan Piyadeoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. İrfan Haşlak, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılıç, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yüksel Sezgin, City University of New York
Dr. Anindya Sen, Northern Illinois University

Sayı Hakemleri Prof. Dr. Arif Bilgin, Sakarya Üniversitesi
Referees for this Issue Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal Alver, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ergüzel, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Satan Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Aynur Soydan, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Çiğdem Kara, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Hacer Topaktaş, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Hira, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem Erdoğan, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Bilal Çelik, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Aksoy, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer İşbilir, Mimar Sinan Üniversitesi
Doç. Dr. Paki Küçükler, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Safiye Kıranlar, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan Tuna, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Gülmez, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelik, Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ferhat Tekin, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun Kılıçaslan, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Özkul, Bahcesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sarı, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Recep Yıldız, Yalova Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 1** Rodos'un Fetih Günlüğü Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi
The Dairy (Ruzname) of Kanuni Sultan Suleyman's Rhodes Campaign
Mehmet Yaşar Ertaş , Hacer Kılıçaslan
- 37** Rodosçuk Halkının Beslenme Kültürü Üzerine Bazı Gözlemler (1638-1730)
Some Observations on the Nutrition Culture of Rodosçuk People (1638-1730)
Ümit Ekin
- 59** Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography
Türk Kaynakları ve Tarihçilerine Göre Ukrayna Kazakları ve Dmytro Vyshnevetski'nin Faaliyetleri
Ferhad Turanlı
- 83** Knockaloe Kampında Bir Osmanlı Diplomatı: Reşid Sadi Bey'in Esareti (1915-1918)
An Ottoman Diplomat in Knockaloe Camp: Captivity of Reşid Sadi Bey (1915-1918)
Evren Küçük
- 109** Yerelciliğin Zirvesi: 1920'de Erzurum'da Halk Hükümeti Girişimi
The Summit of Localism: Public Government Initiative (PGI) in Erzurum, in 1920
Ali Çiftçi
- 135** Deleuze ve Guattari'de Öznenin Şizoanalitik Özgürlüğü ve Arkaplanı
Schizoanalytic Liberty of Subject in Deleuze and Guattari and Its Background
Ömer Say
- 155** Sosyal Sermaye Bağlamında Erich Fromm ve Sağlıklı Toplum
Erich Fromm and Healthy Community in the Context of Social Capital
Aydın Aktay

173 Üçüncü Yerler Olarak Kafeler ve Gençlik: Balıkesir Örnek Olay İncelemesi

Youth and Cafés as Third Places: A Case Study in Balıkesir

Fahri Çakı, Betül Kızıltepe

203 Uluslararası Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözüm Önerileri (Sakarya Üniversitesi Örneği)

Socio-Economic Problems of International Students and Some Remedies (Sakarya University Case)

Fatih Yardımcıoğlu, Furkan Beşel, Fatih Savaşan

255 Başlık ve Noktalama: Akademik Makale Başlıkları Üzerine Art Zamanlı Bir Dil Bilim İncelemesi

Title and Punctuation: A Diachronic Linguistic Analysis on Academic Article Titles

Şahru Pilten Ufuk

Kitap Tanıtımı / Book Review

281 Ayşe Derya Saraçoğlu

Sekülerliğin Biçimleri Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik
Talal ASAD

Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, 320

291 Lorena P. González Zuluaga

Ahmet Yaşar Ocak. Anı Kovanına Çomak Sokmak
Haşim Şahin

Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, 526

Rodos'un Fetih Günlüğü Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi

*The Dairy (Ruzname) of Kanuni Sultan Suleyman's Rhodes
Campaign*

Mehmet Yaşar Ertaş

Hacer Kılıçaslan

Öz

Bu çalışmada, harp tarihi açısından oldukça önemli olan Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos seferine ait rûznâme, basit transkripsiyon kuralları uyarınca Latin harflerine aktarılmıştır. Rûznâme'nin neşrinde, Feridun Bey'in Münşeâtü's-Selâtin isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kitaplığı 4317 numarada bulunan yazma nüshasından yararlanılmıştır. Çalışmada, rûznâmeler hakkında genel bilgi verilmiş, bu tür metinlerin genel olarak Osmanlı tarihi ve özelde askerî tarih açısından neden önemli olduğu hakkında bir çerçeve ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı sefer organizasyonunun aşamaları ve mahiyeti, menzil sisteminin savaş ve barış dönemlerindeki bütünleştirici ve lojistik önemi bu çerçevenin başlıca unsurlarıdır. Rodos seferinin Osmanlı tarihindeki ve Osmanlı'nın Akdeniz siyasetindeki önemine dair yapılan kısa bilgilendirmenin ardından orijinal metne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rodos Seferi, Rûznâme, Osmanlı Menzil Sistemi.

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, myertas@sakarya.edu.tr

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hacerkilicaslan@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 29.09.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308774

Abstract

In this study, the dairy (ruzname) of Kanuni Sultan Suleyman's Rhodes campaign, which is considerably important in terms of military history, is transliterated into Latin alphabet according to a simple form of transliteration standards. The transliteration is based on the manuscript copy of Feridun Bey's Münşeatü's-Selâtin, available in Suleymaniye Library's Nuruosmaniye section, numbered 4317. In the study, a general framework is given regarding the importance of such ruzname in the Ottoman military history, in addition to general information about the Ottoman ruzname as historical sources. The nature and stages of the Ottoman military organization, integrating role and the logistical importance of menzil system both in war and peace times are the main components of this framework. Followed by a brief information about the crucial role of the siege of Rhodes in the Ottoman Empire's Mediterranean policy, the original text is given.

Keywords: *Siege of Rhodes, Ruzname, Diary, Menzil System*

Giriş

Osmanlı döneminde sefer, hac ve seyahat amaçlı yolculuklarda; güzergâhı, yol üzerindeki konak yerlerini ve bunlar arasındaki mesafeyi ihtiva eden bir tür rehber mahiyetinde muhtelif kayıtlar tutulmuştur. Uzun mesafeli yolculuklar için hayatî önem taşıyan bu kayıtların ekserisi menzîlnâme ve rûznâme adıyla bilinen ve kapsadığı veriler itibariyle belli bir forma kavuşmuş yol günlükleridir. Bununla beraber, hac menzîlnâmeleri¹ sivil bir karakter arzederken; seferler için tutulan menzîlnâme veya rûznâmeler resmî ve bürokratik bir nitelik taşımaktadır.²

Osmanlı döneminde yollar, gerek haberleşme gerek askerî maksatlı olarak resmî bir düzenlemeye tabi tutulmuştu. Anadolu ve Rumeli'deki yollar sağ, sol ve orta kol olmak üzere üç ana güzergâha bölünmüş ve bunları birbirine bağlayan ara yollarla işlevsel bir yol ağı meydana getirilmişti. Güzergâh üzerinde belirli mesafelerde kurulan menziller ise hem resmî haberleşme hem de askerî fonksiyonlarıyla bu yol düzenini tamamlayan bir mahiyetteydi.³ Doğal olarak seferler, devlet tarafından biçimlendirilmiş bu yol ve menzil sistemine bağlı olarak organize ediliyordu. Sefer sırasında çoğunlukla ana güzergâh takip edilmekle birlikte, bazen izlenen rota değiştirilerek ana yoldan sapılmakta, bazen de seferin güzergâhı, ana yoldan farklı bir istikamet-

---

1 A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)," *Osmanlı Araştırmaları XX* (2000): 73-118; İzzet Sak ve Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri," *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2005): 200-260.

2 Rûznâme hakkında bilgi için bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Rûznâme," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 35, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008): 278-281.

3 Osmanlı yol sistemi ve menzil teşkilatı için bk. Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) 1690-1750*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınevi, 2013); Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966); Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar," *Osmanlı Araştırmaları II* (1981): 123-132; M. Yaşar Ertaş, "Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Yol Sistemi," *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, 14-16 Nisan 2011 (Uşak), Cilt II, (İzmir: Meta Basım Yayıncılık, 2011): 625-652.

te olmaktadır. Böyle durumlarda sefer yolu büyük bir bakım ve onarımdan geçirilmekte, iâşe ve ikmal işlerini sağlayabilecek bir menzil düzeni oluşturulmaktadır.⁴

Menzilnâme ve rûznâme adı verilen kayıtlar ise sefere geliş gidişlerde ordunun izlediği yolu, güzergâhtaki ve harp dönemindeki gelişmeleri ihtiva eden bir tür yolculuk ve savaş günlükleridir. Sefer sürecinde padişahın yapıp ettiklerinin de kaydedilmesi hasebiyle, bu kayıtlar, aynı zamanda padişahın da güncesi mahiyetindedir. Bürokratik gelişmelerin ve padişahın günlük işlerinin kaydının tutulması, 15. yüzyıldan itibaren süregelen bir Osmanlı devlet geleneğidir. Bu bağlamda, günlük hadiselelerin kaydedildiği rûznâme adıyla bilinen muhtelif kayıtlar bulunmaktadır ve sefer rûznâmesi veya menzilnâmesi tabir edilen sefer günlüklerini bu kategori altında değerlendirmek mümkündür.⁵

4 M. Yaşar Ertaş, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları,” *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1997): 91-98; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna’da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004); Ömer İşbilir, “XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri,” (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997; M. Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Seferi Örneği 1714-1716)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007); Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş, İran Savaşlarında Organizasyon ve Lojistik*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013); Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006; Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Kuşatması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001; Bekir Gökpınar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

5 Rûznâme veya menzilnâme adı verilen sefer günlüklerinden birçoğu neşredilmiştir. Bk. Nezihî Aykut, “IV. Murad’ın Revan Seferi Menzilnâmesi,” *Tarih Dergisi* 34 (1984): 183-246; Halil Sahillioğlu, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnâmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı),” *Belgeler-Türk Tarihi Belgeler Dergisi* II/3-4 (1965): 1-35; Süheyl Ünver, “Dördüncü Sultan Murad’ın Revan Seferi Kronolojisi,” *Bellekten* XVI/54 (1952): 547-576; Nasuhü’s-Silâhi (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz.: Hüseyin G. Yurdaydın, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976); M. Akif Erdoğan, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi Ruznâmesi,” *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIX/I (2004): 54-74; M. Akif Erdoğan, “Kanuni Sultan Süleyman’ın 1538 Tarihli Karaboğdan Seferi Ruznâmesi,” *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXIX/II (2014): 515-524; M. Akif Erdoğan, “Kanuni Sultan Süleyman’ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi,” *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXIX/I (2014): 167-187; Songül Çolak, *IV. Murat’ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (1638)*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2016). Rûznâme neşirlerine rağmen rûznâmelerin harp tarihi açısından değeri yeterince tartışılmamıştır. Börekçi, özellikle sefer süreci ve lojistiği açısından

Sefer rûznâmeleri, sefer alayında bizzat yer alan kâtipler tarafından, ordunun başkentten ayrılmasından itibaren sefere gidişte, sıcak harp sırasında ve dönüşte yaşanan olayların günü gününe kaydedildiği defterlerdir. Bazılarının müellifi belli olsa da bu kayıtları tutanların kim olduğu çoğunlukla bilinmemektedir. Ancak rûznâmelerdeki anlatım ve üsluba dikkat edildiğinde padişahın yakından izlendiği ve hatta olayların, padişahın yanbaşından anlatıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu kayıtların, olağan günlerde olduğu gibi padişahların sır kâtipleri tarafından tutulmuş olmaları muhtemeldir.

Sefer hâlinde yazıldıklarından, bu kaynaklarda tarihi verilen gün boyunca yaşanan olaylara kısa ve net ifadelerle yer verilir. Müellifinin sefer ve savaş sırasında nerede ve kimle birlikte bulunduğuna bağlı olarak verdiği bilgilerin mahiyeti değişse de sefer rûznâmeleri, belli başlı konularda bize önemli bilgiler verir. Seferin başlangıç ve bitiş tarihleri, sefere gidiş, sıcak harp dönemi ve dönüş süreleri, sefer güzergâhı üzerindeki menzillerini ayrıntılı olarak rûznâmelerden öğrenmek mümkündür. Ayrıca nüzul emini idaresinde menzil sisteminin nasıl kurulduğu, ordu iaşesinin nasıl temin edildiği, ordu iaşesi için gerekli yiyecek ve içeceklerin nerelerden temin edildiği gibi hususlarda da rûznâmeler, önemli bilgi kaynaklarıdır.

Rûznâmeler, sefer organizasyonun en önemli aşamalarından olan ordunun toplanma süreciyle ilgili de net ve sağlıklı bilgiler ihtiva etmektedir. Padişah, serdar-ı ekrem veya serdarların komutasında sefere çıkan ordunun nasıl bir takvim içinde bir araya geldiği veya planlı bir şekilde nerede ve nasıl farklı güzergâhlara ayrıldıklarına dair önemli veriler de rûznâmelerde mevcuttur. Ordu komutanı karadan sefere gittiğinde -ki Osmanlı merkez ordusu, savaş bölgesine büyük oranda karadan gidiyordu- Osmanlı bürokrasisinin bir üyesi olan rûznâme kâtipleri de karadan hareket etmek durumunda kaldıklarından, sefer rûznâmelerinde gidiş ve dönüşlerde merkez ve kara ordusuna bağlı gelişmeler kaydedilmiştir. Bu sebeple, deniz birlikleri ile ilgili geliş-

---

rûznâmelerin kısa bir değerlendirmesini yapmıştır. Günhan Börekçi, "Yeni Bir Kaynağın Işığında Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi: Menzil Geçişleri ve Lojistik Sorunlar," *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi Savaş Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, haz.: Kahraman Şakul, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013): 200-216.

meler, rûznâmelerde, ancak donanmadan merkez ordusuna gönderilen haberlere bağlı olarak yer bulmuştur.

Sefere çıkışta ve yol sırasında icra edilen törenler ile sefer boyunca tertip edilen sportif etkinlikler ve eğlenceler hakkında da rûznâmeler oldukça önemlidir. Rûznâmelerde, ordunun hangi menzilde ne kadar konakladığı, hangi şehirlere uğradığı ve yürüyüş sırasında nasıl vakit geçirdiği, yol üzerinde şehir ve kasaba halkının padişah veya serdarı nasıl karşıladıkları hususlarında da kısa ancak önemli verilere ulaşılmaktadır. Yine sefer sırasında gerçekleşen divanlar ve kurulan harp meclisleri, gerçekleşen emir ve duyurular, asker arasında yayılan dedikodular, düşman hakkındaki istihbarat, konaklanan bölgelerde ve ordu içinde yaşanan asayiş sorunları da rûznâmelerde yer alan bilgilerdendir.

Yolun fizikî durumu, uzun mesafeleri yürümek zorunda kalan askerlerin yollarda ne tür sıkıntılar çektiği ve hangi şartlar altında savaş gittiklerine dair hem yolun hem de askerin durumunu gözler önüne serecek bilgilere ulaşmak mümkündür. Rûznâmelerin ihtiva ettiği bir diğer konu başlığı ise sefer güzergâhının coğrafi ve topografik unsurları ile sefer sırasındaki iklimsel verilerdir. Her ne kadar kısa bilgiler de olsalar; yolun geçtiği bölgenin ovalık, dağlık, taşlık, derelik gibi kısa betimlemeleri askerî ve yerel tarih açısından oldukça önemlidir. Yine güzergâhtaki yer ve mevki isimleri de toponomi açısından fevkalade önem arz etmektedir.

Rûznâmelerin kısa bilgileri içinde en kıymetlilerinden biri de sıcak harp dönemine ilişkin olanlardır. Osmanlı ve düşman ordularının savaş sırasındaki durumları, ordunun izlediği strateji ve taktikler, askerin psikolojisi, sevk ve idaresi, muharebe ve safahatı hakkında savaş tanıklarının kaleme aldıkları tarihler dışında, herhalde, en sağlam ve nitelikli bilgiler rûznâmelerdeki kayıtlardır. Dolayısıyla, sefer rûznâmeleri, çok yönlü ve oldukça önemli veriler içermeleri ve Osmanlı askerî tarihine yeni perspektifler kazandırabilecek kritik okumalara elverişli olmaları bakımından, harp tarihinin en önemli kaynaklarından biridir.

Harp tarihi açısından oldukça önemli sefer rûznâmelerinden biri de Rodos seferine ait rûznâmedir. Bilindiği gibi 1522 yılında

gerçekleşen Rodos'un fethi, Kanuni döneminde Osmanlı Devleti'nin güçlü ve büyük bir imparatorluğa dönüşmesinde önemli dönüm noktalarından biridir. Kanuni Sultan Süleyman, Rodos'u şövalyelerin elinden alarak İstanbul-Mısır arasındaki yolun güvenliğini sağlamak, şövalyelerin korsanlık faaliyetlerine son vermek, Rodos'ta esir kalmış binlerce Müslümanı kurtarmak, Osmanlı'nın içişlerine sürekli müdahalelerde bulunan şövalyeleri bölgeden uzaklaştırmak ve Fatih Sultan Mehmet dönemindeki Rodos kuşatmasında alınan mağlubiyetin hicabını ortadan kaldırmak amacıyla Rodos seferine çıkmıştı.

Rodos'un fethini ihtiva eden bu rûznâme, 2004 yılında, Mehmet Akif Erdoğan tarafından Tarih İncelemeleri Dergisi'nin 19. cildinde yayınlanmıştı.⁶ Ancak Erdoğan'nun rûznâmeyi neşrederken yararlandığı Viyana Milli Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Bölümü'ndeki nüsha, seferin tamamını içermeyen eksik bir nüshadır. Zaten Erdoğan da bu hususu "*incelediğim mikrofilmde 68a-71b yapırları arası eksiktir.*" ifadesi ile belirtmiştir.⁷ Bu kısım Hicri 928 senesi Zilhicce ayının 15. gününden 929 senesi Safer ayının 7. gününe kadar olan ve savaşın en şiddetli olduğu dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla, daha önce neşredilmiş olmasına rağmen yaklaşık 50 günlük bir sürecin eksik olması sebebiyle, sefer sürecinin tamamını ihtiva eden bir nüshadan yararlanılarak rûznâmenin yeniden yayına hazırlanması uygun görülmüştür. Rodos Seferi Rûznâmesi'nin neşrinde, rûznâmenin tamamını içeren Feridun Bey'in Münşeâtü's-Selâtin isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kitaplığı 4317 numarada bulunan yazma nüshasından yararlanılmıştır. Rodos Seferi Rûznâmesi, bu eserin 299b-306b varakları arasında kayıtlıdır.

Rûznâme'ye göre Rodos seferi için 16 Haziran 1522 Pazartesi günü İstanbul'dan ayrılarak Üsküdar'a geçen Kanuni Sultan Süleyman; İznik, Kütahya, Denizli, Muğla üzerinden 41 günlük bir yolculuktan sonra Marmaris'e ulaşmış ve 43. gün Rodos'a geçmiştir. 29 Temmuz Salı günü başlayan kuşatma yaklaşık 153 gün sürmüştür. Rodos'un fethinden sonra 2 Ocak 1523 günü adadan ayrılarak

---

6 M. Akif Erdoğan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznâmesi," *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIX/I (2004): 54-74.

7 Erdoğan, "Rodos Seferi Ruznâmesi," 67.

Marmaris'e geçen Kanuni; Marmaris, Ula, Muğla, Saz, Alaşehir, Akhisar, Susıgırlık, Subaş, Balabanlı, Umurbey ve Dil üzerinden 19 menzillik güzergâhı 26 günde almış ve 29 Ocak 1523 günü İstanbul'a dönmüştür. Padişahın bizzat katıldığı, Rodos'un fethi ile sonuçlanan bu sefer 233 gün sürmüştür. Rodos Seferi Rûznâmesi, ayrıntılı bir sefer günlüğü olmayıp çoğunlukla kısa notlardan ibarettir. Bununla beraber bazı günlere veya olaylara dair daha kapsamlı bilgiler de verilmiştir. Eserde; 233 gün, yani yaklaşık 7,5 ay boyunca tutulmuş kayıtlar yer almaktadır.

Metin neşredilirken basit transkripsiyon kuralları uygulanmıştır. Esas alınan nüshadaki istinsahtan kaynaklandığını düşündüğümüz bazı eksik ve yanlışlar, basılı nüsha ve Erdoğan'ın makalesi ile karşılaştırılarak ikmal edilmiştir. Bununla birlikte, yazmadaki yanlışların basılı nüshada da aynen tekrarlanmış olması; Erdoğan'ın neşrinin tamam olmaması ve bunun yanısıra önemli bazı eksikliklerinin bulunması; kimi yanlış ve eksikliklerin tarafımızdan düzeltilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca, anlaşılmasını kolaylaştırmak için metne, bütünlüğü bozmayacak şekilde bazı kelimeler eklenmiştir. Metinde yapılan düzeltme ve eklemeler köşeli parantezle verilerek orijinal metinden farkı belirginleştirilmiştir.

Rûznâme Metni

[299b] Ber-vech-i tafsîl Pâdişâh-ı Cihân-penâh, devlet ile mahrûsaya İstanbul'dan azm-i feth-i kal'a-yı Rodos edüb gerü medîne-i mezbûreye gelince menâzil ve rûz be-rûz [zuhûr] eden hadisâtıdır ki ketb olundu. El-vâki' fî 21.

Şehr-i Recebü'l-Mürecceb Sene 928

[Haziran 1522]

Ve sa'âdetle kendüler buyurmazdan evvel, şehr-i mezbûrun dokuzuncu günü deryâdan Donanma-yı Hümâyûn ile Mustafa Paşa revâne oldu.

Yevmü'l-isneyn fî 21 minh [16 Haziran]: Yevm-i mezkûrda Pâdişâh Hazretleri sa'âdetle rûy-ı deryâdan ubûr edüb Üsküdar yakasına teşrîf buyurdu.

Yevmü's-selâse fî 22 minh [17 Haziran]: Oturak.

Yevmü'l-erba'a fî 23 minh [18 Haziran]: Maltepe konağına.

Yevmü'l-hamîs fî 24 minh [19 Haziran]: Tekürçayırı konağına Kızılbaş'dan bir dil geldi.

Yevmü'l-cum'a fî 25 minh [20 Haziran]: Hereke konağına. İki konak bir oldu. Kızılbaş'dan Emir nâm bir câsûs geldi.

Yevmü's-sebt fî 26⁸ minh [21 Haziran]: Çınarlı konağına.

Yevmü'l-ahad fî 27⁹ minh [22 Haziran]: İznikmid'de Sitare köprüsü kurbünde konuldu.

Yevmü'l-isneyn fî 28 minh [23 Haziran]: Kazıklı derbendinin berü başında konuldu.

Yevmü's-selâse fî 29 minh [24 Haziran]: Derbend-i mezbûrun ağzında Dikilü demekle ma'rûf mevzi'e konuldu. Yevm-i mesfûrda Rumeli'nden ulaklar gelüp Engürüs banlarından Erdel nâm ban Eflâk üzerine azm etdüğü ecilden ol diyârlar ziyâde fetret ve dalgalık olduğı haberin verdi.

Yevmü'l-erba'a fî selh-i Receb [25 Haziran]: İznik kurbünde Panbukçu konağına.

**[Şehr-i Şa'ban Sene 928]¹⁰
[Haziran-Temmuz 1522]**

Yevmü'l-hamîs fî gurre-i şehr-i Şa'ban sene 928 [26 Haziran]: Yenişehir konağına.

Yevmü'l-cum'a fî 2 minh [27 Haziran]: Akbıyık¹¹ konağına.

---

8 Yazma ve basma nüshada yanlılıkla 16 olarak yazılan tarih, metin hazırlanırken düzeltilmiştir.

9 Yazma ve basma nüshada yanlılıkla 17 olarak yazılan tarih, metin hazırlanırken düzeltilmiştir.

10 Metnin insicamının bozulmaması amacıyla, metin içindeki başlık, cümle içinden koparılmamış, köşeli parantez içine alınarak tekraren başlık şeklinde belirginleştirilerek yazılmıştır.

11 Bu menzil, Münşeât'ın bu çalışmada kullanılan yazma nüshası ile matbu nüshasında yanlılıkla İznik olarak kaydedilmiştir. Menzilin adı Erdoğan'nun neşrettiği metindeki gibi Akbıyık'tır. Bu sebeple, metinde doğrusu yazılmıştır.

Yevmü's-sebt fî 3 [minh] [28 Haziran]: Ermenipazarı kurbünde Zincirlikuyu'ya. Bu menzilde iki konak bir oldu.

Yevmü'l-ahad fî 4 minh [29 Haziran]: Ermeni derbendi geçülüp İnönü önünde konuldu.¹²

Yevmü'l-isneyn fî 5 minh [30 Haziran]: Kızılkaya ılıcası konağına.

Yevmü's-selâse fî 6 minh [1 Temmuz]: Kütahya sahrasına. Yevm-i mezbûrda Anadolu Beylerbeyisi Kasım Paşa ve Yeniçeriler Ağası Balı Ağa Pâdişâh'a karşı gelüp ve Azeb¹³ Ağası Ali Bey dahi külli-yen azeble istikbâl edüb hayli şenlikler oldu ve rûz-ı mezkûr¹⁴ Temmuz vâki' olmuş idi.

Yevmü'l-erba'a fî 7 minh [2 Temmuz]: Kütahya'da oturak. Dîvân olup Anadolu beylerbeyisi cümle beyler ile pîşkeş çekdiler ve Rumeli beylerbeyisi dahi gelüp mülâkî oldu.

Yevmü'l-hamîs fî 8 minh [3 Temmuz]: Oturak. Rumeli beylerbeyisi beyleriyle el öpdüler.

Yevmü'l-cum'a fî 9 minh [4 Temmuz]: Altuntaş sahrasında Pınarbaşı konağına ki ziyâde ba'îd konaktır.

Yevmü's-sebt fî 10 minh [5 Temmuz]: Ağcaözü karyesine bugün Mustafa Paşa Marmaros iskelesinden ubûr eylemiş.

Yevmü'l-ahad fî 11 [minh] [6 Temmuz]: Sincanlı sahrasına konuldu.

Yevmü'l-isneyn fî 12 minh [7 Temmuz]: Sandıklı sahrası konağına.

Yevmü's-selâse fî 13 minh [8 Temmuz]: Şeyhlü karyesi konağına. Gâyet ba'îd konaktır.

Yevmü'l-erba'a fî 14 minh [9 Temmuz]: Kavak karyesi konağına.

12 "Ermeni Derbendi geçülüp İnönü önünde konuldu. Yine iki konak bir kılındı." Erdoğan, 58.

13 Bu kelime, yazma ve matbu nüshada "arab" şeklinde geçmektedir. Ancak "azeb" olması gerektiği düşünüldüğünden metinde düzeltme yapılmıştır.

14 "...rûz-ı mezbûr ibtidâen Temmuz vâki' olmuş idi." Erdoğan, 58.

na. Rodos cânibinden Mustafa Paşa Hazretleri'nden bir çavuş gelüb
“Kal'ayı rızaları ile vermek ihtimali yokdur.” deyü nakl eyledi.

Yevmü'l-hamîs fî 15 minh [10 Temmuz]: Honaz kasabası kurbün-
de Ilıpınar konağına. Su muzâyakası olmağın üç konak bir oldu ve
menzil-i mezbûr gâyet havası vahîm yerdir.

Yevmü'l-cum'a fî 16 minh [11 Temmuz]: Oturak.

Yevmü's-sebt¹⁵ fî 17 minh [12 Temmuz]: Oturak. Lazkıyye kurbün-
de Ak Kârbânsarây konağına.

Yevmü'l-ahad fî [300a] 18 minh [13 Temmuz]: Tonca konağına,
ziyâde sâhil yerdir.

Yevmü'l-isneyn fî 19 minh [14 Temmuz]: Çoban ılıcası konağına.
Engürüs kal'alarından Hersek Sancağı Beyi Ahmed Paşa karındaşı
Mahmud Bey bir kal'a feth etdüğü haberi geldi.

Yevmü's-selâse fî 20 minh [15 Temmuz]: Kırksöğüd çayırı konağı-
na. İki konak bir oldu.

Yevmü'l-erba'a fî 21 minh [16 Temmuz]: Oturak. Akrebi çok yer-
dir.

Yevmü'l-hamîs fî [22] minh [17 Temmuz]: Nehr-i Bozdoğan kona-
ğına. İki konak bir oldu. Bugün eşirrâdan Kara Kadı nâm bir şahıs
salb eylediler. Sâbıkan Konya Kanya¹⁶ kadısı imiş.

Yevmü'l-cum'a fî 23 minh [18 Temmuz]: Oturak. Mukaddemâ He-
reke nâm kal'a fethine gemiler ile bir mikdâr yeniçeri gönderilmiş
idi. Lağım ile feth eylemişler. Hâliyâ haberi geldi.

Yevmü's-sebt fî 24 minh [19 Temmuz]: Dalama konağına. Bugün
Ahmed Paşa bir mikdâr asker ile ilerü gitmek emr olundu.

Yevmü'l-ahad fî 25 minh¹⁷ [20 Temmuz]: Şahmederesi konağına.

---

15 “fî 17 minh” yazmada tekrar edilmiştir.

16 قانيه (kanya) kelimesi tam olarak anlaşılmasa da ikileme gibi bilinçli bir kullanım olabileceği düşüncesiyle aynen bırakılmıştır.

17 Bu kısımda bir önceki menzilin adı “Dalama konağına ve...” ibaresi ile tekrar edilmiştir. Bu sebeple söz konusu ibare ana metinden çıkarılmıştır.

Yevmü'l-isneyn fî 26 minh [21 Temmuz]: Kasaba-yı Çine sahrasına konuldu. Mukeddemâ Ferhad Paşa'yı Şehsüvar oğlu Ali Bey kaskına askerle göndermişlerdi. Müşârünileyh dahi varup bir hîle ile kendüyü ve üç nefer oğullarını tutup katl eylediği haberi geldi ve başları dahi geldi.

Yevmü's-selâse fî 27 minh [22 Temmuz]: Bozöyük konağına. Gâyet uzak menzildir. Fevka'l-hadd zîk ve sa'b ve düş-vâr yerler olmağın, askere iskeleye varınca icâzet verildi ve hem Gökbel nâm bir derbend aşıldı.

Yevmü'l-erba'a fî 28 minh [23 Temmuz]: Muğla kurbünde Karabağ sahrası konağına.

Yevmü'l-hamîs fî 29 minh [24 Temmuz]: Oturak. Ahmed Paşa'dan âdem gelüp “**İskele ziyâde kesretedir, geçilmek ihtimali yokdur.**” deyü bil[dir]dikde Pâdişâh sa'âdetle tahammül etmeyüp, göçüp iskele cânibine müteveccih oldu.

Fî Şehr-i Gurre-i Ramazânü'l-Mübârek senè 928

[Temmuz-Ağustos 1522]

Yevmü'l-cum'a gurre-i minh [25 Temmuz]: Gökova konağına. Bugün Kargasekmez nâm bir sa'b dağ aşıldı. Gâyet de sa'b yerdir.

Yevmü's-sebt fî 2 minh [26 Temmuz]: İskele-i Marmaros konağına. Bugün kapu halkı ve yeniçeri geçmeğe ikdâm eylediler ve Rumeli askeri ile Anadolu askeri geçmişlerdi.

Yevmü'l-ahad fî 3 minh [27 Temmuz]: Oturak. Cümle beylik davar ve sâ'ir asker davarları gerüsüne gönderildi.

Yevmü'l-isneyn fî 4 minh [28 Temmuz]: Rodos cezâresine.

Fî 28¹⁸ Temmuz: Bugün devletle deryâdan ubûr edüb cezâre-yi mezbûreye geldüğü, ne denlü donanma ve sâ'ir gemiler varsa cümlesinden peyâ-pey toplar ve darbzenler atılıp kemâl-i mertebede şenlikler eylediler. Bugünden sonra cenge mübâşeret eylediler.¹⁹

18 Eserde “22 Temmuz” olarak yer alan bu kısım, kronoloji gereği 28 Temmuz olarak değiştirilmiştir.

19 “*Ve her yakadan ikdâm-ı tâm ve ihtimâm-ı tamâm olunmasına Hüdâvendigâr-ı Âli-*

Esnâ-yı Cenkte Vâki' Olan Havâdis ve Vekâyi'dir ki Ale't- Tafsîl Ketb ü Sebt Olundu

Yevmü's-selâse fî 5 minh [29 Temmuz]: Ceng-i azîm olub küffâr-ı hâk-sâr bir mertebede toplar atdı ki hesaba gelmez. Anadolu kolunda olan meterisi harâb edüp birkaç nefer topçu helâk eyledi.

Yevmü'l-erba'a fî 6 minh [30 Temmuz]: Dîvân oldu. Bugün yine kefere gulüvv edüp Müslümanları tazyîk eyledi. Cemî'-i meterisleri zîr ü zeber eyledi. Hemân dağlar kesilüp toprak sürmeğe ibtidâ eylediler.

Yevmü'l-hamîs fî 7 minh [31 Temmuz]: Pâdişâh Hazretleri tebdîl-i mekân edüp, küffâr bir mertebe ikdâm eyledi ki hava'î topdan gayrı bir pâre topun atmakta fûrû-mânde oldular.

Yevmü'l-cum'a fî 8 minh [1 Ağustos]: İbtidâ-yı Ağustos. Kefere, hava'î [300b] topdan müte'ezzî oldukları ecilden nâkûs çalmağa tenbîh edüp yer altına kaçmağa ibtidâ eylediler.

Yevmü's-sebt fî 9 minh [2 Ağustos]: Yaprakdan bir çardak yaptılar, Pâdişâh seyr etmek için.

Yevmü'l-ahad fî 10 minh [3 Ağustos]: Ceng-i azîm oldu ve alay topları ve onların emsâli birkaç top çeküp meterislere iletdiler.

Yevmü'l-isneyn fî 11 minh [4 Ağustos]: [Boş]

Yevmü's-selâse fî 12 minh [5 Ağustos]: Bugün donanma gemilerinden, Kurdoğlu'na birkaç pâre gemi verdiler, yürüyüş günü ol dahi denizden yürüye.

Yevmü'l-erba'a fî 13 minh [6 Ağustos]: Anadolu kolunda hendek kazulurken birkaç varul top otu bulundu.

Yevmü'l-hamîs fî 14 minh [7 Ağustos]: [Boş]

Yevmü'l-cum'a fî 15 minh [8 Ağustos]: "Mısır'dan donanma gelir." deyü şâyi' oldu.

Yevmü's-sebt fî 16 minh [9 Ağustos]: Dîvân olup Mısır cânibinden

---

tebâr cânibinden çavuşlar ile tenbîh ve te'kid buyruldu." Erdoğru, 60.

Hayır Bey'in yirmi dört pâre mükemmel donanması gelüp, kal'a önüne uğradıklarında kefere,²⁰ gemileri top ve darbzene tutup nice def'a atacak, bunlar Hakk'a tevekkül edüb, cemî' atup, ceng ederek gelüp, berü cânibde donanma gemilerine mülâkî oldular. Asla zarâr ve ziyân olmadı.

Yevmü'l-ahad fî 17 minh [10 Ağustos]: Bugün dîvân olup feth husûsunda müşâvere olundu ve kal'anın Çanlıkule demekle ma'rûf kulesi, Ayas Paşa kolunda bugün zîr ü zeber oldu. Küffâr be-gâyet bî-huzûr olmuş. Paşa-yı mezbûr topçulara birer ra'nâ çatma kaftan in'âm eyledi.

Yevmü'l-isneyn fî 18 minh [11 Ağustos]: Dîvân olup, Hayır Bey'in pîşkeşi çekilüp, ba'z-ı Çerâkise el öpdü. Mustafa Paşa kolunda iki câsûs tutulup kethüdâsı dîvâna getürdü ki birisi mukaddemâ bizim askerden kaçup varmış imiş. Melâ'inin "*hava'î topdan ahvâli ziyâde diğere-gündür.*" deyü haber verdi.

Yevmü's-selâse fî 19 minh [12 Ağustos]: Pâdişâh süvâr olup Santarluoğlu bağçesin seyrân eyledi. Kal'ada olan kefere gece ile şeb-hûn etmek kasd eyledikleri ma'lûm olmağın, cebe üleşdirdiler.

Yevmü'l-erba'a fî 20 minh [13 Ağustos]: Mukaddemâ kazmağa başladıkları hendeği koyup dahi ilerüden bir gece içinde tekrâr hendeğe ibtidâ eylediler ve Mısır'dan gelen askere Pîrî Paşa gedüğü kurbünde yer ta'yîn olunup birkaç tabl verildi.

Yevmü'l-hamîs fî 21 [minh] [14 Ağustos]: Bugün Kara Mahmud nâm re'îsi İllik²¹ nâm kal'a fethine îsâl eylediler.

Yevmü'l-cum'a fî 22 minh [15 Ağustos]: Bugünden Pîrî Paşa topların kurup muhârebeye meşgûl oldu.

Yevmü's-sebt fî 23 minh [16 Ağustos]: İlbasan alay beyisi şehîd oldu.

Yevmü'l-ahad fî 24 minh [17 Ağustos]: [Boş]

Yevmü'l-isneyn fî 25 minh [18 Ağustos]: Sürdükları toprak bugün

20 "...kal'a önüne uğradıklarında kefere kal'adan gemileri top ve..." Erdoğan, 60.

21 Metinde İllik olarak geçen bu kale, İlyaki Kalesi'dir.

hendek kenârına varup, içine seng ü çüb pertâb etmeğe ibtidâ eylediler. Anadolu kolunda olan hendek yıkılıp, hayli sipâhî[yi] basup helâk eyledi.

Yevmü's-selâse fî 26 minh [19 Ağustos]: Ceng-i azîm olup Anadolu kolunda üç yüz mikdârı kefere Pîrî Paşa'nın topların basup, dil almak kasdına, kal'adan taşra çıkup top hendeğine müteveccih oldukları gibi, bu cânibden dahi hücum olunup, melâ'in karâr edemeyüp yine kal'aya firâr etdiklerinde, iki baş kesilüp bir dil alındı.

Yevmü'l-erba'a [301a] fî 27 minh [20 Ağustos]: Bugün kal'adan kâfir çıkup amma bir lahza karâr etmeyüp, gerüsüne firâr eylediler.

Yevmü'l-hamîs fî 28 minh [21 Ağustos]: Bugün kefere topçularından bir şahıs gelüp itâ'at eyledi.

Yevmü'l-cum'a fî 29 minh [22 Ağustos]: Bugün yine Anadolu kolunda bir mikdâr kâfir çıkup mukâbele oldukda, üç nefer diri kâfir tutulup bizden iki kişi mecrûh oldu.

Fî Şehr-i Şevvâlü'l-Mükerrem Sene 928²²
[Ağustos-Eylül 1522]²³

Yevmü's-sebt fî gurre-i minh [24 Ağustos]: Ale's-seher Kânûn-ı Osmânî üzere, vüzerâ ve ekâbir ve ümerâ el öpüp, ba'de't-ta'âm eğlenmeyüp kal'a cânibine teveccüh eylediler. Rumeli kolunda bir mikdâr kâfir çıkup, cür'et edemeyüp yine içerüye firâr eylediler.

Yevmü'l-ahad fî 2 minh [25 Ağustos]: Ceng-i azîm oldu.

Yevmü'l-isneyn fî 3 minh [26 Ağustos]: San'atında mahâretle ma'rûf Topçubaşı oğlu Mehmed nâm topçu şehîd oldu.

---

22 Yazmada sehven 927 olarak yazılmıştır.

23 Günümüz takvim hesaplamalarına göre 1522 yılındaki Ramazan ayı 30 gün çekerken, Ruznâme ve Celalzâde'nin Fetihnâmesi'ne göre Ramazan ayı 29 gündür. Dolayısıyla, 1 Şevval yani Ramazan Bayramı'nın ilk günü temel kaynaklarımızda "yevmü's-sebt" yani Cumartesi olarak gösterilmişken, tarih çeviri kılavuzlarına göre bayram, 24 Ağustos Pazar gününe denk gelmektedir. Bu uyumsuzluktan dolayı, 23 Ağustos günü de miladî tarih kılavuzlarında yer almamaktadır. Şevval ayı için ortaya çıkan bu uyumsuzluk sefer sürecinde birkaç defa tekrarlanmıştır. Ancak yıl içinde her iki takvimdeki günler bir süre sonra tekrar eşitlenmiştir. Dolayısıyla, hicrî takvimle miladî takvim arasında tam bir denklik kurmak mümkün değildir.

Yevmü's-selâse fî 4 minh [27 Ağustos]: Sâbıkan kal'a topçuları "Kat'â cezîrede bir âdem yürütmeyelim." deyü da'vâ-yı merd ederler imiş. Hâliyâ beyleri Megali Mastori²⁴ getürdüp "Kanı kal'a kurbüne değil, cezîre dâ'iresine âdem uğratmasanız gerek idi!" dedükde, "Biz Türk'ün yer altından geleceğın bilmezdik." demişler. İçerüden bir kimesne kaçup haber verdi.

Yevmü'l-erba'a fî 5 minh [28 Ağustos]: Ceng oldu.

Yevmü'l-hamîs fî 6 minh [29 Ağustos]: Bugün cümle ordu halkı hendeğe taş ve ağaç taşıyup doldurmağa emr olundu ve Pîrî Paşa ile Kasım Paşa'nın topları atıldı.

Yevmü'l-cum'a fî 7 minh [30 Ağustos]: Pîrî Paşa topların atmağa başladı. Zîrâ bugüne gelince, bunlar bir topu ıslâh eyleyüp atınca, kefere otuz mikdârı top havale edüp zîr ü zeber ederdi.

Yevmü's-sebt fî 8 minh [31 Ağustos]: Ale's-seher hendek bi't-temâm mâlâ-mâl olup, dolmasıçün cezîrede mevcûd olan bende ve âzâde, a'lâ ve ednâ kal'a cânibine müteveccih oldular.

Yevmü'l-ahad fî 9 minh [1 Eylül]: Hisâr muhâsara olunalıdan berü, kefere [ü] fecere pazar günlerinde kal'ayı bayraklariyle tezyîn edüp, kendüler dahi bi'l-küllîye mest ve onar olup, bir mertebede ceng ederlerdi ki kâbil-i tahrîr değildir. Bugün dahi ziyâde katli-i şedîd oldu.

Yevmü'l-isneyn fî 10 minh [2 Eylül]: Dîvân olup, kal'a tedbîrin etdiler ve Ahmed Paşa zindân-ı kuleyi döğmeğe ibtidâ eyledi ve bir mikdârın vîrân eyledi.

Yevmü's-selâse fî 11 minh [3 Eylül]: Kara Mahmud nâm re'îsi ki bir mikdâr asker ile mukaddemâ İllik nâm kal'a fethine göndermişler idi. "İbtidâ yürüyüşde kendü pîşrev olduğu ecilden, şakalozile urulup şehîd oldu." deyü haber geldi. Âhir, kal'a dahi feth olundu.

Yevmü'l-erba'a fî 12 minh [4 Eylül]: Ahmed Paşa kolunda olan hendek memlû olmağa karîb olup; Hüdâvendigâr, vüzerâ ve ümerânın ahvâline muttali' olmak için kapucular kethüdâsı Yakub Bey'i gönderdiler.

24 Rodos şovalyelerinin üstad-ı azâmı.

Yevmü'l-hamîs fî 13 minh [5 Eylül]: Mustafa Paşa kolunda bir lağıma od verilüp bir kule zîr ü zeber oldu ve cümle ne denlü toplar varsa birden atıldı. Küffâr, yürüyüş ederler zannedüp top ve tüfenk birle âlî cenk oldu ve hisâr üzerinden küffârın bir sancağı ve birkaç meçi alındı.

Yevmü'l-cum'a fî 14 minh [6 Eylül]: İncirlü nâm kal'a ahâlisi itâ'at edüp miftâhların getürdüler ve lağım kazılırken küffâr rast gelüp bî-hadd neft²⁵ saçdı amma kimesneye zarar olmadı.

Yevmü's-sebt fî [301b] 15 minh [7 Eylül]: Dîvân olup yirmi beş kâdî azl olundu, vilâyet-i Anadolu'dan.

Yevmü'l-ahad fî 16 minh [8 Eylül]: Bir mürted câsûs tutulup ahvâl-i küffârdan istifsâr olundukda “*sâbikan od verilen lağım havaya perrân oldukda, cemî'-i hisâr dâ'iresinde olan lağımlara od verilüp, yürüyüş ederler zannedüp iç kal'a'ya revân olup, sehl zemân geçmedin def'i yerlü yerlerine gelüp cenge şürû' eylediler.*” deyü haber verdi.

Yevmü'l-isneyn fî 17 minh [9 Eylül]: Küffâr-ı hâk-sâr toprak ardında duran Müslümanları helâk etmek kâdına, hava'î top ihtirâ' eyledi.

Yevmü's-selâse fî 18 minh [10 Eylül]: Hâlî.

Yevmü'l-erba'a fî 19 minh [11 Eylül]: Bugün Mustafa Paşa Hazretleri kolunda olan iki aded lağıma od verilüp ve cemî'-i toplar bir yerden atılup yürüyüş kâd eylediklerinde, ba'zı kimesneler varup kal'aya dâhil olup ve hisâr-ı beçeye dahi nice âdem girüp ardı eşil-memek ile, hayli kimesne şehîd oldu. Sâ'irleri berü cânibe gelüb mülâkî oldular. Zikr olunan lağımların seng ü çûbu ayyûka çıkup, tedrîc ile hendeğe inüp temâşâlar eyledi ve küffâr-ı hâk-sâr bugünden mancınık te'lîf edüp hayli âdem helâk eyledi.

Yevmü'l-hamîs fî 20 minh [12 Eylül]: [Pâdişâh] sa'âdetle süvâr olup Eski Rodos'u seyrân eylediler. Ahmed Paşa, kolunda sürülen

---

25 Hem yazma hem de basılı nüshada bu kelime نَظْط şeklinde yazılmış olup anlamlandırılmadığı için kelime, Erdoğan'ın neşrinde olduğu gibi neft olarak yazılmıştır.

dağı, iki şakk etdirüp, mabeynde toplar vaz' edüp kal'ayı dibinden yıkmağa başladı. Bu kazıyye olurken topçubaşının ayağı mecrûh olup, ol darbdan ertesi, fevt oldu. Bölük halkı ve sâ'ir ehl-i hıref cümleten, Ahmed Paşa kolunda hendeğe mu'âvenet için varmak emr olundu.

Yevmü'l-cum'a fi 21 minh [13 Eylül]: Toprak başından bazı Müslümanlar keferre ve fecereye, “*Abes yere azab çekeceğünüze verse-nüze, biz hod almayınca gitmeziz.*” dedüklerinde; “*Abes yere siz zahmet çekersiz, bu kal'ayı siz al[a]mazsınız.*” deyü cevâb verirlermiş.

Yevmü's-sebt fi 22 minh [14 Eylül]: Gece ve gündüz berâber olduğu gündür. Ehl-i İslâm kal'anın top ve tüfenk ile fethi düş-vâr, belki muhâl idüğün fehm etmeğın, Mustafa Paşa kolundan kırk elli nefer gâziler hendeğe girüp hisâr-ı beçeyi dibinden kazmalar ve külünkler ile yıkmağa ibtidâ eylediler ve Ahmed Paşa kolundan kezâlik, yıkmağa mübâşeret eylediler.

Yevmü'l-ahad fi 23 minh [15 Eylül]: Divân olup kal'anın fethi bâbında meşveret olundu.

Yevmü'l-isneyn fi 24 minh [16 Eylül]: Kasım Paşa'nın iki lağımın bulup, kâfir ibtâl eyledi.

Yevmü's-selâse fi 25 minh [17 Eylül]: Gece ile Müslümânlar hendeğe girmesün deyü küffâr çıra tomruklarına envâ'-ı ilâclar eyleyüb, od verüb Müslümânlar üzerine per-tâb eder oldular.

Yevmü'l-erba'a fi 26 minh [18 Eylül]: Bugün Ahmed Paşa kolundan iki aded lağıma ateş verilüp yürüyüş etmek kasd eylediklerinde, etrâfdan mu'âvenet olmamağla gerü fethi müyesser olmadı ve zıkr olunan lağımların taş ve toprağı havaya perrân olub aşığa avdet etdikde, bizden yüz elli mikdârı âdem helâk eyledi ki yürüyüş kaskına toprak ardında otururlar idi.

Yevmü'l-hamîs fi 27 minh [19 Eylül]: Bugün kal'a içinden bir tutsak, okuyla bir mektûb atup “*Küffârın ahvâli diger-gündür, kat'â mecâlleri kalmadı.*” ve Hayır Bey'in gemileriyle gelen Pîr Ali nâm bahrî şahıs ‘*Taşrada her ne kazıyye olursa [302a] küffâra tenbîh eder.*” deyü yazmış. Bugünden Ahmed Paşa bi-nefsihî teftîş etmeğe başladı.

Yevmü'l-cum'a fî 28 minh [20 Eylül]: Bugün Pîrî Paşa kolunda bir nice Çerkes ittifâk ile gedükden içerü kal'aya girüp küffârın dört beş aded sancakların -ve segirdim mahallinde beş altı yüz yekseriler ile mihlanmış bir tahtasın yürüyüşde Müslümanların ayaklarına batsun için te'lif eylemişler- ve birkaç kürdelerin alup yine sağ ve sâlim çıktılar. Mahzâ iç yüzde hendek var mıdır görelim deyü girmişler. Hendek ve hisâr yokdur deyü şâyi' oldu.

Yevmü's-sebt fî 29 minh [21 Eylül]: Ahmed Paşa Hazretleri'ne ve Ayas Paşa'yla Balı Ağa'ya birer kaftan in'âm olundu.

Yevmü'l-ahad fî selh-i [minh] Şevvâl [21 Eylül]: Dîvân olup erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat cümle cem' olup yürüyüş tedârükün eylediler.

Fî Şehr-i Zi'l-ka'de Sene 928 **[Eylül-Ekim 1522]**

Yevmü'l-isneyn fî gurre-i minh [22 Eylül]: Bugün Mustafa Paşa kolunda bir lağımı kâfirler kazup bulmak sadedinde iken, bizim lağım-cılar duyup Paşa'ya haber eylediklerinde "*Hemân od verin.*" deyü emr edüp, ol hinde vâkî'â od verilüp hayli kâfir helâk oldu ve hayli gözcü yeniçeri dahi şehîd oldu.

Yevmü's-selâse fî 2 minh [23 Eylül]: Ahmed Paşa kolunda birkaç lağıma ateş verilüp yürüyüş etmek kasd etmişlerdi lâkin lağım-lar iğen işlemeyüp, yine yarınki gün -ki yevmü'l-erba'adır- te'hîr olundu ve salât-ı zuhrdan tâ nisfû'l-leyle varınca cemî'-i ordularda münâdîler "*Yarın ale's-seher her taraftan yürüyüşdür, taşıyla top-rağı Pâdişâh'ın; sâ'ir zükûr ve inâsı, malları menâlleri ile yağma olsun gâzîlerindir.*" deyü nidâ eylediler.

Yevmü'l-erba'a fî 3 minh [24 Eylül]: Bugün kable's-salâtü's-subh her cânibden kal'aya yürüyüş olup, üç dört sâ'at mikdârı azîm ceng ü cidâl olup, âhirü'l-emr, küffâr-ı hâk-sâr müslimîn üzerine nice zemân ateşîn kumbaralar atup, ihrâk edüp ve her taraftan top ve tü-fenk ve çüb ü seng üşürüp tarafeynden muhkem ceng oldu. Asâkir-i nusret-me'âsir, hiç vechile dâhil olmak derece-i imkânda olmadığı fehm eyleyüp, halâs bulan ve mecâli olan berü cânibe teveccüh eyledi. Hayli kimesne şehîd oldu.

Yevmü'l-hamîs fî 4 minh [25 Eylül]: Nüzül sürmek için Anadolu'ya kullar gönderildi.

Yevmü'l-cum'a fî 5 minh [26 Eylül]: Dîvân olup, Rumeli Beylerbeyisi Ayas Paşa mağzûb olup mahbûs oldu, yürüyüş günü sonra yürüdüğü için.

Yevmü's-sebt fî 6 minh [27 Eylül]: Bugün dîvân olup Ayas Paşa halâs oldu ve beylerbeyiliği mukarrer oldu.

Yevmü'l-ahad fî 7 minh [28 Eylül]: Ayas Paşa, cemî'-i Rumeli askeri ile Pîrî Paşa gedüğüne varmak emr olundu, Pîrî Paşa'nın ayakları zahmet edüp marîz olduğu için.

Yevmü'l-isneyn fî 8 minh [29 Eylül]: Bugün kal'adan Moralu bir topçu kâfir çıkup gelüp itâ'at eyledi ve İslâm'a geldi. "*Sâbıkan olan yürüyüşde, bir beyleri cehenneme mülâkî olup, bir beyleri dahi mecrûhdur ve üç yüz mikdârı kefere, ol gün toprağa düşüp topçu ve tüfenkçibaşısı dahi mecruhlardır.*" deyü haber verdi. Mezbûra hil'at verilüp istimâlet olundu ve hufyeten, cerahordan ve yayadan birkaç [302b] şahsı öte yakaya geçürdükleri için onbeş gemicileri, serenlerde salb olundu.

Yevmü's-selâse fî 9 minh [30 Eylül]: Devletlü Pâdişâh'ın bir oğlu vücuda geldiği haberi gelüp şenlikler olup nevbet-i şâhî çalındı.

Yevmü'l-erba'a fî 10 minh ibtidâ-yı Teşrîn-i Evvel [1 Ekim]: Kızıbaş tarafından âdem gelüp iki baş getürdüler.

Yevmü'l-hamîs fî 11 minh [2 Ekim]: Bugün iç kal'a, ki Frenk hisârı demekle ma'rûfdur, toplar kurulup döğülmeğe ibtidâ olundu.

Yevmü'l-cum'a fî 12 minh [3 Ekim]: [Pâdişâh] Sa'âdetle süvâr olup Eski Rodos cânibin seyrân eylediler ve ziyâde kış alameti olmağın gemiler âhar limana gitmek tedârükün eylediler.

Yevmü's-sebt fî 13 minh [4 Ekim]: Bugün hisâr-ı beçeyi dibinden külünk ve kazmalar ile kazmağa başladılar.

Yevmü'l-ahad fî 14 minh [5 Ekim]: Semenderin döğülmekden ferâgat olunup, topların çekdirip hisâr karşusuna getürdüler.

Yevmü'l-isneyn fî 15 minh [6 Ekim]: Hüdâvendigâr sa'âdetle seyre süvâr olup, Ayas Paşa gedüğüne gelüp, Pîrî Paşa yine geldi.

Yevmü's-selâse fî 16 minh [7 Ekim]: Bugün vakt-i asrda Ahmed Paşa kolundan hisâr-ı beçeye gemi palamarları bağlayup, toprak başından iki bin mikdârı ehl-i İslâm zor eyleyüp, gül-bâng ve tekbîr ile hayli yerleri zîr ü zeber eylediler. Ba'dehû kat'â tahammül etmeyüp, asıl dîvâr dibinden kazmağa şürû' etdiler ve hisâr-ı beçeye bayrak dikülüp, hisâra muttasıl kulelerden birini darb ü harb ile alup zabt eylediler.

Yevmü'l-erba'a fî 17 minh [8 Ekim]: Gecelü gündüzlü ceng olup, Ayas Paşa kolunda bir lağıma nısfü'l-leylde od verilüp bir mikdârın harâb eyledi.

Yevmü'l-hamîs fî 18 minh [9 Ekim]: Mustafa Paşa kolunda olan hisâr-ı beçeye yürüyüş etdiler.

Yevmü'l-cum'a fî 19 minh [10 Ekim]: Bugün Tahtalu nâm kal'a keferesinden iki nefer câsûs kâfir tutuldu. Frengistan'dan kal'aya bir kayık geldüğü ve an-karîb küffârın donanması gelür deyü haber verdi.

Yevmü's-sebt fî 20 minh [11 Ekim]: Dîvân olup, diyâr-ı Mağrib kapudânı ile Mağrib'den gelen elçi el öpüp pîşkeş çekdi ve hendeğe top atmağa hâ'il olan kulelerden bir kuleye, küffâr iç yüzden birkaç top kurup yıkup, bugün hendeğe girüp çıkanlardan elli altmış nefer âdem şehîd eyledi amma ehl-i İslâm aslâ ve kat'â küffârın top ve tüfenkine iltifât etmeyüp cân ü dilden dîvârı kazup yıkmağa meşgûl oldular.

Yevmü'l-ahad fî 21 minh [12 Ekim]: Pîrî Paşa تنها kapuya gelüp Pâdişâh ile ba'zı kazıyye müşâvere eyledi ve tekrâr Mustafa Paşa kolunda olan hisâr-ı beçeye yürüyüş olup, bir mikdâr yerin alup zabt eylediler ve Yeniçeri Ağası Balı Ağa mecrûh oldu ve Pîrî Paşa hisâr içinde kâfir yürüdülmemek için, garârdan gedik mukâbelesinde bir kule yapıdırup birkaç top dahi çıkartdı.

Yevmü'l-isneyn fî 22 minh [13 Ekim]: Hüdâvend devletle süvâr olup eski Rodosluk cânibin seyr eyledi ve kal'a-yı mezbûre hâkile beraber olub, ibtidâdan tekrâr ma'mûr olmak emr olundu.

Yevmü's-selâse fî 23 minh [14 Ekim]: Bugün yine Pîrî Paşa تنها dîvâna gelüp, ağalar tebdîl olunup ve eski Rodos bugünden [303a]

binâ olunmağa ibtidâ olunup, Defterdâr Abdüsselam ve Menteşe Beyi İskender Bey ve Karasi Beyi Okçu Sinan, sancakları halkıyla binâlar üzere mu‘temed konup, Ferhad Paşa’dan âdemler gelüp, Kızılbaş’dan bir bey dil getürdiler ve kal‘a husûsiçün Anadolu’dan yüz re’s bârgîr getürmeğe âdemler gönderildi.

Yevmü’l-erba‘a fî 24 minh [15 Ekim]: Bugün ahşam vaktinde Mustafa Paşa kolunda olan hisâr-ı beçede bir meteris yıkup, kefer[e]ye ikdâm-ı tâmla galebe etdiler. Melâ‘în-i mezbûre dahi karârı fırâra değışüp, hisâr-ı beçeyi hâlî koyup, asker-i zafer-peyker hisâr-ı beçeye duhûl etdiler.

Yevmü’l-hamîs fî 25 minh [16 Ekim]: Devletlü Pâdişâh sa‘âdetle süvâr olup Cem Sultan bağçesin seyr eyledi.

Yevmü’l-cum‘a fî 26 minh [17 Ekim]: Bugün Mustafa Paşa kolunda ahşam vaktinde bâkî kalan hisâr-ı beçeye yürüyüş olundu ve gece ile tekrâr yürüyüş olup bi-inâyetillâh hisâr-ı beçe temâm feth olundu.

Yevmü’s-sebt fî 27 minh [18 Ekim]: Bugün Ahmed Paşa kolunda nısfü’l-leylde kal‘aya oduruldu.

Yevmü’l-ahad fî 28 minh [19 Ekim]: Ceng-i azîm oldu.

Yevmü’l-isneyn fî 29 minh [20 Ekim]: Ahmed Paşa kolunda kesüp od urdukları dîvâr yıkıldı.

Şehr-i Zi‘l-hicce Sene 928
[Ekim-Kasım 1522]²⁶

Yevmü’s-selâse fî gurre-i minh fî 21 Teşrîn-i Evvel [22 Ekim]: [Pâdişâh] Sa‘âdetle seyre süvâr oldular.

Yevmü’l-erba‘a fî 2 minh [23 Ekim]: Bugün Mısır cânibinden bir kayık gelüp Hayır Bey’in fevti haberini getürdi.

Yevmü’l-hamîs fî 3 minh [24 Ekim]: Dîvân oldu. Ba‘z-ı sancaklar verildi.

---

26 Rûznâme’ye göre Zilhicce ayı 29 gün olmasına rağmen, günümüz tarih çevirme kılavuzlarına göre Zilhicce ayı 30 gündür.

Yevmü'l-cum'a fî 4 minh [25 Ekim]: Bugün dîvân olup Mustafa Paşa Mısır muhâfazasıçün Mısır'a gitmek emr olundu.

Yevmü's-sebt fî 5 minh [26 Ekim]: Bugün dahi dîvân olup ziyâde yağmurlar yağdı.

Yevmü'l-ahad fî 6 minh [27 Ekim]: Mustafa Paşa destûr elin öpdü.

Yevmü'l-isneyn fî 7 minh [28 Ekim]: Mustafa Paşa on beş mikdârı gemiler ile Mısır'a revâne oldu.

Yevmü's-selâse fî 8 minh [29 Ekim]: Anadolu Beylerbeyisi Kasım Paşa, Mustafa Paşa gedüğüne gelüp kendü gedüğü mu'attal kaldı.

Yevmü'l-erba'a fî 9 minh [30 Ekim]: Ceng-i azîm oldu.

Yevmü'l-hamîs fî 10 minh [31 Ekim]: Anadolu Beylerbeyisi askeri ile Ahmed Paşa koluna varup toprak çekmeğe meci²⁷ eylediler ve mezkûr gedükde keferenin bir sa'b meterisin yıkıldılar.

Yevmü'l-cum'a fî 11 minh [1 Kasım]: Dîvân olup Ferhad Paşa'ya gelmek emr olundu ve kışlamak tedbîri olunup, gemiler Marmaros limanına gitmeğe emr olundu.

Yevmü's-sebt fî 12 minh ibtidâ-i Teşrîn-i Sâni [2 Kasım]: Pâdişâh devletle süvâr olup eski Rodos'u seyrân eylediler.

Yevmü'l-ahad fî 13 minh [3 Kasım]: Hâlî.

Yevmü'l-isneyn fî 14 minh [4 Kasım]: Hâlî.

Yevmü's-selâse fî 15 minh [5 Kasım]: Kal'a-yı Tahtalu'dan bir dil getürdiler. Haber soruldukda "Rodos keferesinden dâ'imâ kayık gelip bizden top ve tüfenk talep eylerler." deyü haber verdi.

Yevmü'l-erba'a fî 16 minh [6 Kasım]: Kal'a beylerinden biri itâ'at etmek istediğiçün sâ'iri, mezkûru dört çeyrek edüp her gedikde bir pâresin salb eylediler.

Yevmü'l-hamîs fî 17 minh [7 Kasım]: Pîrî Paşa dahi meteris için sürdüğü toprağı hisâr dibine iletüp ve dayamaların dayayup, külünk ve kazma birle dîvârı kazmağa başladı.

---

27 Halk ağzında imece anlamında kullanılan bir kelime.

Yevmü'l-cum'a fî 18 minh [8 Kasım]: Bugün cümle gemiler Marmaros limanına girdiler.

Yevmü[303b]'s-sebt fî 19 minh [9 Kasım]: Hüdâvendigâr devletle Santurluoğlu bağcesini seyre vardı.

Yevmü'l-ahad fî 20 minh [10 Kasım]: Bugün Ahmed Paşa cemâ-i dâ'iresinde olan topları çekdürüp gedüğe mukâbil kurdular. On altı aded be-gâyet büyük toplardır.

Yevmü'l-isneyn fî 21 minh [11 Kasım]: [Pâdişâh] Sa'âdetle süvâr oldular. Eski Rodos'a varıldı.

Yevmü's-selâse fî 22 minh [12 Kasım]: Ahşam vaktinde Ahmed Paşa kolunda bir kulenin dâ'iresin ihâta edüp ceng-i şedîd oldu. Fet-hi müyesser olmadı.

Yevmü'l-erba'a fî 23 minh [13 Kasım]: Bugün İstanbul'dan iki gemi top otu geldi ve bir zencîr gemisi azık getirürken küffâr, kayık ile arkuru çıkup aldı amma halkı denize dökülüp gelüp selâmete çıkdılar.

Yevmü'l-hamîs fî 24 minh [14 Kasım]: Ahmed Paşa kolundan bir top atılıp ehl-i İslâm'dan altı nefer kimesne şehîd oldu.

Yevmü'l-cum'a fî 25 minh [15 Kasım]: Bugün Rumeli'nden ulaklar gelüp Erdel banı, nâm-ı meşhûr la'în gelüp Eflâk içine gerü zabt etmeğe mübâşeret etdiği haberin verdi.

Yevmü's-sebt fî 26 minh [16 Kasım]: Pâdişâh devletle seyre süvâr oldu.

Yevmü'l-ahad fî 27 minh [17 Kasım]: Hâlî.

Yevmü'l-isneyn fî 28 minh [18 Kasım]: Bugün vakt-i asrdan tâ nısfü'l-leyle varınca muhâlif rüzgâr olup, ziyâde fırtınalar olup yedi pâre gemi helâk eyledi. Hayli âdem gark oldu.

Yevmü's-selâse fî 29 minh [19 Kasım]: Bugün Ahmed Paşa gedüğünden ale's-sabâh üç nefer tutsak kaçup gelüp halâs oldular ve vakt-i zuhrda bir felar²⁸ dahi kaçup gelüp itâ'at eyledi ve sâbıkan

---

28 Felar kelimesi, metinde şövalye karşılığında kullanılmıştır. Bu haliyle kelime, İtal-

gitmeyüp, bunda kalan kadırgalar ve sâ'ir gemiler dahi Marmaros'a gitmek buyurulup revâne oldular.

Yevmü'l-erba'a fî selh-i Zi'l-hicce [Kasım²⁹]: Dîvân olup kal'aya yürüyüş olmak tedârükün eylediler ve Pîrî Paşa gedüğünden bir felar kaçup gelüp kal'a ahâlîsinin zevâdeye ziyâde müzâyaka ve zarûretleri olduğun i'lân eyledi.

Şehr-i Muharremü'l-Harâm Sene 929
[Kasım-Aralık 1522]

Fî 20 Teşrîn-i Sâni Yevmü'l-hamîs fî gurre-i minh [20 Kasım]: Devletlü Hüdâvendigâr Cem bağcesine varup seyr eyledi ve bugün Ahmed Paşa gedüğüne mukâbil konulan toplar ale't-tertib atı-lup, dibi kazılan asıl kal'a dîvârı ile iç yüzde ihdâs olunan dîvâr-ı cedîd hâke beraber eylediler ve cümle asker arasında nidâ olundu ki “Âlât-ı harble mükemmel olup Ahmed Paşa gedüğüne varıla, yürüyüş etmeğe hazır olasız.” deyü bu cânibden atılan toplar asla dîvârda ve evlerde karar etmeyüp şehrin nısf mikdârı yerin harâb eyledi.

Yevmü'l-cum'a fî 2 minh [21 Kasım]: Bugün yine sabâhtan ahşama değin toplar yerlü yerinde atulup küffâr gözün açdırmadılar. Asâkir-i mansûre âdet-i kadîmeleri üzere temcîdden Ahmed Paşa gedüğüne hazır olup ahşama değin müterakkıb oldular. Fethi müyesser olmadı.

Yevmü's-sebt fî 3 minh Teşrîn-i Âhir [22 Kasım]: Ülker düşdü, toplar gerü kemâkân yerlü yerinden atı-lup, asker-i zafer-peyker yine ale's-seher Ahmed Paşa gedüğüne hazır olup ve Pîrî Paşa kolunda Mesih Paşa kulesi demekle ma'rûf kuleye yürüyüş etdiler. Feth müyesser olmadı. Kırk elli mikdârı âdem şehîd oldu. Ve bir mîrî kadır-ga taşa urup helâk oldu. Cümle halkı gark oldu. Ziyâde yağmurlar [304a] yağdı.

---

yanca “cavalliere” kelimesinden gelen ve çağdaş İngilizce ve Fransızcada “chevalier” ve “cavalier” kelimeleriyle karşılanan şövalye kelimesinin, Osmanlılar lisanında kabul görmüş telaffuzlarından biridir. Şövalye kelimesinin etimolojik kökeniyle ilgili değerlendirme için bk. İsmail Güleç, H. Neslihan Demiriz, *Ortaçağ'da Şövalyelik ve Şövalye Eğitimi*, (İstanbul: Denizler Kitabevi, 2015): 14; 21.

29 Rûznâme'ye göre Zilhicce ayı 30 gündür. Günümüz tarih çevirme kılavuzlarına göre ise Zilhicce ayı 30 değil, 29 gündür.

Yevmü'l-ahad fi 4 minh [23 Kasım]: Ceng-i azîm oldu.

Yevmü'l-isneyn fi 5 minh [24 Kasım]: Bugün yürüyüş olmak mu'ayyen iken gerü te'hîr olundu. Beş yüz nefer gönüllü yazılmak emr olundu ve Emîr-i Âhûr Mustafa Ağa Dîvân-ı âlî'de min-ba'd kapucubaşları ve emîr-i alemi tasaddur etmek buyuruldu.

Yevmü's-selâse fi 6 minh [25 Kasım]: Dîvân olup yürüyüş ahvâli müşâvere olundu.

Yevmü'l-erba'a fi 7 minh [26 Kasım]: Pîrî Paşa kolunda sâbikü'z-zikr Mesih Paşa Kulesi ile bir gayr kuleye tekrâr yürüyüş olup feth olundu ve Hüdâvendigâr sancağı beyi askeriyle gemilere girüp yürüyüş günü onlar da deryâdan yürümek emr olundu.

Yevmü'l-hamîs fi 8 minh [27 Kasım]: Hâliyâ yazılan gönüllülere re'îs nasb olunup ve bir mağara içinde sekiz nefer câsûs tutuldu.

Yevmü'l-cum'a fi 9 minh [28 Kasım]: Pâdişâh devletle eski Rodos'u seyr edüp ve Ahmed Paşa kolunda hisâr-ı beçe kulelerinden bir kuleye ki lağım urulmuş idi, od urulup hâke berâber oldu.

Yevmü's-sebt fi 10 minh [29 Kasım]: Rûz-i mesfûrda Ahmed Paşa gedüğünden kal'aya muhkem yürüyüş olup, muhârebe-i azîm oldu ve gemiler dahi yürüdü. Vakt-i cengde muhkem yağmur yağdı ve hayli kimesne şehîd oldu. Feth müyesser olmadı.

Yevmü'l-ahad fi 11 minh [30 Kasım]: Yine üslûb-i sâbık üzere hisârın iç yüzünde olan dört aded hendekleri dahi içertüye kazup girmeğe meşgûl oldular ve Marmaros'a giden gemiler gerü gelmek emr olundu.

Yevmü'l-isneyn fi 12 minh [1 Aralık]: Bugün Ahmed Paşa gedüğünden bir Arab kaçup gelüp, sâbıkan olan yürüyüşde üç yüzden ziyâde kâfir kırılıp ve kalanlar dahi muzdarib olup iç kal'aya müteveccih oldukları haberin verdi ve "Bi'l-fi'l keferenin ziyâde za'afı vardır." deyü bildirmeğin, ale's-sabâh yine yürüyüş olmak buyuruldu idi, gerü ferâgat olundu.

Yevmü's-selâse fi 13 minh [2 Aralık]: Ahmed Paşa kolunda olan hisâr-ı beçenin nısf mikdârından ziyâdesi alınıp, bâkîsine meterisler kurup dibinden kazmağa şurû' etdiler.

Yevmü'l-erba'a fî 14 minh [3 Aralık]: Dîvân olup Mustafa Paşa'dan ulaklar gelüp Mısır'ın emn ü emân üzere olduğunu bildirmiş.

Yevmü'l-hamîs fî 15 minh [4 Aralık]: Anadolu Beylerbeyisi Kasım Paşa'nın hendeği dahi varup kal'anın içinde olan evlere mülâkî oldu.

Yevmü'l-cum'a fî 16 minh [5 Aralık]: Bu gece hayli ceng olup, bî-nihâye kefere misâfir-i dârü'l-bevâr oldu.

Yevmü's-sebt fî 17 minh [6 Aralık]: Pâdişâh eski Rodos'u seyre varup ve Pîrî Paşa kolunda olan askere cebe ve cevşen ulaştırıldı ve Ahmed Paşa kolunda bir diri kâfir tutulup pâyeye-i serîr-i a'lâya götürüldü. Ziyâde yağmurlar yağdı.

Yevmü'l-ahad fî 18 minh [7 Aralık]: Hisârdan bir Arnabud³⁰ keferesi kaçup gelüp itâ'at eyledi ve ziyâde yağmurlar yağdı.

Yevmü'l-isneyn fî 19 minh [8 Aralık]: Pâdişâh Hazretleri tenhâca Santurluoğlu bağcesin seyrân eyledi. Ziyâde rûzgâr olmağın, bir top gemisiyle birkaç pâre kalyete taşa urup helâk oldular.

Yevmü's-selâse fî 20 minh [9 Aralık]: Bugün hadden ziyâde bârân olup seyiller akdı ve Ahmed Paşa kolunda kesilen hendekleri şehrin ortasına varup kırk elli hâne zabt olundu.

Yevmü'l-erba'a fî 21 minh [10 Aralık]: Bugün kal'adan kefere emân [304b] dileyüp, bunlar dahi vire edüp, içerüden iki yarar kâfir çıkup ve bizden dahi zağarcıbaşı ve Ahmed Paşa kethüdası, birer hizmetkâr ile ve mukaddemâ içerüden çıkup müslümân olan şahsı içerüye gönderdiler ve vire, Mustafa Paşa gedüğünden oldu. İçerüden çıkan mezbûr küllâbın biri mîr-i³¹ felar, biri kapudanmış.

Yevmü'l-hamîs fî 22 minh [11 Aralık]: Dîvân olup, zikr olunan iki nefer kefere el öpdüler ve ikisine dahi hil'at giydirdiler Ve rûy-ı deryâdan karavul olan Kurdoğlu, bir câsûs kayığın tutup gönderdi ve felar beyi, Megali Mastori ile müşâvere etmeğe içerüye gitti.

Yevmü'l-cum'a fî 23 minh fî 12 Kânûn-i Evvel [12 Aralık]: Bugün dahi dîvân oldu. Bir kâfir dahi kaçup gelüp el öpdü, hil'at giydi.

---

30 Arnavud.

31 Kelime metinde میری şeklinde yazılmıştır.

Yevmü's-sebt fi 24 minh [13 Aralık]: Bugün Pîrî Paşa gedüğünden bir kâfir çıkup “*Küffârın sizin ile vire edüp emân dilediklerinden garaz, mahzâ netîce-i hîledir, zîrâ yardım gelmesin işitdiler, sizi bir mikdâr eğlemekle davranmak ümîd ederler, hemân cenge mübâşeret eylen, göz açdırman.*” deyü i‘lân etmeğin, mîr-i felar içerüye gitdi.

Yevmü'l-ahad fi 25 minh [14 Aralık]: Sâbikan olan vire, yine darb ü harbe tebdil olunup vaz‘-ı sâbık üzere her top yerlü yerinden atılmağa başladı ve dün çıkan kâfire bir mikdâr akçe in‘âm olundu ve hil‘at verildi ve onların iki nefer kimesnesi taşrada ve bizim iki nefer âdemimiz içerüde kaldı ki zağarcıbaşıyla tercemândır ve bugün sabâhdan ahşama değin şol denlü top atıldı ki vasfa gelmez, hatta küffâr-ı şekâvet-şi‘âr âciz ve fûrû-mânde olarak tekrâr emân dileyü gördü, kat‘â i‘tibâr olunmayup peyâ-pey toplar atıldı, arası kesilmedi.

Yevmü'l-isneyn fi 26 minh [15 Aralık]: Geçen gece ba‘de-nısfü’l-leyl birkaç pâre kâfir gemisi yüz elli mikdârı küffâr getürüp kuvvet-i rüzgârla kal‘aya dâhil olmuşlar, küffâr-ı bed-girdâr ol emirden mukaddemâ, ellerinden darb ü harble alınan hisâr-ı beçeyi alıverin. deyü havâle etmişler. Zikr olunan melâ‘în dahi hisâr-ı beçede nöbetçi olanlara hücûm edüp gulüvv edicek, etrâfdan ehl-i İslâm’dan hayli gâzî erişüp, muhkem ceng ü cidâl olup, âkıbetü’l-emr iki diri kâfir tutulup birkaç baş dahi kesilüp getürdiler ve hisâr-ı beçenin bir mikdârı dahi feth olundu. Mîr-i felar tekrâr taşra çıkup Ahmed Paşa’yla kelimât edüp yine içerü gitdi ve felar beyi çıktıkda, Ahmed Paşa “*Zağarcıbaşı elbette taşra gönderilmek gerekdir.*” deyü ikdâm etdi. Zağarcıbaşı taşra çıktı, tercemân içerüde kaldı.

Yevmü's-selâse fi 27 minh [16 Aralık]: Dîvân. Balak Mustafa Bey³² ma‘zûl olup kapudanlık Avlonya Beyi Behram Bey’e verildi. Bâ‘is dünki mâddedir ve Rumeli’nden ulaklar gelüp “*Kral-ı la‘în iç-ile yürümek kasd edüp, hemân âb-ı Tuna donmağa tevakkuf eder.*” deyü haber verdi. “*Husûsan Erdel dâ’ima fesâddan hâlî değildir.*” deyü haber verdiler ve “*Uc muhâfazasında olan beyler ale’i-ta‘cîl Miha-loğlu yanına cem‘ olsunlar.*” deyü hükümler gönderildi ve sâbıku’z-

---

32 Palak Mustafa Paşa.

zikir iki kâfirin iki ellerin ve iki [305a] kolların ve burunların kesüp içerüye salıverdiler.

Yevmü'l-erba'a fî 28 minh [17 Aralık]: Bugün Ahmed Paşa koldundan bir kâfir çıkup “*Küffârın itâ'at etmediklerine sebab, birbirleriyle uyuşmadıklarıdır.*” deyü haber verdi ve bu gece ceng-i şedîd olup ve felar beyi gerü çıkup, Ahmed Paşa'yla söyleşüp gerü içerü gitdi ve Megali Mastori mezkûr felar beyi ile haber göndermiş ki “*Biz devletlü Hüdâvendigâr'ın kavlin verem, viredir. Amma bir bölük ehl-i inâd vardır, onlar rızâ göstermezler.*” imiş.

Yevmü'l-hamîs fî 29 minh [18 Aralık]: Bugün yine hisâr-ı beçenin bakıyyesine yürüyüş olup bir mikdâr yeri dahi feth olundu ve birkaç kâfirin başı kesilüp iki nefer diri getürdüler ve bizden bir yeniçeri şehîd olup, birkaç kimesne mecrûh oldu.

Yevmü'l-cum'a fî selh-i minh [19 Aralık]: Bugün felar çıkup gelüp itâ'at eylediler ve küffârın top otuna ziyâde müzâyakası olduğun bildirdi ve Hüdâvendigâr Cem bağçesin seyrâna vardı ve küffâr-ı hâksâr bugün dahi tekrâr vakt-i asrda emân dileyüp, bunlar dahi iltifât etmeyüp topun arasın kesmediler. Sehl zemân geçmedin, feryâd edüp “*Emân! Emân!*”³³ deyü efgân edicek iki kâfir taşra çıkup ve bizden iki za'îm içerü girüp tekrâr vire olundu amma top ve tüfenk ile ale't-tevâlî ceng oldu. Küffâr hud'a eder ola deyü ve erkâna kışlık câmeler verildi ve Megali Mastori on gün mehl isteyüp, elli üç nefer kefereye mîr-i cezîre-i İstanköy olan Sercivân nâm la'îni re'îs ta'yîn edüp, taşra rehin gönderdi ve bu gece nısfü'l-leylde cümle çıkup on gün mühlet verildi ve silâhdârbaşı ile beş yüz nefer silâhdâr, üzerlerine müvekkil ta'yîn eylediler ve ta'mîr olunmağa ibtidâ olunan eski Rodos bugün temâm oldu.

Şehr-i Saferü'l-Hayr Sene 929 [Aralık 1522-Ocak 1523]

Yevmü's-sebt gurre-i minh fî 20 Kânûn-i Evvel [20 Aralık]: Dîvân olup şehr keferesi mün'imlerinden üç nefer küffâr Divân-ı âlî'ye gelüp “*Şimdiye değin itâ'at etmeğe rızâ göstermeyüp inâd*

---

33 امان kelimesi yazma nüshada امك şeklinde yazılmıştır.

eden biz idik. El'ân cân u dilden tâbi'-i mutlak olduk.” deyü tekrâr ahidnâmeler verildi, yine içerüye revâne oldular. Üçüne dahi hil'at verildi. Ferhad Paşa ile olan yeniçeriler, sekbânbaşı ile bugün gelüb ordu-yı hümâyûna vâsıl oldu.

Yevmü'l-ahad fi 2 minh [21 Aralık]: Küffâr-ı hâk-sâr asker ile alış-veriş edüp cemî'-i ordular kefere ile mâlâ-mâl oldu.

Yevmü'l-isneyn fi 3 minh [22 Aralık]: Dîvân olup ve ba'de'd-dîvân [pâdişâh] yümn ü ikbâlle süvâr olup Cem bağçesin seyrân eylediler ve vakt-i zuhrda şehir keferesinden dört nefer kâfir gelüp “*Bizi cebren kürekcülüğe yazmak isterler.*” deyü şikâyet eylediler.

Yevmü's-selâse fi 4 minh [23 Aralık]: Ahmed Paşa kethüdası Bayezid Çelebi ile kapucular kâtibin, tutsaklar ahvâlin teftîş edüp bend ve zindândan halâs için içerüye gönderdiler ve kefereye mu'âvenet için otuz nefer kalafatçı verdiler. Bugün cemî'-i ekâbir ü esâgır kal'a temâşâsına vardılar ve büyük karaka ve sâ'ir bile gidecek küffâr, muttasıl, esbâbın taşıyup koymak üzere oldular.

Yevmü'l-erba'a fi 5 minh [24 Aralık]: Bugün tutsakların ekseri kal'adan taşra çıkup ordular [305b] kefere ve fecere tutsakları ile mâlâ-mâl oldu ve Pîrî Paşa ve Ahmed Paşa kollu kolundan kal'anın içine girdiler ve yeniçeri ağası Balı dahi yüz elli nefer yeniçeri ile içerü girdi.

Yevmü'l-hamîs fi 6 minh [25 Aralık]: Bugün bi-inâyetillâh vakt-i zuhrda devletlü Hüdâvendigâr nâm-ı şerîfine, kule-i Arab'da Hünkâr mü'ezzinleri ezân okuyup ve yeniçerilerin kızıllu sarıllu sancağı kule-i mezbûrede dikülüp ve nice def'a nevbet-i şâhî çalınup şenlikler oldu ve Ferhad Paşa dahi deryâdan ubûr edüp gelüp orduya mülâkî oldu ve kal'anın her köşesinde sadâ-yı Allâh Allâh ile gül-bâng-i Muhammedî âfâkı tutdu ve zikr olunan sancağı, otağ-ı Hümâyûn'dan kule-i mezbûreye gelince, gül-bâng ve tekbîr ile ve tabl ve nakkâre ile çala çala getürdüler ve Pâdişâh sa'âdetle eski Rodos'u seyr eyledi ve yolda üç nefer kefere kal'adan çıkup köyle-rine giderken Hünkâr rast gelüp bir mikdâr in'âm eyledi ve taşrada rehn olan kefereye icâzet verilüp içerüye revâne oldular.

Yevmü'l-cum'a fi 7 minh [26 Aralık]: Dîvân-ı âlî olup Rodos

kal'asında vâlî olan Megali Mastori, sâ'ir taht-ı yedinde olan beyler ile gelüp Pâdişâh'ın dest-i şerîflerin takbîl etdi ve Megali³⁴ Mastori hâssaten pîşkeş çekdüğü esbâb bunlardır ki zikr olunur: Murceş (?), bâdiye, sahan-ı kebîr, tabak, akdâh. Ferhad Paşa dahi el öpüp pîşkeş çekdi ve Dîvân-ı âlî'de beşâret nevbeti çalındı ve azîm bârân oldu ve vakt-i zuhrda dolu yağdı.

Yevmü's-sebt fî 8 minh [27 Aralık]: Bugün davarlara haber etmeğe âdem gönderülüp Dil'e dek on dokuz konak yazdılar ve iki aded gemi, kefere ile mâlâ-mâl kal'aya yardıma gelürken giriftâr oldular ve gece gündüzlü yağmurlar yağup sâ'ikalar oldu ve merhûm Cem Sultân'ın kisve-i keferede bir orta yaşlu oğlu bulunup katl olundu ve mezkûrun oğlu ve kızları var imiş, oğlu dahi katl olunup kızları ve avratı İstanbul'a sürülmek emr olundu. Vüzerâ ve ümerâ ve bölük ağalarından mâ'ada külliye taşınup şehre girdiler.

Yevmü'l-ahad fî 9 minh [28 Aralık]: Pâdişâh Hazretleri tutsaklara bir mikdâr akça tasadduk eyledi ve kal'a-i Tahtalu'dan iki yüz nefer kâfir geldi.

Yevmü'l-isneyn fî 10 minh [29 Aralık]: Bugün Hüdâvendigâr Hazretleri sa'âdetle süvâr olup Rodos kal'asın seyr eyledi.

Yevmü's-selâse fî 11 minh [30 Aralık]: Kal'a-yı Rodos muhâfazasıçün beş yüz nefer hisâleri ile beş yüz nefer yeniçeri nevbetçi ta'yîn buyurulup ağaya tenbîh olundu.

Yevmü'l-erba'a fî 12 minh [31 Aralık]: Bugün vesâk-ı âmire³⁵ yine Marmaros cânibine revâne oldu ve Kapudan Behram Bey birkaç pâre gemiler ile kal'a-yı Tahtalu'ya irsâl olundu.

Yevmü'l-hamîs fî 13 minh [1 Ocak 1523]: Bugün dîvân olup Megali Mastori tekrâr destûr, elin öpüp, dört sebîke altun pîşkeş çekdi ki her külçesi biner filori olurmuş ve Megali Mastori, nısfü'l-leyde sâ'ir ümerâ ve tevâbi'i ile keştilere süvâr olup engine revâne oldular ve büyük barçayı bile alup gitdiler.

34 Yazma metinde میخالی (Mihali) olarak yazılmıştır.

35 Sefere ordu ile birlikte götürülen büro ve defterler için kullanılan bir terimdir.

Yevmü'l-cum'a fî 14 minh [2 Ocak]: Bugün Hak celle ve alânın inâyeti ve Hazret-i Resûl'ün [306a] sallalâhu aleyhi ve sellem mu'cizâtı ile kal'a-yı Rodos'da Sencovan nâm kenîsada Cum'a namâzı kılınup, müftî Şeyh Ali imâmet ve hitâbet eyledi ve devletlü Pâdişâh yümn ü ikbâlle Cum'a namâzından sonra şehir limanında, merhûm re'îs Kara Mahmud kadırgasına binüp Marmaros iskelesine revâne oldu. Mukaddemâ iskele-i mezbûreden ubûr etdiklerinde dahi bu kadırgaya binmişler idi.

Yevmü's-sebt fî 15 minh [3 Ocak]: İskele-i Marmaros konağına emîr-i aleme ve sancaklara ve mehterlere ve bâkî asâkir-i mansûreye ilerü İstanbul'a gitmek için icâzet verdiler.

Yevmü'l-ahad fî 16 minh [4 Ocak]: Kal'a-i Rodos ta'mîri maslahatı için sancakları halkı ile dört sancakbeyi ta'yîn etdiler ki biri Menteşe Sancağı Beyi Emîr-i Âhûr İskender Bey ve biri Karasi Sancağı Beyi Sinan Bey ve biri Aydın İli Beyi Lütfi Bey ve biri Saruhan Sancağı Beyi Ferhad Bey ve cezîre-i Rodos'da bi'l-fi'l müs-takil sancak olmağa tahammül olmamağın, Midillü Sancağı Beyi olan Dizdarzâde Mehmed Çelebi sancağına zamîme edüb, kal'a-yı mezbûreyi gelüp ta'mîr etmeğe bile mu'âvenet etmek buyruldu.

Yevmü'l-isneyn fî 17 minh [5 Ocak]: Oturak. Bugün Hüdâvendigâr-ı gerdûn-iktidâr birkaç mehâr beserek³⁶ esrik develeri biri biriyle gü-reşdürüp durup temâşa eyledi ve bugün göç olsa gerek idi, gerü te'hîr olundu ve cezîre-yi İstanköy ve kal'a-yı Tahtalu ve kal'a-yı Bodrum itâ'at etdikleri haberi geldi.

Yevmü's-selâse fî 18 minh [6 Ocak]: Oturak. Ale's-seher vesâk-ı âmire gitdi ve Ferhad Paşa'yla olan Anadolu askerine Rodos kal'ası ta'mîriçün öte yakaya geçmek emr olundu ki biri Karahisâr-ı Sâhib Beyi Korkmazoğlu ve biri Bolu Sancağı Beyi Mumcu Behram ve biri Kastamonu Beyi Tütünsüz Mustafa Bey oğlu Mehmed Bey ve biri Kangırı Beyi Hersekzâde.

Yevmü'l-erba'a fî 19 minh [7 Ocak]: Ula kasabasına konuldu. Bolu Sancağı Beyi Behram Bey el öpdü.

36 İki hörgüçlü deve ile boz devenin melezi olan tülü devenin erkeği.

Yevmü'l-hamîs fi 20 minh [8 Ocak]: Kasaba-i Muğla'da konuldu. Bugün Lebneönü nâm mahalle konulsa gerek idi amma dünki konak ziyâde sa'b ve ba'îd olup, askerin ekseri, atların bul[a]mayup piyâde kalmağın, mevzi'-i mezkûrda konuldu.

Yevmü'l-cum'a fi 21 minh [9 Ocak]: Oturak.

Yevmü's-sebt fi 22 minh [10 Ocak]: Lebneönü mukâbelesinde Südeş karyesine konuldu, Bozöyük geçildi ve hava ziyâde serd olup sermâ, gâyet şedîd oldu.

Yevmü'l-ahad fi 23 minh [11 Ocak]: Çine sahrasında Genevüs karyesine konuldu. Sa'âdetle atdan inmedin sahra-yı Çine'yi şikâr edüp, bî-hadd turna ve ördek ele girüp hazz eylediler.

Yevmü'l-isneyn fi 24 minh [12 Ocak]: Kalubeyler karyesine konuldu, ba'îd konaktır ve hem güzel köydür ve Uzanbeli aşı olup gelindi.

Yevmü's-selâse fi 25 minh [13 Ocak]: Yenişehir önünde Saz karyesine konuldu, gâyet ba'îd menzildir.

Yevmü'l-erba'a fi 26 minh [14 Ocak]: Karye-i Cağış konağına, Temirtaş köprüsü geçilüp gelindi, ziyâde ba'îd konaktır.

Yevmü'l-hamîs fi 27 minh [15 Ocak]: Yarhisar geçilüp Alaşehir kasabası konağına.

Yevmü'l-cum'a fi 28 minh [16 Ocak]: Durasıllı konağına.

Yevmü's-sebt fi 29 minh [17 Ocak]: Turhanlu karyesi geçilüp Akhisar konağına.

Rebi'ü'l-Evvel Sene 929

[Ocak 1523]

Yevmü'l-ahad fi gur-re-i minh fi 18 ayâr³⁷ [18 Ocak]: [Boş]

Yevmü'l-isneyn fi 19 minh [19 Ocak]: Paşaköyü konağına.

Yevmü's-selâse [306b] fi 3 minh [20 Ocak]: Dünkü konak gâyet ba'îd olmağın mukîm olundu.

---

37 "Ayâr" kelimesi Süryanicede mayıs ayı olmakta birlikte, metindeki "ayâr" kelimesinin hangi takvime ait olduğu tespit edilememiştir. Ancak burada ocak ayına karşılık olarak kullanıldığı görülmektedir.

Yevmü'l-erba'a fî 4 minh [21 Ocak]: Kurthisârı geçilüp Susığırılık karyesi konağına.

İbtidâ-i hamsîn,³⁸ Yevmü'l-hamîs fî 5 minh [22 Ocak]: Oturak.

Yevmü'l-cum'a fî 6 minh [23 Ocak]: Gerdene konağına.

Yevmü's-sebt fî 7 minh [24 Ocak]: Subaş karyesi konağına.

Yevmü'l-ahad fî 8 minh [25 Ocak]: Anahor karyesi geçilüp Bal-yanlu konağına.

Yevmü'l-isneyn fî 9 minh [26 Ocak]: Kurşunlu geçilüp Umur Bey konağına.

Yevmü's-selâse fî 10 minh [27 Ocak]: Bazar karyesi³⁹ konağına.

Yevmü'l-erba'a fî 11 minh [28 Ocak]: Dil konağına.

Yevmü'l-hamîs fî 12 Rebi'ü'l-evvel sene 929/Fî 29 ayâr/Fî 9 hamsîn [29 Ocak]: Hüdavendigâr Hazretleri sa'âdetle Dil'de kayı-ğa girüp devletle Saray-ı Âmiresi'ne vüsûl [buldu.]

---

38 Halk takvimine göre, kış mevsiminin ilk evresi olan ve erbain adı verilen 40 günlük karakiştan sonra gelen ve ocak ayında başlayıp elli gün süren kışın ikinci evresi.

39 Kelime yazma metinde قره şeklinde yazılmıştır.

Kaynakça

- Aykut, Nezih. "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi" *Tarih Dergisi*, 34 (1984): 183-246.
- Bozkurt, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.
- Börekçi, Günhan. "Yeni Bir Kaynağın Işığında Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi: Menzil Geçişleri ve Lojistik Sorunlar." *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi Savaş Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, Hazırlayan: Kahraman Şakul. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 200-216.
- Çetin, Cemal. *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) 1690-1750*. İstanbul: Hikmetevi Yayınevi, 2013.
- Çolak, Songül. *IV. Murat'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (1638)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2016.
- Erdoğan Kaçan, Meryem. *II. Viyana Kuşatması*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznâmesi." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/I (2004): 54-74.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/I (2014): 167-187.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538 Tarihli Karaboğdan Seferi Ruznâmesi." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/II (2014): 515-524.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları." *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1997): 91-98.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultanın Ordusu (Mora Seferi Örneği 1714-1716)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. "Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Yol Sistemi," *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, 14-16 Nisan 2011 (Uşak), Cilt II. İzmir: Meta Basım Yayıncılık, 2011, s. 625-652.

- Genç, Serdar. *Lale Devrinde Savaş, İran Savaşlarında Organizasyon ve Lojistik*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Gökpınar, Bekir. *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Güleç, İsmail ve Demiriz, H. Neslihan. *Ortaçağ'da Şövalyelik ve Şövalye Eğitimi*. İstanbul: Denizler Kitabevi, 2015.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar." *Osmanlı Araştırmaları II* (1981): 123-132.
- İnbaşı, Mehmet. *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004.
- İşbilir, Ömer. *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Latif, Armağan, A.. "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)." *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000): 73-118.
- Nasuhü's-Silâhi (Matrakçı). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*. Hazırlayan: Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- Sahillioğlu, Halil. "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzıl-nâmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)." *Belgeler-Türk Tarihi Belgeler Dergisi* II/3-4 (1965): 1-35.
- Sak, İzzet ve Çetin, Cemal. "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri." *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2005): 200-260.
- Sarıcaoğlu, Fikret. "Rûznâme." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. s. 278-281.
- Ünver, Süheyl. "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi." *Bellekten* XVI/54 (1952): 547-576.
- Yıldız, Hakan. *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006.

Rodosçuk Halkının Beslenme Kültürü Üzerine Bazı Gözlemler (1638-1730)

Some Observations on the Nutrition Culture of Rodosçuk People (1638-1730)

Ümit Ekin

Öz

Bu makalede Marmara Denizi'nin Kuzeybatısında yer alan Rodosçuk/Tekirdağ kazasında yaşayan halkın beslenme kültürü ele alınmıştır. Hangi ürünlerin yaygın olarak tüketildiğini belirlemek için başvuru alan temel kaynak narh defterleridir. Bilindiği üzere narh, mal ve hizmet fiyatlarının esnaf örgütlerinin görüşü alınarak devlet tarafından belirlenen üst sınırı ifade etmektedir. Piyasada bulunan malların listelerini barındırdığı için ayrı bir önem taşıyan narh defterleri ilgili kazaya ait şer'iyeye sicillerinde yer almaktadır.

1638-1730 yıllarına ait narh listelerinde bulunan ürünler türlerine göre sınıflandırılarak başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ayrıca narh defterlerine yansıdığı kadarıyla Rodosçuk piyasasında bulunan yiyecek maddelerinin çeşitliliği, yakınlığı nedeniyle özellikle İstanbul'da ve Saray'da tüketilen ürünlerle karşılaştırılarak zaman içinde meydana gelen değişimler belirlenmiş ve incelenen dönemin başından sonuna kadar önemli bir dönüşümün yaşanmadığı ortaya çıkmıştır. Varılan sonuçlardan bir diğeri de Amerikan menşeli yiyeceklerin henüz Rodosçuk'ta sahneye çıkmamış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rodosçuk, Narh, Beslenme, Yiyecek Maddeleri

---

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, uekin@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 17.01.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.285772

Abstract

In this article, the nutrition culture of people living in Rodoscuk/Tekirdag located in the north-western part of the Sea of Marmara was discussed. The basic source to determine which products were widely consumed is narh registers. As it is known, narh means the upper limit of the prices of goods and services determined by the state by taking the opinion of the trade organizations. Narh registers, as they contain the lists of the goods in the market, are included in Şeriyeye (Court) Registers of the relevant kaza.

The products in the narh lists of 1638-1730 were classified according to their types and evaluated in titles. In this research, the variety of foodstuffs in Rodoscuk market, as reflected in the narh registers, were compared to the products consumed especially in Istanbul and the palace because of its closeness and thus revealed that there has not been any significant change from the beginning to the end of the period handled. Another result is that American foods have not yet entered in the markets of Rodoscuk.

Keywords: *Ottoman Empire, Rodoscuk, Narh, Nutrition, Foodstuff*

Giriş

14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına katılan Rodosçuk¹, kısa zamanda Türkler tarafından iskân edilmiş, İstanbul'un fethinden sonra da sahip olduğu liman sayesinde önemli bir kavşak noktası haline gelmişti. Rodosçuk'u vazgeçilmez kılan özelliklerinin başında önemli yollar üzerinde bulunması gelmekteydi. Osmanlı yol sisteminde Rumeli'ndeki Sol kolun hemen yanından geçmesi, Edirne'den karayoluyla gelen malların buradan denizyoluyla İstanbul'a nakledilmesi ya da İstanbul'dan denizyoluyla getirilen top, silah gibi askeri malzemenin Rodosçuk üzerinden Edirne ve Balkanlara nakledilmesi şehrin ve limanının değerini arttıran bir rol oynuyordu. Ayrıca, İzmir, Mısır, Samakov gibi üretim merkezlerinden İstanbul'a sevk edilen ticari ve askeri emtia şehirdeki mahzenlerde depolanıyor, gerektiğinde başkente ya da diğer şehirlere gönderiliyordu.

Rodosçuk'un diğer bir özelliği Türklerin dışında Ermeni, Rum ve Yahudilerin bir arada barış içinde yaşadıkları bir yer olmasıdır. Farklı dinlere mensup çeşitli etnik toplulukların kendilerine mahsus yaşam biçimleri şehrin renkli kültürel dokusunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Rodosçuk'un adeta İstanbul'un bir antreposu gibi hizmet görmesi şehirdeki mal çeşitliliğini etkilemiştir. Bu makalede, bahsedilen özelliğinden dolayı tercih edilen Rodosçuk kazasında 1638'den 1730'a kadarki yaklaşık bir asırlık zaman diliminde tüketilen gıda maddelerinin türleri ve bunların zaman içinde değişip değişmediği incelenecektir. Bu sayede henüz emekleme aşamasında denilebilecek Osmanlı gastronomi tarihine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Osmanlı Mutfağı ve Narh Defterlerinin Beslenme Tarihindeki Yeri

Osmanlı beslenme kültürü birçok araştırmacının ilgi alanına girmiş ve bu konuda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Padişah başta olmak üzere yüksek tabakalarda yer alan görevlilerden sıradan reyaya varıncaya kadar Osmanlı toplumunun tükettiği gıda maddeleri, pişirilen yemek-

---

1 Günümüzde Tekirdağ olarak bilinen kent, Osmanlı döneminde Rodosçuk'un dışında Tekfurdağı ve Cebel-i Tekfur olarak da anılmaktaydı.

ler, mutfaklarda kullanılan araç ve gereçler bu ilginin odak noktalarını oluşturmuştur.

Bu alandaki öncü çalışmalar, Lütfi Güçer gibi İstanbul'un iâşesine ilgi duyan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir². Ayrıca, Fiyat Devrimi tartışmaları bağlamında 1960'lı yıllardan itibaren Ö. Lütfü Barkan'ın Osmanlı saraylarına ait muhasebe defterleri³ ile İstanbul ve Edirne'deki vakıflara alınan malların kayıtlarını yayımlaması⁴ dolaylı da olsa Osmanlı döneminde tüketilen gıda maddeleri ve Osmanlı mutfağına olan ilgiyi arttırmıştır. Şevket Pamuk'un çalışması da aynı kapsamda değerlendirilmelidir⁵.

Osmanlı saray mutfağı üzerine yapılan en dikkat çeken araştırma Arif Bilgin'e aittir. Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı* adlı çalışmasında sadece Matbah-ı Âmir'e'nin kurumsal yapısını ele almamış, üretim alanından saraya gelinceye kadarki süreçte gıda maddelerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir⁶.

Bu alanda yapılan araştırmalarda son yıllarda dikkatlerden kaçmayan bir artış olduğu ve tıp tarihi araştırmalarından sefer lojistiğine varıncaya kadar pek çok araştırmacının yeni çalışmalara imza attıkları görülmektedir⁷.

2 Bu isimlerin başında Lütfi Güçer gelmektedir. Bkz. Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul 1950, ss. 397-416; Aynı Yazar, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay. İstanbul 1964.

3 Ömer Lütfü Barkan, "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, (1962-1963), ss. 380-398; Aynı Yazar, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, IX/13, Ankara 1979.

4 Ömer Lütfü Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, I/2, Ankara 1964, ss. 235-377; Aynı Yazar, "Süleymaniye Camii ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *Vakıflar Dergisi*, 9, Ankara 1971, ss. 109-161.

5 Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 200.

6 Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi, İstanbul 2004.

7 Söz konusu çalışmalar 2010 yılında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen bir sempozyumda Özge Samancı tarafından ayrıntılı bir şekilde

Osmanlı mutfağı üzerine yapılan çalışmaların temel kaynaklarını saraya alınan malların kaydedildiği muhasebe defterleri gibi çeşitli arşiv kayıtları, narh defterleri, yemek kitapları ve seyahatnameler oluşturmaktadır. Narh defterleri, piyasada bulunan malların listelerini barındırdığı için ayrı bir önem taşımaktadır. Bilindiği üzere narh, mal ve hizmet fiyatlarının esnaf örgütlerinin görüşü alınarak devlet tarafından belirlenen üst sınırını ifade etmektedir. Narh, mevsimlere göre olağan zamanlarda yapıldığı gibi, savaş, kıtlık, devalüasyon ve doğal afetler vuku bulduğunda da yapılırdı. Hangi ürüne narh veriliyorsa ilgili esnaf grubunun kethüda ve yiğitbaşlarına danışılır ve piyasa şartları da hesaba katılarak fiyat bu doğrultuda belirlenirdi.

Narh defterleri ile ilgili ilk çalışmalar yaklaşık 50 yıl önce 1964'te Halil Sahillioğlu tarafından yapılmıştır. Merhum yazar birkaç sene içinde yayımlanmış olduğu üç makalenin ilk ikisinde Bolu'daki eşya ve et fiyatlarını ortaya koymuş⁸, 1967'deki üçüncü makalede 1525 tarihli bir narh defterini ele almıştır⁹. Yazar, bu çalışmada, sadece fiyat listelerini sunmamış aynı zamanda narh kurumunun yapısını da irdelemiştir.

Mübahat Kütükoğlu ise 17. yüzyılın ilk yarısında yapılan sikke tashihlerinin ardından hazırlanan narhları yayımlanmış ve bu alana önemli bir katkı sağlamıştır. Kütükoğlu, 1618 yılına ait kayıtlar bulunmadığı için 1600, 1624 ve 1640 yıllarına ait narh listelerini yayımlamıştır. 1600 ve 1640 yıllarına ait olanlar İstanbul Kadılığı tarafından düzenlenmiştir. 1624 tarihli çalışma ise İstanbul kadılığı kayıtlarında bu tarihe ait narhlar bulunmadığı için Üsküdar, Bursa, Balıkesir ve Te-kirdağ sicillerindeki narhlara dayanmaktadır¹⁰.

---

değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özge Samancı, "Avrupa'da ve Türkiye'de Yemek Tarihçiliğine Kısa Bir Bakış", *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, Der. Ayşegül Avcı- Seda Erkoç, Elvin Otman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 33-40

8 Halil Sahillioğlu, "Bolu'da Eşya Narh Fiyatları", *Çele*, 12, Ankara 1964, ss. 9-17; Aynı Yazar, "Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları", *Çele*, 13, Ankara 1964, ss. 21-27.

9 Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I (1967), ss. 36-40; II (1967), ss. 54-56; III (1967), ss. 50-53.

10 Mübahat S. Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*,

Bu konudaki başka bir inceleme Arif Bilgin'e aittir. Yazar, 1642-1708 yılları arasında Üsküdar'daki malların fiyatlarını listeler halinde sunmuş ve sistemin işleyişiyle ilgili bazı ayrıntıları ortaya koymuştur¹¹.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rodosçuk'taki mutfak kültürü hakkında sadece bir çalışma bulunmaktadır. Ancak bu eser günümüz Tekirdağ ve çevresine ait yemekler hakkındadır ve Osmanlı dönemindeki mutfak kültürü hakkında herhangi bir bilgi içermemektedir¹².

Narh listelerinden çeşitli gıda, mal ve eşya fiyatlarının öğrenilebilmesi mümkündür. Bu defterler aynı zamanda Osmanlı toplumunun beslenme kültürü hakkında da bilgi veren çok değerli kaynaklardır. Toplumun hangi dönemlerde hangi gıda maddelerini tükettiğini anlamanın yanı sıra ürün farklılıklarını gözlemenin yolu da bu defterleri incelemekten geçmektedir.

Bu araştırmada yaklaşık yüz yıllık zaman diliminde 1586, 1587, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1608, 1609, 1610, 1612, 1613, 1615, 1616, 1617, 1618, 1620, 1623, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646, 1647, 1648 ve 1650 numaralı Rodosçuk şer'iyye sicillerinde yer alan narh defterlerindeki gıda maddeleri tespit edilecek, bu zaman zarfında ürün çeşitliliğinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı ortaya konulacaktır.

Rodosçuk Piyasasında Bulunan Gıda Maddeleri

Günümüz Türk mutfağının oldukça zengin olduğu bilinmektedir. Bu zenginlik pek çok farklı unsurun Anadolu'da buluşması ile hayat bulmuştur. Bu unsurlar Orta Asya'dan gelen beslenme alışkanlıklarının

---

Sayı: 9, İstanbul 1979, ss. 1-85; Aynı Yazar, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, Aynı Yazar, "1624 Sikke Tashi-hinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *Tarih Dergisi*, Sayı: 34, ss. 123-182; Aynı Yazar, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Piyasası", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, ss. 231-238.

11 Arif Bilgin, "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası (1642-1708)", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, C. IV, İstanbul 2007, ss. 155-191.

12 Mehmet Serez, *Tekirdağ ve Çevresi Mutfağı*, Tekirdağ 1997.

yanı sıra, Arap, Fars ve Bizans mutfaklarıyla Balkan ve Kafkas göçmenler aracılığıyla taşınan yiyeceklerin izlerini taşımaktadır. Zaman içinde meydana gelen etkileşim sonucunda Osmanlı mutfak kültürü ortaya çıkmıştır¹³. Rodosçuk, imparatorluğun ve Osmanlı mutfak kültürünün başkentine yakınlığı nedeniyle İstanbul’da tüketilen yiyecek-çecek kültürüne benzer öğeler barındırmaktadır.

Un, Ekmek ve Unlu Mamuller

Trakya’daki Bergos, Babaeski, Ergeneköprüsü, Hayrabolu, Keşan, Malkara, İncecik, Çorlu, Karışdırın, Kırkkilise, Vize kazalarında yetiştirilen hububat İstanbul’a gönderilmek üzere Rodosçuk’a getiriliyor, buradaki mahzenlerde depolandıktan sonra uygun zamanda İstanbul’a gönderiliyordu¹⁴. Ayrıca Rodosçuk’un kırsal alanlarında arpa, çavdar, darı, yulaf ve buğday gibi tahıllar üretiliyordu. Bu açıdan bakıldığında şehrin hububat açısından büyük bir zenginliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Evliya Çelebi, bölgede yetişen ve çok kaliteli olan Devediş buğdayından övgüyle söz etmektedir¹⁵. Tarihsel kayıtlar Devediş buğdayının Rodosçuk kırsalı ile Çorlu’ya bağlı bazı köylerde yetiştirildiğini ortaya koymaktadır¹⁶. Bölgede ayrıca sarı buğday adlı bir başka buğday türünün daha üretildiği anlaşılmaktadır¹⁷.

Belgelerde hangi tür buğdaydan yapıldığı belirtilmeyen dört tür unun ismi geçmektedir. Has un, harcî un, vasat un ve kepekli un. Ancak belirtmek gerekir ki, kepekli un sadece bir kez, o da 1718 yılında

13 Osmanlı mutfak kültürünün ortaya çıkışı ve etkileyen unsurlar hakkında bkz. Arif Bilgin, “Osmanlı İstanbul’unda Yemek Kültürü”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., İstanbul 2015, ss. 174-180; Özge Samancı, “Yenileşme ve Cumhuriyet Dönemlerinde İstanbul Mutfak Kültürü”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, ss. 200-204.

14 Suraiya Faroqhi, “İstanbul’un İlaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara 1981, 143 vd.

15 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 6. Kitap, YKY, İstanbul 2002, s. 153.

16 Hacer Ateş, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 267.

17 Hacer Ateş, *a.g.e.*, s. 267.

yapılan narha yansımıştır. Vasat un ise 1720 yılından önceki narhlarda görülmemektedir.

Reyanın temel ihtiyaç maddelerinden biri olan ekmeğin sağlanması Osmanlı yönetiminin titizlikle üzerinde durduğu meselelerden biri olmuştur. Bu nedenle zahirenin temininden fırınların açılış ve işleyişine kadar devlet her alana müdahale etmiştir. Pişirilen ekmeğin niteliği de denetime tabi tutulmuştur. İhtisap kanunlarında belirtildiğine göre, ekmek yapılacak unun içine yabancı madde karıştırılmaması, iyi elenmesi ve iyi pişirilmesi gerekmekte, aksi halde cezalandırılacakları belirtilmektedir¹⁸.

İncelenen narhlarda karşımıza çıkan gıda maddelerinin başında ekmek gelmektedir. Ekmek, nân-ı azîz olarak da anılmaktadır. Has ve harcî olmak üzere iki çeşidinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ramazan ayında has ekmeğin üzerine çörek otu dökülerek pişirilmesi istenmektedir. Şekilleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamış olmakla birlikte ilkinin kaliteli bir ekmek olduğunu biliyoruz. 1053/1643 yılının Şaban ayında düzenlenen bir narh listesinde beyaz pide adında başka bir ekmek cinsine de rastlanmıştır. Muhtemelen bu pide, sadece Ramazan aylarında pişirilen bir ekmek türü olmalıdır.

Narh listelerinde görülen diğer unlu mamuller için de benzer standartlar getirilmiştir. Narh sırasında her birinin gramajı kesin olarak belirtilmektedir. Söz konusu unlu mamulleri şu şekilde sıralayabiliriz: Şehriye (şa'riyye)¹⁹, Mısır şehriyesi²⁰, kaba çörek, yağlı çörek, gevrek, hurda halka, halka simit, mayalı simit, nohut simidi, kaba nohut simidi, kâhî, tabe kâhî, yağlı kâhî, ekşi tabe halka, yağlı lokum, ağzı açık börek, ıspanak böreği, kabak böreği, merdane böreği, katmer börek ve nişasta²¹.

18 Mehmet Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık, 17. Yüzyıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, ss. 118-119.

19 Şehriye, Arapça Şa'riyye'den bozma bir kelime olup çeşitli şekillerde kesilen çorbalık ve pilavlık küçük hamurlardır (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, ss. 349-350).

20 Matbah-ı Âmire'ye Mısır'dan getirilen şehriye için bkz. Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 229.

21 Osmanlı mutfağında buğdaydan yapılan nişastanın en iyi cinsi beyaz devediş buğ-

Tahıllar

Pirinç, Osmanlı halkının sevdiği yiyeceklerin başında gelmekteydi. Pilav başta olmak üzere çorba, zerde gibi birçok yemeğin yapımında kullanılmaktaydı. Rodosçuk çarşı ve dükkânlarında en fazla satılan iki pirinç türünden biri olan Filibe pirinci Bulgaristan'daki aynı adlı sancakta üretiliyordu. Mısır'ın ele geçirilmesinden önce İstanbul'da da en çok tercih edilen pirinç türüydü. Bu tarihten sonra Filibe pirincinin yerini Dimyat pirinci de denilen Mısır pirinci almaya başlamıştır²². Belki de Filibe pirincinin gözden düşmesinin nedeni renginin kırmızımtırak olmasıdır²³.

Diğer tahıllar ise aşlık buğday, şair (arpa), bulgur, mercimek, nohut, bakla, yulaftır.

Et ve Et Ürünleri

Et, Osmanlı mutfak kültürünün temel ögesi olarak nitelendirilebilir. Türklerin Orta Asya'dan beri gelen bu alışkanlığı Osmanlı döneminde de devam etmiştir²⁴.

En çok tercih edilen et, koyun ve kuzu eti idi. Tercih sıralamasında koyun ve kuzuyu keçi ve oğlak eti izliyordu. İnek, öküz, manda gibi hayvanların etlerine de narh verilmiş olmakla beraber bu etler daha ziyade sucuk ve pastırma yapımında kullanılıyordu. Nitekim Kelemen Mikes, sayıları hayli kalabalık olan Ermenilerin manda kesip etinden sucuk yaptıkları ve kuruttukları bu sucukları yıl boyunca yediklerine dikkat çekmektedir²⁵.

---

dayından elde edilirdi. Pelte, tatlı sucuk ve bazı helvaların yapımında kullanılırdı (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 278).

22 Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 307.

23 Marianna Yerasimos, *Evllya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü, Yorumlar ve Sistematik Dizin*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 137.

24 Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayıncılık, 13. Baskı, İstanbul 2014, s. 79.

25 Kelemen Mikes, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, Çev. Edit Tasnadi, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Figen Turna, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 74.

Tavuk, ördek, kaz gibi kanatlı hayvanların etleriyle ilgili herhangi bir narh kaydına rastlanmamış olmakla birlikte Rodosçuk kazasının tavuklarıyla ünlü olduğunu ve bölgede yetiştirilen tavukların ocaklık olarak Saray'a gönderildiğini biliyoruz²⁶.

Sakatat olarak ciğer, paça, ayak, mumbar ve pişmiş kelle satışı yaygındı. Ayrıca koyun, kuzu, keçi gibi hayvanlardan kebab yapıp satan dükkânlar da mevcuttu.

Deniz Ürünleri

Şehrin başka bir denize kıyısı olmadığı için Rodosçuk piyasasında Marmara Denizi'nde tutulan balıkların dışında herhangi bir balık türüne ya da deniz ürününe rastlanmamıştır.

Bu balıklardan ilki Alekerde'dir. Sicillerde ismi sıkça geçen bu balık, tuzlanmış torik olan Lakerda değildir. Âşık Mehmed, Alakerde'nin renginin siyah-beyaz ve boyunun bir metre civarında olduğunu ve Haliç'te bolca bulunduğunu bildirmektedir. Evliya Çelebi ise bu balığın Boğaz'ın her iki yakasında da avlanan balıklardan biri olduğunu ifade etmektedir²⁷.

Palamut, uskumru, kolyoz ve lüfer balıkları farklı mevsimlerde Karadeniz, Marmara Denizi ve Akdeniz'de bulduklarından adı geçen denizlerin kıyılarında yaşayanlar tarafından çok iyi bilinmektedir²⁸. Rodosçuk'ta bu balıkların tazesinin yanı sıra kurutulmuş ve salamuraları da satılmaktaydı.

Eskiçağlardan beri zenginliğin ve statükonun sembolü olan havyar ve kara havyar Rodosçuk narhlarında karşılaştığımız balık dışındaki tek deniz ürünüdür. Fiyatı balıklarla karşılaştırıldığında 4-5 misli olan havyar hemen hemen her narh defterinde görülmektedir. Bir diğer balık türü olan Morina balığı da muhtemelen havyarı için tercih ediliyordu²⁹.

26 Arif Bilgin Osmanlı Saray Mutfağı, s. 223.

27 Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü, Yorumlar ve Sistematik Dizin*, s.177.

28 Bu balıklar hakkında bkz. Karekin Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, Çev. Erol Üyepazarcı, Aras Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 50vd.

29 Bu balık hakkında bkz. Mustafa Zengin, "Unutulan Bir Avcılık Kültürü, Kaybolan

Sebzeler ve Yeşillikler

Şalgam, taze ve kuru sarımsak, soğan, arpacık soğanı, kaba arpacık soğanı, havuç, patlıcan (badıcan), hıyar, kabak, turp, börülce, lahana, tere, pancar, ıspanak (isfinah), marul, pırasa, maydanoz (ma'denus), taze pancar, mürdük (mürdümük veya maş) piyasada rahatlıkla bulunabilen sebze ve yeşilliklerdendir.

Meyveler

Rodosçuk kazasının meyveler açısından oldukça zengin olduğunu hem belgeler hem de tarihi tanıklıklar aracılığıyla biliyoruz. Farklı zamanlarda şehirde bulunan üç seyahatname ve anı yazarı aşağı yukarı aynı ifadeleri kullanmışlardır. Örneğin, 1660 civarında Tekirdağ'a gelen Evliya Çelebi, şehrin bağ ve bahçelik içinde olduğunu belirtmektedir³⁰.

1670'lerin başında Tekirdağ'ı ziyaret eden Josephus Grelot, şehrin deniz boyunca uzandığını, kara tarafında ise lezzetli meyvelerle dolu bahçeler bulunduğunu, bolca salatalık, pamuk, kavun, karpuz yetiştirildiğini belirtmektedir. Ancak seyyah bölgede çok sayıda bahçıvan bulunmasına rağmen, Türkiye'nin diğer yörelerinde olduğu gibi buralarda da bahçeciliğin gelişmediğini, doğanın verdikleri ile yetindiklerini söylemekte, İzmit'te yetişen meyvelerin daha lezzetli olduğunu eklemektedir³¹.

1720'den itibaren yaklaşık kırk yıl boyunca Rodosçuk'ta yaşayan Kelemen Mikes'in şehir ve etrafındaki bağlar ve bahçeler hakkındaki gözlemleri zengin bilgiler içermektedir. Mikes'e göre her tarafta bakmaya doyulamayan bağ ve bostan bulunmakta, burada yetiştirilen üzüm ve meyveler oldukça kaliteli, üstelik de ucuzdur³².

Seyahatname yazarlarının yanı sıra sicillerdeki pek çok belge şehrin bağlarla çevrili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlarda çok

---

Bir Balık Türü: Antik Çağların Son Temsilcileri Morinalar", *Balık Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2015, ss. 237-295.

30 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, 8. Kitap, YKY, İstanbul 2001, s. 347.

31 Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, Çev. Maide Selen, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul 1998, s. 45.

32 Kelemen Mikes, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, ss. 63-64.

sayıda üzüm çeşidi yetiştirilmektedir. Rodosçuk piyasasında rastlanan üzümler şunlardır: Razaki üzüm³³, beylerce üzümü³⁴, elleme beylerce üzümü, Halep beylerce üzümü, siyah üzüm, kızıl üzüm, şah dane üzüm, Halep siyahı, Lapseki üzümü, Keşan üzümü, âvenk ya da havenk üzümü³⁵, elleme siyah üzüm, parmak üzümü ve kuş üzümü³⁶.

Lop incir³⁷, sarıca incir, Urla lop inciri, dizi inciri ve nazlı incir, narh listelerinde görülen incir cinsleridir. Nar ise yetiştiği bölgeye göre adlandırılmaktadır: İzmir narı, Edincik narı, Gemlik narı ve Mudanya narı.

Evlıya Çelebi'nin övgüyle söz ettiği Tekirdağ vişnesi³⁸ iki türüyle sicillere yansımıştır: Kadı vişnesi ve kara vişne.

Amasya eriği, Belgrat eriği, ekşi erik, bardak eriği³⁹ en çok narh verilen erik türleridir.

Armut türlerinden sadece üç tanesine rastlanmıştır. Bunlar, Bozdoğan armudu⁴⁰, ahlat armudu ve aşlama armut.

33 İran, Anadolu ve Ortadoğu'da yaygın olarak yetiştirilen iri ve uzun taneli beyaz bir üzüm türüdür. İçerdiği şeker miktarı yüksektir. Aynı zamanda çekirdekli kuru üzüm de yapılırdı (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 394).

34 Türkiye'de yetişen en eski üzüm çeşitlerinden biridir. Bolu, Bilecik ve Aydın'da da üretildiği bilinmektedir (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 392).

35 Kalın kabuklu olan bu üzüm çeşidi asılarak saklanmaktadır (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 393).

36 Siyah, küçük ve çekirdeksiz bir üzüm türüdür. Eskiçağlardan beri Yunanistan'da yetişen bu üzüm cinsi 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı mutfağında da kullanılmaya başlanmıştır (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 394).

37 En iyi kuru incir, büyük, yeşil kabuklu ve tatlı olan bu incirden yapılmaktadır (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 161).

38 Evliya Çelebi Malatya'nın meyvelerini anlatırken Tekirdağ vişnesini "ve kirazı ve vişnesi vardır ammâ İslâmbol kirazı gibi ve Tekirdağ vişnesi gibi danedâr ve âbdâr değildir" diye tarif etmektedir (Evlıya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 4. Kitap, YKY, İstanbul 2001, s. 17; ayrıca İstanbul'daki Hoşafçıların Tekirdağ vişnesinden hoşaf yaptıklarını belirtmektedir. Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 1. Kitap, YKY, İstanbul 2006, s. 285).

39 Siyah ve beyaz türleri olan, mürdüm eriğine benzeyen tatlı bir erik türüdür. Kuru-sundan hoşaf yapılırdı (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 109).

40 Katırbaşı veya dolap armudu olarak da bilinmektedir. Sert ama lezzetli, kırmızı yanaklı bir armuttur (Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 30).

Elma çeşitlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Karamürsel ak elması, Sinop elması, Ferik elma, Karadeniz elması, Timur elma, miskî elma veya misket elma. Ferik elması ile miskî veya misket elmanın birbirlerine benzedikleri belirtilmektedir⁴¹.

Diğer meyveler ve meyve kuruları ise şunlardır. Kayısı, Şam kayısı, karpuz, kavun, kızılıcık, iğde, tatlı turunç, ekşi turunç, limon, İzmit kirazı, hünnap, harnup, Kıbrıs harnubu, leblebi, fındık, fıstık, ceviz-i rumi, Bursa kestanesi, Karadeniz kestanesi, kayısı kurusu, kızılıcık kurusu, hurma zeytini, Edremit zeytini, Taşözü zeytini, İzmir zeytini ve Erdek zeytini.

Süt ve Süt Ürünleri

Araştırmamızın kapsadığı dönemde süt ve yoğurt narh listelerinde çok az görülmüş, süt için 1643'te bir kez, yoğurt için de 1643 ve 1647'de iki kez narh verilmiştir.

Narh defterleri, Rodosçuk'un peynir çeşitleri açısından oldukça zengin olduğuna işaret etmektedir. Koyun sütünden yapılan ve kaşara benzeyen kaşkaval, bir tür lor peyniri olan Midilli peyniri, incir suyu gibi maddelerle mayalanan süttten imal edilen teleme peyniri⁴², yağsız süttten yapılan ve tuzlanarak tulumlara basılan tulum peyniri⁴³, Eflak peyniri, tekerlek Anabolu peyniri ve lor peyniri sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Tatlandırıcılar

Osmanlı döneminde şeker az bulunan bir üründü ve çoğunlukla Mısır ve Kıbrıs'tan geldiği için oldukça pahalıydı. Bu nedenle şeker yerine tatlandırıcı olarak daha çok bal veya pekmez kullanılıyordu. İncelenen dönemde Rodosçuk'ta da şekerin baldan daha pahalı olduğu görülmektedir. Örneğin 1643-1645 yıllarında şekerin okkası (yaklaşık 1283 gr) 60 akça iken yerli balın 14, Atina ve Rumeli ballarının okkası 12 akça idi. Pahalılığından olsa gerek her defterde farklı bal türlerine rastlanırken şekere sadece birkaç kez narh verildiği görülmektedir.

41 Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, s. 106.

42 Teleme peynirine sadece 1720 yılında yapılan narhta rastlanmıştır.

43 Bu peynir türleri için bkz. Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, ss. 299-303.

Rodosçuk piyasasında yerli bal, Atina balı ve Rumeli balı olmak üzere üç çeşit bala rastlanmıştır. Bunlardan Atina balı, hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz bir türdür. Antik Çağ'dan beri meşhur olan Atina balı, sadece Rodosçuk'ta değil İstanbul'da da çok seviliyordu⁴⁴. Ne yazık ki narhlarda nadiren balın süzme mi (asel-i musaffa) yoksa petek mi (asel-i gömeç) olduğu belirtilmektedir.

Rodosçuk'un çevresindeki geniş alanlarda yetiştirilen üzüm çeşitli şekillerde değerlendiriliyordu. Kuru üzümün yanı sıra üzüm şirasından tatlı ve ekşi pestil, köfter imal ediliyordu⁴⁵. Ama piyasada en çok karşılaşılan üzümden mamul yiyecek pekmezdi. İncelenen dönemde şehir merkezindeki evlerde bile çok sayıda şirahane ile pekmez ocağının bulunması pekmez üretiminin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Yerli pekmezden başka Kırkkilise pekmezi de hayli revaçtaydı.

Narh listelerinde bal ve pekmezden yapılan tatlılar da zikredilmektedir. Bunlar ballı bademli ak helva, sabuni helva, reşîdî helva veya reşîdiyye helvası⁴⁶, cevizli pekmezden ak helva, kozlu helvadır. Ayrıca hoşafın da sıkça tüketildiği anlaşılmaktadır⁴⁷.

Üzüm söz konusu olduğunda birçok yemeğin içine giren sirke- den de bahsetmek gerekir. Piyasada, nitelikleri belirtilmeyen yerli sirke- den başka Mudanya sirkesi de satılmaktaydı.

Baharatlar

Renk, koku ve tat veren, ilaç yapımında kullanılan her çeşit bitki baharat olarak tanımlanmaktadır⁴⁸. Osmanlı döneminde birçok baharat

44 Nurdan Şafak, "Bir Vakıf Şartı Olarak Atina Balı Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 60 (2014/2), İstanbul 2014, ss. 1-16.

45 Bunların yapılışı hakkında bkz. Priscilla Mary Işın, *Gülbeşeker, Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 198 vd.

46 Sabunî ve reşîdiyye helvaları için bkz. Priscilla Mary Işın, *Gülbeşeker, Türk Tatlıları Tarihi*, ss. 155-157.

47 Evliya Çelebi İstanbul'daki esnaflardan bahsederken 500 tane hoşafçı dükkânının bulunduğunu ve bu dükkânlardan bazılarında Tekirdağ'ında yetiştirilen vişneden hoşaf yapıldığını dile getirmektedir (Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 1. Kitap, YKY, İstanbul 2006, s. 285).

48 Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 222.

çeşidi hem seçkinlerin hem de sıradan reayanın tükettiği yiyeceklerde kullanılmıştır⁴⁹.

Narhlarda karşımıza çıkan baharatlardan ilki anasondur. Anava-tanı Batı Anadolu olan anason, eskiden beri tüketilen yabancı bir bitki-nin tohumudur. Rakı ve şarap başta olmak üzere birçok alkollü içkiyi tatlandırma maksadıyla kullanıldığı gibi çeşitli hamur işlerine ve ke-baplara konulduğu da bilinmektedir⁵⁰. Osmanlı Sarayı'na alınan mallar arasında rastlanan anasonun ekmek yapımında da kullanıldığı anlaşılmaktadır⁵¹. Ne yazık ki incelenen belgelerde anasonun hangi alanda kullanıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Narh defterlerinde iki çeşit kimyona tesadüf ediyoruz: Kimyon-ı Anadolu ve Kimyon-ı Mısırî. Ne yazık ki birincisinin Anadolu'nun hangi bölgesinden geldiğini tespit edemiyoruz.

Kayıtlarda fülül olarak geçen karabiber, hem Doğu'da hem de Batı'da yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Güneydoğu Asya'nın tropik bölgelerinde yetişen karabiber, kayıtlardan izlenebildiği kadarıyla Osmanlı mutfağının vazgeçilmez baharatlarından biriydi⁵².

Hardal, zencefil (zencebil), karanfil, za'feran, tarçın gibi baha-ratlar yemeklerde tatlandırıcı olarak kullanılmaktaydı.

Yağlar

Osmanlı mutfağında en çok kullanılan yağların başında sadeyağ (revgan-ı sade) gelmektedir. Ayrıca çeşitli hayvanların içyağları ile kuyruk yağı da tercih ediliyordu. 17. yüzyılda Rodosçuk'ta bulunan yağhanelerde keten tohumundan elde edilen beziryağı ile küspesinin sarayın ve halkın ihtiyaçları için İstanbul'a gönderildiği bilinmekte-

---

49 Baharat çeşitleri ve kullanım alanları hakkında bkz. Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, s. 51 vd.

50 Andrew Delby, *Tehlikeli Tatlar; Tarih Boyunca Baharat*, Çev. Nazlı Pişkin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 208; Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 27 ve 312.

51 Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, s. 69, 221 ve 274.

52 Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, s. 53; Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, ss. 55-56.

dir⁵³. Evliya Çelebi, İstanbul'daki Balıkpazarı'nda Rum aşçıların bahlıkları Mısır ve Tekirdağı'ndan gelen beziryağıyla pişirdiklerini ifade etmektedir⁵⁴.

Susam yağı (şirugan) ise sıvı yağ gerektiğinde müracaat edilen bir yağ türüydü. Özellikle Kuzevbatı Anadolu'da ciddi bir susam yağ endüstrisi oluşmuştu ve devlete ait yağhanelerden elde edilen susam yağı kolayca ulaşılabilir olduğu için yaygın bir şekilde tüketiliyordu⁵⁵.

Zeytinyağının (revgan-ı zeyt) ise daha çok aydınlatmada kullanıldığına dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Ancak bu yağ, aydınlatmanın dışında sabun ve ilaç imalinde⁵⁶, bazen de taşımacılıkta yararlanılan develerin derilerinin zarar görmemesi için hazırlanan karışımında da kullanılıyordu⁵⁷. Yaygın olmamakla beraber, yemek yapımında da tercih ediliyordu⁵⁸. Rodosçuk'a ait hemen hemen her narh defterinde zeytinyağına rastlanması çokça tercih edilen bir yağ türü olduğunu göstermektedir. Aydınlatmanın yanı sıra şehirde yaşayan ve sayıları 40 haneyi bulan Yahudilerin inançları gereği bu yağı tercih ettiklerini varsayabiliriz.

Tuz Çeşitleri

Rodosçuk piyasasında satılan üç çeşit tuza rastlanmıştır. Kara tuz, beyaz tuz ve Eflak tuzu. Beyaz ve siyah tuzun nitelikleri hakkında her-

53 Suraiya Faroqi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)", s. 150.

54 Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 1. Kitap, YKY, İstanbul 2006, s. 291).

55 Susam yağının üretim ve tüketimi hakkında bkz. Fikret Yılmaz, "16. Yüzyılda Tarımsal Yapılarda Değişim, Akdeniz Mutfağı ve Yağ Kullanımı", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 10 Bahar 2010, İstanbul, ss. 23-42.

56 Faruk Doğan, "Osmanlı Devletinde Zeytinyağı Üretimi ve Tüketimi", *Türk Mutfağı*, (Ed). Arif Bilgin-Özge Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 232.

57 Suraiya Faroqi, "Camels, Wagons and The Ottoman State in The Sixteenth and Seventeenth Centuries", *The Institute of Middle Eastern Studies*, 14, 1982, s. 530; Ümit Ekin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakliye Hayvanlarının Bakımı ve Masrafları", *Keleş*, Sayı: 17, Ankara 2004, ss. 331-332.

58 16. yüzyılın sonlarından itibaren zeytinliklerin artmasının nedenleri hakkındaki tartışma için bkz. Fikret Yılmaz, aynı makale.

hangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Eflak tuzu sadece Rodosçuk'ta değil İstanbul'da da oldukça revaçta ve diğerlerine nazaran daha pahalıydı⁵⁹.

Narhlara yansımamış olmakla birlikte Rodosçuk'ta ciddi bir şarap üretim ve tüketiminin olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede imal edilen şarap burada yaşayan gayrimüslimlerin yanı sıra yasak olmakla beraber Müslümanlar tarafından da tüketilmekte, satılmak üzere bazen İstanbul'a da gönderilmektedir. Uzun yıllar yaşadığı için Rodosçuk'taki toplumsal yaşamın her yönüne tanıklık etmiş olan Kelemen Mikes, şehirde pek çok meyhanenin bulunduğuna dikkat çekmektedir.

Listeler incelendiğinde aynı dönemde herhangi bir Osmanlı şehrinde karşılaşılabilecek benzer ürünler bulunduğu görülmektedir. Hepsinden önemlisi Amerika'nın keşfinden sonra yavaş yavaş dünyaya yayılmaya bazı sebzelelerin henüz adına bile rastlanmamıştır. Her ne kadar mısır için 18. yüzyılın ikinci yarısını, patates için de 19. yüzyılı beklemek gerekse bile domates ya da domatese benzer bir biber türü olması muhtemel kavatanın⁶⁰ narhlarda görünmesi beklenebilirdi. En azından şimdilik Amerikan menşeli herhangi bir yiyeceğin incelenen dönemde Rodosçuk piyasasında bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen Rodosçuk narh listelerinde yer alan ürün yelpazesinin oldukça zengin olduğu söylenebilir.

Sonuç

Osmanlı beslenme mutfak ve beslenme kültürüne yönelik araştırmalar daha ziyade yirminci yüzyılın ilk yarısında dünyada, ikinci yarısında da Türkiye'de gündeme gelen Fiyat Devrimi tartışmalarından sonra başlamıştır. İstanbul'un iaşesi ve Osmanlı sarayları ile büyük şehirlerdeki vakıflara ait imaretlere alınan gıda maddelerinin fiyatlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmaların alana en önemli katkısı daha sonra yapılacak incelemelere altyapı oluşturmak olmuştur. Sonraki dönem-

---

59 Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, s. 128.

60 Zaman zaman yeşil bir domates çeşidi olarak nitelenen ama domatesten ziyade bere benzeyen bu sebzenin Osmanlı sarayına giriş tarihi 1692-93'tür. Yaprakları da yenen bu bitki hakkındaki tartışmalar için bkz. Priscilla Mary Işın, "Kavata'nın Peşinde", *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, ss. 197-214.

de Osmanlı mutfağının tarihi kökenleri, Matbah-ı Âmire'nin işleyişi, alınan mallar, çeşitli gıda maddelerinin tıpta kullanımı, sefere çıkan ordunun beslenmesi, yemek tarifleri gibi pek çok konuda araştırma ve incelemeler ortaya konulmuştur.

Osmanlı mutfak kültürünün temel kaynaklarını arşiv belgeleri, seyahatnameler, anılar ve yemek kitapları oluşturmaktadır. Bu konuda en zengin içeriğe sahip arşiv belgelerinin başında narh defterleri gelmektedir. Bu araştırmada 1638-1730 yıllarına ait Rodosçuk şer'iyeye sicillerinde bulunan narh defterleri kullanılmıştır. Söz konusu dönemde Rodosçuk piyasasında karşılaşılan gıda maddeleri, un ve unlu maddeler, tahıllar, et ve et ürünleri, deniz ürünleri, sebzeler ve yeşillikler, meyveler, süt ve süt ürünleri, tatlılar ve tatlandırıcılar, baharatlar, yağlar ve tuz çeşitleri şeklinde sınıflandırılmış, seyahatnameler ve mevcut literatür ışığında değerlendirilmiştir. Narh listelerinden izlenebildiği kadarıyla, incelenen dönemde ürün yelpazesinde büyük değişiklikler yaşanmadığı, Amerika gibi başka coğrafyalardan gelen yeni gıda maddelerinin henüz bu topraklara uğramadığı ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Rodosçuk Şer'iyye Sicili No: 1586, 1587, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1608, 1609, 1610, 1612, 1613, 1615, 1616, 1617, 1618, 1620, 1623, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646, 1647, 1648 ve 1650.

2. Kitaplar ve Makaleler

Ateş, Hacer, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, I/2, Ankara 1964, ss. 235-377.

Barkan, Ömer Lütfi, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, IX/13, Ankara 1979.

Barkan, Ömer Lütfi, "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, (1962-1963), ss. 380-398.

Barkan, Ömer Lütfi, "Süleymaniye Cami ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *Vakıflar Dergisi*, 9, Ankara 1971, ss. 109-161.

Bilgin, Arif, "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası (1642-1708)", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, C. IV, İstanbul 2007, ss. 155-191.

Bilgin, Arif, "Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., İstanbul 2015, ss. 174-180.

Bilgin, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi, İstanbul 2004.

Delby, Andrew, *Tehlikeli Tatlar, Tarih Boyunca Baharat*, Çev. Nazlı Pişkin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

- Demirtaş, Mehmet, *Osmanlıda Fırıncılık, 17. Yüzyıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- Doğan, Faruk, “Osmanlı Devletinde Zeytinyağı Üretimi ve Tüketimi”, *Türk Mutfağı*, (Ed). Arif Bilgin-Özge Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, ss. 231-241.
- Deveciyan, Karekin, *Türkiye’de Balık ve Balıkçılık*, Çev. Erol Üyepazarcı, Aras Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Ekin, Ümit, Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakliye Hayvanlarının Bakımı ve Masrafları”, *Kebikeç*, Sayı: 17, Ankara 2004, ss. 327-334.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. I, IV, VI ve VIII, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001-2006.
- Faroqhi, Suraiya, “İstanbul’un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara 1981, ss. 139-154.
- Faroqhi, Suraiya, “Camels, Wagons and The Ottoman State in The Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *The Institute of Middle Eastern Studies*, 14, 1982, ss. 523-539.
- Grelot, Josephus, *İstanbul Seyahatnamesi*, Çev. Maide Selen, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul 1998.
- Güçer, Lütfi, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul 1950, ss. 397-416.
- Güçer, Lütfi, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay. İstanbul 1964.
- Işın, Priscilla Mary, “Kavata’nın Peşinde”, *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, Der. Ayşegül Avcı- Seda Erkoç, Elvin Otman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 197-214.
- Işın, Priscilla Mary, *Gülbeşeker, Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.
- Işın, Priscilla Mary, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Kelemen Mikes, *Osmanlı’da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve*

Mikes'in Türkiye Mektupları, Çev. Edit Tasnadi, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Figen Turna, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999.

Kütükoğlu, Mübahat S., "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Piyasası", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, ss. 231-238.

Kütükoğlu, Mübahat S., "1009 (1600) Tarihli Narh Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul 1979, ss. 1-85.

Kütükoğlu, Mübahat S., "1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *Tarih Dergisi*, Sayı: 34, İstanbul 1984, ss. 123-182.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

Pamuk, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

Sahillioğlu, Halil, "Bolu'da Eşya Narh Fiyatları", *Çele*, 12, Ankara 1964, ss. 9-17;

Sahillioğlu, Halil, "Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları", *Çele*, 13, Ankara 1964, ss. 21-27.

Sahillioğlu, Halil, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I (1967), ss. 36-40; II (1967), ss. 54-56; III (1967), ss. 50-53.

Samancı, Özge, "Avrupa'da ve Türkiye'de Yemek Tarihçiliğine Kısa Bir Bakış", *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, Der. Ayşegül Avcı- Seda Erkoç, Elvin Otman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 27-40.

Samancı, Özge, "Yenileşme ve Cumhuriyet Dönemlerinde İstanbul Mutfak Kültürü", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., İstanbul 2015, ss. 200-204.

Serez, Mehmet, *Tekirdağ ve Çevresi Mutfağı*, Tekirdağ 1997.

Şafak, Nurdan, "Bir Vakıf Şartı Olarak Atina Balı Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 60 (2014/2), İstanbul 2014, ss. 1-16.

- Yerasimos, Marianna, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayıncılık, 13. Baskı, İstanbul 2014.
- Yerasimos, Marianna, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü, Yorumlar ve Sistematik Dizin*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2014.
- Yılmaz, Fikret, “16. Yüzyılda Tarımsal Yapılarda Değişim, Akdeniz Mutfağı ve Yağ Kullanımı”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 10 Bahar 2010, İstanbul, ss. 23-42.
- Zengin, Mustafa, “Unutulan Bir Avcılık Kültürü, Kaybolan Bir Balık Türü: Antik Çağların Son Temsilcileri Morinalar”, *Balık Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2015, ss. 237-295.

Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography

Türk Kaynakları ve Tarihçilerine Göre Ukrayna Kazakları ve Dmytro Vyshnevetski'nin Faaliyetleri

Ferhad Turanlı

Abstract

This is a study of the development of the Ukrainian Cossacks, particularly the military activities of Hetman Dmytro Vyshnevetsky. The policy of the High Porte has been described concerning prevention of actions from the side of Ukrainian Cossacks against the High Porte and the Crimean Khanate in the Near-Azov Sea Area. There has been analysed the political situation, which set in the relations between the Ottoman Empire, Muscovite Tsardom and Poland in the second half of the 16th century. The historical circumstances have been considered, that accounted for the strengthening of the significance of the Ukrainian Cossacks factor, as a cultural and social phenomenon in Europe, as well as the actual existence of stable contacts between the Cossacks and peoples of the Northern Caucasus.

Keywords: Turkish Ottoman writing source, Ukrainian Cossacks, Dmytro Vyshnevetsky, Azov, Crimean Khanate, High Porte, historiography.

Ph., Dr., National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraine, turanly@yahoo.com, <http://www.ukma.edu.ua/eng/>

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 28.02.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.306472

Öz

Çalışma, Ukrayna Kazaklarının, özellikle Ataman Dmytro Vyshnevetsky'nin faaliyetleriyle ilgilidir. Osmanlı hükümetinin Ukrayna Kazaklarının Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı'na karşı yürüttüğü faaliyetlerin durdurulması istikametindeki politikaları değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğu, Moskof Çarlığı ve Polonya krallıkları arasında XVI. Yüzyılın ikinci yarısında cereyan eden ilişkiler analiz edilmektedir. Kazaklar ve Kuzey Kafkasya halkları arasındaki gerçek ilişkiler ve Avrupa'da sosyal ve kültürel fenomen olarak Ukrayna Kazaklarının öneminin artmasında tarihsel faktörlerin baş rolü oynadığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk, Osmanlı, Yazalı Kaynak, Ukrayna Kazakları, Dmytro Vyshnevetsky, Azak, Kırım Hanlığı, Osmanlı Hükümeti, Tarihçilik*

The actual importance of studying the issue of the development of the Ukrainian Cossacks is in the point, that Turkish Ottoman written documents include important data about the military and political activities of Ukrainian hetmans, particularly those of Dmytro Korbut-Vyshnevetsky (life years: 1516/1517–1563; ruling years: 1553–1563). Studying these documents makes it possible to get a vaster-context look at the said historical person, and in particular – during his political activities in relation of the Ottoman Empire and Crimean Khanate¹. It has already been found, that the period of Dmytro Vyshnevetsky's ruling coincides with exacerbation of the interstate relations of the High Porte with the Muscovite Trardom during the ruling of the Muscovite Tsar Ivan IV (1547 – the crowning, 1584 – the end of the ruling). The government of the Ottoman State expressed its strong worrying about such a scenario of the events, and that fact was reflected in the written documents we have studied, partially in the ones kept in the “*Mühimme Defterleri*” Funds. For example, it was stated, that surrounding “by the Cossack guide “Dmytrash” by name² in the Fortress of Azov in 1559 made the ruling circles of the High Porte worrying, for the said fortress was the strongest of all the other Turkish

---

1 Relations between the High Porte and Crimean Khanate in the second half of the 16th century were studied according the data available in the fund “Registers of Important Documents” (“*Mühimme Defterleri*”), where are located registers of the documents relating to important events, decisions, resolutions concerning the activities of the Ottoman government, and which are kept in the state archive of the Ottoman-Empire period of the history of Turkey (BOA – Başbakanlık Osmanlı Arşiv / Ottoman Archive of the Main Office of the Cabinet of Ministers (of the Turkish Republik)/ See: Emine Erdoğan Üzünlü, *Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Kırım Hanlığı İlişkileri, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 27, Konya / Türkiye, Bahar, 2010, s. 489–503*; Also see: Yücel Öztürk, Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, İsparta / Türkiye, 2003, s. 95–140*. For considering the issues relating the personality and activities of Hetman Dmytro Vyshnevetsky in the Ukrainian Historiography relating to the 19th till the beginning of the 21st centuries see: Thesis in candidacy for the academic degree of the Candidate of Historical Sciences, Speciality – 07.00.06 “Historiography, sources studying and special historical disciplines” / Natalia Ivanivna Romantsova, Zaporizhia National University, 2007, 20 pp.; Romantsova Natalia. The personality of Prince Dmytro Vyshnevetsky in the Ukrainian Historiography relating to the 19th – 21st centuries: Monography / Natalia Romantsova. — Mariupol : Mariupolsky Derzhavnyi Universytet, 2013, 216 pp.

2 There is meant the Ukrainian Ruler Dmytro Vyshnevetsky.

fortification structures, that existed then within the areas, being in possession of the Ottoman, and adjoined the Azov seashore. It was for this reason, aiming at stopping the seizure of the fortification, the operation was performed by Ukrainian Cossacks headed by Dmytro Korubut Veshnevetsky, and from the capital of the High Porte there were discontinuously sent additional detachments of the governmental army and products as an urgent help. These actions reached their aim, and the army of the Ukrainian Cossacks were defeated in battles near Azov³. However, this victory of the armed forces of the High Porte did not last long. Due to the data from the manuscript documents we have studied, Dmytro Korybut-Vyshnevetsky got again together an army of 10,000 Ukrainian Cossacks and pushed forward to the attack on the side of Muscovia, but this army was defeated again. Though the Turkish government was not sure at all, that from that time on attacks of the Ukrainian Cossack Army on possessions of the High Porte in the said region would stop. That is why that government warned⁴ the Crimean Khan Devlet Giray [I] (ruling years: 1551–1577) against the probability of repeating those attacks and called the ruler of the Crimean Khanate to be cautious and ready for fulfilling tasks in such a situation.⁵ The documents show, that the offensive actions in the Northern Near-Azov Area of the Ukrainian Cossacks Army, being and ally of the Muscovite Trardom, headed by Prince Dmytro Korybut-Vyshnevetsky, were obviously dangerous for the military and political positions of the High Porte in the Near-Azov Area. Particularly, important information is available in the document that is being kept in the archive of the Topkapy Museum that is located in Istanbul. “Sultan Suleyman

---

3 There is meant the Cossacks Army under the commandment of Hetman Dmytro Vyshnevetsky.

4 Probably, there is meant the warning of the Turkish government, particularly by Sultan Suleyman Kanuni.

5 Emine Erdoğan Üzünlü, aynı eser, s. 491–492; BAO, MD, Nu : 3 (Hicrî : 966–968 / Milâdî : 1558–1560), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 12, Dîvân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: I, Yayına hazırlayanlar: Nezih Aykut, İdris Bostan, Murat Cebecioğlu, Feridun Emecen, Mücteba İlgürel, Mehmet vb, Ankara, 1993, s. 45–46.

Kanuni's order to a Kafa sanjak ruler (سَنجاق بَگي)⁶ Sinan-Bey⁷ dated from 1561. This document, which has the Sultan's tugra, was an instruction reply to the previously sent addressing from Sinan-Bey. The contents of this document demonstrates, that "Dmytrash" (Dmytro Vyshnevetsky) with all his Circassian detachments initially took an offensive attack on the fortress of Azov, and then he changed his mind and decided to conquer island fortresses. So Sinan-Bey was given the task to ensure defence of the Fortress of Azov and of other Turkish fortifications located in the said region. The needs of those undertakings, to the opinion of the Turkish sultan, was accounted for by the fact, that the armed detachments of Dmytro Korybut-Vyshnevetsky sieged the Turkish Fortress of Temriuk⁸, that is on the southern-eastern shore of the Azov, and after a three-day battle they conquered this strategically important point, set up in the Near-Azov Area by the High Porte in the defence system of this state. A high level of the military capabilities of the said army is manifested also on the basis of specific undertaken measures, which were to prevent further military actions from the side of the Ukrainian Cossacks unexpected for the military forces of the High Porte. Particularly, the ruler of a Kafa sanjak was supposed to be obliged the following: 1) to inform the government of the High Porte, through Khan Devlet Giray I, of the level of the preparation of the Ottoman Army's warriors mobilised for supporting of the military forces which opposed the Ukrainian Cossacks of Dmytro Korybut-Vyshnevetsky's army; 2) to inform of the tries of the Cossack Army to make attacks on separate formations of the High Porter's military

---

6 Sancak beyi – the title of the city ruler, as well as that of the commanfer of the Sipags, who was the owner of a timary, that is of a plot of land in th time of ruling of the Anatolian Turks-Seljuks and Turks-Ottomans that provided aa yearly profit in the amount of 320,000 akches. See: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneçal*, 11. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1993, s. 919, 955, 1195 s.

7 SMA, E. 9300 /14.

8 Ostapchuk Viktor. *Marches of the Cossacks to the Black Sea Area in the Maritime History by Katib Chelebi "The Gift of Great Men in Maritime Wars"*, *Mappa Mundi*. A collection of academic works for Yaroslav Dashkevych's 70th Anniversary. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dicata*, Lviv, Kyiv , New-York : "M.P. Kots" Publishing House, 1996, p. 392.

forces, and, if anything like happens – to report where and when that occurred; 3) to keep track of possible reemployments and intentions of the army headed by Dmytro Korybut-Vyshnevetsky; 4) to identify opportunities for attacking the said army using the military forces of the high Porte aiming at destroying the first one; 5) to determine the opportunities for sending to the military forces of the High Porte, which were facing the army of Dmytro Korybut-Vyshnevetsky, new military detachments through the city being ruled by Sinan-bey⁹, or through some other city-ports¹⁰. Bearing in mind the source-study character of the problem, we have studied, we consider it is necessary to provide in appendices, as an example of the original facsimile, while giving below a transliteration, of the adapted text in Turkish, so as to understand right the contents of the text of this document. We provide here adequate translation of this document: “The Tuğra” to the Benevolent Ruler of Kafa sanjak ruler Sinan, a Strong Support of the Grand [People], Who Enjoys Great Respect and is Credited [by everybody]; Who Has Deep Knowledge, Specific Might and Respects a Lot Assistance from Great [Rulers], Let Him Be Glorious for a Long Time. After receiving this order of mine, you know, that it is my reply to your letter sent to me earlier to my palace with the message, that Dmytrash united with all the Circassians and decide to attack the Fortress of Azov, which was under protection. The said destroyer together with Circassians and Ruses available near the mentioned fortress, surrounded one fortress more – Temriuk, and he enslaved all the Circassians, invaded all their respective territory and the treasury and stayed there for the winter; you also wrote, that that enemy was very strong and aggressive, so you stressed the needs of having a numerous number of warriors. Therefore, in this respect a large army was sent to you, while I have to learn about the level of the [military] training of the army sent to you and, especially, about the enemy’s

---

9 There is meant the city of Kafa (Turkish: Kefe).

10 The text of the document consists of 18 lines, and it is written in the Ottoman Turkish language in the style *خط دیوانی* (Hatt-ı Dîvân-î), which in the English translation means “the style of writing texts of the documents for the Sultan’s divani”) and is kept in the archive of the Topkapy Museum. The date of writing this document was identified: it is approximately 4–14 June 1561 A.D. TSMA, E. 9300 /14.

position. I order you immediately, without any delays, to communicate to me the following data: is above mentioned destroyer still there?, how large is his army?, was he attacked, and when did that happened; if the said bandit has already left the place of his permanent deployment, or if he has already moved to another place, then what is the place he has moved to?, what was his aim and intentions?; is he going to change the place of his permanent dislocation, or has he vanished without any traces and become an invisible man?; if the location place of the said destroyer has been found, then will it be possible to destroy him together with his army?, and is there at all the enemy like the one he is spoken of? I sent the Grand Ruler Khan Devlet Giray [I] together with well-known commanders, so, how are they preparing [for fighting], where are and why?; what is known about the enemy's position? All that should be written to me about openly and to the point and sent to me through a respective letter-carrier. The time of favourable climatic conditions is coming to its end, that is why all the raised issues shall be communicated to me immediately and in details. Have already the sent ships with warriors arrived, or are they still dispersed on different places? If all the answers are in the affirmative, then how are the things concerning the supply of these warriors with provisions? Remember about the needs of informing me. Believe, what is said in our highly honourable Tugra? The place of writing [Istanbul]. The last decade of the Ramadan Month of 968 according to Hijri Calendar [4–14 June 1561 A.D.]”.

Having analysed all the data obtained from the above said considered hand-written documents, one can state, that under the historic conditions when the bulk of the military forces of the Muscovite Tsardom were involved in the military actions in the Volga Area, when those were intended on conquering Kazan Khanate and Astrakhan Khanate to Ivan, it was the Ukrainian Army headed by Dmytro Korybut-Vyshnevetsky, that happened to become the principal military force which carried out active military operations against the High Porte and Crimean Khanate in the Near-Azov Area. The same source enables us to analyse in more details the political situation that set in the relations between the Ottoman Empire, Muscovite Tsardom and Poland in the second half of the 16th century, and also to identify

the historical circumstances which account for rising the significance of the Ukrainian Cossack factor as the cultural and social phenomenon in Europe. ¹¹

The Turkish historian Yücel Öztürk, while studying the said problem on the base of the data available in the Ottoman Archive Fund “*Mühimme Defterleri*”, in his academic work, dedicated to analysis of the military and political activities of Dmytro Korybut-Vyshnevetsky, stated, that the formation of the Zaporozhian Cossackdom as a real political force between the frontiers of the Polish-Lithuanian Kingdom and the Ottoman Empire essentially effected the development of mutual relations between the said great states and the Muscovite Tsardom¹².

The analysis of the hand-written documents we are presenting here completely confirms the idea of the above said Turkish scholar. For the mighty army, headed by Dmytro Korybut-Vyshnevetsky, which consisted mainly of the Chercasy and Kaniv Cossacks, in the political situation, that existed in Eastern Europe in the middle of the 16th century, it was the military force which deterred the ottoman Empire from the military actions against Muscovia, so as to prevent the latter one from establishing its power over the said Turkish state formations in the Volga Area. The Cossack Army also compelled the Polish and Lithuanian Kingdom to active training, so as to counteract the aggression of the Muscovite Tsardom against the Livonian Order, that began after conquering by Ivan IV of Kazan Khanate and Astrakhan Khanate. In 1578 the Polish and Lithuanian Commonwealth had to get involved into the war with Muscovia¹³.

---

11 Yuriy M.F. Ukraine from the earliest time to the 18th century: the civilisational context of perception / M. F. Yuriy, L. M. Alexiyevets', Ya. S. Kalakura, O. A. Udod, Ternopil': Aston, 2012, Book I, pp. 578–687; Omeljan Pritsak, Rusların Kökeni, Omelyan Pritsak Armağanı (A tribute to Omeljan Pritsak), Editörler: Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Doç. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını Nu : 51, Türkiye 2007, s. 41–97, Zaporog Kazakları Hakkında (bk.: s. 90–97).

Yücel Öztürk, Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, İsparta / Türkiye, 2003, s. 95–140.

Yücel Öztürk, aynı eser, s.103.

12 Yücel Öztürk, aynı eser, s.103.

13 Rusyna O. V. The Livonian war of 1558–1583 / Olena Volodymyrivna Rusyna //

On the ground of the sources, which we have identified, we can more definitely identify the causes, scenario and the consequences of the above said military actions and, in particular, comprehend the geographical area, in which these events took place, as well as the time of the occurrence and chronology of the military marches under the head of Hetman Dmytro Vyshnevetsky during 1559–1560. The first attack happened in June–July 1559¹⁴; the second one – in September 1559¹⁵; training for the third march started at the end of 1559 and lasted till the spring of 1560. Hence, the considered military actions of the Ukrainian Cossack Army in the Near-Azov Area took place 7 to 8 years after conquering by Ivan IV of Kazan, 3 to 4 years after conquering by Muscovia of the Astrakhan Khanate, and 2 years before the beginning of the Livonian War. Besides, there should be added, that Yücel Öztürk, having assessed the total number of the army of Dmytro Vyshnevetsky in 80,000 warriors, as well as the number of the Muscovite and Nogay soldiers (on the base of the archival documents available in the above said Fund), expressed the following idea: “The Kafa ruler Sinan-bey in regard with the information received from the Crimean Khan [Devlet Giray I] communicated to Istanbul, that Moscow had sent its two ambassadors to the Crimean Khan, so as to inform the latter about the point, that Dmytrash [Dmytro Vyshnevetsky] began an offensive on the Ottoman territory, aiming at not blaming them themselves with that¹⁶”. In this respect, the Khan informed the ottoman government of the following: “The Russians sent their numerous army in different directions, but because of the severe winter, or because they had grown weak and lost their martial spirit. Due to the data obtained from the intelligence service, there was identified the place of the location of Dmytrash [Dmytro Vyshnevetsky] in the vicinity of Orazga¹⁷ with 400 warriors; there was also revealed, that messages had

---

Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes / Editorial Board: V.A. Smolii (Head) et al., Kyiv : Naukova Dumka, 2009, Vol. 6 : La – Mi, 2009, pp. 202–203.

14 Yücel Öztürk, aynı eser, s. 118–123.

15 Yücel Öztürk, aynı eser, s. 123–127.

16 Yücel Öztürk, aynı eser, s.133.

17 Orağzı – the name of a locality or an area in Rumeli (Halil İnalçık, Rumeli, İslam

been received about the arrival of 5,000 more well-armed warriors¹⁸. Taking in consideration these data, the scholar came to the conclusion, that because of all those undertakings of the Ottoman government, the third attack of the Army of Hetman Vyshnevetsky did not occur at all¹⁹.

The Turkish archival documents, being kept in the Fund “Registers of Important Documents”²⁰, also include a great deal of information about the political activities of Dmytro Korybut-Vyshnevetsky. This conclusion is confirmed with the data of the Turkish historiography of the Ottoman period, partially by the studies of contemporary Turkish historians. In the above said fund there are also documents including essential fixed data about the important events, decision and resolutions of the Ottoman government during the period 1558–1560, and besides, some of them concern the political activities of Hetman Dmytro Vyshnevetsky. For example, these documents are as follows: 1) “Order to the Commander Dervish Mehmed of the Fortress of Azov” (the date of the document writing – 2 July 1559) under # 81. This archival document tells us about sending by Turkish ships a special forces detachment and a unit of Janissaries to the fortress of Azov, so as to ensure defending the said fortress. This measure was taken after the Kafa city Head Sinan-bey’s addressing with the request for assisting the military post of the fortress pf Azov surrounded by the enemy, particularly by the army of Dmytro Korybut-Vyshnevetsky²¹; 2) Archival Document n der the inventory # 83 dated from 2 July 1559, which contains data about the Order [of Sultan

---

Ansiklopedisi, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2008, s. 232–235).

18 Yücel Öztürk, aynı eser, s.134.

19 Yücel Öztürk, aynı eser, s. 134.

20 BOA, MD, Nu: 3, Hicrî : 996–968 / Hicrî: Milâdî: 1558–1560, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I, Yayına hazırlayanlar: Nezihî Aykut, İdris Bostan, Murat Cebecioğlu, Feridun Emecen, Mücteba İlgürel, Mehmet İpşirli vb, Ankara, 1993, s. 45–47, 463–464, 561–562, 562–563.

21 BOA, MD, Nu: 3, Hicrî : 966–968 / Milâdî : 1558–1560, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: I . . . , s. 45–46.

Suleyman Kanuni] addressed on the name of the Head of Kafa city [Sinan-bey], as the reply to the request of the latter one in relation of the military actions of Dmytro Vyshnevetsky's Army against the Ottoman lands, particularly against the Fortress of Azov. This order runs about the needs to strengthen the Turkish Navy, indicates the urgent necessity in regard of that to build a sea port, as well as about the needs to fulfil Sinan-Bey's request for the sultan to send Muscovite Tsar the instruction to stop the attacks. Besides, there was communicated about the cooperation between the Nogay beys with the Muscovite military forces and Ukrainian Cossacks²²; 3) Archival under # 1047 dated from 2 May 1560. This document informs about the order of the above said sultan to Silistra's (on Balkan Peninsula) Commander Sinan-pasha and mentions about the union between Hetman Dmytro Vyshnevetsky and the Muscovite army. There were also stated the following points: aiming at putting the end to the danger from the side of the enemy, orders were sent to the Crimean Khan, the Ruler of the Fortress of Kafa and to Commander-in-Chief of the Black Sea Fleet, for those, if any need arises, those would act jointly with the commanders of the Tatars, while the city of Akkerman would have to provide assistance for ensuring the defence of the city of Azov²³; 4) Archival Document under # 1265 dated from 18 June 1560, which includes the reply of the above said sultan to the reporting letter received from the Crimean Khan Devlet Giray in connection with the Russian Army. There is also communicated about the location place of the enemy – Dmytro Vyshnevetsky heading his army of 400 warriors armed with 5,000 rifles, and about the decision-making of performing repair works in the Fortress of Azov²⁴; 5) Archival Document under

---

22 BOA, MD, Nu: 3, Hicrî: 996–968 / Milâdi: 1558–1560, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ... , s. 46–47.

23 BOA, MD, Nu: 3, Hicrî: 996–968 / Milâdi: 1558–1560, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ... , s. 463–464.

24 BOA, MD, Nu: 3, Hicrî: 996–968 / Milâdi: 1558–1560, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ... , s. 561–562.

1266, which mentions the order from the Sultan to Sinan-Bey (dated from 18 June 1560) about the activities of Hetman Dmytro Vyshnevetsky and includes data referring to writing a reply to the addressing of the Muscovite Ambassador, particularly about the point, that Moscow stopped being responsible for the attacks committed by Dmytro Vyshnevetsky on the possessions of the Ottoman State. There is also information which proves the fact of the preparation of the said for committing together with Circassian beys for an attack on the Fortress of Azov, and, in this respect, there is underlined the necessity to carry out the needed repair of the said fortress. The document also includes a call to be very cautious to the problem of ensuring the country's defensive capacity, that is to ensuring a reliable defence of the Ottoman Empire's possessions²⁵. The Muscovite Tsar did not use Dmytro Vyshnevetsky's military forces on the southern footholds in his struggle with the Ottoman State. Moreover, As a matter of fact, Ivan IV did not at all support the policy of the said hetman, and he tried to prevent the Ukrainian Cossackdom from getting stronger. For instance, he tried to drag Dmytro Vyshnevetsky's authority through the mud by using offensive and insulting words about the hetman during his conversation with the Polish ambassador²⁶. Hence, it turned out, that, when the owner of the Muscovite Tsardom only used the Cossack Army headed by Dmytro Vyshnevetsky for a temporary covering his southern frontiers from a possible offensive of the military forces of the High Porte on the territory of the Lower Near-Volga Area and the Northern Caucasus inhabited by Turkic ethnoses. However, when that danger stopped being resulting from offensive military actions of the Cossack Army, headed by Dmytro Vyshnevetsky, against the Turkish military forces deployed in the Near-Azov Area, the needs to have furtherly the union of Muscovia with Hetman Dmytro Korybut-Vyshnevetsky passed. Our ideas are confirmed with the data available in other Turkish Ottoman documents. Particularly, commenting on the

---

25 BOA, MD, Nu: 3, Hicrî : 996–968 / Milâdî: 1558–1560, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ..., s. 562–563.

26 Yücel Öztürk, aynı eser, s.139.

Turkish Ottoman archival document known under the title “Nasuha’s letter to Sultan Suleyman Kanuni”²⁷ (date of writing that – 1563), the Turkish historian Yücel Öztürk paid a lot of attention to an analysing the information about the political activities of Dmytro Vyshnevetsky and the circumstances, under which this hetman was detained by the Ottoman military forces, and he stressed the significance of the document, we have studied in regards of the identification of the circumstances and date of taking Dmytro Vyshnevetsky prisoner by Turkish warriors on 31 August 1563, that is after the victory of the High Porte’s military forces over the army of the Ruler Steven the Great of Moldavia²⁸. After this event the Ukrainian hetman was delivered on 15 October 1563 to the capital of the High Porte and executed sometime after the 20th day in the October of 1563 roky²⁹.

The information about the circumstances of imprisoning by Moldavian warriors Dmytro Vyshnevetsky followed by his transfer to the Turkish, obtained from the above said document, is confirmed with writings of the chronicler Alessandro Guagnini, a historian well-known in Europe, in which there is described the military march of Dmytro Vyshnevetsky at the head of a 4,000-army against Moscow, as well as the circumstances of detaining this hetman. Guagnini wrote, that “... Prince Vyshnevetsky and his four thousand [warriors] left for Moldavia... was the first to reach the frontier, and he was to wait there for Mr. [Olbracht] Łaski³⁰ ... Moldavians sent the envoys to Prince Vyshnevetsky with the question, why that waited for Mr. Łaski, since all the Moldavians wanted to see on the throne only him personally... Prince Vyshnevetsky was moving with his army, when Moldavians attacked him from both sides and quickly battered [his] army”³¹.

---

27 TSMA, E. 7618; Yücel Öztürk, *Özü’den Tuna’ya: Kazaklar – 1*, 1. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2004, s. 281–282.

28 Yücel Öztürk, Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, İsparta / Türkiye 2003, s. 95–140.

29 Yücel Öztürk, aynı eser, s.139.

30 Gvanyini Olexandr. The chronics of European Sarmatia / Olexandr Gvanyini; arranged and translated from Polish Yuriy Mytsyk, Kyiv : The Publishing House “Kyiv Mohyla Academy”, 2007, pp. 166–167.

31 Ibidem, pp. 167–168; Drahomanov M.P. About the Ukrainian Cossacks, Tatars

Therefore, after Dmytro Vyshnevetsky's failure, he was imprisoned by the Moldavian Army commanders and then sent to Istanbul.

To check, if the authenticity level of the above said data, which concern directly the problems associated with the political activities of Dmytro Vyshnevetsky, and, therefore – the theme of our study, we involved into the source-studies analysis a set of other, little-known documents, which are kept in an Ottoman archive. For instance, for us there are data included in the archive document “Suleyman-bey's order to the ruler of Vuchitrin”³² written on 26 June 1559. This document informs us the following: “The ruler [Suleyman.bey] of Vuchitrin³³ sent a letter to Istanbul. In this respect this order was issued and sent. In his letter the said ruler communicated the information, he had received from the Crimean Khan [Devlet Giray I], as well as the data the situation he himself was in. The said Crimean Khan communicated about the preparation for an attack by a Russian³⁴, who had been given the order to send the ruler of Vichitin to the Crimean Khan. Vuchitin's commander reported, that the cavalry detachments were very dispersed, so he with his army left for Akkerman”. Taking in account everything having been said above, the mentioned commander received from the centre the order to arrive in Akkerman, to negotiate with the khan and undertake required measures aimed at ensuring counteractions against the said attack.

Another document titled “An order to the Kafa ruler [Sinan-bey]”³⁵ of 2 July 1559 tells us about the Cossacks' attacks³⁶ on the

---

and Turkish people: A Historic survey. With a supplement about the life of Mykhailo Drahomanov / Mykhailo Drahomanov, Kyiv : Dnipro, 1991, p. 29.

32 BOA, MD, Nu : 3 (Hicrî : 996–968 / Milâdî : 1558–1560), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ..., s. 28.

33 An area in the north of Kosovo on Balkan Peninsula.

34 We can suppose that there is said about Dmytro Vyshnevetsky.

35 BOA, MD, Nu: 3, Hicrî: 996–968 / Milâdî: 1558–1560, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ..., s. 45.

36 Probably, there are meant Ukrainian Cossacks.

fortress of Azov and on other possessions of the High Porte and the Near-Azov Area. We learned from that document, that the commander of the Cossack Army, which now and then attacked the fortress of Azov, was Dmytro Vyshnevetsky. These data are confirmed by other Turkish Ottoman archival documents. WE believe, that of importance there is also the message from the Kafa commander about the participation of Nogay Tatars in defencing the fortress of Azov.³⁷

There is worth paying attention the document tilted “An order to the commander [of a group] of sentinels in the fortress of Azov – Dervish Mehmed” (“Azak Kalesi Nöbetçileri Başbuğu Derviş Mehmed’e hüküm») ³⁸ dated from 2 July 1559, in which there is mentioned Dmytro Korybut-Vyshnevetsky’s name. It should be noted, that, beginning from that time on, because of attacks on the fortress of Azov, the name of Dmytro Vyshnevetsky is mentioned in a number of other documents. As for the “Order” of 2 July 1559, due to the data from this archived document, Dmytro Korybut-Vyshnevetsky, organised a powerful attack on the fortress of Azov. This attack was so dangerous for the High Porte’s possessions in the Near-Azov Area, that from Istanbul men-of-war were sent to help Azov. The ruler of Kafa – Sinan-bey, was also ordered to oppose as much as possible Vyshnevetsky’s actions.

We also find information about Dmytro Vyshnevetsky in the archival document tilted “An order to Kafa’s ruler Sinan-bey”³⁹ dated

---

37 Тунманн. Крымское ханство / Тунманн. — Симферополь : Таврия, 1990. — С. 42, 49. (Tunmann, *The Crimean Khanate*, Simferopol : Tavriya, 1990, pp. 42, 49). The Nogays – are a people speaking a Turkic language from the Kypchak linguistic group. The people originated after the grouping together of two tribes – a Turkic one and a Mongol one, which, on the initiative of the famous chief and ruler of the Mongol-Tatars – Chenghis Khan, separated in 1261 from the Golden Horde and, being headed by Chenghis Khan, spread on the territory from the Aral Sea to the Caspian Sea as far as Bujak. Also see: Yücel Öztürk, Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, İsparta / Türkiye 2003, s. 127, 128–134.

38 BOA, MD, Nu: 3 (996–968/1558–1560), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ..., s. 45–46.

39 BOA, MD, Nu: 3 (Hicrî: 996–968 / Milâdî: 1558–1560), T. C. Başbakanlık Devlet

from 18 June 1560. Kafa's ruler Sinan-bey sent a letter from Istanbul with a communication about the activities of Dmytro Korybut-Vyshnevetsky. He also informed the Crimean Khan Devlet Giray I (ruling years: 1551–1577) about the data, he had got from the Muscovite State. According to those data, Muscovia expressed its warning to the Ottoman State of the attacking plans of Dmytro Vyshnevetsky. This information was also confirmed by Kafa's commander Sinan-bey. Particularly, he communicated, that Dmytro Vyshnevetsky was deprived of any support from the side of the Muscovite Tsardom. The said document also includes the information received from Azov, that the hetman was preparing to make a military attack on the Ottoman possession called "Kyzuk". In respect with this information, from the capital of the High Porte Kafa's ruler received a warning about the necessity to undertake respective defence-aimed measures.

We understand, that it is also reasonable to present here the contents of the document "Nasuha's letter to Sultan Suleyman Kanuni"⁴⁰ (the representative of the Ottoman State in Bogdan Area⁴¹ to Sultan Suleyman Kanuni) from 1563, which describes the preparation of Dmytro Vyshnevetsky for a march on Moldova from the territory of Poland. In this respect, the Divan of the Turkish Sultan gave respective directives to his representative in Bogdan Area – Nasuha, and sent those instructions through Mahmud Chavush. The Divan of the Ottoman's ruler a directive to his envoy Ahmed was issued to meet the war-governor Stephan and other officials of the court nobility of Bogdan Area and let them know about the intentions of the said government in terms of agreeing with them provision of the needed support. When the messenger reached his place of destination, Dmytro Vyshnevetsky at the head of his army had already entered Bogdan Area.

While Dmytro Vyshnevetsky was making his attacks on Moldova, the war governor of that country Stephan was keeping his

---

Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I ..., s. 562–563.

40 TSMA, E. 7618.

41 Now Moldova.

opponent, War Governor Yuvan, in the fortress of Suchava⁴². Hasuh, after receiving the order from the Centre⁴³, had a meeting with War Governor Stephan and agreed with him about a joint struggle against Vyshnevetsky and War Governor Yuvan, in such a way, actually, having made an anti-Ukrainian union. After the first attacks of the Ukrainian Cossack Army Dmytro Vyshnevetsky managed to conduct damaging blows to Moldova. However, despite these achievements, eventually War Governor Stephan the Great at the head of his army, which consisted of mainly Turkish and Tatar warriors, defeated the army of Dmytro Vyshnevetsky, so the later one had to flee to the forest, where he was finally taken a prisoner⁴⁴. At that time it turned out quite possible to capture War Governor Yuvan too.

The said documents demonstrate, that, on one hand, Dmytro Vyshnevetsky's actions at the head of the Cossack armies caused concern of Ottoman rulers, while, from the other hand, these documents include significant data about the said Ukrainian Hetman showing him as a remarkable individual, who Muscovia, Poland, Moldova and other states had to take into consideration with. The principal objects for attacking by the Cossack Army under the commandment of Dmytro Vyshnevetsky were fortresses located in the basin of the Azov Sea, as well as those on the territories of the Crimean and Taman Peninsulas (Azov, Kafa, Temriuk and others). Besides there must be added, that at that time the fortress of Azov was of a large strategic significance for the High Porte and Moscovite Tsardom, therefore Azov was the fortress the main scenario was developing around.

Conclusion

However, the analyses of the contents of the above said Turkish Ottoman archival documents, we have carried out, give us grounds for making the following conclusions: 1) as an ally of the Moscovite Tsar Ivan IV, Hetman Dmytro Korybut-Vyshnevetsky, after heading

---

42 The capital of Bogdan Area (till 1565).

43 There is meant the Sultan's Palace Topkapy in Istanbul.

44 That happened in 1563. His date can be considered the date of writing the said document.

the numerous and battle-ready Ukrainian Cossack Army, during 1559 was engaged in active military actions against the military forces of the High Porte, which enabled Muscovia to conquer Kazan Khanate and Astrakhan Khanate. Victories gained by this army in the war, which was taking place on the territory of the Near-Azov, manifested the fact of the transformation of the Zaporozhian Sich into a military force capable effectively oppose the mighty army of the Ottoman Turkey; 2) this point concerned the government of Muscovite Tsardom , which after the events of 1559, considered the Cossack-Hetman Ukraine as a state formation, was dangerous for Muscovia's military and political positions on the lands extending to the north from the southern borders of this state formation. We suppose, that it was for that reason, that in 1560 Ivan IV actually denied allying with Dmytro Vyshnevetsky in his struggle against the High Porte; 3) despite such an unfavourable for Dmytro Vyshnevetsky change in the political situation in the Northern Near-Black Sea Area, this hetman before his acceptance in 1563 the partiality of King Sigizmund II, observed his allied commitments in regard of Muscovite Tsardom, and opposed the military forces of the High Porte; 4) hence, we can suppose, that the real fault of the execution of the Ukrainian hetman should be put not to the door of the Turkish Sultan, neither to the door of the Hospodar Stephan the Great of Moldavia, but to the door of the Muscovite Tsar Ivan IV, who betrayed his ally – the Cossack-Hetman Ukraine.

From the above said documents, we have studied, there also emerges an interesting fact of availability of continuous contacts of the Ukrainian Cossackdom with peoples of the Northern Caucasus, particularly those with Chircassions, that must have refilled the ranks of the Zaporozhian Army.

Sources

- BOA, MD, Nu : 3, Hicrî : 996–968 / Hicrî : Milâdî : 1558–1560, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I, Yayına hazırlayanlar: *Nezihi Aykut, İdris Bostan, Murat Cebecioğlu, Feridun Emecen, Mücteba İlgürel, Mehmet İpşirli* vb, Ankara, 1993, s. 28, 45–47, 463–464, 561–562, 562–563.
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, 11. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1993, 1195 s.
- Emine Erdoğan Üzünlü, Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Kırım Hanlığı İlişkileri, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, Konya / Türkiye, Bahar, 2010, s. 489–503.
- Halil İnalçık, Rumeli, İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2008, s. 232–235.
- Omeljan Pritsak, Rusların Kökeni, Omeljan Pritsak Armağanı (A tribute to Omeljan Pritsak), Editörler: Prof. Dr. Mehmet Alparğu, Doç. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını Nu : 51, Türkiye 2007, s. 41–97, Zaporog Kazakları Hakkında, Bk.: s. 90–97.
- TSMA, E. 9300 /14, Kanuni Sultan Süleymân'ın Kefe sancakbeyi Sinan Bey'e gönderdiği hüküm.
- TSMA, E. 7618, Nasuh'un Kanuni Sultan Süleymân'a Gönderdiği Mektup.
- Tükçe Sözlük, 2. Cilt, 9. Baskı, Cilt 2, Ankara, Türk Dil Kurumu Basımevi, 1998, s. 2216.
- Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1978, Cilt XXVII, s. 457–460.
- Yücel Öztürk, Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 9, İsparta / Türkiye 2003.
- Yücel Öztürk, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar – 1, 1. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2004.
- Брехуненко Віктор. Козаки на Степовому Кордоні Європи:

типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. / Віктор Брехуненко. — К.: Віддрук. ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. — 504 с. — (Brekhunenko Viktor, Cossacks on the Steppe Borderline of Europe: a typology of Cossack communities during the 16th to 17th centuries / Viktor Brekhunenko, Kyiv: Viddruk. Closed Stock Partnership “VIPOL”, 2011, 504 pp.).

Гваньїні Олександр. Хроніка європейської Сарматії / Олександр Гваньїні; упорядкув та перекл. з польськ. Юрія Мицика. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — С. 166–167. — (Guagnini Alessandro, A chronics of the European Sarmatia / Alessandro Guagnini; compiled and translated from Polish by Yuriy Mytsyk, Kyiv: The Publishing House “Kyiv-Mohyla Academy”, 2007, pp. 166–167).

Драгоманов М. П. Про українських козаків, татар та турків: Історична розвідка. З додатком про життя Михайла Драгоманова / Михайло Петрович Драгоманов. — К.: Дніпро, 1991. — (Drahomanov M. P., About the Ukrainian Cossacks, Tatars and Turks: a Historic Study, With Mykhaylo Drahomanov' life in the appendix / Mykhaylo Petrovych Drahomanov, Kyiv : Dnipro, 1991).

Леп'явко Сергій. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / Сергій Леп'явко. — Чернігів: Сіверянська думка, 1996. — 288 с. — (Lepyavko Serhiy, Cossack wars at the end of the 16th century in Ukraine / Serhiy Lepyavko, Chernihiv: Siverianska Dumka, 1996, 288 pp.).

Остапчук Віктор. Козацькі чорноморські походи у морській історії Катіба Челебі «Дар великих мужів у воюванні морів» / Віктор Остапчук // Мappa Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dedicata.* — Львів; Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 1996. — С. 392. — (Ostapchuk Viktor, Cossack Black-Sea marches in the marine history of Katib Chelebi “The Gift of Grand Men in Marine Wars” // Mappa Mundi. A collection of academic works for the 70th Anniversary of Yaroslav Dashkevych. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dedicata.* — Lviv,

Kyiv, New-York: the Publishing House “M.P. Kots”, 1996. — p. 392.).

- Романцова Наталя Іванівна. Постать князя Дмитра Вишневецького в українській історіографії XIX – початку XXI ст.; дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спеціальність – 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Наталя Іванівна Романцова. — Запорізький національний університет, 2007. — 20 с. — (Romantsova Natalia Ivanivna, The personality of Dmytro Vyshnevetsky in the Ukrainian Historiography of the 19th – 21st centuries; A dissertation for a Candidacy of the Academic Degree of the candidate of Historical Sciences : Speciality – 07.00.06 “Historiography, sources studying and special historical disciplines” / Natalia Ivanivna Romantsova, Zaporizhia National University, 2007, 20 pp.).
- Романцова Наталя. Постать князя Дмитра Вишневецького в українській історіографії XIX–початку XXI ст.: монографія / Наталя Романцова. — Маріуполь: МДУ, 2013.—216 с. — (Romantsova Natalia, The personality of Prince Dmytro Vyshnevetsky in the Ukrainian Historiography relating to the 19th – 21st centuries: Monography / Natalia Romantsova, Mariupol: Mariupolsky Derzhavnyi Universytet, 2013, 216 pp.).
- Русина О. В. Лівонська війна 1558–1583 / Олена Володимирівна Русина // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — К.: Наук. Думка, 2009. — Т. 6: Ла – Мі. — 2009. — С. 202–203. — (Rusyna O.V., The Livonian War during 1558–1583 / Olena Volodymyrivna Rusyna // An Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes / Editorial Board: V.A. Smoliy (Head) et al., Kyiv: Naukova Dumka, 2009, Vol 6 : La – Mi, 2009, pp. 202–203).
- Туранли, Фергад. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття) / Фергад Гардашкан Оглу Туранли. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. — 606 с. — (Turanly, Ferhad, The Cossack period in Ukraine’s history in Ottoman Turkish written sources

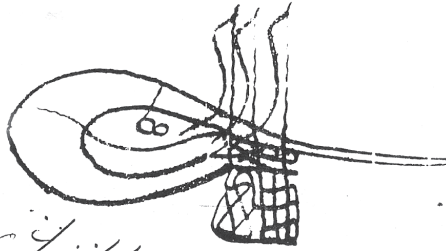
(the second half of the 16th – the first quarter of the 18th century)
/ Ferhad Gardashkan Oglu Turanlı, Kyiv: Publishing House
“Kyiv-Mohyla Academy”, 2016, 606 p.).

Халимоненко Г. І. Історія турецької літератури: Türk Edebiyatı Tarihi / Григорій Іванович Халимоненко. — К.: КП Редакція журналу «Дім, сад, город», 2009. — С. 179–180. — (Khalymonenko H.I., A History of the Turkish Literature: Türk Edebiyatı Tarihi / Hryhoriy Ivanovych Khalymonenko, Kyiv: Correspondence Point “Editorial Office of the Magazine “A House, Garden, Vegetable Garden”, 2009, pp. 179–180).

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / Віталій Олексійович Щербак. — К.: Вид. дім «КМ Akademia», 2006. — 300 с.: іл.– (Sherbak V.O., The Ukrainian Cossackdom: formation of the social position, The second half of the 15th – the middle of the 17th centuries. / Vitaly Olexiyovych Scherbak, Kyiv: The Publishing House “КМ Akademia”, 2006, 300 pp.: ils.).

Юрій М. Ф. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. — Тернопіль: Астон, 2012. — Кн. I. — С. 578–687. — (Yuriy M.F., Ukraine from the earliest time to the 18th century: a civilizational context of perception / M.F. Yuriy, L.M. Alexiyevets, Ya. S. Kalakura, O.D. Udod, Ternopil: Aston, 2012, Book I, pp. 578–687).

ترتبه در راه ابراهیم کبیر و افغانی در اولتور و اقصای الشیخیه و بر کوه الملام که بجای می آید
 در نیمه خیمه بوده و در صبر و تقوی معلوم از او که در بزرگی از همه سالاران و کاتبان و در جوی و بیاضی
 ایروین و غیره از آن تصدیقین اربابانند و در صحت اربابان و اولاد و اهل خانه و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 و راست از اولاد و نوجوانان و در مسی و در کوه الملام که بجای می آید و در جوی و بیاضی
 ملکیت تصدیقین و کسب و دلازین زاریه و در صبر از اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 از این تصدیقین و نوجوانان و در جوی و بیاضی و در کوه الملام که بجای می آید و در جوی و بیاضی
 عیان حکایت از آن اربابانند که در نیشتر اربابانند که در اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 از اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 به برکت از اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 توبه از دستن میرد، زمان از دستن میرد و در جوی و بیاضی و در کوه الملام که بجای می آید
 مکار و در کسب و نبرد و اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 با کلبه و غیره اربابانند که در اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 این اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 و کاتبان از سر راه اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 و از سایر عیان از اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 بلکه در جوی و بیاضی و در کوه الملام که بجای می آید و در جوی و بیاضی
 و در کسب و نبرد و اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 و در کسب و نبرد و اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند
 و در کسب و نبرد و اولاد و کاتبان و غیره از آن تصدیقین اربابانند

T SMA, Nu: E. 9300/14, Sultan Suleyman Kanuni's order to a Kafa sanjak ruler (سنجاق بگی) Sinan-bey.

Knockaloe Kampında Bir Osmanlı Diplomatı: Reşid Sadi Bey'in Esareti (1915-1918)

An Ottoman Diplomat in Knockaloe Camp: Captivity of Reşid Sadi Bey (1915-1918)

Evren Küçük

Öz

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İngiltere, ülkesinde bulunan Müttefik Devletler'in vatandaşlarını tutuklamaya başlamış, ardından da bunları sivil esir olarak çeşitli yerlere sevk etmişti. Tutukluların sayısı artınca modern dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampı olan Knockaloe oluşturulmuştu. Söz konusu kampta tutuklu bulunan kişilerden biri de Londra Sefareti Eski Kâtibi Reşid Sadi Bey idi. Londra'daki İsveç Elçisi Herman Wrangel, aldıkları dilekçelerde esirlerin kötü muameleye maruz kaldığını ve ekonomik da olarak her geçen gün biraz daha zorlandıklarını Osmanlı hükümetine bildirmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti, İsveç Sefareti vasıtasıyla vatandaşlarının sorunlarıyla ilgilenirken mütekabiliyet ilkesini uygulamaktan geri durmamıştır. Bu çalışmadaki amaç: uluslararası literatürdeki "sivil esir" kavramının İngiltere tarafından başlatıldığını vurgulayıp bu bağlamda Reşid Sadi Bey'in esaret öyküsünü değerlendirmektir. Ayrıca siyasi tarih perspektifinden Knockaloe'daki sivil Osmanlı esirlerini ve Londra Sefareti Eski Kâtibi Reşid Sadi Bey'in serbest bırakılması için yürütülen diplomasi faaliyetlerine yer vermektir.

Anahtar Kelimeler: Knockaloe, İsveç, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Man Adası, Reşid Sadi Bey

---

Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kastamonu/Türkiye, kucukevren@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 21.10.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308802

Abstract

Upon the beginning of World War I, England started to capture the citizens of Allied Powers and then sent these people to various places as civil captives. As the number of arrests increased, Knockaloe, the first and the largest civil captive camp was constructed. One of the captives in the mentioned camp was Reşid Sadi Bey, former Secretary of the London Embassy. Herman Wrangel, the Swedish Ambassador in London, informed the Ottoman government according to captives' petitions that they were subject to ill-treatment and they were getting more difficult economically each passing day. Under such circumstances, Ottoman Ministry of Foreign Affairs applied principle of reciprocity while dealing with the problems of its citizens through the Swedish Embassy. The goal of this study is to emphasize the fact that the concept of "civilian captivity" in international literature was first initiated by England and in this context to evaluate Reşid Sadi Bey's captivity story. The study also reveals the diplomatic activities carried out to release the Ottoman civilian captives and former Secretary of the London Embassy Reşid Sadi Bey from the Knockaloe.

Keywords: *Knockaloe, Sweden, the Red Crescent Society, Isle of Man, Reşid Sadi Bey*

Giriş

“Savaşta düşman eline düşen kimse”¹ anlamına gelen esir kelimesi, I. Dünya Savaşı'yla (1914-1918) birlikte yeni bir anlam kazanmıştı. Sadece savaş meydanlarında değil savaşla ilgisi olmayan kişilerin de esir alındığı görülmüştü. I. Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Devleti de Müttefik Devletlerin yanında savaşa müdahil oldu. Osmanlı Devleti, savaştığı cephelerde binlerce esir verdiği gibi İtilaf Devletleri'nden de esirler almıştı. Savaş devam ederken İngiltere, savaş literatürüne geçecek yeni bir uygulama başlatarak savaşla ilgisi olmayan kişileri de “sivil esir” olarak tutuklamaya başladı.

İngiltere, kendi toprakları üzerinde yaşayan ya da ticaret yapan Osmanlı vatandaşlarını tutuklayarak Osmanlı Devleti üzerinde stratejik bir hamle yapmak istemişti. İngilizler, tutukladıkları esirleri Hindistan'da Belgaum, Burma'da Thatmyo, Mısır'da Kahire Kalesi ve Ras-El-Tin kamplarında tutmuştu. İngiltere'de yaşayan Osmanlı sivil vatandaşlarını ise İrlanda Denizi'ndeki Man Adası'nda kurduğu dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampı olan Knockaloe'da tutma gereği duymuştu.² İngiltere, potansiyel tehdit olarak gördüğü Müttefik Devletlerin sivil vatandaşlarını gözaltına alması üzerine diğer devletler de müttekabiliyet ilkesine başvurarak İtilaf Devletleri'nin vatandaşlarını tutuklamaya başlamıştı.

İngiltere'nin, sivil vatandaşları tutuklaması üzerine ilk tepkiyi veren Almanya, ülkesinde yaşayan yaklaşık 5.000 İngiliz vatandaşını Berlin yakınlarındaki Ruhleben sivil esir kampına hapsedti. I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'de Müttefik Devletlerin 30.000'e yakın vatandaşı bulunmaktaydı ve bunların çoğunluğunu Almanlar oluşturmaktaydı. İngiltere, söz konusu vatandaşları potansiyel tehdit olarak

---

1 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 234; Arapça'da “ savaş tutsağı “ karşılığında kullanılan esir kelimesi, “ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak” anlamındaki esr (isare) kökünden türemiş bir sıfattır. Esir kelimesinin, kök anlamından hareketle “mahpus” manasında kullanıldığı da görülmektedir. Ahmet Özel, “Esir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, 1995, s.382.

2 Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi S.B. Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya, 2013, s.230; Ali Özuyar, *Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı, Knockaloe ve Meçhul Türkler*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s.viii. Man Adası haritası için bkz. Ek-2.

gördüğü için Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı vatandaşlarını dikenli tellerin arkasına hapsetmişti.³

*Knockaloe Kampı'ndan genel görünüm.*⁴

Kriegesgefangenenlager Knockaloe, Insel Man.

Osmanlı vatandaşlarının İngiltere tarafından esir alınarak Hindistan, Burma ve Mısır'da bulunan kamplara gönderilmesi üzerine Osmanlı Devleti de kendi topraklarında bulunan İngiliz sivilleri, esir almaya başlamıştı. Esirler, başta İzmir olmak üzere Afyon, Kastamonu, Niğde, Merzifon ve Şam'da kurulan kamplara yerleştirilmişti. Sivil esirler, savaşın doğrudan tarafı olan ya da cephede savaşan kişiler olmadıkları için çoğu zaman esir edilmelerini tepkiyle karşılamıştı. Kendilerine haksızlık edildiğini düşünen esirler, sürekli olarak tarafsız ülke temsilciliklerine kendilerini kurtarmaları için girişimlerde bulunmuştu. Hatta içlerinde bazı hastalar, tedavilerinin devamı için ülkesine gitmek istemiş ancak olağanüstü şartlar mevcut olduğu için istekleri savaş sonrasına kalmıştı.⁵ Savaş sırasında İstanbul'da İngiltere'yi Felemenk Krallığı (Hollanda) temsil etmekteydi İngiltere adına diplomatik girişimleri Felemenkli diplomatlar yürütmekteydi.

3 Özuyar, age, s.148.

4 http://www.knockaloe.im/pop.cit_346204.html

5 Akkor, age, s.251.

Savaş sırasında İngiltere’de tutuklanan sivil esirlerin sayısı zamanla artınca mevcut kamplar yetersiz gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine İngiltere İçişleri ve Savaş Bakanlığı işbirliği yaparak İrlanda Denizi’ndeki Man Adası’nda bir kamp kurmaya karar vermişti. Ayrıca sivil esirlerin organizasyonu sağlamak için bakanlık temsilcilerinden oluşan Sivil Esir Kampları Komitesi adında bir teşkilat kurulmuştu. Komite ekibi, Man Adası’ndaki Douglas tatil kampını sivil esirler için bir kamp haline getirterek kampın etrafını dikenli tellerle çevirtmişti. Koşullara aydınlatma için gaz ve elektrik lambaları yerleştirildiği gibi gardiyanlar için de odalar yapılmıştı. Kamp komutanı olarak da Man Adası polis teşkilatının başındaki Yarbay H.W. Madoc atanmıştı. Esirler, önce çadırlarda ve çeşitli binalarda kalırken zamanla çadırlar kulübelere dönüştürülmüş ve kamp “Ayrıcalıklılar”, “Yahudiler” ve “Sıradan” adları altında üç kısma ayrılmıştı. Kampta ara ara yaşanan yiyecek sıkıntısından dolayı ayrıcalıklılara da verilen yiyecek miktarı azaltılmıştı. Adaya 22 Eylül 1914’te 200 kişilik ilk esir kabile gelmiş yaklaşık bir ay sonra bu sayı 2.600’e çıkmış ve zamanla bu sayı katlanarak artmıştı. Esirlerin sayısında artış hızlı bir şekilde meydana gelince Douglas esir kampı yetersiz kaldı ve bunun üzerine Man Adası’nda Knockaloe’da yeni bir esir kampı yapılmasına karar verilmişti. Knockaloe Kampı, Napolyon Savaşları’nda (1803-1815) yaptırılan Norman’s Cross Esir kampı örnek alınarak 1915 ilkbaharında bitirilmişti. Knockaloe, genişletilerek dört kısma ayrıldı. 1915 yılının sonlarında kamptaki esir sayısı 20.000’in üzerine çıkmış ve giderek bu sayı daha da artmıştı. Knockaloe, her biri bin kişi kapasiteli 23 koşuttan oluşan 6.5 km’yi bulan ahşap kulübelerden meydana gelmekteydi. Bu durum Knockaloe Kampı’nı modern dünyanın en büyük esir kampı haline getirmişti.⁶ I. Dünya Savaşı’yla literatüre giren “sivil esir” kavramı, Osmanlı vatandaşlarını doğrudan etkilediği halde konuya yeterince değinilmemiştir. Bu sebeple çalışmada daha önce kapsamlı bir şekilde ele alınmayan Reşid Sadi Bey’in esaret hayatı ve yürütülen diplomasiyi, siyasi tarih perspektifinden değerlendirmektir. Söz konusu çalışma, Başbakanlık Osmanlı ve Kızılay Arşivi belgeleri ışığında

---

6 Özuyar, age, s. 16-24, 28.

değerlendirilmiş ve Ekler kısmında kamplarda tutulan Osmanlı esirlerinin listesine yer verilmiştir.⁷

Knockaloe Kampı'nda Yaşam

Knockaloe'da her kamp kendi içinde beş ile yedi kısma ayrılırken her kısımda 1000- 1.100 esir vardı. Kısımlar 5-6 m yüksekliğindeki dikenli tellerle birbirlerinden ayrılmakta ve aralarında altı metre eninde boşluklar bulunmaktaydı. Ayrıca kısımlar arasında geçiş de yasaktı ancak özel izinle mümkündü. Yemek ve temizlik işleri esirler arasında sırayla yapılırken zengin olanlar bu işleri, fakir esirlere para ile yaptırmaktaydı. Esirlere yemek olarak; 23 gr ekmek, 13 gr et (genelde balık), 25 gram yağ, bir fincan çay ve bazen de sebze verilmekteydi. Esirlerin yatakları ise içleri samanla doldurulmuş döşeklerden oluşmakta ve her esire üç battaniye verilmekteydi. Kamp kurulduğunda birinci kamp haric diğerlerinde ranza yoktu ve esirler yere serilen döşeklerde yatmaktaydı. Her esirin zimmetli bir tabağı, bir fincanı ve bir kaşığı bulunmaktaydı. Genellikle denetimler, sabah saatlerinde (9-10 arası) esirler avluya çıkartılarak iki sıra halinde denetlenmekteydi. Firar olaylarına karşı her gün denetim yapılmaktaydı.⁸

Osmanlı'nın savaşa girmesi üzerine İngiltere, ülkesinde bulunan sivil Osmanlı vatandaşlarını polis merkezlerinde kaydettirmiş ardından da ev ve işyerlerinde aramalar yaptırmıştı. Almanlara olduğu gibi Osmanlı vatandaşlarına da çeşitli yasaklar konulmuştu. Örneğin Osmanlı vatandaşları; arabalarını, fotoğraf makinelerini, silahlarını polise tes-

7 Türkiye'de Knockaloe Kampı'ndaki Osmanlı sivil esirleri hakkında A. Özuyar'ın eseri dışında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Yurtdışında ise Knockaloe'daki esirler hakkında bilimsel kitaplar, makaleler ve romanlar yazılmasına rağmen Osmanlı esirlerine pek yer verilmemiştir. Knockaloe'daki esirlere dair bazı akademik çalışmalar için bkz. Connery Chappell, *Island of Barbed Wire: The Remarkable Story of World War Two Internment on the Isle of Man*, Corgi, Londra, 1986; Rosalind Stimpson-Stephen Hall, *Knockaloe Internment Camp*, Ferry Publications, 2014; Marilyn Shevin-Coetzee&Frans Coetzee, *Commitment and Sacrifice: Personal Diaries from the Great War*, Oxford University Press, New York, 2015; Peter Gillman-Leni Gillman, *Collar the Lot! How Britain Interned&Expelled its Wartime Refugees*, Londra, 1980; Hall Caine, *The Woman of Knockaloe : a Parable*, Fredonia Books, New York, 2004.

8 Özuyar, age, s.30-32.

lim etmek zorundaydı. Gece saat dokuzda evlerinde olmaları gerekirdi ve çeşitli toplantıların yapılması, evlerinden yedi kilometreden fazla uzaklaşılması, telefon kullanılması veya haberleşmek yasaktı. İngiltere kendi ülkesinde yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını söz konusu yasaklardan muaf tutmak için Şubat 1915 tarihinde bir kanun çıkardı. 55 yaş üzerindeki Müslüman ve Musevi Osmanlılar, ülkelerine iade edilirken söz konusu yaş altındakilerin ise esir kamplarına gönderilmesine karar verilmişti. Osmanlı vatandaşlarının gönderildikleri kamplar şunlardı: Douglas- Isle of Man, Knockaloe- Isle of Man, Alexandra Palace-Londra, Wakefield-Yorkshire, Feltham-Londra.⁹ Bu kamplar, Osmanlı sivil esirleri için aylarca süren esaretin tanıkları olmuştur.

Osmanlı Londra Sefareti Eski Kâtipi Reşid Sadi Bey'in Tutuklanması ve Kamp Hayatı

Reşid Sadi Bey, Namık Paşa'nın torunu olarak 1868 yılında İstanbul'da doğdu. On altı yaşında Londra'ya gidip tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü. Ardından Osmanlı Devleti'nin Roma Sefareti'ne İkinci Kâtip olarak atanmış Roma'da bir süre çalıştıktan sonra Londra Sefareti'ne aynı görevle geçti. Londra'da yaklaşık on beş yıl çalıştıktan sonra Reşid Sadi Bey, Başkâtipliğe terfi ettirilerek Belgrad Sefareti'ne tayin edilse de görevi kabul etmeyerek istifa etti.¹⁰ Londra'da ikamet etmeye başlayan Reşid Bey, tütün ticaretiyle meşgul olmaya başladı ve 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları ile birlikte İstanbul'a döndü. Birkaç ay İstanbul'da ikamet ettikten sonra Reşid Bey, Londra'ya geri döndü ve Balkan Savaşları'na (1912-1913) kadar orada kaldı. Balkan Savaşları'ndan sonra tekrar İstanbul'a gelen Reşid Bey, akrabası eski Mabeyn-i Hümayun Başkâtipi Ali Fuad'ın (Türkgeldi) evine yerleşti. Bir yıl İstanbul'da kaldıktan sonra Londra'ya döndü. I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine

---

9 Özuyar, age, s.58-59.

10 Reşid Sadi Bey'in Londra'da iken İngiliz basınında yazdığı yazılar ("The New Era in Turkey", "The Cretan Question"), Osmanlı'nın milli bir bankanın kurulması için yaptığı girişimler ve Reşid Sadi Bey'in rolü hakkında bkz. *The Times*, 4 Ağustos 1908, s.6, *The Times*, 4 Ocak 1909, s.4, *The Times*, 14 Kasım 1908, s.10.

Savaş Bakanı Lord H.Herbert Kitchener'in özel emriyle Jön Türklerden olduğu (Talat Paşa ve Cemal Paşa ile yazıştığı) gerekçesiyle Reşid Sadi Bey, Eylül 1915'te tutuklanarak bütün mal ve parasına el konuldu.¹¹ Pera Cigarette Şirketi'ne el konulduktan sonra Rus kökenli tüccar Marcus Weinberg'e satıldı.¹²

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nde bulunan sivil vatandaşlarından bihaberdi. Söz konusu ülkelerde tutuklanan Osmanlı vatandaşlarına dair bilgiyi ancak Nisan 1917 tarihinde Amerikan Sefareti'nden gönderilen bir dörtlük defter ile öğrenebilmişti. Gelen defterde İngiltere'de esir edilen subay, er ve sivillere ait bilgiler mevcuttu. Esirlere ait bilgiler alındıktan sonra Harbiye Nezareti İstihbarat Şubesi, söz konusu defteri Amerikan Sefareti'ne iade etti.¹³ Osmanlı Hükümeti, İngiltere'deki esirlerden haberdar olmasına rağmen önemli bir girişimde bulunmadı. Londra'daki İsveç Sefareti'nin esirlerin elverişsiz durumunu Osmanlı yetkililerine bildirmesi ve Londra Sefareti eski kâtipi Reşid Sadi Bey'in yazısının basında yer alması üzerine ilgililerin harekete geçmesini sağladı.

11 BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 25 Eylül 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 22 Mayıs 1918; Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'nde kâtip olarak çalışan Reşid Bey, 3 Eylül 1886 tarihinde üçüncü rütbeye sahip olmuş ardından da Roma Sefareti'nde ikinci kâtip olarak atanmıştı; *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye, 1306, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1889*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003, s.118; *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye, 1318, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1900*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003, s.179. *The Week*, 29 Eylül 1918, s.29.

12 Pera Cigarette'nin satışı İngiliz Parlamentosu'nda da gündeme gelmiş ve milletvekilleri, Ticaret bakanına sonradan İngiltere vatandaşlığına geçen Weinberg'e söz konusu satışın doğru (savaş kuralları gereğince) olup olmadığını sormuştu. Bu arada bir İngiliz sömürgesi olan Kenya'da çıkan resmi gazete-de Pera Cigarette'nin sahibi Reşid Sadi Bey gösterilmişti. Bkz. http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1918/apr/09/enemy-businesses; *The Official Gazette of the Colony and Protectorate of Kenya*, C.XXX, No:24, 8 Mayıs 1928, s.537.

13 Özuyar, age, s.57; İtilaf Devletleri'nin Türkiye'deki esirleri için bkz. Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih*, 11, 66, Haziran 1999, s.49-56.

Londra Eski Kâtibi Reşid Sadi Bey¹⁴

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İsveç'in Londra Sefareti vasıtasıyla sivil esirlerine ulaşmaya çalışmış ve söz konusu esirlere tespit edebildiğimize göre 1918'den 1919 yılının Mart ayına kadar yardımda bulunmuştu. 6 Temmuz 1918 tarihinde İsveç Londra Sefareti vasıtasıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin göndermiş olduğu 500 sterlin, Osmanlı esirlerine verilmişti.¹⁵ Ocak 1919'da ise 140 şilin Knockaloe IV. Kampı'ndaki Osmanlı esirlerine daha önce olduğu gibi yine imza karşılığında dağıtılmıştı.¹⁶

14 BOA, HR.SYS., 2247/1.

15 Kızılay Arşivi (KA), 846/94-1, 15 Mayıs 1919. 1918 yılında; Ağustos ve Eylül 1918'de Alexandra Palace'daki 15 esire 140 şilin, Eylül 1918'de Douglas II. Kampındaki 4 esire onar toplam 40 şilin, Ağustos ve Eylül 1918 aylarında her esire onar şilin olmak üzere Knockaloe I. Kamptaki 6 esire 60 şilin, Knockaloe II. Kamptaki 10 esire 100 şilin, Knockaloe III. Kamptaki 3 esire 30 şilin, Knockaloe IV. Kamptaki 22 esire 220 şilin verilmişti. Knockaloe IV. Kamptaki 22 esire Ekim 1918'de de 110 şilin, Kasım ayında 23 esire 115 şilin, Aralık ayında 24 esire 120 şilin verilmişti. Ekim 1918'de Douglas II. Kampındaki 4 esire 20 şilin, aynı kamptaki esirlere Aralık ayında da 2 şilin teslim edilmişti. Bkz. KA, 846/98.2-3, 14 Eylül 1918; KA, 846/98.6-8, 28 Eylül 1918; KA, 846/98.9, Ağustos-Eylül 1918; KA, 846/99.5-7, Ekim-Aralık 1918; KA, 846/99.8-10, 7 Ekim 1919.

16 KA, 846/95.3-4, Ocak 1919. 7 Ocak 1919'da Douglas Kampı'ndaki üç Osmanlı esirine 15, Alexandra Palace'daki iki Osmanlı esirine 10 şilin, 14 Ocak 1919 tarihinde Knockaloe I. Kampı'ndaki Osmanlı esirlerine 45 sterlin, 6 Şubat 1919'da Knockaloe III. Kampı'ndaki Osmanlı esirlerine 3 sterlin (60 şilin), Şubat 1919'da Knockaloe IV. Kampındaki Osmanlı esirlere toplam 7 sterlin (140 şilin) Mart 1919'da Alexandra Palace, Knockaloe kampı I-IV, Douglas kampı II'na toplam 422 sterlin verilmişti. Bkz. KA, 846/95.5-6, 8 Ocak 1919. KA, 846/95, 14 Ocak 1919; KA, 846/96.1, 6 Şubat 1919; KA, 846/96.2-3, Şubat 1919; KA, 846/93-1, 31 Mart 1919.

Londra'daki İsveç Sefareti vasıtasıyla Osmanlı esirlerine dağıtılan paralar P/W. Camp Bank vasıtasıyla veya elden ulaştırılmıştı. Verilen paranın karşılığında da makbuz veya teslim alındığına dair bizzat kişinin imzası alınmaktaydı.¹⁷ Hilâl-i Ahmer'in 1919 yılının hesaplarına göre Nisan ayında 385, Haziran'da 380, Temmuz'da 380 ve Eylül'de de 380 sterlin harcama yapılmıştı.¹⁸ Londra İsveç Sefareti de İngiltere'de esir tutulan Osmanlı vatandaşlarıyla ilgilendiği için yaklaşık 10.000 kron masraf yapmıştı. Söz konusu masraf Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından ödenmeyince—İsveç Dışişleri Bakanlığı, Sibirya'daki Türk esirleriyle ilgilendiği için—Stockholm'deki Osmanlı Elçisi, borcun Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden karşılanabileceğini bildirmişti. İskandinavya'da Türk esirleriyle ilgilenen Hilâl-i Ahmer temsilcisi Yusuf Akçura, İngiltere'deki esirlerin durumu yetkisi dışında olduğundan ve Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi'nden izin alınmaksızın elçinin isteğini yerine getiremeyeceğini bildirmişti. Nitekim Yusuf Akçura, söz konusu durumu Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi'ne sormuş ve gelen cevapta İngiltere'deki esirler için Hariciye Nezareti'nin bir miktar para verdiğini ve Stockholm Elçisi'nin talebini yerine getirmesine gerek kalmadığı bildirilmişti.¹⁹ Böylece hem Stockholm Elçisi'nin isteği İstanbul'dan Hariciye Nezareti vasıtasıyla halledilmiş hem de Rusya ve Sibirya'daki esirler için ayrılan para başka bir yere gönderilmemişti.

Reşid Sadi Bey, Knockaloe'da yaşadığı esaret hayatını kâtabi aracılığıyla 17 Temmuz 1917 tarihinde Sabah gazetesinde yayımlamıştı. Söz konusu haber Osmanlı kamuoyunda ve yetkililerde geniş bir yankıya neden oldu. Gazetede İngiltere'de tutuklu bulunan sivil esirlerin zor şartlar altında hayatlarını idame etmeye mahkûm bırakıldıklarına yer verilmişti. Bu haber üzerine Dâhiliye Nezareti, Hariciye ve Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda söz konusu haberin doğruluğunun araştırılmasını ve gerekli işlemlerin yapılmasını istemişti. Sabah

17 KA, 846/96.6, 29 Ocak 1919; KA, 846/97.1-7, 4 Nisan, 1 Mayıs 1919.

18 KA, 46/97.8-9, 30 Eylül 1919.

19 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Matbaa-ı Orhaniye, Dersaadet, 1335, s.79-80; Evren Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)*, A.Ü. TİTE, Doktora Tezi, Ankara, 2016, s.93-94.

gazetesi müdürünün haberine göre Osmanlı esirlerinin sağlık durumlarının iyi olmadığı, kendilerine verilen gıdaların kötü olduğu ve Reşid Sadi Bey'in İstanbul'da bulunan kâtabi tarafından Hariciye Nezareti'ne bir rapor sunduğu bilgisi yer almasına rağmen Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Beşinci Şubesi tarafından yapılan tahkikat neticesinde böyle bir raporun sunulmadığı tespit edilmişti. Fakat Dâhiliye Nezareti, Hariciye'den gelen haberle tatmin olmamış Matbuat Müdürlüğü'ne yazdığı yazıda durumun tetkik edilip haber verilmesini istemişti. İngiltere'de Osmanlı diplomatik temsilciliğini üstlenen İsveç Londra Sefareti de gerekli girişimlerde bulunmuştu.²⁰

Osmanlı Devleti, basında yer alan haber üzerine Felemenk Sefareti aracılığıyla da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan bilgi istemişti. Bakanlığın verdiği cevapta esirlerle ilgili şu bilgilere yer almıştı: esir kamplarında şuan itibarıyla Osmanlı'nın 109 sivil ve bir bahriyeli savaş esiri bulunmaktadır. Ayrıca İngiltere'de Osmanlı vatandaşı Ermeni, Süryani, diğer Hıristiyan ve El Cezire (Mısır-Sudan) ahali-sinden 830 kişi de soruşturmadan muaf tutulmuştu. Verilen cevapta Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu esirlerine uygulanan muamelenin aynısının Osmanlı esirlerine de uygulandığı bildirilmişti. Söz konusu gazete haberinde verilen bilgilerin aksine kamptaki durumun iyi olduğu, İngiliz halkının yetinmeye mecbur olduğu erzak ölçüsünde esirlere de yiyecek verildiği bildirilmişti. Osmanlı Devleti, İngiltere'deki sivil esirlerine gerekli yardımı ulaştırmak için esirlerin isimleri, tam sayısı, ne kadar paraya ihtiyaç duyduklarını tespit etmeye çalışmış fakat İngiltere ile doğrudan temas kurulamadığı için tarafsız devletler aracılığıyla yazışmalar yapılmış ancak sağlıklı bilgilere ulaşamamıştı. Tüm belirsizliklere rağmen Osmanlı Hükümeti, Başkumandanlık savaş masrafları ödeneğinden yardımın yapılmasını ve esirler hakkında gerekli bilginin tespit edilmesini istemişti.²¹ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgiyle Osmanlı Devleti, ilk defa İngiltere'deki sivil esirlerinin sayısından haberdar olmuştu. Fakat İngiliz yetkililer, Reşid Sadi Bey'in Sabah gazetesinde yayımlanmış olduğu haberin

---

20 *Sabah*, Sayı:9942, 17 Temmuz 1917; BOA, DH.EUM.KLU, 13/18, 26 Mart 1918; BOA, DH.EUM.5.Şb., 56/33, 20 Mart 1918.

21 BOA, DH.EUM.5.Şb., 55/4, 3 Mart 1918; Özuyar, age, s.65-67.

doğru olmadığını aksine kamp koşullarının iyi olduğunu belirtmişti. Knockaloe esir kampında sıkı bir sansür uygulanmasına rağmen Reşid Sadi Bey'in İstanbul'da bulunan kâtibine mektubunu nasıl ulaştırdığı da muamması korumaktadır.

İsveç Londra Sefareti'nden gelen habere göre ise Man Adası'ndaki Osmanlı esirlerinin İngiltere içinde başka bir kampa nakledilmelerinin mümkün olmadığı, artık esirler için verilen gıdaların daha öncekinden iyi olduğu ve pek şikâyet olmadığı bildirilmişti. Esirlerin ibadetlerini kendi koşullarında yapabildikleri ve Osmanlı esirlerinin IV. Knockaloe Kampı'nda oldukları bilgisi verilmişti. Ayrıca tutuklu bulunan esirlerin eşlerine aynı tahsisat talep etme haklarının da olduğu ilave edilmişti.²² Ayrıca İsveç Londra Sefareti, Osmanlı Hükümeti'ne gönderdiği yazıda Osmanlı sivil esirlerinden birçok dilekçe alındığını ve çeşitli nedenlerden dolayı cevap verilemediğini belirtmişti. Man Adası'ndaki Knockaloe ve Douglas esir kamplarında Mayıs 1917 tarihinde incelemelerde bulunan Yarbay Mossberg, hazırladığı raporda Osmanlı sivil esirlerinin kendilerinin tahliye edilmesini istediğini bu mümkün değilse gıdalarının iyileştirilmesi için girişimlerde bulunmasını talep ettiğini yazmıştı. Yarbay Mossberg, Osmanlı esirlerinin sağlık durumunun kötü olmasının verilen yiyeceklerin kötü ve yetersiz olmasından kaynaklandığını vurgulamıştı. İsveç Sefareti, Osmanlı yetkililerine verdiği bilgide Osmanlı esirlerinin durumunun düzeltilmesi için nakit para gönderilmesi halinde düzelebileceğini belirtmişti. Hatta İsveç Londra Sefiri Kont Ratkl, Alman ve Avusturya-Macaristan esirlerini örnek vermişti. Sefir Ratkl, paranın nasıl gönderileceği ve esirlerin hayatlarını idame etmek için ne kadar paraya ihtiyaç duyduklarını da ayrıntılı bir şekilde yazmıştı.²³

Savaşın başlamasıyla İtilaf ve Müttefik Devletler birbirleriyle diplomatik ilişkilerini kesmiş ve başkentlerinde bulunan elçiliklerinin faaliyetlerini sonlandırmıştı. Fakat birbirleri nezdinde tarafsız devletler vasıtasıyla ilişkilerini sürdürmüştü. Örneğin İstanbul'da İngiltere'yi Felemenk Krallığı, Londra'da ise İsveç Krallığı Osmanlı'yı temsil et-

22 BOA, DH.EUM.5.Şb., 55/4, 3 Mart 1918.

23 Özuyar, age, s.61-64.

mekteydi. Dolayısıyla esirlerin isimleri, sayısı, hangi kamplarda yer aldıkları, sağlık durumları ve mevcut durumları bu tarafsız devletlerin diplomatik temsilcileri aracılığıyla öğrenilebilmekteydi.

İngiltere'de bulunan Reşid Sadi Bey'in tutuklanması üzerine Osmanlı Devleti de 1915 yılında mütekabiliyet ilkesini kullanarak Ankara'da bulunan Bank-ı Osmani Şubesi'nde çalışan iki İngiliz vatandaş Oskar'ı ve Aleksander Varnigton'u tutuklamıştı. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda Reşid Bey tahliye edilmediği sürece söz konusu iki İngiliz vatandaşının da serbest bırakılmayacağını, Amerikan Sefareti aracılığıyla İngiltere hükümetine bildirilmesini istemişti. Hariciye Nezareti de 2 Eylül 1915 tarihinde söz konusu durumu Amerikan Sefareti'ne bildirmişti.²⁴

Osmanlı Washington Maslahatgüzarı Hüseyin Bey, Hariciye Nezareti'nden herhangi bir direktif almadan kişisel olarak yaptığı girişimle Reşid Sadi Bey'in serbest bırakılması için Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın aracı olmasını istemişti. Maslahatgüzar Hüseyin Bey, ABD Dışişleri Müsteşarı'na "mevk-i ictimâ'îsine nazaran" Reşid Sadi Bey'in tutuklanması, Osmanlı ülkesinde yaşayan İngiliz vatandaşlarının şimdiye kadar mazhar oldukları durumu olumsuz etkileyeceğini söylemişti.

Hüseyin Bey, bu girişimini Hariciye Nezareti'ne bildirince Nezaret, bu durumu her ne kadar insani bir davranış olarak görse de maslahatgüzarın bu girişimini görev dışı algılayıp ve yapılan teşebbüsü olumsuz değerlendirmişti. Hariciye Nezareti, Osmanlı ülkesinde yaşayan düşman devletlerin vatandaşlarıyla ilgili yapılacak muamele Osmanlı Hükümeti'nin karar vereceği bir mesele olduğu bundan sonra nezaretten izin almadan açıklama yapılmamasını istemişti.²⁵

Osmanlı Hariciyesi, Reşid Sadi Bey'in esaretten kurtarılması için savaşın son yıllarına kadar çaba göstermiş ve tarafsız devletler nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Reşid Sadi Bey, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği mektupta 1915 yılından beri (18 ay-

---

24 BOA, HR.SYS., 2247/1, 16 Kasım 1915.

25 BOA, HR.SYS., 2247/1, 23 Aralık 1915; Benzer bir emir 1916 yılında da Washington Maslahatgüzarlığına iletilmişti. Bkz. BOA, HR.SYS., 2416/15, 15 Ocak 1916.

dır) esaret hayatı yaşadığını, sağlık problemlerinin arttığını, iklimin rutubetinden dolayı romatizmadan muzdarip olduğunu yazmıştı. Devamında esir kampında romatizmasının tedavi edilmesinin mümkün olmadığını, eğer kış mevsimini de bu kampta geçirirse felç olmaktan korktuğunu dile getirmişti. Ayrıca Almanya ve İngiltere arasında bir antlaşma imzalanmış, buna göre kırk beş yaşını geçen esirlerin mübadele edilmesine karar verilmişti. Reşid Sadi Bey de söz konusu antlaşmaya Osmanlı esirlerinin de dâhil edilmesini istemişti. Mektubunun sonunda “*hükümetimizin (Osmanlı’nın) İngiltere’de bulunan üserâyı unutmayaacağına ümid eylediğini ve cevâb beklediğini*” yazmıştı. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Hariciye Nezareti’ne yazdığı yazıda Reşid Sadi Bey’in Londra’da ticaretle uğraşan, kırk beş yaşını geçen, askerlik ve siyasetle ilgisi olmadığı için serbest bırakılmasını veya Mısır gibi ılıman bir iklime sahip olan bir ülkeye gönderilerek tedavi edilmesini istemişti.²⁶

Hilâl-i Ahmer’in talebi üzerine Osmanlı Hariciyesi tekrar devreye girerek Amerikan Sefareti aracılığıyla İngiltere’de Frith Hill Kampı’nda bulunan, Reşid Sadi Bey’in ülkesine iade edilmesini, eğer bu mümkün değilse Mısır’a gönderilmesini istemişti. Amerikan Sefareti, İngiltere nezdinde yapmış olduğu girişimler neticesinde Reşid Sadi Bey’in durumuna ilişkin bir telgraf almıştı. Gelen cevapta özetle: Reşid Sadi Bey, Frith Hill’de değil Wakefield’de ikamet ettirildiği, kampın gayet düzenli ve “mükemmel” bir karargâh olduğu, bütün ihtiyaçlarının karşılandığı, durumunun bahsedildiği kadar vahim olmadığı doktor raporu ile belgelendiği, ayrıca istenildiği takdirde hastaneye naklinin yapılabileceği bildirilmişti.²⁷ Verilen bu cevapta Reşid Sadi Bey’in her ne kadar fiziki bir rahatsızlığının olmadığı değerlendirilse de esasen psikolojik bir takım rahatsızlıklarının olduğu da bir gerçektir. Nitekim bu durum esaret hayatı yaşayan esirlerin çoğunda sık görülen bir vakaydı.

Esaret hayatını bizzat yaşayıp daha sonra özgürlüğüne kavuşan Selim Antaki Efendi, Reşid Sadi Bey’in de serbest kalması için İ.Hakkı

26 BOA, HR.SYS., 2247/1, 11 Aralık 1916.

27 BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Şubat 1917.

Paşa'ya sunulmak üzere Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefareti'ne bir mektup göndermişti. Mektupta Reşid Sadi Bey'in Osmanlı Devleti'nde esir tutulan bir İngiliz vatandaşıyla mübadele edilmesini «*hayât-ı sefâletine nihâyet verilmesini*» rica etmişti. Berlin Sefir-i Kebiri İbrahim Hakkı Paşa da Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda Reşid Bey'in muhterem bir aileden geldiği hal hareketiyle maruf bir insan olduğunu, sefaret kâtipliği de yaptığını hatırlatıp gereğinin yapılmasını istihham etmişti.²⁸

Reşid Sadi Bey, umudunu kesmeyerek serbest kalmak için girişimlerine devam etmişti. kamplarda tanıştığı esirler aracılığıyla Osmanlı yetkililerine sesini duyurmaya çalışmıştı. Örneğin beraber esaret hayatı yaşadığı Kont Volf Metternich (Almanya'nın İstanbul'daki eski elçisi Kont Metternich'in akrabası) aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin Lahey Sefiri'ne Sadrazam Prens Said Halim Paşa'ya sunulmak üzere bir mektup göndermişti. Reşid Sadi Bey, yazdığı bu mektupta esaret hayatında yaşadığı sıkıntıları dile getirmiş ve söz konusu mektubun sadrazama sunulmasını istemişti. Lahey Sefiri de durumu Hariciye Nezareti'ne bildirmişti.²⁹

Kont Volf Metternich'in getirdiği mektup Sadrazam Prens Said Halim Paşa'ya takdim edilmişti. I. Dünya Savaşı sona ermek üzereyken sivil esirler İngiltere için artık potansiyel bir tehdit olmaktan çıkmış ve kamplar yavaş yavaş boşaltılmaya başlanmıştı. Reşid Sadi Bey'in de yaptığı bütün girişimler, sonunda neticeye ulaşmış ve o da özgürlüğüne kavuşmuştu. Savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında sivil esirlerin serbest bırakılması için yapılan yazışmalar neticesinde Reşid Sadi Bey ve diğer üç sivil esirin serbest bırakılmasına karar verilmişti. Böylece Reşid Sadi Bey'in mektubu Sadrazam Said Halim Paşa'ya ulaştığında serbest kaldığı haberi de gelmişti.³⁰

---

28 BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Temmuz 1917.

29 BOA, HR.SYS., 2247/1, 21 Nisan 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 7 Mayıs 1918.

30 BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Haziran 1918. Reşid Sadi Bey'in esareti İngiltere basınında da yer almıştı. Kendisinden “en çok ilgi çeken sivil esir” olarak bahsedildikten sonra kendisinin bir şirket sahibi ve finansal bir temsilci olduğu da vurgulanmıştı. Bkz. *The Telegraph*, 27 Ağustos 1918, s.3; *The Week*, 20 Eylül 1918, s.29.

Reşid Sadi Bey'in Esaretten Sonraki Hayatı

Reşid Sadi Bey, nihayet Mayıs 1918'de serbest kalarak normal hayatına yeniden adapte olmaya çalışmıştı. Onun eski hayatına dönebilmesi aslında o kadar da kolay olmamıştı. Nitekim esaret hayatının psikolojisini bozduğu yetmiyormuş gibi bir de onun İngiltere'deki tüm varlığına el konulmuştu.

Reşid Sadi Bey, Eyüp Sabri ve Zünnun Bey ile birlikte en yakın yer olan Lahey'e sevk edilmişti. Lahey'e gelen Reşid Sadi Bey, İstanbul'a gitmek için Lahey Sefareti'nden pasaport istemiş, Dâhiliye ve Başkumandanlık Vekâleti'nden izin alındıktan sonra kendisine Amsterdam Baş Şehbenderliği tarafından pasaport verilmişti. Lahey'den İstanbul'a gelen Reşid Sadi Bey, AW'li Fuad Bey'in evinde ikamet etmeye başlamıştı. Kısa bir süre sonra da memuriyet hayatına yeniden dönerek Heyet-i Murakabe'de (Denetleme Heyeti'nde) çalışmaya başlamıştı.³¹

Her ne kadar Reşid Sadi Bey esaretten kurtulmuş olsa da Dâhiliye Nezareti, kendisi hakkında inceleme yapmaktan geri durmamıştı. Dâhiliye Nezareti, Reşid Sadi Bey'in hangi tarihte, nerede İngilizlere esir düştüğü, ne vakit terhis edildiği, ne vakitten beri Lahey'de bulunmakta olduğu, İstanbul'daki sanat ve memuriyet hayatı ve akrabalarının Polis Müdüriyeti'nden araştırılmasını istemişti. Polis Müdüriyeti de Nezaretin, istediği bilgileri toplamış Reşid Bey'in hâlihazırda Ali Fuad Bey'in evinde ikamet ettiğini bildirmişti.³²

İngiltere, Reşid Sadi Bey'in sadece özgürlüğünü elinden almamış aynı zamanda tüm mal varlığına el koyarak esaretten sonraki ticari hayatını da zorlaştırmıştı. Reşid Sadi Bey, Londra'da iken kurmuş olduğu "Pera Cigarettes" adlı tütün şirketine İngiliz Hükümeti savaş esnasında el koymuş, ardından da satmıştı. Reşid Sadi Bey, belgelerden tespit edebildiğimize göre zararının karşılanması için İngiliz Hükümeti ile 1925 yılına kadar bir hukuk mücadelesi içerisine girmişti.

31 BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 25 Eylül 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Haziran 1918; BOA, MV., 214/97, 2 Mart 1919.

32 BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 9 Ekim 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 24 Mayıs 1918; BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 11 Eylül 1918.

Reşid Sadi Bey, uğramış olduğu zararı Osmanlı Devleti'nde yaşayan İngiltere vatandaşlarından tazmin edilmesini talep etmişti. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde şubeleşen Pera Cigarettes Şirketi, İngiliz yetkililerin tuttuğu defterlere göre yıllık 7 ile 8 bin İngiliz lirası gelir getirmekteydi. Herhangi bir suça bulaşmamış İngiliz kanunlarına riayet eden Reşid Sadi Bey, 1915 yılında tutuklanıp esir kampına gönderilince İngiltere Ticaret Nezareti, atadığı bir bakanlık memuru (maaşı şirket tarafından ödenmek kaydıyla) ile işletmeyi devralmış ve 1917 yılında da şirketi satmıştı. Şirketin deposunda bulunan tütünlerin piyasa değeri yaklaşık 30 şilin iken her bir libre için 3 şilin 2 peni fiyata İngiliz ordusuna satıldığı belirlenmişti. Söz konusu şirketin 25.000 lira gibi bir değere satıldığı Reşid Sadi Bey dilekçesinde belirtip ticaret-hanesinin mali durumunu şu şekilde belirtmişti:

	İngiliz lirası
Bankada nakden mevcûd bulunan meblağ	10.000
Ticâretgâhın piyâsadaki matlûbâtı (alacakları)	7.500
Ticâretgâhın alâmet-i fârikasının şöhretine binâen kıymeti	30.000
Mevcûd iki bin libre tütünün beher librası otuz şilinden bedeli	75.000
Sirkat olunan (çalınan) meblağ	2.000
Zâyi' olan eşyânın kıymeti	2.000
	126.500

Reşid Sadi Bey'in dilekçesi üzerine Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirliği Felemenk Sefareti aracılığıyla İngiltere'den Pera Cigarettes Şirketi'nin zararının karşılanmasını istemişti. Reşid Sadi Bey'in daha önce de dile getirdiği gibi zararının İngiliz vatandaşlarından karşılanmasına dair isteğine Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirliği'nden şu yanıt verilmişti: *"hükûmet-i seniyye memâlik-i Osmâniyedeki İngiltere şirkât ve teba'ası hakkında tasfiye ve sâire misillü tedbire tevessül etmemiş olduğundan meblağ-ı mezbûrun mukâbele tarikiyle de tevkîf olunamayacağı"* kararını vermişti.³³ Özetle Osmanlı Devleti böyle bir isteği,

33 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 224/23, 8 Ağustos 1918; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 210/24, 8 Ağustos 1918.

insani ve hukuki bir davranış olarak görmemiş ve kesin bir dille reddetmişti. Bu sorunu hukuki yollarla çözmeyi tercih etmişti.

Reşid Sadi Bey'in, başlattığı hukuki mücadele savaş yıllarından dolayı olumlu bir sonuca ulaşamamıştı. Çünkü Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş, ardından da işgale uğramıştı. Milli Mücadele'den sonra Türkiye, Lozan Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı Devleti'nin hukuki mirasçısı olmuştu. Reşid Sadi Bey, Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine I. Dünya Savaşı'nda müsadere edilmiş olan mallarının tazmini için tekrar harekete geçmişti. Bunun için Paris Büyükelçiliği'ne başvurarak Lozan Antlaşması'nın imkânları çerçevesinde teşekkül edilecek mahkemeye zararının karşılanması için müracaat edeceğini, mahkemenin ne zaman, nerede işe başlayacağını, kendisinin bizzat ispat etmesi gerekip gerekmediği ve bir vekile havale etmenin yeterli olup olmayacağını sormuştu. Paris Büyükelçisi Cevad Bey de bu durumu Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı'na sormuştu. Gelen cevapta Lozan Antlaşması'nın hükümleri mucibince yakında İstanbul'da bir Türk-İngiliz karma mahkemesi teşekkül edeceği ve durumun gazetelerle ilan olunacağı belirtilmişti. Ayrıca Reşid Sadi Bey'in bir vekil vâsitasıyla da işini takip ettirebileceği ancak vekilinin bu meseleye dair gerekli evrakları yanında bulunması lazım geldiği bilgisine yer verilmişti.³⁴ Bu bilgiler ışığında Reşid Sadi Bey, hukuki girişimlerini sürdürmüştü

Reşid Sadi Bey'in 1915-1918 yılları arasındaki esaretinden sonra yıllar süren hukuk mücadelesi devam etmişti. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde birçok girişimde bulunmasına rağmen hukuk mücadelesinin olumlu bir neticeye ulaşip ulaşmadığı konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Reşid Sadi Bey, Eyüp Sabri ve Zünnun Bey dışında başka hangi esirlerin ülkesine dönebildikleri bilinmemektedir. Esaret hayatı sırasında bazı Osmanlı vatandaşları da vefat etmişti. Ali Özuyar'ın tespit ettiğine göre Knockaloe'da vefat edenler şunlardı: Ramazan Mehmet, Hüseyin Halid İbrahim, Hüseyin Ali, Hasan Derviş, Mehmet Ali, Ka-

34 BOA, HR. İM., 131/42, 4 Şubat 1918; BOA, HR. İM., 131/42, 21 Şubat 1918.

lan Yeğen ve Ahmet Hasan.³⁵ Söz konusu kişiler dışında geri kalan Osmanlı vatandaşlarının Türkiye'ye dönüp dönmedikleri konusu hala belirsizliğini korumaktadır.

Knockaloe Kampı'nda vefat eden yedi Osmanlı şehidi için yapılan mezar taşları, Man Adası, İngiltere.³⁶

Sonuç

I. Dünya Savaşı, dünya haritasını değiştiren tarihin yıkıcı savaşlarından biri olup milyonlarca insanın hayatını doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemişti. Savaş, beraberinde birçok ilki getirdiği gibi savaşla ilgisi olmayan sivil insanların hayatlarını da değiştirmiş ve dünya savaş literatürüne yeni kavramlar eklemişti. Bunlardan biri de “sivil esir” kavramı idi. Savaş sırasında esir almanın amacı; insanların kendi silahlı güçlerine katılmasına mani olmak, propaganda aracı olarak kullanmak, karşı tarafa psikolojik üstünlük sağlamak veya karşı tarafın insan gücünü azaltmaktı. Bu durum, özellikle savaşta yer alan askerler için geçerliken sivil esirler, savaş dışı olduğu halde psikolojik bir üstünlük sağlamak ve olası bir casusluk olayına karşı “tedbir” olarak gözümlenmişti.

---

35 BOA, MV., 214/97, 2 Mart 1919; Özuyur, age, s.122-125; Knockaloe'da vefat eden Türk vatandaşları için 1972 yılında Birleşik Krallık Savaş Mezarları Komisyonu ve Türkiye Büyükelçiliği tarafından mezar taşları yenilenmişti. 2002 yılında da Türk Milli Savunma Bakanlığı tarafından söz konusu yere şehitlik statüsü verilmişti.

36 <http://www.devrihaber.com/tarih/man-adasi-ndaki-turk-sehitligi.html>.

Savaşın başlamasıyla İngiltere, ülkesinde yaşayan Müttefik Devletlerin vatandaşlarını potansiyel tehdit olarak görmüş ve İrlanda Denizi'ndeki Man Adası'nda (Knockaloe'da) modern dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampını kurmuştu. Knockaloe Kampı, her ne kadar diğer esir kamplarından daha iyi bir durumda olsa da haksız bir şekilde tutuklanan esirlerin psikolojisini olumsuz etkilemişti. Sivil esirler, cephede savaşan kişiler olmadıkları için esir edilmelerini tepkiyle karşılamıştı. Kendilerine haksızlık edildiğini düşünen esirler, tarafsız ülke temsilciliklerine ve kendi ülke yetkililerine kurtarılmaları için sürekli olarak girişimlerde bulunmuştu.

Savaşla ilgisi olmadığı halde tutuklanan birçok Osmanlı sivil vatandaşı vardı. Knockaloe kamplarında sayıları 110'u bulan Osmanlı sivil esirlerinden biri de eski diplomat Reşid Sadi Bey idi. Yıllarca esaret hayatı yaşayan, maddi ve manevi büyük kayıplara uğrayan Reşid Sadi Bey yoğun diplomasi faaliyetlerine rağmen ancak savaşın sonuna doğru özgürlüğüne kavuşabilmişti. Yaklaşık 3 yıl esaret hayatı yaşadıkdan sonra serbest kalan Reşid Sadi Bey, İstanbul'a döndükten sonra Heyet-i Murakabe'de (Denetleme Heyeti'nde) memuriyet hayatına başlamıştı. Bir taraftan da savaş sırasında hukuksuz bir şekilde el konulan ticari varlığına (Pera Cigarettes) ulaşmak ve uğradığı zararı karşılamak için hukuk mücadelesine girişmişti. Bu mücadele 1918'den 1920'li yıllara kadar devam etmişti.

Reşid Sadi Bey, İngiltere'de el konulan mallarının tazmini için Osmanlı Devleti'nden mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde zararının, İngiltere vatandaşlarından karşılanmasını talep etmişti. Fakat Osmanlı Devleti, söz konusu duruma bir misilleme veya zararlı cevap vermemiş bunun yerine sorunu hukuki yollarla çözmeye çalışmıştı. Reşid Bey'in hukuk mücadelesi, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş fakat davayı kazanıp kazanmadığı maalesef halen belirsizliğini korumaktadır.

Osmanlı Devleti, 1915 yılından itibaren bir yandan sivil esirlere ulaşmaya çalışırken diğer yandan da Felemenk ve İsveç Sefareti aracılığıyla yardım göndermişti. Fakat esirlerin parasızlık, beslenme, sağlık gibi sıkıntıları tam anlamıyla giderilememişti. Knockaloe Kampı'ndaki sivil esirler 1918 yılında tahliye edilmeye başlanmış ve bu işlem 1919 yılına kadar sürmüştü. İngiltere'deki sivil esirlerin hangilerinin ülkeye dönebilecekleri, kaç tanesinin yaşamını yitirdiği muammasını korumaktadır.

Kaynakça

A) Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb.) 71/13, 11 Eylül 1918.

DH.EUM.5.Şb., : 55/4, 3 Mart 1918.

DH.EUM.5.Şb.,56/33, 20 Mart 1918.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU), 13/18, 26 Mart 1918.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.) 131/42, 21 Şubat 1925.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.İŞO.) 210/24, 8 Ağustos 1918.

HR.HMŞ.İŞO., 224/23, 8 Ağustos 1918.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri (HR.SYS.) : 2247/1, 24 Temmuz 1918.

HR.SYS., 2416/15, 15 Ocak 1916.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.) 214/97, 2 Mart 1919.

Kızılây Arşivi (KA), 846/93-1, 31 Mart 1919.

KA , 846/94-1, 15 Mayıs 1919

KA, 846/95, 14 Ocak 1919.

KA, 846/95.3-4, Ocak 1919.

KA, 846/95.5-6, 8 Ocak 1919.

KA, 846/96.1, 6 Şubat 1919.

KA, 846/96.2-3, Şubat 1919.

KA, 846/96.6, 29 Ocak 1919

KA, 846/97.1-7, 1 Mayıs 1919.

KA, 846/97.8-9, 30 Eylül 1919.

KA, 846/98.2-3, 14 Eylül 1918.

KA, 846/98.6-8, 28 Eylül 1918.

KA, 846/98.9, Ağustos-Eylül 1918.

KA, 846/99.5-7, Ekim-Aralık 1918.

KA, 846/99.8-10, 7 Ekim 1919.

B) Telif Eserler

- Akkor, Mahmut. *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi S.B. Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya, 2013.
- Caine, Hall. *The Woman of Knockaloe : a Parable*, Fredonia Books, New York, 2004.
- Chappell, Connery. *Island of Barbed Wire: The Remarkable Story of World War Two Internment on the Isle of Man*, Corgi, Londra, 1986.
- Çapa, Mesut. "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih*, 11/66, Haziran 1999. s.49-56.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.
- Gillman, Peter- Gillman, Leni. *Collar the Lot! How Britain Interned & Expelled its Wartime Refugees*, Londra, 1980.
- Küçük, Evren. *Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)*, A.Ü. TİTE, Doktora Tezi, Ankara, 2016.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, *Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Matbaa-ı Orhaniye, Dersaadet, 1335.
- Özel, Ahmet. «Esir», *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, İstanbul, 1995.s.382-389.
- Özuyar, Ali. *Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı, Knockaloe ve Meçhul Türkler*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.
- Sabah*. Sayı:9942, 17 Temmuz 1917.
- Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye 1306, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1889*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003.
- Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye 1318, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1900*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003.
- Shevin, Marilyn- Coetzee& Coetzee, Frans. *Commitment and Sacrifice: Personal Diaries from the Great War*, Oxford University Press, New York, 2015.
- Stimpson, Rosalind- Hall, Stephen. *Knockaloe Internment Camp*, Ferry Publications, 2014.

The Official Gazette of the Colony and Protectorate of Kenya, C.XXX,
No:24, 8 Mayıs 1928.

The Telegraph, 27 Ağustos 1918.

The Times, 14 Kasım,4 Ağustos 1908; 4 Ocak 1909.

The Week, 20 Eylül 1918.

C) İnternet Kaynakları

<http://www.devrihaber.com/tarih/man-adasi-ndaki-turk-sehitligi.html>.
(Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2016)

http://www.knockaloe.im/pop.cit_346204.html (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2016)

http://www.knockaloe.im/pop.cit_346215.html. (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2016)

http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1918/apr/09/enemy-businesses.(Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2016)

Ekler

Tablo 1: Knockaloe'da Tutuklu Bulunan Bazı Osmanlı Esirlerinin Listesi³⁷

	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	3149	Mohamed Ali	I.
2	31916	Muhamed Assban	I.
3	31898	Ahmed Mohamed	I.
4	31827	Ahmed Ali	I.
5	32991	Mustafa Abraham	I.
6	32786	Hussein Arus	I.
7	32906	Abraham Nahim	I.
8	34266	Ali Mohamad	I.
9	34337	Jashan Najesb	I.

37 Tablolar için bkz. KA, 846/93, 3 Mart 1919; KA, 846/94.1, 15 Mayıs 1919; KA, 846/95, 14 Ocak 1919; 846/96, 1-6, 29 Ocak 1919.

	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	31523	Dursun İsmail	II.
2	31516	Caraco Samuel	II.
3	30332	Mohamed Hassan	II.
4	29751	Linnenberg Mayer	II.
5	27801	Elsefadi Yusuf	II.
6	24694	Cazes Nissim	II.
7	20440	Canetti Allert	II.
8	28203	Varakian Armenak	II.
9	5544	Abdullah John	II.
10	5543	Hasan Hussein	II.
11	31524	Mehmed Sadic	II.

	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	27542	Mustafa Shefket	III.
2	28831	Mohammed Ahmed	III.
3	31341	Mohamed Mustafa	III.
4	27401	Vahan Frenkjan	III.
5	28721	Eskind Adolf	III.
6	27490	Mustafa Ali	III.
7	28713	Mohamed Fevzi	III.
8	31256	Mohamed Haggi	III.
9	31292	Jaccach Georg	III.
10	32654	Mohamed Raidow	III.
11	31524	Mohamed Zadek	III.
12	34230	Ahmed Mustafa	III.

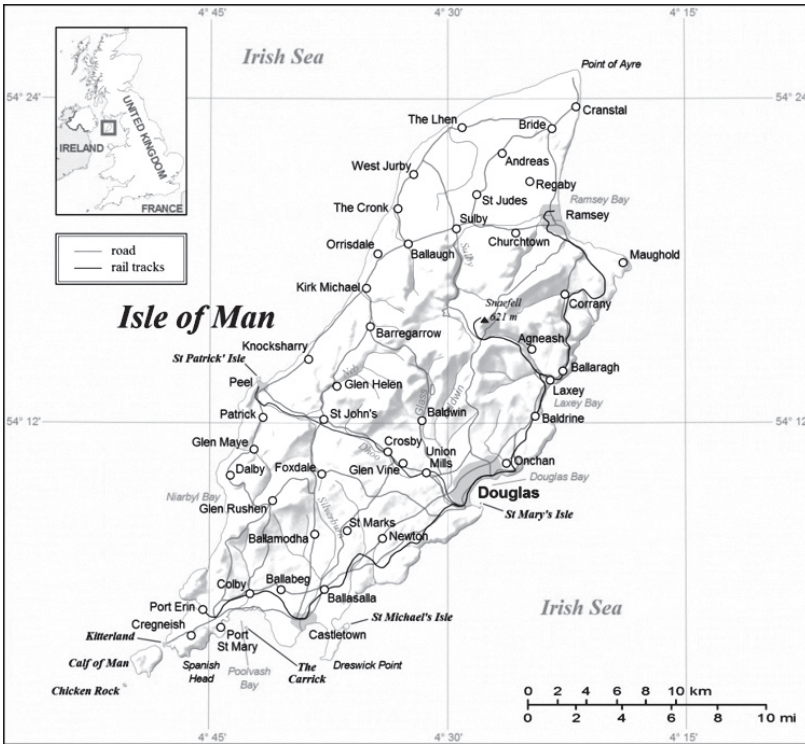
	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	5553	Mustafa Mehmed	IV.
2	29197	Mahmud Tefik	IV.
3	32419	Abbas Mehmed	IV.
4	5597	İbrahim Şerif	IV.
5	5548	Abdullah Hassan	IV.
6	5551	Ferid Dahir	IV.
7	5596	İbrahim Ali	IV.
8	21049	Elias Ali	IV.

9	20233	Antoni George	IV.
10	20912	Osman İbrahim	IV.
11	23755	Lieber Joseph	IV.
12	21926	Habib Raphael	IV.
13	5841	Hassan Shurkri	IV.
14	20314	Ahmed Mustafa	IV.
15	33181	Soleiman Peter El Kury	IV.
16	28924	Hassan Mohamed (Takma adı Martinez)	IV.
17	20709	Halewa Thelebi	IV.
18	20707	Ahmed Refik	IV.
19	29715	Ahmed Kamil	IV.
20	32501	Onnig Ekezian	IV.
21	23331	Schadi Georg	IV.
22	33285	Hussein Junus	IV.
23	34097	Nezif Rakip	IV.
24	34095	Poll Kumarian	IV.
25	34586	Salih M.	IV.
26	34585	Ahmed Dj.	IV.
27	34544	Marco Montal	IV.
28	34535	Bisensio Joseph	IV.

	Kayıt Numarası	İsim	Kamp
1	15776	Afia Albert	Alexandra Palace
2	15788	Darsa Robert	Alexandra Palace
3	15777	Cohen David	Alexandra Palace
4	13796	Ariel Moise	Alexandra Palace
5	15993	Eshkenozie C.	Alexandra Palace
6	16237	Peter S. El Kury Suliman	Alexandra Palace
7	16373	Ali Achmed	Alexandra Palace
8	16410	Hassain Mustafa	Alexandra Palace
9	16411	Mohamed Zenan	Alexandra Palace

	Kayıt Numarası	İsim	Kamp
1	5167	Wolf Brauner	Douglas II.
2	5268	Levy Leon	Douglas II.
3	5269	Ramen David	Douglas II.
4	5376	Orenstein Isaac	Douglas II.
5	3966	Saul Lember	Douglas II.

Ek-2. Man Adası Haritası³⁸

38 <http://www.maps-of-europe.net/maps/maps-of-isle-of-man/detailed-relief-map-of-isle-of-man-with-roads-and-cities.jpg>

Yerelciliğin Zirvesi: 1920’de Erzurum’da Halk Hükümeti Girişimi

The Summit of Localism: Public Government Initiative (PGI) in Erzurum, in 1920

Ali Çiftçi

Öz

Yerelcilik, bir ülkede bölge, eyalet, il gibi ulus altı birimlerin alt özelliklerinde buluşmuş bireylerin kendi bölgelerinde yönetimlerini belirleme hakkına sahip olmasını savunan düşüncedir. Özellikle ulusal bütünlüğün sağlanması aşamasından önce karşılaşılan yerelciliğin ilginç bir örneği Türkiye’de Kurtuluş Savaşı sırasında Erzurum’da yaşanmıştır. 1920 yılında Erzurum’da bir halk hükümeti kurulması amacıyla başlatılan girişim Millî Mücadele kadrolarını hayli uğraştırmıştır. Propagandasını **Albayrak** gazetesinin yürüttüğü harekete Erzurum milletvekilleri ve bazı Müdafaa-i Hukuk üyeleri de destek olmuştur.

Erzurum halkının mevcut askerî ve mülkî kadroların kötü yönetiminden bıktığı ve kurtuluşu ancak kendilerinin oluşturacağı bir yönetimde gördükleri şekilde temellendirilen halk hükümeti girişimi, orali olmayan kamu görevlilerinin Erzurum’da görev yapmasına karşı çıkmıştır. Bölgeci hareketi kurgulayanların Rusya’daki Bolşevik devrimden etkilendikleri görülmektedir. Ancak hareketin ideolojik yönü zayıf olup salt bir coğrafi yerelcilik niteliği baskındır. Bununla birlikte o sırada Rusya’da bulunan eski İttihat ve Terakki lideri Enver Paşanın da olayda teşvik edici etkisinin olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Yerelcilik, Bölgecilik, Halk Hükümeti, Erzurum, Bolşevizm

---

Bu makalenin bazı kısımlarında yazarın Kâzım Karabekir’in Siyasal Hayatı adlı doktora tezinden kısmen yararlanılmıştır.

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF-SBKY, aciftci@gumushane.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 15.10.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308882

Abstract

Localism can be defined as the thought that defending having the right of determining their management in their own areas for individuals' in sub-features. An interesting example of the localism, especially before encountered in order to achieve the national unity took place in Erzurum in Turkey during the War of Independence. The initiative for the establishment of a self government in Erzurum in 1920 caused to the staff of National Movement a lot of tiring effort. The propaganda of initiative was carried out by the newspaper Albayrak and supported by deputies and some members of the Defence of Rights.

Erzurum people were tired of the bad management of existing military and civilian staff and saw that liberation were expected to be realized by the government created by themselves. Because of this, they opposed to public officials who were not from Erzurum. It is seen that the proponents of the localist movement were influenced by the Bolshevik revolution in Russia. Although the ideological direction of the movement was weak, purely geographical nature of localism was dominated. In addition to this, it is clear that the leader of the former Union and Progress Enver Pasha who was in Russia at that time provided incentive effects to this movement.

Keywords: *Localism, Regionalism, Self Government, Erzurum, Bolshevism*

Giriş

Siyasal bir kavram olarak yerelcilik doğrudan devletle ilişkilidir. Feodal toplumlarda devletler genel olarak imparatorluklar şeklinde ortaya çıkmıştı. Merkezî otoritenin zayıf olduğu imparatorluklarda çeşitli ve çok sayıda etnik, dinî ve mezhebî topluluk birarada yaşarken ticaret ve sanayi sektörlerinin gelişmesine bağlı olarak hem düşünce yapısı hem de iktisadî/toplumsal yapılar değişime uğramıştır. Zihniyet ve düşünce alanında liberalizmin, iktisadî sistem olarak da kapitalizmin gelişmesiyle imparatorluklar yerini ulus devletlere bırakmaya başlamıştır.

Ulus devlet kavramı, kapitalizmin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. 18. Yüzyılda gelişen milliyetçi akımlar ulus devletlerin doğmasına da yol açmıştır. Ulus devletlerin temel belirleyici özellikleri aynı dili konuşan, aynı gelenek ve tarihten gelen ve ortak değerleri paylaşan insanların oluşturduğu bir siyasal birim olmalarıdır. Ulus devleti oluşturan toplumlar imparatorluk toplumlarına göre etnik ve kültürel türdeşliği yüksek olan toplumlardır. 18. Yüzyıl ile 20. Yüzyıllar arasında yeryüzünde ulus devlet anlayışının egemen olduğu/revaçta olduğu görülmektedir.

Yerelcilik anlayışı ulus devletler içinde gelişmiş olan bir akımdır. Bir bakıma küreselleşme karşısında ulus devlet değerlerine sıkı bir şekilde bağlanmayı ifade ederken bir yönüyle de ulus devlet içinde ulus altı birimlerden (etnisite, bölge, il...) oluşan bir aidiyet duygusu ve ideolojisini ifade etmektedir. Özellikle 20. Yüzyılın son çeyreğinde güçlenen siyasal ve kültürel yerelcilik düşüncesi, alt kültür ve kimliklerin ulus devletlerin baskınlığına karşı durmasıyla belirginleşmiştir. Sosyologlar ve siyaset bilimcilerince, ulus devlet milliyetçiliğinden ayırmak için mikro milliyetçilik olarak da adlandırılan etnik milliyetçilik, bölgencilik gibi siyasal hareketler ulus devletleri bir hayli uğraştırmış ve uğraştırmaya devam etmektedir. Yerelci hareketler, ulus altı birimlerde kendi bölgelerinde kendi yönetimlerini oluşturma hakkını savunmaktadırlar.

Türkiye'de de zaman zaman bölgeci-yerel siyasal hareketlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birisi, daha Cumhuriyet öncesinde ve Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkan Erzurum merkezli Halk Hükümeti Girişimidir. Anadolu'da ulus devlet oluşumu aşamasın-

da ortaya çıkan bu hareket, Erzurum'da kamu yönetimi görevlilerinin Erzurumlulardan oluşması ve Erzurumlu olmayanların bu görevlere getirilmemesini hedeflemiştir. Ankara'dan Millî Mücadelenin yürütüldüğü sırada ortaya çıkan Erzurumculuk hareketi dönemin siyasi kadrolarını bir hayli uğraştırmıştır.

Erzurum'da ortaya çıkan ve etkisi birkaç yıl süren halk hükümeti kurma girişimini, çok çeşitli açılardan ve farklı boyutlarıyla ele alıp incelemek mümkündür. Bu bağlamda konu, Rusya'da gerçekleşen Bolşevik devrim ve sovyet yönetim tarzının Türkiye'ye etkisi başlığında ele alınabileceği gibi henüz ulus devlet olma sürecini tamamlamamış ama bu yolda ilerleyen bir toplumda ortaya çıkan erken bir yerelcilik olarak da değerlendirilebilir. Konu hiç şüphesiz Anadolu'da 1920 yılında patlak veren ayaklanmalarla da ilişkili olarak ele alınabilir. Ancak Erzurum'daki bölgeci hareket, Anadolu'daki iç isyanlarda olduğu gibi Meclis Hükümetine karşı Padişah ve Halifeye sahip çıkma anlamı taşımamaktadır. Bolşeviklik etkisinde halkçılık söylemi geliştiren daha saf bir yerelci hareket olarak görülmelidir. Erzurumculuk hareketinin başını çekenlerin söylemlerine bakıldığında özellikle ordu ve askerî kadroların etkili olduğu bir idare tarzını baskıcı-otoriter olarak değerlendirip illerin kendi kendisini yönetmesini bir çare olarak düşündükleri görülmektedir. Erzurum'da halk hükümeti kurma girişimi, uzun süre uygulama alanı bulamayan 1921 Anayasası'nda yer alan illerin özerkliği ve yerinden yönetim anlayışı çerçevesinde bir anayasa hukuku konusu olarak da tartışılabilir. Federatif devletlerde başvuru kanton uygulamaları ve özerk yönetimler de Erzurum halk hükümeti girişiminin ele alınabileceği bağlamlardan birisidir. Bu çalışmada konu, Erzurum Kongresi'nin bölgesel bir kongre olup olmadığı tartışmaları, Bolşeviklik etkisi ve etnik/ideolojik nitelikli olmayıp saf yerelci bir hareket oluşu açısından ele alınacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Yerelleşme ve küreselleşme kavramları ulus devlet kavramıyla olduğu kadar modernlik kavramı ile de ilişkilidir. Hem modernleşme-modernlik kavramları hem de küreselleşme kavramı ne sadece ekonomik içerikli ne sadece sosyolojik içerikli ne de sadece siyasi içeriklidir. Denilebilir ki bu kavramlar kültürel, sosyolojik, ekonomik ve siyasi

içeriklere sahiptirler. Küreselleşme denilen olgunun iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeyle doğrudan ilişki içinde olduğunu da bu arada belirtmek gerekir.

Modernleşme öyle bir süreçtir ki bu sürecin sonunda kurumlar çoğalır, geleneksel toplumların basit yapıları modern toplumların karmaşık yapılarına dönüşür (Marshall, Modernleşme md.). Sosyal bilimciler, modernleşme süreci açısından toplumları genellikle geleneksel toplumlar, geçiş toplumları ve modern toplumlar şeklinde üçe ayırarak inceleme gereğini ileri sürmektedirler (Çam, 2005:221-222).

Geleneksel Toplum: Siyasal otoritenin zayıf olduğu, üretim ve tüketim düzeyi ile okuma-yazma oranlarının düşük olduğu, genellikle tarıma dayalı geçim şartlarının egemen olduğu ve nüfusunun büyük çoğunluğunun hayatını kırsalda sürdürdüğü toplumlardır. Bu toplumlarda siyasal güç ve otorite parçalı olup merkezîlikten uzaktır. Bu toplumlarda aile, aşiret, asalet gibi kurumlar ve değerler önemlidir.

Geçiş Toplumu: Şehirleşmenin ve sanayileşmenin başlamasıyla geleneksel toplum yapısı da değişmeye başlar. Ülke nüfusu kırsal kesimden kentlere göç etmeye yönelir. Tarımın yerini sanayi ve başka sektörler almaya başlar. Geçiş toplumları geleneksel yapılarla modern yapıların başlangıçlarının içiçe ve bir arada bulunduğu toplumlardır.

Modern Toplum: Kapitalizmin gelişmesi ve sanayileşme ile birlikte modern toplum formları egemen olmaya başlamıştır. Modernleşme sanayileşmenin ve kapitalizmin bir ürünü, ulus devlet de sanayi çağının ve modern dönemin en gelişkin siyasal birimidir. Ulus devletin oluşumuyla birlikte merkezileşme, ekonomik gelişmeye bağlı olarak üretim ve tüketimin artışı, ulaşım-iletişim imkânlarının gelişmesi, siyasal süreçlerde halkın iradesinin temsili demokrasi aracılığıyla etkili olmaya başlaması, basın-yayın araçlarının yaygınlık ve etkililiğinde artış gibi etkenler modern toplumun göstergeleridir. Bunların dışında eğitime verilen önem ve okuma-yazma oranlarının yükselmesi, kadının çalışma hayatına girişi, sağlık alanında iyileşmeler, aşiret-aile-kabile gibi sosyolojik birimlerin gücünün birey aleyhine zayıflaması da modern toplumu tanımlamaya yarayan önemli göstergeler arasındadır. Geleneksel toplum yapısının aksine modern toplumlarda bireyleri çevresi, aşireti, cemaati değil devlet denetlemektedir. Bireyin hayatına müda-

hale anlamında modern ulus devlet geleneksel feodal devlete göre çok güçlü bir yapıdır.

Küreselleşmeye gelince çok sayıda tanımı yapılabilecek olan küreselleşmenin, maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması (DPT Raporu, 1993: 1) şeklindeki tanımının en kapsayıcı tanım olduğu kabul edilebilir. Modernite projesine karşı gelebilme kabiliyetine sahip bir süreç olarak değerlendirilen küreselleşme, ekonomik açıdan, rekabetin ulusal seviyeden küresel ölçekte uluslararası rekabete sıçraması anlamında tanımlanmaktadır (Wicker, 2004:153). Küreselleşme süreci, ulusal düzeydeki siyasal iktidarların egemenlik alanlarını sınırlandırıcı bir rol oynamaktadır. Jean Bodin’in kuramsallaştırdığı ve devleti sınırsız egemen olarak kabul eden geleneksel egemenlik anlayışı ulus devletlerde sınırlı da olsa kendisini göstermekteydi. Bir toplumdaki “en üstün iktidar” olarak tanımlanan egemenlik kavramı, Jean Bodin’e göre daima bölünmez ve devredilmezdir (Çetin, 2012:37). Ancak küreselleşme süreciyle birlikte egemenlik kavramı ile ilgili bu anlayış büyük bir değişime uğramıştır. Devletler ulusal sınırlar içerisinde kendi vatandaşlarını bağlayan mutlak kararlar alma, siyasal ve hukuksal olarak her istediği politikayı uygulama konusunda sınırlı bir egemenlik kullanma durumuna gelmişlerdir. Bu anlamda ulus devletlerin karşılıklı bağımlılığında ve uluslarüstü ilkelerin ulus devletleri sınırlandırıcı gelişmesinden bahsedilebilir.

Küreselleşme, modernliğin sosyal, ekonomik, kültürel çelişkilerinin yayılmasını sağlamakta, bu yayılma süreci de yerelleşme denilen olguyu beraberinde getirmektedir (İnce, 2009:259-275). Bir yandan küreselleşmenin dünyayı küçük bir köy haline getirdiğinden, dünya ölçeğinde bütünleşmeyi hızlandırdığından sözedilmekte (Dursun, 2012:141), diğer yandan ise küreselleşmenin, mikro milliyetçilikleri, yerel kimlikleri tahrik ederek yerelleşme denilen olguyu gündeme getirdiği ve yeni bölünmelere yol açtığı gözlemlenmektedir. Etnik, dinsel, mezhepsel ve bölgesel yerelleşmelerin küreselleşmeye paralel olarak gelişme gösterdiği dikkat çekmektedir. Bunu, küreselleşmenin ortak dünya kültürü oluşturarak yerel kimlik ve kültürleri yok etmesine verilen tepkiler olarak görmek mümkündür. Bu aşamada tek ulus, tek din ve tek kültür oluşturma amacındaki ulus devletlerin yerine toplumda-

ki doğal gerçeklikleri, sosyolojik kimlikleri olduğu gibi kabul etmeyi öneren postmodern yaklaşımlar gündeme gelmektedir. Küreselleşmeyle beraber, ulus devletin egemenlik alanı sınırlanırken yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yerinden yönetim ilkesinin ön plana çıkarılması gibi tartışmalar küreselleşme sürecinin sonuçları arasında karşımıza çıkmaktadır. Ancak farklı sosyolojik kimlik sahibi toplulukların birarada barış içinde yaşaması konusunda 20. Yüzyılın ikinci yarısında ve 21. Yüzyıl başlarında iyimser gelişmeler görülmemiştir. Örneğin Sovyet sisteminin dağılmasıyla Yugoslavya, Çekoslovakya gibi ülkelerde etnik, dinî ve mezhebî farklılıklara dayalı çatışmalı ve sancılı bir parçalanma süreci yaşanmıştır. Bunların dışında Balkanlarda da mikro milliyetçi hareketler görülmüş ve görülmektedir. Sudan'da, Irak'ta ve Suriye'de dinî, etnik ve mezhebî sebeplere dayalı ayrılık hareketleri ve çatışmalar sürmektedir. Sayılan ülkeler arasında, etnik toplulukları 20. Yüzyılda sosyalist bir federasyon altında birbirine eşit denilebilecek haklarla biraraya getirebilmeyi başarmış olan Yugoslavya'daki etnik, dinî ve mezhebî çatışmalar diğerlerinden daha sert ve kanlı olmuştur (Löwy, 2005:112).

Yerelci, bölgesel hareketlerin dayanağı genellikle ya etnik bir aidiyet ve kimlik, ya da bir dinî-mezhebî kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber herhangi bir dinî, etnik, mezhebî aidiyete dayalı olmayan, saf yerelci duygularla ve coğrafi aidiyeti esas alan hareketler de vardır ki 1920 yılında Erzurum'da yaşanan halk hükümeti girişimi buna örnek olarak gösterilebilir. Erzurum örneğinin dikkat çeken bir yönü de kapsamlı bir düşünce olarak ortaya konmamış olmasıdır. Bir anayasa hukuku ve siyasal sistem konusu olan yerel hükümet kavramı halk hükümeti denilerek ortaya atılmış ama içi doldurulmamıştır. Bir konfederasyon ya da ABD, Almanya, İsviçre federalizmi gibi bir federasyon hedeflendiğine ilişkin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Merkeziyetçi yönetim anlayışına yönelik tepkiler içerdiği açık olmakla birlikte kapsamlı bir merkezî yönetim-yerinden yönetim denkleminde ilgili bulgulara da rastlanmamaktadır.

Erzurum Kongresi ve Bölgecilik Tartışmaları

Erzurum'da 1920 yılında ortaya çıkan bölgeci hareketin kökü nereye dayanmaktadır? Acaba Erzurum Kongresi'nde de bölgeci veya bölgesel

bir yaklaşım var mıdır? Erzurum Kongresinin bölgeselliği-ulusallığı ile ilgili tartışmalar Kurtuluş savaşı yıllarından bu yana yapılagelmiştir.

Erzurum Kongresi, merkezi İstanbul'da olmak üzere 2 Aralık 1918 tarihinde, yani Mondros'un hemen ertesinde kurulan Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti (VŞMHMC)'nin 10 Mart 1919'da kurulan (Dursunoğlu, 1998:30) Erzurum Şubesi tarafından kararlaştırılmıştır. VŞMHMC'nin Erzurum İl Kongresi 17 Haziran ile 25 Haziran arasında gerçekleştirilmiş ve kongrenin toplanması kararı burada alınmıştır (Özkaya, 1981:36)

Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz'deki millî direniş örgütlerinin işbirliği ile toplanmıştır. Kongre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgelerinin işgallere karşı, direnme kararlılığını ortaya koyma ve Ermeni saldırılarına hazırlıklı olma amacını taşımaktaydı. Trabzon, Sivas ve Canik sancağını da içeren Kongre daha Haziran 1919'da Amasya Kararlarında söz konusu edilmiş ve ülke genelini temsilen Sivas'ta yapılacak bir kongre öncesinde Erzurum'da bir kongrenin düzenleneceği belirtilmişti (Akşin, 1998:426). Amasya Kararları'na uygun olarak bu kongrenin Rumluk ve Ermenilik davasından kaynaklı ortak tehlikeye karşı Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinin işbirliğiyle toplanması kararlaştırılmıştır (Evsile, 2012:45).

Erzurum Kongresi yalnızca bölgesel bir kongre miydi? Kongre kararlarında bölgesel ifadelere yer verilmesi nasıl anlaşılmalıdır? Dahası olası bir durumda Doğuda bağımsız bir hükümetin kurulmasına işaret edilmesi ne anlama gelmektedir? Kongre kararlarının duyurulduğu Beyannamenin 4. Maddesinde (Evsile, 2012:48) İstanbul'daki merkezî hükümetin, ülkenin Doğusunu terk etmek zorunda kalması durumunda gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmektedir. Burada kastedilen, zorunlu kalınması durumunda Doğu'da bağımsız bir hükümetin kurulmasıdır. Bu madde, Karabekir'in, İstanbul'un Kasım 1918'deki işgalinden sonra gündeme getirdiği, önce Doğu'da millî bir hükümet kurulması, sonra ülkenin bütünü'nün savunulması biçimindeki yaklaşımına uygun içerikte bir maddedir. Böyle bir hükümet ilanı durumunda Karabekir, bunun başına geçecek ve Heyet-i Temsiliye, Hükümetin dayanağı olacaktı (Karabekir, 2000:289).

Akşin (Akşin, 1998:482) ve Goloğlu (Goloğlu, 1968:111-112) gibi otoritelerin Erzurum Kongresinin bir bölge kongresi olmanın ötesinde ulusal nitelik taşıdığını ifade etmelerine karşılık aslında Kongre delegelerinin bölgesel yaklaşım içinde bulduklarına ilişkin bulgular vardır. Kinross, delegelerin, Kongreyi ulusal düzeyde bir toplantı değil bölgesel sorunların görüşülme ve çözüm yeri olarak gördüklerini ileri sürmektedir (Kinross, 1994:218). Benzer şekilde Goloğlu da Doğu Anadolu ve Doğu Karadenizli delegelerde varolan adem-i merkezîyetçi yaklaşımın onlarda bölgeci bir tutuma yol açtığını ve tüm ülkeyi temsil edecek olan Sivas Kongresi'ne şüpheyile yaklaştıklarını iddia etmektedir (Goloğlu, 1968:136-138). Gerçekten de Erzurum Kongresi'nden sonra ülke kamuoyunda yaşanan tartışmalar, bölgesel ya da bölgeci düşüncelerin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Bülent Tanör'ün değerlendirmesi, Erzurum Kongresi'nin yerelliği-ulusallığı ile ilgili tartışmayı toparlayıp özetleyecek niteliktedir. Tanör'e göre Erzurum Kongresi, Millî Mücadele'nin merkezîyetçi-ulusal bütünleştirici önderliğine sivil taban sağlama işlevi görmüş, buna karşılık Millî Mücadele'nin merkezîyetçi önderliği de Kongre'deki bölgesel-yerel direniş anlayışının ulusal bütünleştirici doğrultuya getirilmesini sağlamıştır (Tanör, 1998:224).

Ancak burada şunun da altını çizmek gerekir ki bazı Erzurum Kongresi üyelerinin Sivas Kongresi'ne karşı olmalarında veya gereksiz görmelerinde Erzurum Kongresi'nde ülkenin kurtuluşu için gerekli kararların alındığı, gerekli idari birimlerin oluşturulduğu ve yeni bir kongreye bundan dolayı gerek olmadığı yaklaşımı baskındır. Örneğin Karabekir o günlerde, Erzurum Kongresi arzu ettiği nüveyi, yani örgütsel oluşumu hazırlamışken bunu ayrıca Sivas'ta teyit etmenin gereksizliğine ama önceden kararlaştırıldığı için yapılmasının uygun olduğuna inanmaktadır (Karabekir, 1995:110). Refet Bey, Selahaddin Adil Bey, Sivas Valisi Reşit Bey de Sivas'ta bir kongre düzenlenmesine karşıdır. Bundan başka Sivas Kongresi'ne soğuk bakılmasının bir nedeni de Erzurum Kongresi'nde alınan bazı kararların burada geçersizleştirilmesi endişesidir. Trabzon delegeleri İzzet ve Servet Beyler, Sivas Kongresi'ne Erzurum Kongresi'ni geçersizleştirdiği düşüncesiyle karşı çıkmışlar, sert muhalefet etmişlerdir. Goloğlu'nun da belirttiği gibi Erzurumlu ve Doğu Karadenizli bazı delegeler, Prens

Sebahattin'in 1902'de dile getirdiği adem-i merkeziyetçi ideolojinin etkisinde kalarak ulusal değil bölgesel düşüncelerle hareket edebilmektedirler. Erzurum Kongresi ekseninde yaşanan bölgesellik tartışmalarının 1920 yılındaki halk hükümeti hareketini etkilediğine veya Mithat Bey öncülüğündeki halk hükümeti girişimcilerinin Erzurum Kongresi'nden esinlendiklerine dair herhangi bir bulgu yoktur. Ancak tersi bir ihtimale Karabekir yer vermektedir. Ona göre Erzurum Kongresi sırasında Trabzonlu ve Doğu Anadolu bazı delegelerin M. Kemal'e karşı gösterdiği direnişte Erzurum'daki ayrılıkçı fikirler etkili olmuş olabilir (Karabekir, 2000:1945-1951). Karabekir, bir yerde Mithat Beyin İngilizci olduğunu, başka bir yerde Bolşeviklerle beraber hareket ettiğini, halkçılık söyleminin Bolşeviklerden cereyan aldığını (Karabekir, 2000:2062) ileri sürerek tutarsız değerlendirmeler yaptığı için bu iddiaları ciddi olarak üzerinde durmayı gerektirmemektedir.

Erzurum'da Halk Hükümeti Girişimi ve Albayrak Gazetesi

Erzurum'da Erzurum Kongresine de yansıyan bir bölgesel yaklaşım bulunmakla birlikte **halk hükümeti** kurma düşüncesinin kökü 1919 sonlarına götürülmektedir. Henüz sadece İstanbul Hükümeti'nin mevcut olduğu, ancak Erzurum Kongresi üzerinden 4 ay geçmiş bulunan o sırada Erzurum'da yayımlanmakta olan **Albayrak** gazetesinin 52. Sayısında 14 Aralık 1919'da çıkan bir yazıda her vilayetin kendi kendisini yönetmesi isteniyordu (Akbulut, 2006:60).

Albayrak gazetesi ilk defa Erzurum'da 1913'te Türkçü çizgi-de kurulmuş (Duman, 2000:122), ancak daha sonra kapanmıştır. Milli Mücadele başlayınca gazete, halkı millî konularda aydınlatmak, millî direnişi desteklemek amacıyla Mart 1919'da tekrar yayın hayatına başlamıştı. Gazeteyi İttihatçı Süleyman Necati (Güneri) çıkarmaktaydı (Topuz, 2003:133). S. Necati Bey milletvekili seçilerek Erzurum'dan ayrıldıktan sonra gazete Ağabeyi Mithat Beyin yönetiminde çıkmaya başladı. Gazetenin yönetim ve yazar ekibinde Süleyman Necati Bey, Mithat Bey, Dursunbeyzade Cevat (Cevat Dursunoğlu), Müştak Sıdkı Beyler bulunuyordu. Süleyman Necati Bey ile Mithat Bey kardeş olduğu gibi Cevat Bey de Müştak Sıdkı Beyle kardeşidir (Akbulut, 2006:18).

Albayrak, Kurtuluş Savaşına basın-yayın yoluyla destek vermekte ve Karabekir tarafından da desteklenmekteydi. Ancak gaze-

tenin halk hükümeti davasına girmesi ve bunu Ermenistan Harekâtı sırasında hızlandırarak harekâta zarar verecek noktaya getirmesi ile birlikte ilişkiler bozulmuştur. **Albayrak**, kapandığı Mart 1921'e kadar Erzurum'da Bolşeviklik ve halk hükümeti çabalarının sesi olmuştur. Gazete ekibinin Ankara Hükümeti ile paralel şekilde Bolşevik Rusya'ya karşı sıcak yaklaşım göstererek Millî Mücadele ve bağımsızlık hareketini desteklemesi bir süre sonra rayından çıkmıştır. Ankara Hükümeti'nin Bolşevik Rusya ile ilişkilerini, gelişen olaylar karşısında gözden geçirerek yenilemesine karşılık **Albayrak** heyeti aynı yolu izlememiş ve uzun süre Bolşeviklik propagandasında ısrar etmiştir. Ayrıca bölgecilik hareketi de **Albayrak** çevresini etkisi altına almıştır. Mithat Beyin **Albayrak**'taki yazılarına ve 1920 ilkbahar aylarından beri geliştirmeye çalıştığı halkçılık programına bakıldığında vilayetlerin yönetimi konusunda yerinden ve seçimle idare anlayışını savunduğu görülmektedir. Buna göre Erzurum, Erzurumluların kendi aralarından seçtikleri bir vali ile yönetilmelidir. O sırada Vali Vekili olan Kâzım (Dirik) Beyi bu nedenle istememektedirler (Akbulut, 2006:66). Aslında o sıralarda Anadolu'nun her tarafında şûralardan söz edilmekte ve şûralar kurma fikri çok önemsenmektedir. O kadar ki, valilikler bile bu konuda öneriler sunmaktaydılar.

Halk hükümeti düşüncesinin propaganda aracı olarak 1.5 yıl kadar yayın faaliyeti yapan **Albayrak** Mart 1921'de Mithat Beyin yargılanmaya başlanmasıyla kapanma noktasına gelmiştir. Gazeteyi sürdüreceği ikinci bir isim olmadığından gazete Mithat Beyden sonra yayını sürdürmemiştir. **Albayrak**'ın kapanmasıyla Erzurum'daki Bolşeviklik ve komünizm propagandası da büyük ölçüde sona erdirilmiştir. **Albayrak**'ın kapanmasıyla Millî Mücadelenin sesini halka duyurmada oluşan boşluğu doldurmak amacıyla Karabekir ve Ankara Hükümeti arasındaki yazışmalarda kararlaştırıldığı gibi 25 Ağustos 1921'de Sarıkamış'ta **Varlık** gazetesi çıkarılmıştır (Karabekir, 2000:1998).

Halk Hükümeti Girişiminde Olayların Gelişimi

Erzurum'da halk hükümeti kurma davasında bu hareketin fikir babası Mithat Beydir. Mithat Bey gazete yoluyla bu davayı savunmaktadır. **Albayrak** yazarları, her ne kadar halk hükümeti düşüncesini 1919 sonlarında **Albayrak**'ta savunmaya başlamışlarsa da bu girişimi esas olarak

Ağustos 1920’de gündemlerine almışlar ve fiilen 8 Ağustos 1920’de harekete geçmişlerdir. Önce Cephe Komutanı Karabekir’e Erzurum’da bir halk hükümeti kurmak istediklerini söyleyerek bu konuda desteğini istemişler, ondan destek yerine engel olacağı cevabını alınca Erzurum milletvekilleri olan Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beylere yönelmişlerdir (Akbulut, 2006:61). Celalettin Arif Bey o sıralarda Ankara’da Meclis İkinci Başkanı ve Adliye Vekilidir. Celalettin Arif’i Doğu Genel Müfettişi, Hüseyin Avni Beyi de Erzurum Valisi yapmayı akıllarına koymuşlardır.

1920 yılının Eylül ayı başlarında Ankara’dan Erzurum’a gelen Celalettin Arif ile Hüseyin Avni Beyler burada zihinlerindeki halk hükümeti düşüncesini uygulamaya geçirmeye koyuldular. Bu amaçla yaptıkları işlerden birisi Erzurum’da valinin seçimle belirlenmesi için **Albayrak** gazetesi ile birlikte çalışmak oldu. Celalettin Arif’e göre Erzurum’da askerî ve mülkî yönetim çok kötü ve baskıcı bir yönetimdir. Erzurum halkını canından bezdirmiştir. Erzurum halkı bu nedenlerle kurtuluşun ancak kendilerinin oluşturacağı bir yönetimle olacağına inanmaktadır (Milliyet, 8.5.1933). Gazetede Mithat Bey hem valilik makamının Erzurum yerelinde seçimle belirlenmesi hem de Erzurum’daki bütün memuriyetlere Erzurumlu olanların atanması için yazılar yazmaktaydı (Akbulut, 2006:63). Halbuki o sırada yürürlükteki mevzuata göre valiler seçimle belirlenmiyor, Ankara’dan atanıyordu. İllerin özerkliği ve yerinden yönetim esaslarını benimseyen 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da henüz Mecliste görüşülüp kabul edilmiş değildi. **Albayrak**çılar ve Erzurum milletvekilleri Bolşevik Rusya’daki “sovyet=şura” uygulamasını Türkiye’ye, daha doğrusu Erzurum’a taşımak istiyorlardı. Hem Mithat Beyin hem de C. Arif Beyin halk hükümeti isteklerinde Erzurum Kongresine göndermede bulunma gibi bir yol izlemedikleri görülmektedir. Bu hareketi bir etnik gruba da dayandırmamaktadırlar. İdeolojik yönüne gelince Mithat Beyin birçok yazısında Bolşevizm ideolojisinin etkisinde kalarak halkçılık programını savunduğu görülmektedir. İkisinin burada ortak söylemi salt bir yerelliğe dayalı olan “Erzurum’lu olma” söylemidir.

Celalettin Arif Bey Erzurum’da iken ikili oynuyor ve bir yandan Karabekir’le görüşerek M. Kemal Paşanın kendisine Doğu Vilayetleri Genel Müfettişliği görevi vereceğini belirtiyor, diğer yandan M. Ke-

mal Paşaya telgraflar çekerek Erzurum'daki askeri ve mülkî yönetimi şikayet ediyordu. Telgraflarından birinde, Erzurum halkıyla yapılan müzakerede eski Adana Valisi Nazım Beyin Erzurum Valiliğine getirilmesinin kararlaştırıldığını da bildiriyordu. Atatürk **Nutuk**'ta Celalettin Arif Beyin hukukçu kimliğine, Meclis-i Mebusan Başkanlığı yapmış olmasına ve TBMM İkinci Başkanı bulunmasına göndermede bulunarak mevcut hukukun dışında böyle bir öneride nasıl bulunabildiğine olan hayretini belirtmektedir (Atatürk, 1989:636). C. Arif Bey, son telgrafında Ankara ilk şikayetlerini dikkate almadığından dolayı Ankara'ya olan güvenin ortadan kalkması ihtimalinden (Atatürk, 1989:634) söz ederek bir anlamda şantaj yoluna da başvurmayı ihmal etmiyordu. Erzurum milletvekilleri Durak Bey ve Süleyman Necati Beyin de 1920'nin Ekim ayı ortalarında Erzurum'a gelmeleriyle 4 Erzurum milletvekili seçim bölgelerinde toplanmış oldular. Erzurumculuk Hareketinin Bakü'deki kurultay(lar) sonrasında hızlandığı görülmektedir.

Celalettin Arif Bey planlarına Karabekir'i de alet etmiş ve önce kendisinin Doğu İlleri Valiliğine, sonra da Erzurum Vali Vekilliğine atanması için onun Ankara'ya telgraf yazmasını sağlamıştır. Ermeni güçlerine karşı askerî harekâtın başlamasının hemen öncesinde yaşanan bu olayda yeterince net ve kararlı davranmayan Karabekir'in düşüncesizliği ve dirayetsizliği de dikkat çekmektedir. Çünkü o sırada yürürlükte olan mevzuata göre bir kişi hem milletvekili hem de memur olamamaktaydı. Atatürk bunu bildiren cevabî telgrafını da Karabekir'e yazmıştır. Karabekir, olup bitenleri tam olarak 22 Eylül'de anlamış olarak M. Kemal Paşaya çektiği telgrafta tekliflerinden vazgeçtiğini bildirmektedir (Karabekir, 2000:1859; Atatürk, 1989:642). Karabekir, 1933 yılında basın aracılığıyla yapılan bir tartışmada C. Arif ile ilgili önerisini, onun vali vekili yapılarak tâbi konuma getirilmesini amaçladığı şeklinde savunmuştur (Milliyet, 8.5.1933). Karabekir, halk hükümeti girişiminin kendisini ve daha ileride M. Kemal Paşayı da hedef aldığını Genelkurmay Başkanı İsmet Paşadan öğrendiğini kaydetmektedir. Buna göre girişimciler, önce Karabekir'in Doğu Cephesi'nden alınmasını sağlayacaklar, sonra da M. Kemal'e karşı Erzurum halkı adına bir karşı harekât geliştirerek onu düşüreceklerdir (Karabekir, 2000:1868-1870). Bu iddiayı destekleyen bir bilgi de Rıza Nur'da

bulunmaktadır. R. Nur, anılarında, Celalettin Arif ile Hüseyin Avni Beylerin kendisine, M. Kemal'e karşı Erzurum'dan başlayan bir darbe yapma niyetinde olduklarını söylediklerini kaydetmektedir. Rıza Nur, adı geçenlere, bu işi millî davaya zarar vermeden ve Karabekir'in desteğini almak koşuluyla yapmalarını, aksi takdirde vazgeçmeleri gerektiğini salık vermiştir. (Nur, 1992: 86-87, 110-111.). Doğan Avcıoğlu da Erzurum'daki halk hükümeti girişiminin, Enver Paşanın Anadolu'daki örgütlenme çabalarından biri olduğunu ima etmektedir (Avcıoğlu, 1978:527). Dolayısıyla ileriki aşamada hedefte M. Kemal ve Millî Mücadele liderliği de vardır. Mithat Beyin kardeşi Süleyman Necati (Güneri) de, anılarında halk hükümeti girişiminin M. Kemal Paşaya karşı bir darbeyi de içeren bir plan olduğunu ileri sürmektedir (Güneri, 1999:52-53). Kararlı bir İttihatçı olan Necati Bey, bu planın Ankara'da Maarif Vekili Rıza Nur, İktisat Vekili Yusuf Kemal, Sıhhiye Vekili Adnan, Dahiliye Vekili Câmî ve Adliye Vekili Celalettin Arif Beylerden oluşan bir kurulca kararlaştırıldığını iddia etmektedir. Necati Bey, planı yapanların Karabekir'i de bu işe kattıklarını, bu işe baştan razı olan Karabekir'in Ağabeyi Mithat ile yaptığı görüşmede Mithat Beyin plana karşı çıktığını ileri sürmektedir. Olayların akışı ve aslıyla uyumsuz olan bu iddiaların yanlı ve duygusal olduğu hemen anlaşılmaktadır. Karabekir'in halk hükümeti meselesindeki sorumluluğu işi baştan kavrayamayıp gerekli önlemleri almada mütereddit davranmasıdır.

Bu arada tüm bu yazışmalar devam ederken Celalettin Arif Bey TBMM Başkanı M. Kemal Paşaya yazdığı 18 Eylül 1920 tarihli telgrafiyle zaruretten dolayı Vali Vekilliğini kabul ettiğini yazıyordu. Böylece bir oldu bittiyle kendisini vilayetin yönetimine tayin etmiş oluyordu. M. Kemal Paşa kendisine yazdığı telgrafta yaptığı teklif ve teşebbüslerin kanunsuz, isabetsiz ve isyankârlık olduğunu bildirek Ankara'ya dönmesini istese de C. Arif yolundan vazgeçmedi ve Ankara'ya dönmeyi reddetti. Üstelik 22 Eylül 1920 tarihli telgrafında daha da ileri giderek geçici olarak ve halkın isteği üzerine kabul ettiği Vali Vekilliğine Erzurumluların kendilerinden addederek güvendiği Hüseyin Avni Beyin 24 saat içinde tayinini istiyordu. Atatürk Nutuk'ta bunu ültimatom olarak nitelemektedir (Atatürk, 1989:642-644).

Anılan son telgrafında Celalettin Arif Beyin kullandığı ifadeler yerelci-bölgeci yaklaşımı çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu: Buna

göre halk Erzurum'da emniyetsiz ve ümitsiz bir hale düşmüştür. C. Arif'e göre Erzurumluların başlıca şikayet konuları silah, mühimmat, erzak işlerinde suistimaller olması ve kötü yönetimdir. Bundan dolayı tek kurtuluş çaresi olarak kendi kendilerini idare etmeyi addetmişlerdir. Bu sebeple galeyana gelen halk acele davranarak Karabekir'in de kabul etmesiyle bir an önce kendisini Vali Vekili tayin ederek durumun düzeltilmesini ve suçluların cezalandırılmasını istemektedirler. Celallettin Arif'in Erzurum halkının kendilerinden yani Erzurumlu olmayan kamu görevlilerine güvenmediği/güvenmeyeceği düşüncesi hemşehirci ve bölgeci bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. **Albayrak** gazetesi çevresinin yaklaşımı da bu yöndeydi.

Mithat Bey de Hüseyin Avni imzasıyla 25 Eylül 1920 tarihli Maarif Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta Karabekir Paşanın Şark ahvalini idare edecek kudrette olmadığını ifade ederek muktedir ve olağanüstü yetkili bir heyetin gereğine işaret etmektedir (Atatürk, 1989:648-650). Aynı telgrafta Erzurum milletvekillerine ve Albayrakçılara hakim olan yerelci anlayışın bir başka izine de rastlanmaktadır. Bu da Erzurum halkına askerî masrafların yükletilmemesi, halkın kesinlikle böyle bir gücünün kalmadığı, bu konuda merkezî hükümetin ve çevre illerin duyarsız kaldığı şeklindeki sitemleridir. Hüseyin Avni imzalı olarak Erzurum Maarif Müdürü Mithat Beyin Maarif Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta ordunun ihtiyaçlarını merkezin temin etmesi istenmektedir (Atatürk, 1989:650).

Bölgeci Hareketin Teşkilat Gücü ve Müdafaa-i Hukuk Grubunun Konumu

Erzurum merkezli bölgecilik hareketinin fikir babası Mithat Beydir. Ancak ortada bu amaç için çalışan çok sayıda kişi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle olacak ki Karabekir bunlar için “hey’et” deyimini kullanmakta ve iftirakû(ayrılık davası güden) ve müfsit olduklarını belirtmektedir. Erzurum'da Merkez Kumandanı olan Emin Bey de bu bölgeci hareket için çalışanların “gizli bir komite”ye dahil olduklarını ifade etmektedir. Emin Bey, Komitenin bir ihtilâl hareketi içinde bulunduğunu ve Erzurum Adliyesi'nde çok sayıda taraftarları bulunduğunu düşünmektedir (Karabekir, 2001:2- 283-286). Ankara'da da bu davanın taraftarları bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla

halk hükümeti düşüncesini savunanların örgütlü bir hareket içinde buldukları söylenebilir. Bu nedenlerle Karabekir, davanın devam eden seyrindeki yazışmalarda, Ankara Hükümeti'nin konuyu bir ölçüde Emin Bey ile Mithat Bey arasında kişisel bir mesele gibi görmesine karşı çıkmış ve bunun doğrudan Ankara Hükümetini, millî vahdeti ilgilendiren ve vatana ihanet sayılması gereken bir hareket olduğunu dile getirmiştir.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri Erzurum'daki bölgeci ve Bolşevik harekete katılma konusunda ikiye ayrılmışlardır. Hoca Raif Efendi öncülüğündeki grubun çoğu bu işe uzak dururken Albayrakçıların başı çektiği daha azınlık bir grup bu işin içinde yer almıştır. Hoca Raif ve arkadaşlarının Albayrakçıların faaliyetlerine ve Bolşevikliğe karşı 1921 yılı Ocak ayı ortalarında Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni kurmaları ise Bolşevikliğin Erzurum'da Mithat Bey ve arkadaşlarının sandığı kadar taraftar bulmadığını da göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Celalettin Arif ile Hüseyin Avni Beylerin muhalefetlerinin Erzurum'da bir zümreye dayanacak güçte olup olmadığını tahkik etmesini Karabekir'den istemiştir. Karabekir 3 Nisan 1921'de verdiği cevapta onların dayandığı 3-4 isim (Kadı Edip, Zühtü, Münir ve Mithat Bey) saymış, Durak Bey dışındaki Erzurum milletvekillerine de güven kalmadığını ifade etmiştir (Karabekir, 2000:1966-1967). Karabekir bir başka yerde bölgeci harekete taraftar olarak Mehdi ve Suphi adlarında iki hakimi de saymaktadır. Merkez Kumandanı Emin Bey de bu isimlere ek olarak adliye personelinden bir başka Zühtü'yü, yüzbaşılıktan istifa etmiş olan İsmail, binbaşılıktan istifa etmiş Süleyman ve Binbaşı Abdurrahman isimlerini saymaktadır. Anılan bu isimler içinden Kadı Edip Efendi'nin Yunan taarruzu öncesinde Meclisin Ankara'dan Sivas'a taşınmasının tartışıldığı günlerde Erzurum Vakıflar Müdürü Halil Haki Efendi'ye söylediği belirtilen “yapılacak iş, Vilâyât-ı Şarkiyenin istiklâlidir” (Akbulut, 2006: 129-130) sözü yerelci hareketin kazandığı ivmeye işaret etmektedir. Kadı Edip Efendi, bu görüşüne Adliyede başka taraftarlar da bulmuştur. Karabekir Paşa bu sözlerin sahibi Kadı Edip'i Mithat Beyle birlikte yargılanmak üzere tekrar cephe karargâhına sevk etmiştir. Kadı Edip Efendi'nin Doğu illerinin bağımsızlığını isteyen sözü Doğan Avcıoğlu'nun, Celalettin Arif'in niyetinin Ankara'dan ayrı bir Doğu Devleti kurmak olduğu şeklindeki

yorumunu (Avcioğlu, 1978:739) haklı çıkarmaktadır. Akbal'a göre ise Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Beyler, İttihatçılık etkisinde hareket ediyorlardı ve Enver Paşa'nın emriyle Erzurum'da küçük, özerk bir devlet kurma fikrini eyleme dönüştürmeye niyetliyidiler (Akbal, 2010:17). Akbal, Enver Paşanın eğilimi olan, keşmekeş durumlarda küçük devletçikler kurma fikrinin burada da ortaya çıktığını ve 1913'te kurulan Batı Trakya Muhtar Türk Cumhuriyeti ile 1918'de Kars'ta kurulan Cenûb-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti gibi bir devletçik hedeflendiğini iddia etmektedir (Akbal, 2010:17).

Bununla birlikte yukarıda sayılan isimlere bakıldığında Erzurum'da halk hükümeti taraftarı olanların gücünün abartıldığı görülmektedir. Albayrakçılarla birlikte Müdafaa-i Hukuk üyelerinden az sayıda kişi bu harekete destek vermektedir. Hareketin Erzurum Adliyesinde ve diğer kamu kurumlarında az sayıda taraftarı bulunmaktadır.

Halk Hükümeti İçin TKP Desteği Arayışı

Albayrakçı ekibin anılan siyasi hareketlerine destek aradıkları bir platform da Bakü ve burada düzenlenen kurultaylardır. 1-8 Eylül 1920 tarihlerindeki Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra Mustafa Suphi'nin öncülüğündeki gizli Türkiye Komünist Partisi de (TKP) Kurultayı düzenlenmiştir. Doğu Halkları Kurultayı'na Ankara Hükümeti adına resmi olarak katılanlardan Cevat (Dursunoğlu) Bey, Doğu Halkları Kurultayı çalışmalarından sonra bir yandan da gizlice Mustafa Suphi'nin düzenlediği TKP Kongresi'ne katılmıştır. Cevat Beyin bu görüşme ve temaslarının Ağustos başlarından bu yana zaten Mustafa Suphi'nin gönderdiği aracılar eliyle Albayrakçılarla Bolşevikler arasında kurulan ilişkileri geliştirdiği anlaşılmaktadır. Karabekir de bu görüştedir (Karabekir, 2000:1947-1948). TKP Kongresi'nde konuşan Cevat Bey, Bolşevik Devrim'den övgülerle söz ettikten sonra Anadolu'da sol-sosyalist akımların ve yayınların güçlendiğinden ve Erzurum'daki **Albayrak**'ın halkı inkılabı doğru götürdüğünden bahsetmiştir (Akbulut, 2006:72-73).

Erzurum'daki halk hükümeti girişiminin arkasında kim/ler/in bulunduğu hep tartışılmıştır. Genel eğilim Enverci-İttihatçı bir hareket olarak değerlendirilmesi yönündedir. Karabekir halk hükümeti işinin Enver Paşanın Anadolu'ya girişini kolaylaştırma amacına yönelik ol-

duğunu kabul etmektedir (Karabekir, 2000:2062). Doğan Avcıoğlu'na göre de Erzurum'daki halk hükümeti girişimi, Enver Paşanın Anadolu'daki örgütlenme çabalarından biridir (Avcıoğlu, 1978:527). Yine Avcıoğlu, 1920 yılı Ağustos başından beri Bolşevik Rusya'nın elçilik görevlileri Doğu Anadolu'da halkçılık ve bolşevizm propagandası yaptıklarını, özellikle Başkâtip Upmal'in Celalettin Arif Beyi etkilediğini ileri sürmektedir (Avcıoğlu, 1978: 635-637). Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beyin eski İttihatçı-Enverci olduğunu kabul eden Akbal'a ve birçok gözlemciye göre bu hareketin arkasında Envercilik vardır (Akbal, 2010:17). TKP ile ilişkili salt Bolşevik bir hareket de olabilir mi? Bakü'de Cevat Beyin M. Suphi ve TKP ile kurduğu ilişki, Erzurum'a gönderilen Bolşevik araçlar ve Enver Paşa ile M. Suphi'nin arasının bozuk olduğu düşünülünce bu da akla gelmektedir. Akbulut bu konuda Enverci akımın etkisine pek değinmemekte ve konuyu M. Suphi ve TKP'lilerle ilişkilendirme eğiliminde görünmektedir. Sonuç olarak İslâmiyet ile Bolşeviklik sentezlenmesinin revaçta olduğu bu dönemde İslâmî bir Bolşeviklik söylemi geliştiren Enver Paşa ve taraftarlarının Erzurum'daki yerelci hareketi desteklediği kabul edilebilir. Erzurum'da bu işe kalkışanları en fazla motive eden şeyin ise bir ideolojik duruş veya Enver taraftarlığından ziyade tamamen coğrafi bir yer aidiyeti olduğunu kabul etmek gerekir. Bu motivasyon doğrultusunda hem Enverci hem TKP'ci Bolşevizmle yakınlaşma kurulmuş olabilir.

Mustafa Kemal Paşanın Konuya Yaklaşımı

Erzurum eksenli yaşanan olaylarla ilgili bazı yaklaşımlarına yukarıda değinilen M. Kemal Paşa konuyu **Nutuk**'ta büyük ölçüde Ermenistan Harekâtı ile ilişkilendirerek değerlendirmektedir. Ermenilerin saldırısı ve Karabekir'in harekâtı başlattığı günlere denk gelen günlerde kendisinin bir yandan da Celalettin Arif ve arkadaşlarından gelen "taarruz gibi" telgraflarıyla uğraştığını, söylerken "...sanki bu Efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi...!" diyerek ağır eleştiride bulunmaktadır (Atatürk, 1989:652). Hattâ ordunun ileri harekâtının Celalettin Arif ve arkadaşlarının hareketleri yüzünden bir süre durakladığını, beklemeye girdiğini kaydetmektedir. Gerçekten de Cephe Komutanı Karabekir, harekâtın başlamasından 2 gün sonra cepheden ayrılarak Erzurum'daki bölgeci-yerelci halk hükümeti girişiminin ortaya çıkardığı siyasal sorunları halletmek zorunda kalmıştır. Karabekir,

Erzurum'dan Ankara'ya 28 Eylül 1920'de vilayetdeki memurların adına 50 imzalı isyankâr bir telgrafın çekilmesi üzerine Celalettin Arif Bey'e, cepheyi terkedip bu işi çözmek üzere Erzurum'a döneceğini bildirmiştir. Telgrafında Karabekir, bu 50 imzalı telgraf meselesinin dış düşman tehlike ve tehdidinden daha tahrip edici ve vahim bir olay olduğunu ifade etmektedir (Karabekir, 2000:1867-1868).

2 Ekim'de Erzurum'a dönen Karabekir burada gerekli incelemeleri yapmış, C. Arif'i, orduyla ilgili iddialar konusunda aydınlatmış (Akbulut, 1989:89), ancak 7 Ekim'de cepheye dönebilmiştir. C. Arif ile H. Avni Beyler ise Kasım ayının sonlarında Ankara'ya dönme kararı almışlardır. Döndükten sonra da Meclis'te yine Karabekir Paşaya muhalefetle, hücum ve saldırıyla Meclisi meşgul etmişlerdir (Nutuk, 1989:652).

Sorunun Çözüm Yoluna Girmesi

Erzurum Valiliğine 1920 Ekim ayının ilk yarısında Trabzon eski Valisi Hamit Beyin atanmasıyla birlikte sorun bir anlamda çözülmüş ve Albayrakçılar halk hükümeti planları başarısızlığa uğramıştır. Erzurum Valisini Erzurumluların seçmesi talepleri karşılık bulmadığı gibi Erzurum'a Erzurumlu bir Valinin atanmasını da sağlayamamışlardır. Bunda Ermenistan Harekâtının başarılı oluşu da etkili olmuştur. Vali seçimi bağlamında sorun çözülmüş görünmekle birlikte anılan hareketin mensupları davalarını ve söylemlerini sürdürmüşlerdir.

Halk hükümeti girişimi sonuçsuz kalsa da Albayrakçılar bu görüşlerini terketmemişlerdir. Albayrak'ta 20 Aralık 1920'de yayımlanan bir makalede Bolşevizmin etkisiyle idari yapının iyileştirilmesi savunulurken eski idare tarzı eleştirilmekte ve bu tarzın hükümet mefhumunu zulüm ve baskı mahiyetine soktuğu dile getirilmektedir. Makaleye göre artık bunlar değiştirilmelidir. Özellikle de askerler idare işinden uzaklaştırılmalıdır. Bir zaman sonra **Albayrak** yazarları, Erzurum halkını Türk ordusu ve hükümet erkânına karşı tahrike başlamıştır (Öncü, 2000: 8-9). Her taşın altından ordu ve askerinin çıktığı, gibi tahrikçi yazılar yazan Mithat Bey bazen de asker-sivil bütün memurlar aleyhinde yazdığı yazılarla tepki çekmiştir.

Mithat Bey, 20 Aralık ve 21 Şubat tarihlerinde yazdığı ordu ve asker-sivil memurlar aleyhindeki ağır yazılarından dolayı 1921 Şubat

ayı içerisinde bir haftalığına tutuklanmış ve 1 Mart 1921’de salınmıştır. Kendisinin haksız yere tutulduğu iddiasıyla hak arama ve itiraz yoluna gidince, Karabekir’in yazılı emri üzerine 13 Mart’ta tekrar tutuklanmış ve yargılanmak üzere Cephe Yüce Divanı’na sevk edilerek Kars’a gönderilmiştir.

Karabekir, halk hükümeti düşüncesinin, Şarkta kumandayı sarsmak, sözü ayağa düşürerek hükümeti ele almak amaçlı olarak **Albayrak** gazetesi ile Mustafa Suphi arasında anlaşma bulunduğunu düşünmektedir (Karabekir, 2000:1948-1950). 15 Mart 1921’de Genelkurmay Başkanlığına çektiği telgrafında Karabekir ayrıca, fesatça bir görüş olarak nitelediği “Erzurum Erzurumlularındır” düşüncesini ortaya atan Mithat Beyin Erzurumlu olmayan bazı askerî liderlerin ve kurmay subaylarının Doğudan uzaklaştırılarak yerlerine Erzurumluların getirilmesi gibi teklifler yaptığını da eklemektedir. Artık olayların sonuna doğru yaklaşılan 15 Mart 1921 gibi bir tarihte Karabekir Erzurum’daki bölgeci hareketi, İtilâf Devletlerinin Kürtleri ve Çerkezleri ayrılıkçılığa teşvik etmeleri ile ilişkilendirmektedir. Karabekir, İtilâf Devletleri’nin İstanbul’da bulunan Doğu İlleri Heyetine de benzer ayrılıkçı teşviklerde bulunmuş olabileceğini ima ederken (Karabekir, 2000:1946) muhtemelen Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyetindeki Albayrakçıları kastetmektedir.

Mithat Beyin ikinci defa tutuklanması Ankara’da TBMM’de de gündeme alınmış ve tartışılmıştır. Karabekir ise onun işlediği fiilin ihanet suçu olduğuna karar vererek yargılanmak üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi’ne sevk etmiştir. Ankara’ya gönderilen Mithat Bey, Ankara İstiklâl Mahkemesi’ndeki yargılanmasından suçsuzluğuna hükmedilerek serbest bırakılmıştır. Karabekir ise bundan rahatsız olmuş ve kararı eleştirmiştir. Mithat Beyin beraat edip Erzurum’a döndükten sonra Ankara Hükümeti ve ordu aleyhindeki muhalefetinin artarak sürmesi bu konuda Karabekir’i haklı çıkarmıştır. Karabekir, Mustafa Kemal Paşaya gelişmeler hakkında çektiği bir telgrafla şikayetini ve sitemini bildirmiştir (Akbulut, 2006:128-129). Mithat Beyin karıştırmacı davranışları, Celalettin Arif’in Temmuz 1922’de Adliye Vekilliğine tekrar getirilmesinden sonra da devam etmiş, Adliye memurlarına baskı yapmaya başlamıştır. Karabekir’in, durumu tekrar Ankara’ya yazması üzerine TBMM’de yine Mithat Bey hakkında görüşme ve tartışmalar

yapılmıştır. Mithat Bey ve onun öncülüğündeki bölgecilik hareketi ülkeyi yaklaşık iki yıldır meşgul etmekteydi. Bu arada Ankara'daki Erzurumlular'ın Erzurum'daki adli kadrolarda görev yapanların değiştirilmesi için harekete geçmeleriyle bu yönde önemli değişiklikler yapıldı.

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği, mücadelenin askerler eliyle yürütüldüğü ve ülke yönetiminde askerlerin etkili olduğu olağanüstü bir zamanda **Albayrak**'ta yönetme yetkisinin mahalli halka verilmesi yönünde yazılar yazılmaktaydı. Onları bu görüşlerinde cesaretli bir şekilde ısrar etmeye sevkeden önemli bir sebep de o sırada TBMM'de görüşülmekte olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda illerin özerk bir şekilde kendi yöneticilerini seçmelerini düzenleyen maddelerin (Özbudun; 1992:43-44) varlığıdır. Bundan dolayı ülkede şura yönetimi ile ilgili canlı bir tartışma ortamı bulunmaktadır. 20 Ocak 1921'de 85 sayılı kanunla kabul edilerek yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11. Maddesine göre, vilayetler yerel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç politika, şer'î, adlî ve askerî işler, uluslararası iktisadî ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydası birden fazla illere yayılan hususlar müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce vazedilecek kanunlar gereğince vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, iktisat, ziraat, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi vilayet şuralarının yetkisi dahilindedir (Özbudun, 1992: 82-83). **Albayrak** heyeti, anlaşıldığı kadarıyla kendi halkçılık programlarında konuyu biraz daha ileriye götürüyordu. Onların kabulüne göre illerin kendi yönetimlerini seçme ve kendi kendisini yönetme konusundaki yetki alanları sınırsız denilmese bile çok idi. Bu nedenle Albayrakçılar, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünü memnuniyetle karşılamış ama metni kendi görüşlerince yorumlamışlardı. Halbuki TBMM'deki görüşmelerde illerin özerkliği konusu TBMM'nin ve merkezî hükümetin yetkileriyle sınırlı tutulmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Zaman zaman birçok coğrafi birimlerde/yerleşim yerlerinde görülebilen yerelcilik/bölgecilik hareketleri dayanışma sınırlarını aşıp siyasaallaştığında o ülkeler için önemli bir soruna dönüşebilmektedirler. Yerelci hareketler hemşehrilerinde çok güçlü bir aidiyet oluşturabil-

mektedirler. Bu güçlü aidiyet duygusu siyasal alana kanalize edildiğinde konu ulusal nitelik kazanmakta ve içinden çıkılması zor sorunlara yol açabilmektedir. Tarihte yerelci hareketler içinde yüksek düzeyde siyasallaşmanın görüldüğü örneklerden birisi 1920 yılında Erzurum'da görülen halk hükümeti girişimidir.

Serhat şehri olarak bilinen Erzurum bulunduğu coğrafi konuma bakıldığında stratejik önemi büyük bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihte çok sayıda devletin yönetimi altında bulunmuş olan Erzurum coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca çok sayıda işgal, tehdit ve savaşa tanıklık etmiştir. Osmanlı Devleti döneminde Ruslar tarafından defalarca işgal edilen Erzurum'da bundan dolayı milli/siyasal gelişmelere ilgi ve duyarlılık hep yüksek olmuştur. Yine değişen sebeplerle Erzurum halkında milliyetçi ve vatansever duygular yüksek olagelmıştır. Erzurum tarih boyunca, yönetenler bakımından siyasal açıdan önemli bir merkez olarak kabul edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda da işgale uğrayan Erzurum, Millî Mücadele hazırlıkları açısından önemli bir merkez olarak görülmüştür. Bilindiği gibi Millî Mücadele yolunda ilk kapsamlı ve örgütlü toplantı bu kentte yapılan Erzurum Kongresi'dir. Ancak Millî Mücadelenin yürütüldüğü sıralarda, Erzurum'da ortaya çıkan bölgeci/yerel bir siyasal hareket dikkat çekmektedir. Bu hareket, Erzurum'da orali olmayan kamu görevlilerini göndererek yerlerine Erzurumlu olanların getirilmesi ve Erzurum'da Erzurumlulardan oluşan bir yerel halk hükümeti kurma planıdır. Halk hükümeti kurma düşüncesi yazılı basında, ilgili ve yetkili kişiler arasındaki yazışmalarda, ikili ve çok taraflı görüşmelerde dile getirilmekle birlikte ayrıntılı bir programa dönüştürülmüş değildir. Örneğin model alınan bir ülke veya sistem var mıdır, yok mudur? ABD veya İsviçre federalizmi gibi bir ülke modeli mi düşünülmektedirler? Yoksa İspanya'da uygulanmakta olan özerk bölgesel yönetimler mi örnek alınmaktadır, bunlar belli değildir. Dahası Ankara ile ve Millî Hükümet ile ilişkilerinin nasıl olacağı konusu da belirsizdir.

İdeolojik ve etnik olmaktan çok yerelci yönleri güçlü bir siyasal hareket olan ve Millî Mücadelenin başlangıcındaki önemli bir kentte ortaya çıkan halk hükümeti girişimi ülkenin ulusal savunmasına zarar verecek bir noktaya gelmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk cephe savaşı olan Ermenistan Harekâtı'nın başlatıldığı günlerde zirve yapan hare-

ket Ankara'daki ve Doğudaki siyasi kadroların uzun süre bu hareketle meşgul olmasına yol açmıştır.

Ulus devletlerde kuruluşta sonra yaşanan ulusal bütünleşme sorunu ulus devlet kurucularının çözmek zorunda oldukları önemli bir sorundur. Ulus devlet öncesi kabile, aşiret, bölge ve diğer alt kimlikler etkisini sürdürdüğü sürece ulusal bütünleşmede gecikme görülmesi kaçınılmazdır. Ulusal bütünleşmeyi geciktiren alt kimliklerden birisi de bölgeciliktir. Erzurum'daki halk hükümeti girişimi bu anlamda erken doğmuş bir ulusal bütünleşme sorunu olarak görülebilir. Bu olayda Erzurum'da sayısı az ama etkili bir çevre bir millet, ulus kimliğine değil bölgesel/yerel kimliğe (Erzurumluluğa) atıfta bulunmuşlar, bu dürtüyle hareket etmişlerdir.

Kaynakça

- Akbal, İsmail, “Milli Mücadele Yıllarında Muhalif ve Bolşevizm Karşıtı Bir Vali: Kapancızâde Hamit Bey”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:48, Cilt: 29, 1-28, 2010.
- Akbulut, Dursun Ali, Albayrak Olayı, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.
- Akbulut, Dursun Ali, Atatürk Dergisi/Journal of Atatürk, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt 1, Sayı 3, 1989.
- Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Cilt 1-2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1989.
- Avcıoğlu, Doğan, Millî Kurtuluş Tarihi-1838’den 1995’e, İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1978.
- Çam, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, 9. Basım, İstanbul, 2005.
- Çetin, Halis(Ed.), Siyaset Bilimi, 3. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012.
- Devlet Planlama Teşkilatı Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyonu Raporu, Ankara, 1993.
- Duman, Hasan, Osmanlı –Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928), Cilt 1, Yay. Yok, Ankara, 2000.
- Dursun, Davut, Siyaset Bilimi, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.
- Dursunoğlu, Cevat, Millî Mücadelede Erzurum, Y. Yok, Emek Matbaacılık, 2. Baskı, 1998.
- Evsile Mehmet, Millî Mücadele Tarihi, Etüt Yayınları, 1. Baskı, Samsun, 2012.
- Goloğlu, Mahmut, Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası, Y. Yok, Ankara, 1968.
- Güneri, Süleyman Necati, Hatıra Defteri, Haz: Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 1999.
- İnce, Murat, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 1 (2009), 259-275.
- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, Cilt 4, Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000.

- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa, Cilt 1, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kinross, Lord, Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, Türkçesi: Necdet Sander, 12. Basım, İstanbul, 1994.
- Löwy, Michael, Ulusal Sorun, Enternasyonalizm ve Küreselleşme, Çev: Özlem Barın ve diğerleri, Yazın Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2005.
- Marshall, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005. Milliyet, 8.5.1933.
- Nur, Rıza, Hayat ve Hatıratım, Cilt 3, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- Öncü, Ali Servet, Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, No: 94087, Atatürk Ün., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enst., Erzurum, 2000.
- Özbudun, Ergun, 1921 Anayasası, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
- Özkaya, Yücel, Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1981.
- Tanör, Bülent, Türkiye'de Kongre İktidarları, (1918-1920), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998.
- Topuz, Hıfzı, Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2003.
- Wicker, Hans Rudolf, "Kapitalizm, Devlet ve Milliyetçilik Arasındaki İç Etkileşimler", İç. Siyaset Sosyolojisi Yazıları, Der: Meral Sağır, Serkan Akıllı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

Deleuze ve Guattari'de Öznenin Şizoanalitik Özgürlüğü ve Arkaplanı

Schizoanalytic Liberty of Subject in Deleuze and Guattari and Its Background

Ömer Say

Öz

Deleuze ve Guattari öznenin özgürlüğünü, onun kendisi olarak, hiçbir temsil sistemine boyun eğmeden var olmasıyla açıklar. Çünkü temsil, kendisi dışındaki bir şeye ihtiyaç duymaktadır. Öznenin özgürlüğü için insan üzerinde hâkimiyet kuran rejimlere yönelik Marx'ın kapsamlı eleştirisi Deleuze ve Guattari için bir başlangıç oluşturur. Ancak Marx'ın Platon'dan beri devam eden kronolojik zaman anlayışı içinde diyalektiği benimsemiş olması da eleştirilmesi gereken durumdur. Bu bakış açısı aslen Deleuze'un felsefi yaklaşımında biçimlenmiştir. O, Platon'dan beri devam eden idealizme karşıt olarak fark kavramını bir kendilik olarak materyalist bir düşünce içinde tasarlar. Zira pozitif fark, onu düşünülebilir olmasını sağlayabilecek herhangi bir bağı dışlar. Öznenin varlığını da özgürce kendisinin oluşturması üzerine kurar. Oysa psikanaliz bu temsilci düşünceyi ailede ödipus kompleksi aracılığıyla yeniden kurmuştur. Psikanalizdeki temsilci yaklaşım yerine şizofrenik süreç içindeki serbest çağrışımlar Deleuze ve Guattari açısından insan özgürlüğü için tercih edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Deleuze ve Guattari, Şizonanaliz, Şizoanalitik Toplumsallık, Fark

---

Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, omer.say.omer@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 21.01.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.286896

Abstract

*Deleuze and Guattari describe liberty of subject as itself existing to be unsu-
bordinated to any representational system. Because representation needs to
be related to something else out of itself. For the liberty of subjects, Marx's
extensive criticism of the regimes dominating over human beings gives a
base for Deleuze and Guattari in their thoughts. Nevertheless Marx's adop-
tion of dialectics as part of the chronological time understanding since Plato
deserves criticism for them as well. Deleuze contrives "difference" as a term
that is itself in the materialistic thought opposing idealism since Plato, as
positive difference rejects any linkage that makes it idea. In Deleuze's view-
point, identity of being establishes itself on free desire. However, psychoa-
nalysis establishes representational system in family through Oedipus comp-
lex. According to Deleuze and Guattari, for human liberty, free associations
during schizophrenic processes must be preferred instead of representatio-
nal approach in psychoanalysis.*

Keywords: *Deleuze and Guattari, Psychoanalysis, Psychoanalytic Commu-
nity, Difference*

Giriş

Deleuze ve Guattari için bireyin özgürlüğü, onun bir özne olarak kendi kendini oluşturma sürekliliği içinde pozitif bir varlık olabilmesini gerekli kılmaktadır. Bu, öznenin onu çevreleyen toplumsal ve diğer tüm bağlarla ilişkisini özgür ve bir başına kendisi olarak yürütmesiyle mümkün olmaktadır. Özne kendisi olarak varlığını ortaya koyduğu için de pozitif bir oluş gerçekleşmektedir. Pozitiflik ya da negatiflik ise Deleuze'ün 'Fark ve Tekrar' adlı kitabında açıkladığı üzere 'fark' kavramı etrafında şekillenir. Onda negatif 'fark', ideaya içkin ve uyumlu olarak ortaya çıkar ve temsilin ya da kavramın özdeşliği tarafından açıklanır. Pozitif 'fark' ise ideanın başkılığında kendi kendini içererek açıklanır. Farkların negatif olanı varsayımsal, statik, döngüsel, denk, simetrik ve tekrar üzere iken pozitif olanı koşulsuz, içkin, tekil, asimetrik ve gelişimseldir (Deleuze, 2014: 26-27).

Çağımızda sosyal alanlardaki birçok düşünce biçimi aslında bireyin kendisi olarak özgürlüğü bağlamında Deleuze ve Guattari ile yüzeysel olarak hemfikir gibi görünür. Ancak Deleuze ve Guattari'nin sözünü ettiği özgürlük ve özgürleşme serüveni, daha baştan düşünce dünyası içinde öznenin bir varlık olarak kendi başinalığını ve varlığını bir başka aidiyet, sadakat veya temsiliyet ile ifade etmemesiyle açıklamaktadır. Bu durum, birey-toplum, ilişkilerinde olduğu kadar birey-din ve birey-devlet ilişkileri açısından da önem taşır ve tam bu noktada postyapısalcı bir duruşun kaotiklik üzerinden gelişen anlayışıyla kendini belli eder.

Deleuze ve Guattari, öznenin özgürlüğünü felsefi düşünce içinde kurarken Deleuze'un bakış açısına çok önemli bir düzeyde dayansa da öznenin harekete geçme ya da ilk hareketi başlatma amacı olarak Guattari'nin psikiyatrik yaklaşımından faydalanmaktadır. Her iki düşünürün düşüncesinin bulunduğu bakış açısı ise onlara göre modern çağda baskı altına alınan öznenin gerçek özgürlüğünün, bir temsil düzeni içine girmeyen ve girmeyecek olan şizofrenik süreç ile gerçekleşebileceği olmasıdır. Bu süreç ise onlar tarafından şizoanaliz olarak adlandırılmaktadır. Ancak burada belirtmekte fayda vardır ki "şizoanalize göre şizofreni, şizofrenleri karakterize eden ya da tanımlayan hastalık ya da zihinsel rahatsızlık değildir" (Holland, 2013: 22). Çünkü

şizoanaliz, şizofren ile şizofrenik süreci birbirinden ayırmaktadır (Holland, 2013: 185).

Deleuze ve Guattari'de şizofrenik süreç, aslında arzunun nasıl çalıştığının gösterildiği bir modeli oluşturmaktadır (Buchanan, 2014: 68). Onlara göre ancak şizofrenik süreç gerçek olarak öznenin özgürlüğünü ifade edebilir. Çünkü şizofrenik süreç özgür ve bağımlılık duymadan özgürlüğün alanını oluşturmaktadır. Deleuze ve Guattari, şizofrenik süreci açıklarken bu sürecin sağlayacağı özgürlüğü, psikanaliz eleştirisi üzerinden açıklamaya çalışmaktadırlar.

Psikanaliz ve Arzunun Bastırılması

Deleuze ve Guattari'ye göre bilinçdışı ve arzulama üretimleri gerçekte psikanalizin muhteşem keşifleri olmakla birlikte bu keşiflerin üzeri yine psikanaliz içinde ödipus kompleksi aracılığıyla yeni bir idealizm biçimine dönüştürülerek hızla örtülmüştür. Bu durum bilinçdışı üretim birimlerinin yerine temsilin geçirilmesiyle gerçekleşmiştir. Üstelik arzu, psikanaliz içinde idealist bir tasavvur olarak ele alınmış ve bir nesnenin eksikliği olarak belirlenmiştir. Böylece eksiklik, 'varlığın çaresiz yetersizliği,' çerçevesinde arzu olarak mutlak hale getirilmiştir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 44-46). Eksiklik düşüncesi de aslen Platon'dan beri devam eden idealizmin 'fark' kavramıyla kendine yer bulmaktadır. Zira "Platon'da idelar özdeşliktir, idealara uymayan temsiller alanı fark'tır" (Kılıç, 2013: 44). Zaten Deleuze'un tek başına kaleme aldığı 'Fark ve Tekrar' adlı eserinde de belirttiği haliyle eğer idealizmdeki gibi bir temsil gerekliliği söz konusuysa fark, aslen pozitif fark olamaz. Çünkü pozitif fark, onu düşünceye taşıyan herhangi bir bağı dışlamayı gerektirmektedir (Deleuze, 2014: 330). Oysa psikanalizde olan biten şey, Deleuze ve Guattari'ye göre tam anlamıyla Platon'dan beri devam eden düşünce geleneğindeki temsilci düşüncenin psikolojiye yerleştirilmesidir.

Deleuze ve Guattari'nin yaklaşımında psikanaliz, arzulama üretimini hem keşfetmiş hem de onu gürültü çıkaran bir bilinçdışı faaliyet olarak görmeyi tercih etmiştir. Üstelik Freud, cinsellik ile aile kompleksini birbirine lehimleyerek ödipus'u da bir ölçüt olarak saptamıştır. Böylece artık, arzulama üretiminin serbest çağrışımı, kendini çok anlamlı bağlantılara açmak yerine tek anlamlı bir çıkmaza kapatarak

temsilin gereksinimlerine itaat eder hale getirilmiştir. Bu, Deleuze ve Guattari için ödipusun idealist dönüm noktasıdır. Çünkü artık ödipus bütün üretici güçler kendinden yayılıyormuş gibi arzulama üretimini temellük etmiştir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 84-91). Bu bağlamda özgürlüğü ortadan kaldıran mevcut haliyle bir yapıdır ve bu yapı özellikle bir temsilci sistemin varlığının devamıdır. Çünkü düşünce tarihi içinde yerini idealizmle sağlamlaştıran temsilci sistem, arzunun özgürce varlık bulmasından ziyade onun bastırılmasını sağlamaktadır.

Öte yandan Deleuze ve Guattari, psikanaliz içinde arzulama deneyiminin, ödipus yoluyla ebeveynlerle ilişkiymiş ve aile onun yüce yasasıymış gibi inşa edildiğini öne sürerler (Deleuze ve Guattari, 2014a: 181). Onlara göre aile üzerine anne, baba veya çocuk olmaksızın ibaret haliyle üçgenleşme şeklindeki bir kısıtlayıcı kullanım ideali dayatılmıştır. Bu sayede babanın, annenin ve çocuğun yeri belirlenmiş olarak diğer toplumsal ilgilerden ayrı tutulmak suretiyle biçimlendirilmektedir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 115). Burada kilit nokta ise ailenin üçgenleştirilmesinden çok rollerin belirli hale gelmesinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla asıl sorun belirlenmiş rollerdir. Üçgenleştirme belirlenmişliğe ve değişmez bir konumun gerekliliğine olan inançtır. Çünkü Deleuze ve Guattari için belirlenmiş roller ile kişinin oluş halinin sürekliliğinin önüne geçilmekte, o sınırlandırılmaktadır. Bu hal, özgür olarak sürekli oluşun ve dolayısıyla pozitif fark olarak mevcudiyetin tam zıttı bir duruş göstermektedir.

Deleuze ve Guattari'nin belirttiği haliyle psikanalizdeki arzu, anneyi elde etme ve babayı öldürme isteği olarak açıklanmaktadır ve bu görüşün doğruluğu üzerinden hareket ederek arzunun bastırılmasına karar verilmektedir. Deleuze ve Guattari için bu yaklaşımın kendisi bir başına hatalıdır. Çünkü arzulanan şey ne anneyi elde etme ne de babayı öldürmedir. Üstelik bu yolla arzunun önüne çarpıcı enest aynası yerleştirilerek arzu utandırılmakta ve çıkışı olmayan bir durumun içine sıkıştırılmaktadır. Onlara göre bu tam anlamıyla bir hiledir. Çünkü yapılan şey, arzuyu kurgulayarak, kendi öznelerinin de bu kurguya uygun niyetlerinin olduğuna inanmasını sağlamaktır. Böylece, bir yasa konmakta ve bu yasanın da hem niyete hâkim olması hem de bilinçdışını suçlu çıkarması sağlanmaktadır. İşte ödipus bu hileli imge olarak işlemektedir ve bastırma da bu hileli imge ile gerçekleşmekte-

dir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 172-180). Demek oluyor ki Deleuze ve Guattari'nin yaklaşımına göre psikanalizde ödipus vasıtasıyla başlangıçta bir yasa kurgulanmakta ve bu yasa yoluyla bireyin suçluluk duyması sağlanmaktadır. Bu sürecin oluşmasında ise önce bir teorinin oluşturulduğu ardından da olayların bu teoriye uyarlandığı kurgusu öne sürülmektedir. Burada yasa, Deleuze ve Guattari'nin bakışında bir temsil vasıtası haline getirilmekte ve bu temsil ile de işlerlik düzeni sağlanmaktadır. İnsanın bu yasaya inanarak suçluluk duyması da yine bir kabul sonucunda teoriye boyun eğmesi olarak gerçekleşmektedir.

Deleuze ve Guattari, Lacan'ın da psikanalizde imgesel bir ödipus ve ödipalleştirici yapı çizdiğini söylemektedirler. Onlara göre Lacan'ın yaklaşımında arzu bir simgeye dayanarak temsil edilebilmektedir. Burada da arzu kaçınılmaz bir şekilde eksiklikle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca eksiklik olarak tarif edilen simgesel terime dayanarak bir yapı ortaya çıkartılmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2014a: 442-445). Halbuki der Deleuze, "biz arzunun asla 'kanuna' bağlı olmadığını ve bir eksiklik tarafından tanımlanmadığını söylemekteyiz" (Deleuze ve Parnet, 1990: 124). Bu yüzden de Deleuze ve Guattari'ye göre psikanalitik yaklaşımdaki arzunun bir yoksunluktan kaynaklandığı düşüncesi önceden var olan bir eksiklik üzerinden doğmamakta aksine toplumsal üretim içinde düzenlenmekte ve organize edilmektedir. Gerçekte ise psikanalizin iddiasının tam tersi doğrudur. Çünkü ihtiyaçlar tarafından desteklenen şey arzu değil, arzudan türeyen şey ihtiyaçtır. Yani, ortada bir çarpıtma vardır. Bu çarpıtmanın belirgin bir örneğini biz pazar ekonomisinde de görmekteyizdir. Pazar ekonomisinde de boşluğun yaratılışı hâkim bir sınıfın sanatıdır (Deleuze ve Guattari, 2014a: 48-49).

Deleuze ve Guattari için pazar ekonomisinin belirlediği ihtiyaç ve eksiklik tıpkı psikanalizdeki gibi kurgu yoluyla hâkim düşünce ve sınıf tarafından meydana getirilmektedir. Bu sayede Deleuze ve Guattari'ye göre ihtiyaçlara bağımlı hale getirilen arzu ile gerçek olmayan bir sistem işler hale getirilmiş olmaktadır. Ancak bu yaklaşıma sadece Deleuze ve Guattari'de değil tüm postyapısalcı düşünürlerde rastlanır. Hatta Marksizmin yirminci yüzyıl boyunca yorumlanması çerçevesinde düşüncelerini geliştiren birçok düşünürde rastlanır. Gramsci'den Frankfurt Okulu mensuplarına, Althusser'den Foucault'ya kadar birçok düşünür yaklaşımlarını bu çerçevede kurmuştur. Tüm bu düşünürler

bireyin belirli hâkim sınıflar ve ideolojiler tarafından kuşatıldığını ve öznenin kendi özgürlük alanını ya büyük oranda ya da tamamen kaybettiğini öne sürmektedirler.¹ Deleuze ve Guattari'nin buradaki orijinal tarafı ise aynı yaklaşımı psikoloji disiplini içinde ele alması ve bir temel çerçeve oluşturmaya çalışmasıdır.

Deleuze ve Guattari için tüm bunlar, bilinçdışı ödipus ile kuşatan psikanalizin sağaltılamaz aileciliği ile sağlanmaktadır. Ödipus aileciliği ile simgesel bir temsil sistemi kurulmuş olmaktadır. Bu sayede artık burjuva toplumunun ve onun değerlerinin kuvvetli yapılarını simgeleyen bir mikrokozmos tesis edilmektedir. Oysa mikrokozmos, kabul edilemez bir varsayım ve temsil düzenidir. Çünkü bu durum, makrokozmos ile mikrokozmosun, birinin diğerini ifade ettiği ama iki ayrı kapalı figürün karşılaştırılmasını doğurmaktadır ve kapalı bir sistem olmaya meyletme seçilmiş olunmaktadır. Kapalı sistemle parçaların birbirleriyle olan bağlantısı kesilmekte ve arzulama üretimi çığnenip geçilmektedir. Oysa gerçeklik ise kapalı figürlerden ziyade parçaların çoklu ilişkiler bağlantıları ile oluşmaktadır. Yani baba, anne ve ego, sadece birer parçalar olarak, tarihsel ve politik durumun asker, polis, işbirlikçi, direnişçi patron, patronun karısı, semt sakini gibi tüm olası öğeleriyle dolaysız, üçgenleştirmelerden ibaret olmayan bir ilişki içindedirler. Kısacası aile, özerk bir figür olarak bir mikrokozmos değildir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 141-147).

Her ne kadar Deleuze ve Guattari'nin geliştirdiği teori içinde ailenin varlığı sadece sorunun somut olarak psikoloji içinde psikanalizin işlerlik kazanması şeklinde öne sürülse de unutulmaması gereken nokta onlara göre sorunun asıl olarak idealar, kavramlar ve temsil sistemi olduğudur. Aile sadece onun psikoloji içindeki açılımıdır. Yani ailedeki bu sorunun bir başına giderilmesi Deleuze ve Guattari için çözüm değildir. Asıl çözüme temsilci sistemin yani kavramların ve idealist

---

1 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Antonio Gramsci, (1986), Hapishane Defterleri: Seçmeler, Çev: Kenan Somer, İstanbul, Onur Yayınları; Max Horkheimer, (2005), Geleneksel ve Eleştirel Kuram, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları; Louis Althusser, (2006), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev.: Alp Tümerkin, İstanbul, İthaki Yayınları; Michel Foucault, (2005), Özne ve İktidar, Çev.: Işık Ergüden-Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

yaklaşımın kaldırılması ile ulaşılabilecektir. Özetle aile sorununun başlangıcı değil sonucudur.

Temsilci Psikanalize Karşı Serbest Çağrışımçı Şizoanaliz

Deleuze ve Guattari'ye göre "arzulama-makineleri heterojen bağımsız parçalar içerir" (Bogue, 2013: 137). Hâlbuki ödipus ile arzulama üretimi ayaklar altına alınmakta ve bir makineden ibaret olan üretimde kısmi nesnelere yani parçaların varlığı ortadan kaldırılmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2014a: 72). Öyleyse onlar açısından ailedeki rollerin belirlenmiş hale getirilmesi gibi bir sınırlandırılma heterojenliğin ve bağımsızlığın önüne geçilmiş bir yasanın oluşturulması demektir. Bu yasa ise ancak temsilci sistem içinde meydana gelmektedir. Temsil ortadan kalktığında her şey kendi akışkanlığı içinde çoklu ilişkiler ve bağlantılar alanına dönüşecektir.

Anlaşılan o ki Deleuze ve Guattari'nin öne sürdüğü haliyle bu çokluluk en açık ve kısa haliyle şu şekilde meydana gelmektedir: Her şey bir diğerine bağlı olarak ilişki içinde var olmaktadır. Arzulama üretimi de parçalar arasındaki bağlantılardan oluşmaktadır. Şizoanalizde parçaların bu bağlantıları üç şekilde meydana gelmektedir:

Öncelikle parçalar birer kısmi nesne olarak da isimlendirilmektedir. Deleuze ve Guattari'nin ifadesiyle arzulama makineleri, parçaları olarak kısmi nesnelere sahiptirler. Kısmi nesnelere her parça daima tamamen farklı bir makinenin parçasına gönderimde bulunur: Kırmızı yonca ile yabanarısı, eşek arısı ile orkide gibi (Deleuze ve Guattari, 2014a: 463-464). Her kısmi nesne bir makinedir. Onlar mecazen değil, bağlantılarıyla tam olarak makinedirler. Biri diğerinin kestiği akımı yayar. Bebeğin emdiği meme süt üreten bir makinedir. Ağız da aynı şekilde bir makinedir ve ona eklenmektedir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 13). Burada kesilme sürekliliği koşullandıran şeydir. Çünkü bir makine sadece akımı ürettiği farz edilen başka bir makineye bağlandığında o akım kesilecektir ve bu da bir üretimdir. Her makine bağlandığı makine ile akımdan kesilir. Bu, bir ve, ve sonra, ve sonra şeklindeki dizilimdir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 60). Bu haliyle işleyişteki kesilmeler üretkenliğin devamlılığı için gerekli olarak görülür ve arzulama makinelerinin üretimine ait birinci özellik olarak anılır. Adına bağlayıcı sentez denmektedir. Kesilmelerden ilki bağlayıcı, ikincisi ayırıcı,

üçüncüsü ise birleştirici senteze gönderimde bulunmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2014a: 67). Bu haliyle de üç türlü üretim sentezi olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki yukarıda açıklandığı üzere bağlayıcı sentezdir. Diğerleri ise aşağıda açıklanacağı üzere ayırıcı ve birleştirici olarak adlandırılmaktadır. Belirtmekte fayda vardır ki parçaların makine olması bir yandan da materyalist açıklama için bir temel oluşturmaktadır. Bu şekilde makineleşmiş ve böylece maddileşmiş bir ilişki içinde bir zincir oluşturmakta ve parçalar arasındaki ilişki de bir makine halinde arzunun üretilmesini sağlamaktadır.

Ayırıcı sentez ise Deleuze ve Guattari'de şöyle açıklanır: Bir organ, bağlantıların farklılığına göre birden çok akımla da ilişkili olabilir. Ağız makinesi buna örnek olarak gösterilebilir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 62). Ağız ve meme arasındaki bağlantı, emzirme ya da tatmin olma ürününü üretmeyi tamamladığında kopmaktadır. Bu durum, bir tatmin göstergesi olarak organsız beden üzerinde kaydolur ve bebek memeyi reddederek başka bir tarafa yönelinceye kadar sürer. Ağız memeden çekilip sessizliğe gömülebilir ya da başka bir organ haline gelebilir. Organsız bedenin bu ayırıcılığı ve kaydediciliği sayesinde insanın beslenme ya da oral tatmin gibi verili bir tatmin tarzına takılıp kalması engellenmektedir (Holland, 2013: 75-76). Deleuze ve Guattari için kaydetmenin ayırıcı sentezi ile şizofreninin ya, ya da, ve sonradan şeklindeki ayırıcılığı ve farkları ortaya çıkar. Eğer bu durum gerçekleşme konuşan ağızın ya söyleyecek bir şeyi kalmazdı ya da tam bir şeyler söyleyecekken söylememeye karar verirdi (Deleuze ve Guattari, 2014a: 27-28). Arzulama makinelerinin üretimine ait ikinci özellik budur. İlk özellik sürekliliği olan akışlarla ilgiliyken ve kısmi nesnelere gönderimde bulunurken, ikincisi heterojen zincirlerle ilgilidir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 64).

Ancak Deleuze ve Guattari'ye göre ayırıcı sentezinin gayri meşru sentezinde bu ayırıcılık ödipalleşmeye yol açabilmektedir. Asıl tehlike de buradadır. Çünkü ödipalleşme ile birlikte türlü, türlü özdeşleşmeye imkân veren bir açık uçlu dizi sadece anne ve baba ile kısıtlanmaktadır ve sonra da bunların arasında dışlayıcı bir seçim dayatılmaktadır. Böylece artık ya annen ya da baban gibi olmak zorundasın denmektedir (Holland, 2013: 91-92). İşte ödipalleşme ile ortaya konan bu dayatma ile şizofrenik sürece ait ya, ya da şeklinde süregiden akış

engellenmiş olunmaktadır. Bu durum Deleuze ve Guattari için bir kısıtlanmadır ve özgürlüğün, insanın elinden alınması sonucunda belirlenmişliğe sürüklenmesidir.

Arzulama makinelerindeki üretimin üçüncü özelliği özneyi makineye bitişik şekilde veya makinenin kenarındaki bir parça olarak üreten kalıntı ya da artakalan-kesilmedir. Burada parçanın bütün ile bir ilişkisi bulunmaz. Kendi rolünü bir başına oynar. Tüm diğer kesilmeler gibi öznel kesilme de hiçbir şekilde eksiklik olarak gerçekleşmez (Deleuze ve Guattari, 2014a: 66). Burada bir arta-kalan kesilme olarak ortaya çıkan sadece bir yoğunluk durumudur. Bu sayede özne tarihteki isimleri organsız beden üzerindeki yoğunluk bölgeleriyle özdeşleştirmektedir ve her seferinde özne 'öyleyse bu benim' diye haykırmaktadır. Böylece şizo artık homo natura yanında bir homo historiadır (Deleuze ve Guattari, 2014a: 39-40). Üçüncü özellik sayesinde parçanın ya da bir kişi olarak öznenin doğa ve zaman içindeki konumu ve kendisi oluşu arasında farklılıklar ve değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar arasındaki birleştirmeler de birleştirici sentez olarak yer almaktadır.

Bu sentezler üretim konusunun ana temasını oluşturmaktadır. Arzunun bu üç sentezi moleküler yasalara karşılık gelmektedir. Arzu işleyebilmek için etkilerinin üzerinde yazılıp kaydedilebileceği, saklanabileceği, dağıtılabileceği bir çeşit yüzeye ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle de Deleuze ve Guattari organsız beden kavramını kullanırlar. (Tynan, 2014: 58-59) Organsız beden ve organ kısmi nesnelere karşıt oldukları şey onlara göre organizmadır. Çünkü kısmi nesnelere, parçalanmış bir bütünlüğü ya da bir bütünün serbest durumdaki parçalarını gerektirecek bir organizmanın ifadeleri değildir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 468-469). Bir organsız beden hiçbir zaman bir kimseye ait değildir. Organlar kendilerini organsız beden üzerine, organizmanın formundan bağımsız olarak yayarlar (Deleuze ve Guattari, 2014b: 191).

Aslında Deleuze'un organsız bedenle anlattığı şey bir yüzeye karşılık gelmektedir. Bu yüzey olayların gerçekleştiği, derinliği olmayan sadece olayın üzerinde vuku bulduğu bir zemin olarak düşünülebilir.

Deleuze, Stoacılar tarafından faydalanarak cisimdeki değişikliklere ait iki tür ayrımı yapar. Birincisinde demirdeki ateş ya da denizdeki şarap

damlası örneklerinde bir cismin diğerine derinlemesine nüfuz etmesi derin karışımlar üzerinde durur. Deleuze'ün bahis konusu açısından asıl faydalandığı kısım ise ikinci tür değişikliktir. Burada 'büyüme', 'küçülme', 'kızdırılmak', 'yeşermek', 'kesmek', 'kesilmek' gibi karışımın olmadığı yüzeyde gerçekleşen cisimsiz olaylara vurgu yapılır. (Deleuze, 2015: 21-22) Yüzeyde gerçekleşen bu olaylar ampirik olarak birer oluşur. Bu aynı zamanda aşağıda belirtileceği gibi anlam ve olay arasındaki ilişkidir. Ancak olayın gerçekleştiği yüzeyin, organsız beden gibi bir yüzey olduğunu vurgulamak açısından önem taşır. Böylece olayın yüzeyde gerçekleşiyor olması sonucunda onun varlığının bir değişmez bir yasaya gönderme yapmadan ya da temsil alanına ihtiyaç duymadan ortaya konduğu varsayılmaktadır. Burada, artık özgür bir oluşum zemini sağlanmış olarak düşünülmektedir.

Organsız bedenle kısmi nesnelere bir örnek yapmadan ve birleştirmeden bir araya getiren şey, arzulama makinelerinin içindeki iletim aygıtı gibi olan zincirdir. Öte yandan zincir, organsız bedeninin kaydetme yüzeyindeki bütün bir ayırım şebekesi olarak akımları yönlendirmekte ya da kodlamaktadır. Bir kod iki şeyi belirtir: Bunlardan birincisi desteğin yeryurdu olarak eksiksiz bedeninin saptanması, ikincisi ise, bütün zincirin kendisine dayandığı despotik bir gösterenin yükseltişi (Deleuze ve Guattari, 2014a: 470). Her iki şey arasındaki bu ayırım ise özgür bir oluşum süreci ile bir gösterene ya da temsil alanına dâhil olma arasındaki sınırı işaret etmektedir.

Bütün bu anlatılanları daha açık bir ifade ile toplumsal alan içinde söylemek gerekirse şöyle ifade edilebilir: Şizoanalitiğin makineleşen düzeneğinde sürekli bir akış vardır ve akımlar bir parçadan diğerine geçmektedir. Bu geçiş sırasında akımların herhangi bir parçaya bağımlı olarak kalmaması gerekmektedir. Zira sadece bu durumda akımın bağımlı olmayan sürekliliği meydana gelebilecek ve pozitif varlık olarak ortaya çıkması sağlanmış olacaktır. Bu aynı zamanda bir bütünlük içinde kaybolmayı ve böylece sürüsel olmayış anlamına gelmektedir. Eğer akımlar bir bütünlüğü ve birliği işaret ediyorsa ve ona bağlı olarak gerçekleşiyorsa, bu onun tabiyetini ve aynı zamanda despotik bir gösterenin varlığını ortaya koyuyor demektir. Bu da Deleuze ve Guattari için toplumsal örgütlenme açısından tabi kılınan varlık olarak insanların özgürlüklerinin elinden alınmış olmasıdır.

Arzulama üretiminin parçalar arasındaki bağlantılardan ve dolayısıyla parçaların işleyişlerinden ibaret olması Deleuze ve Guattari için toplumsal ilişkiler için de önemli bir referanstır. Onlara göre biz bir sosyal biçimlenme içinde derin bir montajla bir araya getirilmiş durumdayızdır. İhtiyaç duyulduğunda fiş diğer kolektif makineye takılmaya hazır olarak küçük makine yapılmış durumdadır (Deleuze ve Guattari, 2014b: 187) Bu haliyle parçalar arasındaki ilişkilerin özgürce meydana gelmesi şizoanalizin konusu alanına girerken baskı altına alınması ve boyun eğdirilmesi psikanalizdeki gibi despotik bir ifadenin alanı içinde yer alır. Özetle Deleuze ve Guattari için her şey makine olduğu için parçaların birbirleriyle olan ilişkisi herhangi bir temsil düzenine ait olmadan devam etmesi şeklinde olmalıdır. Bu haliyle de bir bütünlük ya da birliğin olmaması gerekmektedir.

Şizoanaliz Açısından Toplumsal Alan ve Özgürlük

Deleuze ve Guattari'nin öne sürdüğü şizoanalitik sava göre arzu makinedir. Arzulama makineleri de makinelerin sentezidir ve makinesel düzenlemedir. Arzu üretim düzenidir. Her üretim aynı anda hem arzulama üretimi hem de toplumsal üretimdir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 425). Deleuze ve Guattari'nin yaklaşımında arzunun nasıl toplumsal üretim olduğu yine onun makineleşen düzeneğinde açığa çıkmaktadır. Öte yandan bizim bir sosyal biçimlenme içinde montajla bir araya getirilmiş olmamız ve toplumsal üretiminin aynı anda arzulama üretimi olması, toplumsal üretim parçalarının da arzulama makineleri yoluyla oluştuğunu açık olarak ortaya koyar. İşte tam da burada parçalar ve kısmi nesnelere birbirleri ile kurduğu bağlantılar arasındaki farklılıklar, toplumsallık açısından psikanaliz ile şizoanaliz arasındaki ayrımı belirlemektedir.

Deleuze ve Guattari için toplumsal sahaya yapılan yatırımın iki türü vardır: Merkezi egemenliğin oluşumuna yatırım yapan paranoyak faşizan bir tip ve arzunun kaçış çizgilerini takip eden şizodermimci bir tip (Deleuze ve Guattari, 2014a: 399). Her makine işleyişi yani parçalar üzerinde paranoya ve şizofreni ayrımının yapıldığı yer, molar (sürüsel) ve moleküler arasındaki bir kavşak, bir organsız beden hudududur. Sınırdaki bir yüzünü molar kümelerin zapt ettiği, diğerini moleküler öğelerin kalabalıklaştırdığı organsız beden bulunmaktadır.

Ya orada esas olarak başından beri olduğu şey haline geldiği, yersiz-yurtsuzlaşmanın saf şizofrenik süreci haline geldiği yerde duvarı aşar ve moleküler öğelere açılır ya da duvara çarpıp modern dünyanın en berbat şekilde düzenlenmiş yeryurtlarına geri döner (Deleuze ve Guattari, 2014a: 405-406). Molar ve moleküler sınır, şizoanaliz ile psikanalizin toplumsallık tipleri arasındaki farklılığı en açık haliyle ortaya koymaktadır. Şizoanaliz kendi düşünüş tarzı içinde parçaların birbirleriyle bağlantılarını parçaların kendi varlıkları temelinde ele almaktadır. Parçalar arasındaki akımlar ve dolayısıyla bağ hiçbir organa ya da onu etki altına alabilecek sisteme boyun eğmemektedir. Oysa tam tersine molar toplumsallıkta bir belirlenmişlik ve itaat toplumsal alanın ana damarını oluşturur. Bu bağlamda moleküler şizoanalitik toplumsal yatırım belirlenmişlikten uzak, özgür ve bağımsız olurken psiakanalizle uyumlu olan toplumsallık sabit bir yer aramaktadır. Zira onun bir merkeze, gösterene ve referansa ihtiyacı vardır. Bir temsil alanı olmadan ve bir bağlanmaya geçmeden psikanalitik toplumsallık ya da Deleuze ve Guattari'nin deyişiyle paranoyak toplumsallık oluşamaz.

Öte yandan bir toplumsallık oluşmaması nedeniyle şizoanalizin ortaya koyacak hiçbir politik programı bulunmaz. O, ne bir partiye ne bir gruba dâhil olur. Kitleler adına da konuşmaz. Dolayısıyla politik bir programın şizoanalitik bir çerçevede hazırlandığı düşünülemez (Deleuze ve Guattari, 2014a: 546). Çünkü her şeyden önce politik bir program molar oluşun ifadesidir. Aynı zamanda bir politik program sabit bir anlam koyma demek olacaktır.

Deleuze ve Guattari'nin belirttiğine göre şizoanalizde bilinçdışının kendisi hiçbir anlam işaret etmez. O, ifadesel ya da temsilci değil üreticidir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 264). Bilinçdışı kişisel olmadığı gibi yapısal da olmadığı için ne imgelemeyi ne de tasvir etmeyi seçer. Hatta simgeselleştirmez de. O sadece makineseldir ve çarkları çevirir (Deleuze ve Guattari, 2014a: 83). Bu bakımdan bilinçdışı, anlamla ilgili bir soruna değil, sadece kullanım sorunlarına sahiptir. Arzunun sorusu 'bu ne anlama geliyor' değil, nasıl çalışıyordur. Arzulama-makineleri nasıl işlerler? Bir bedenden diğerine nasıl geçerler? Bağlantılar, ayrımlar, birleşimler nedir soruları onun muhatabıdır (Deleuze ve Guattari, 2014a: 164-165).

Deleuze ve Guattari için bilinçdışının bir anlam ifade etmemesi de oldukça anlaşılabilir. Zira onlara göre idealist felsefe içinde yer edinmiş olan anlam bir değişmeyen tanımlama içindeki donma halidir. Bilinçdışının sadece çarkları çevirmesi ve hiçbir anlam örmeyişi gerçekte Deleuze'ün sürekli hareketli oluşu ifade eden felsefi düşüncesi ile de uyumludur.

Kaldı ki Deleuze ve Guattari'nin anlam hakkındaki görüşleri Deleuze'ün felsefi yaklaşımı üzerinden yükselmektedir. Deleuze'e göre anlam bir atfetmedir. Sözelimi yeşermek örneğinde önermenin bütünüün işaret ettiği şey fiil tarafından ifade edilen olaydır. Yeşermek şeydeki bir nitelik değil, şey hakkında söylenen bir atfetmedir. Atfetmenin kendisi bir varlık değildir ve bir varlığı nitelemez; bir varlık dışıdır o. O halde anlam, tam olarak önermelerle şeylerin sınırınıdır. Yani anlam, olaydır. (Deleuze, 2015: 39) Anlamın olay oluşu onun bir özünün bulunuşundan ziyade süreklilik ve değişkenlik içinde olduğuna işaret eder. Olayın değişkenlik göstermesi ve sürekli harekete ayarlı olması onun bir referanstan bağımsız ya da temsil alanına ve dolaşısıyla belirlenmişliğe bağlanmasını engellemektedir. Bu en azından Deleuze'ün felsefesinde bu anlama gelmektedir. Zira böylece idealizmden uzaklaşmış olmaktadır.

Öte yandan parçaların birbirleriyle ilişkisinin bir makinesel şizofrenik süreç olması doğa ile insan arasında bir ayrım bulunmamasını sağlamaktadır. Şizofren için her şey birer makinedir. Tepedeki yıldızlar veya gökkuşağı onun bedenindekilere eklenmiş göksel makinelerdir. Şizofren doğayı bir üretim süreci olarak yaşar. Ne insan ne de doğa gibi bir şey vardır. Onun için sadece birini diğerinde üreten ve makineleri birbirine ekleyen bir süreç bulunmaktadır. Doğanın insani özü ile insanın doğal özü, doğada, yani insan yaşamında üretim ya da endüstri olarak özdeşleşir. Bu bakımdan endüstri yararlılığın dışsal bir ilişkisi değil insan üretimi olarak doğa ile temeldeki özdeşlikte ele alınmaktadır. İnsan ve doğa karşı karşıya gelen iki terim değildir. Nedensellik ilişkisi içinde de değildirler (Deleuze ve Guattari, 2014a: 14-18).

Şizofrende ona özdeşleşen kendilik olarak bir şey bulunmaz. Şizofrenide bir dizi durumu kateden, bu durumları tarihten alınan pek çok isim halinde doğanın öğeleriyle özdeşleştiren özne vardır. (Buchanan,

2014: 71) Bu bakımdan şizofrenlerin dünyasında halüsinasyonları ve hezeyanları şekillendirecek malzeme olan, yoğun niceliklerin tüketimi halinde bir hissetme ve duygulanımlar dizisi yaşanmaktadır. Şizofren Tanrı haline geldiğini, bir kadın, bir Moğol, bir Çinli, bir Kızılderili, bir şövalye, babası ve oğlu olduğunu hisseder (Deleuze ve Guattari, 2014a: 129). Şizofrenik süreçte doğa ve insan ve tarih ve insan ilişkisi birçok değişik özdeşlik halinde sürmesi Deleuze ve Guattari için hem belirli bir kimlik ve özne oluşla tezat teşkil etmesi hem de alışıl gelmiş zaman akışının dışında farklı seyretmesi fikrini gerektirdiği için temsil sistemine uymamaktadır. Anlam sürekli değişerek değişkenliğe uygun bir zemini barındırmaktadır. Onlara göre bu zeminde kişinin ve dolayısıyla toplumun belirli ve böyleye değişmeyen anlamlar üzerinde durabilmesi imkânsızlaşmaktadır.

Deleuze'ün 'Anlamın Mantiği'nda açıkladığı üzere alışıl gelmiş zaman anlayışındaki haliyle 'şimdi'nin her zaman öne çıkmasından farklı olarak zaman, 'Aion' olarak gerçekleşmektedir. Alışıl gelmiş zamanda kronolojik olarak tarih şimdiye göre düzenlenmektedir. Aion olarak zamanda ise alışıl gelmiş şekilde geçmiş ve geleceği yutan bir şimdi bulunmaz. Onun yerine, her an şimdiyi bölen ve onu sonsuza dek iki yönde birden hem geçmiş hem de gelecek olarak altbölümlere ayıran bir gelecek ve bir geçmiş bulunmaktadır. Daha doğrusu, her şimdiyi geçmiş ve gelecek olarak altbölümlere ayıran bir an bulunmaktadır. Ona göre artık geçmiş ve gelecek var olan şimdiyi alt üst edememektedir. (Deleuze, 2015: 185-186) Böylece Deleuze, her ne kadar Guattari ile çalışmalarını daha sonradan yürütmüş olsa da 'Anlamın Mantiği'nda idealizme karşıt kronolojik bir tarih anlayışı üzerinde durmuştur. Bu zaman anlayışı, geçmiş, şimdi ve gelecek üzerinde dururken zamanın farklı bölünmesini an üzerinden sürdürmüştür. Anın geçmiş ve gelecek olarak bölünmesi ise bağlı kalınan bir zamanın ortadan kalkması nedeniyle şizonalitik sürece uygun düşen bir zaman anlayışı demek olacaktır. Bu aynı zamanda şizofrenik süreçteki farklı zamanlarda bulunmayla da bir benzerlik taşımaktadır.

Deleuze ve Guattari'nin şizonalitik toplumsal yatırım ile öne sürdüğü özgürlük Marx'la da belirli düzeyde paralellikler taşımaktadır. Artık yaygın olarak bilinen haliyle Marx'ın düşüncesindeki komünal hayatta insanlar doğa ile bütünleşmiş ve ortak olarak yaşarken ne bir

temsil sistemine ne de bir gösterene tabi olmaktadır. Bu yönüyle de Marx'a özgü komünallik ile Deleuze ve Guattari'deki özgürlük bir-birleriyle uyumlu durmaktadır. Özellikle materyalist düşünce içinde kapitalizme ve iktidar ilişkilerine yöneltile eleştiriler bağlamında ve özellikle de özgürlüğe ilişkin yaklaşımlarında Deleuze ve Guattari ile Marx arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Bununla birlikte Deleuze ve Guattari ile Marx arasında esas itibarıyla evrimci yaklaşım ve diyalektik düşünce üzerinden farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Zira Deleuze ve Guattari, Jain'in altını çizdiği gibi "evrimci teolojilerin birçoğunu reddeden bir Marksizm önerir" (Jain, 2014: 8). Evrimci bir bakış açısı her şeyden önce Platon'dan beri devam eden kronolojik zaman anlayışı ile örtüşmekte ve onun gelişim çizgisini benimsemiş olmaktadır.

Öte yandan Deleuze, Platon'dan beri devam eden diyalektiği de kabul etmez. Diyalektik düşünceye karşı olması nedeniyle de Marx'tan ayrılmış olmaktadır. Deleuze'e göre Platon diyalektiğindeki fark bir ya da aynı olanla ilişkilendirilmektedir. Aynı ise kendisi olarak ideayı karakterize etmektedir (Deleuze, 2014: 79). Dahası idealer teorisinin amacı bir seçme, eleme isteğini barındırdığı için Deleuze'e göre Platon'un projesi bir bölme yöntemidir. Burada bölme ile amaçlanan bir cinsi türlere bölmek değildir. Daha ziyade derinlemesine soy-ları seçmektir. Özetle Platoncu diyalektik bir çelişme ya da karşıtlık diyalektiği olmak yerine bir rekabet diyalektiğidir. Rakiplerin ya da taliplerin diyalektiği olarak talipleri elemek, hakiki talibi sahtelerinden ayırmak amacını gütmektedir (Deleuze, 2015: 279-280). Bununla birlikte Deleuze'e göre Platon'da idea henüz kavram olarak nesnenin temsilini sunmuş değildir. Daha ziyade ham olarak şeylerin temsil edilebilir olmayan dünyasında ifade edilmektedir. (Deleuze, 2014: 71). Deleuze, Platonculuğun, temsil alanını belirlemenin, yani onu temellendirmenin ve seçmenin ötesine geçmediğini belirtmektedir. Ona göre temsilin sınırlanmış şekliyle sonlu temsil olarak ortaya konması daha ziyade Aristoteles'in işidir. Aristoteles'te temsil, en yüksek cinslerden en küçük türlere kadar uzanmaktadır. Böylece bölme yöntemi ile Platon'da sahip olmadığı türlere ayırma işlevini kazanmaktadır. Platon ve Aristoteles'ten sonra ise Hristiyanlığın etkisiyle oluşan bir üçüncü evreden de söz edilebilir. Bu evrede temsil artık ne sadece temellendi-

rilir ne de türlere ayrılır. O artık sonsuz hale getirilmek istenir (Deleuze, 2015: 285). Kısaca Deleuze'e göre Platoncu diyalektik başlangıçta bir rekabet diyalektiğidir ve bu nedenle bölerek eleme yoluyla saf olanı seçmeyi amaçlamaktadır. Onun gelişimini Aristoteles ve Hristiyanlık tamamlamaktadır. Dolayısıyla da diyalektik ve Hristiyanlık iç içe geçmiş durumdadır.

Deleuze için idealizm, düşünce geleneği içinde temsil konumundaki birliğin ifadesi olmuştur. Böyle bir sonsuz temsil, her şeyin temsil edildiği ve toplandığı tek bir merkezi barındırır. Gerçekte sonsuz temsil, onu mümkün yapan bir yasadan da ayrıştırılamaz (Deleuze, 2014: 67-68). Dolayısıyla idealist düşünce, Deleuze'e göre, soyut bir düşünceden ibarettir. Bu bakımdan dünyada özgür bir oluş fikri dışında yer almakta ve tümdengelimci bir yasa olarak belirlenmiş kurallardan oluşmaktadır. Bu Deleuze için mümkün bir şey olamaz.

Felsefi düşünce içinde Aristoteles gibi Hegel de 'fark'ı aşırı zıtlıklar ve çelişkiler yoluyla belirlemektedir. (Deleuze, 2014: 55) Böylece aslında Hegelyan karşıtlık, fark için özdeşliği yeterli şart yapan ölü bir akıbeta sürüklemektedir. (Deleuze, 2014: 331) Üstelik Deleuze, Hegelci diyalektiği geleneksel düşünüşün en tehlikeli biçimi olarak görmektedir (Choat, 2014: 32) Bu haliyle diyalektik düşünce konusunda Deleuze, Marx'tan çok Nietzsche'ye yakın durmaktadır. Çünkü "Marx diyalektiği ayaklarının üstüne dikmeye çalışırken Nietzsche diyalektik düşünmeyi toptan reddeder" (Choat, 2014: 25).

Sonuç

Deleuze ve Guattari'nin bakış açısında psikanaliz, modern çağa özgü bir yaklaşım biçimi olarak aslında mevcut yapı içinde, ona hizmet eden bir araçtır. Yapı bir toplumsallık tipi olarak varlığını birçok alanda olduğu gibi psikanalitik içinde de sürdürmektedir. Dolayısıyla tüm serüven aslında idealizmin modern çağa özgü bir forma girerek cereyan etmesidir. Bu yüzden gerçekte Deleuze ve Guattari için asıl sorun ne kapitalizm, ne öznenin sınırlılığı ne de psikanalizdir. Bunlar görünen kısım olmakla birlikte asıl sorun bunların arkasında bulunan haliyle idealizmin düşünce tarihi içindeki egemenliği ve belirli referansları saptamasıdır. Psikanaliz, aile içindeki temsilci rolleri bir temsil düzeyini gösterdiği ve aynı zamanda toplumsal yapıyı bir küçük örnek ola-

rak sabitlediği için karşı çıkılması gereken bir yaklaşım biçimi olarak görülmektedir.

Deleuze ve Guattari, idealizme genel anlamda postyapısalcı bir çerçevede karşı çıkmaktadırlar. Görüşlerinde öne çıkan uğraş, idealizmin ve diyalektik düşüncenin oluşturduğu hâkimiyetin kırılma çabasıdır. Bu kırılma, idealardan süzulegelerek oluşan temsilci düşüncenin modern biçiminin de bertaraf edilmesi ile mümkün olacaktır. Temsilci düşünce, idealizme özgü soyut bağlamlar ve kavramsallaştırmalar taşıyor olduğu için çözüm materyalist bir düşünme sistemi içinde aranmaktadır. Bu çerçevede materyalizme uygun olarak her şey makine ile tasvir edilmektedir. Dünyada olması gereken akış da sürekli değişim göstererek hareket halinde olan bir serüveni yansıtan düşünce ile oluşturulmaktadır. Bu onlar açısından bir özgürleşme serüvenidir ve bu serüvenin gerçekleşme imkânı bir hastalık olarak değil ama bir süreç olarak ancak şizofrenide mümkündür. Bu sayede tüm postyapısalcıların karşı olduğu yapı ve yapıyı oluşturan temeller ortadan kalkacak ve hiçbir yapının oluşmasına imkân vermeyen bir düşünce ve yaşama biçimi hayata geçirilebilecektir. Ancak Deleuze ve Guattari'nin ısrarla ve değişmez bir şekilde idealizme karşı gelişi onları aile konusunda çelişkili bir zemine sürüklemektedir. Şöyle ki: karşı gelişin itiraz noktası ikili karşıtlık düşüncesi içinde olduğu düşünülen kadın ve erkek rollerine çocuğun eklenmesiyle biçimlendirilen üçgenleşmedir. Her ne kadar bir üçgen meydana gelmiş olsa da üçgenin dayandığı temel ikili karşıtlıktır. Bu karşıtlıkla insan rollerini ve cinsiyetlerini sınırlamak Deleuze ve Guattari için insan özgürlüğüne müdahaledir. Çelişki de burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü nasıl yorumlanırsa yorumlansın değişmeyen bir şekilde kadınlık ve erkeklik bir gerçeklik olarak vardır. Kişinin biyolojik olarak erkek ya da kadın oluşunun ötesinde dışarıdan bir yüklemle bir cinsiyet belirlenimin oluşturulduğu düşüncesi insanın biyolojik özellikleri nedeniyle ne ispat edilmeye ne de çürütülmeye imkân vermektedir. İnsan, hayatının devamı için ömrünün ilk birkaç yılında başkasına ihtiyaç duymaktadır. Bu onun müdahalesiz bir hayatının olamayacağını göstermektedir. Bu durumda da müdahale edilmeyen insan hayatının varlığı üzerine teori geliştirmenin insanın kendi doğasına uygunluğu bile tartışılır. Dolayısıyla bir varsayım olmaktan öteye gidemez.

Ayrıca şizofrenik sürecin, zaman ve anlam koyma üzerine gelişimi sabitlikten uzak olarak, idealizmle barışık olan kronolojik zaman anlayışını bozduğu kabul edilse bile onun daha doğru olduğunu gösterecek bir ölçüt de bulunmaz. Üstelik bu ölçüt zaten bir sabit ölçüm nesnesine ihtiyaç duyduğu için daha baştan Deleuze ve Guattari'nin yaklaşımı çerçevesinde anlamsız hale gelmektedir. Bu nedenle şizofrenik sürecin insana daha uygun olduğunu söylemek imkânsızdır. Her şeyden önce 'daha uygunluk' ifadesi bir sabitlemedir. Dolayısıyla şizofrenik sürecin daha tercihe değer olduğunu söylemeyi zaten şizofrenik sürecin kendisi engellemektedir. Bu durumda da Deleuze ve Guattari'nin iddiası kendi içinde dikkate alınmamayı gerektiren bir iddia olmaktadır. Şizofrenik sürecin gerektirdiği sürekli değişim nedeniyle iddianın kendisi bile değişime uğramak zorundadır. Üstelik herkesin kendi deneyimlemesi bir diğerininkinden farklı olacağı için şizofrenik süreçte, iddia edilen anlam zaten bir diğerkişide farklı bir anlamı taşıyacaktır. Dolayısıyla burada neyin iddia edildiğini iddia etmek bile güçleşmektedir.

Kaynaklar

- Althusser Louis, (2006), İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev: Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Buchanan Ian, (2014), Deleuze Ve Guattari'nin Anti-Ödipus'u, Çev: Fahrettin Ege-Hakan Erdoğan, Ankara, Bilim Ve Sosyalizm Yayınları.
- Bogue Ronald, (2013), Deleuze Ve Guattari, Çev: İsmail Öğretir-Ali Utku, İstanbul, Otonom Yayıncılık.
- Choat Simon, (2014), *Deleuze, Marx Ve Felsefenin Politikleşmesi*, Özgürleşme Makineleri ve Marx, Der: Dhruz Jain, Çev: Aslı İkizoğlu, İstanbul, Otonom Yayıncılık.
- Deleuze Gilles, (2015), Anlamın Mantığı, Çev: Hakan Yücefer, İstanbul, Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze Gilles, (2014) Difference And Repetition, Trans: Paul Patton, London, Bloomsbury Academic.
- Deleuze Gilles, Guattari Félix, (2014a) Anti-Ödipus, Kapitalizm Ve Şizofreni 1, Çev: Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Deleuze Gilles, Guattari Félix, (2014b) A Thousand Plateaus Capitalism And Schizophrenia, Trans: Brian Massumi, London, Bloomsbury Academic.
- Deleuze Gilles Parnet Claire, (1990), Diyaloglar, Çev: Ali Akay, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Foucault Michel, (2005), Özne Ve İktidar, Çev: Işık Ergüden- Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gramsci Antonio, (1986), Hapishane Defterleri: Seçmeler, Çev: Kenan Somer, İstanbul, Onur Yayınları.
- Holland Eugene W. (2013), Deleuze Ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u Şizoanalize Giriş, Çev: Ali Uku-Mukadder Erkan, İst., Otonom Yayıncılık.
- Horkheimer Max, (2005), Geleneksel Ve Eleştirel Kuram, Çev: Mustafa Tüzel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Jain Dhruv, (2014), *Sermaye, Kriz, Manifestolar Ve Son Olarak Devrim*, Özgürleşme Makineleri Ve Marx, Der: Dhruz Jain, Çev: Aslı İkizoğlu, İstanbul, Otonom Yayıncılık.
- Kılıç Sinan, (2013), Deleuze-Guattari: Şizoanaliz Yaratıcı Bir Fark Ve Arzu Ontolojisi, Ankara, Sentez Yayıncılık.
- Tynan Aidan, (2014), *Antiödipus'un Marx'ı*, Özgürleşme Makineleri Ve Marx, Der: Dhruz Jain, Çev: Aslı İkizoğlu, İstanbul, Otonom Yayıncılık.

Sosyal Sermaye Bağlamında Erich Fromm ve Sağlıklı Toplum

Erich Fromm and Healthy Community in the Context of Social Capital

Aydın Aktay

Öz

Bu çalışmada, sosyal bilimler alanında yeni olan ama gittikçe önemi artan sosyal sermaye kavramının Fromm düşüncesindeki yeri gösterilmeye çalışılmaktadır. Böylece, sosyal sermaye üzerine; henüz yeterli olmayan literatürün zenginliğinin oluşmasında mütevazı bir katkı yapmayı başarmak amaçlanmaktadır. Fromm, “sağlıklı toplum” analizini ortaya koyarken toplumun akıl sağlığının en önemli göstergelerinden birini, bu ilişki ve iletişim bağlarının varlığı ya da yokluğuna bağlamaktadır. Özellikle “yabancılaşma” kavramına yaptığı atıflar ve modern toplumlarda bireylerin ürettiklerine bizzat dahil olamamaları ile ortaya çıkan anomik durumun ürettiği iletişim sorunlarına değinir. Fromm’ a göre, “sosyal sermaye” açısından değerlendirilebilecek ikinci husus da toplumu oluşturan bireylerin akıl sağlığını koruyan dini, vicdani ve ahlaki değerlerin varlığını sürdürerek bir dayanışma ve yardımlaşma duygusu üretmesidir. Buna göre sevgi, güven, dayanışma gibi iletişim biçimleri toplumun akıl sağlığını olumlu anlamda sosyal bir sermayeye evrilten dinamiklerdir.

Anahtar Kelimeler: Fromm, Sağlıklı Toplum, Sosyal Sermaye, Sevgi, Güven, Sosyal Psikoloji, Gereksinimler, Psikanalizm

---

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, aydinaktay@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 08.02.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308916

Abstract

In this study, the new social sciences, but increasingly tried to show where the idea Frommer growing importance of social capital concept. Thus, the social capital; In literature not yet developed enough wealth to make a modest contribution is intended to achieve. Fromm, "healthy society" to analyze society's putting forth one of the most important indicators of mental health, the existence of this relationship and communication connects the link or absence. Especially the "alienation" and they produce the references made to the concept of the individual in modern society refers to communication problems associated with the inability to produce the anomic situation, including himself. According to Fromm's a "social capital" that make up the second point is that religious communities can be evaluated in terms of protecting the mental health of individuals, producing a sense of solidarity and cooperation by maintaining the existence of conscience and moral values. Accordingly, affection, trust, communication formats such as solidarity, community mental health are dynamic evrilt social capital in the affirmative.

Keywords: *Fromm, A Healthy Society, Social Capital, Love, Trust, Social Psychology, Requirements, Psychoanalysis*

Giriş

Sosyal sermaye tartışmalarında bu terimi kavramsallaştırma ve sistematize etme çabalarında göze çarpan en önemli hususlardan birisi; toplumsal yapı içinde ilişkilerin, iletişim ağları ve bağlarının çok önemli olduğudur.

Son dönemlerde bu konuda oldukça yoğun bir akademik çaba ve bu çabaların ortaya çıkardığı geniş bir birikimden rahatlıkla söz edilebilir. Ancak yine de sosyal sermaye kavramı merkezinde yürüyen bu çabalara psikoloji disiplininin çerçevesinde yaklaşma denemelerinin az olduğu da söylenebilir. Freud, Adler, Jung, Lacan, Fromm gibi isimlerin psikoloji disiplini içinde bu kavrama ne tür katkılarının olabileceğini düşündürten çalışmalara oldukça seyrek rastlanmaktadır.

Bu çalışmada, sosyal bilimler alanında yeni olan ama gittikçe önemi artan sosyal sermaye kavramının Fromm düşüncesindeki yeri gösterilmeye çalışılmaktadır. Böylece sosyal sermaye üzerine; henüz yeterli olmayan literatürün zenginliğinin oluşmasında mütevazı bir katkı yapmayı başarmak amaçlanmaktadır.

1. Fromm'un "Sağlıklı Toplumunda Sosyal Sermayenin İzdüşümü

1.1. Sosyal Sermaye Kavramı

Sağlıklı bir toplumu inşa edip devam ettirecek değerler ve normların tamamı, sosyal sermaye olarak tanımlanabilir. Toplumun çeşitli kurumlarında kurum içi ve kurumlar arası katılımcılık ve işbirliğinin varlığı olarak da tanımlanan sosyal sermaye, bir toplum veya takım inşa etmeyi mümkün kılan bir tutkal olup, bireyleri ortak bir gaye etrafında bir arada tutmayı sağlar. İnsanlardaki yardımseverlik, fedakârlık, emniyet ve güvenilirlik gibi değerlerin oluşması büyük ölçüde dinî ve ahlâkî eğitimle sağlandığından, sosyal sermayenin inşasında dinî ve ahlâkî öğretiler birinci derecede rol oynarlar (Aydın,2001:4-5).

Sosyal sermaye; bir toplumun üretkenliğini ve sağlıklı olmasını etkileyen normlar, sosyal ağlar ve insanlar arası itibar, güven ve inanılabilirlik olarak ta tanımlanmaktadır. Sosyal bağlar, iş ve üretimdeki maliyeti azaltarak verimliliği artırabilir. Üretim ve pazarlama için gerekli koordinasyon ve işbirliğini kolaylaştırır. Sosyal sermaye, mikro ve makro ölçeklerdeki sosyal ve ekonomik gelişmenin ayrılmaz bir bi-

leşenidir. Bir toplumun sosyal etkileşimlerinin kalitesini ve miktarını şekillendiren normlar, kurallar, ağlar, ilişkiler ve kurumların tamamını içine alır. Bu noktadan sosyal sermayenin yüksek olması, daha fazla kaynak ve imkânların mobilize edilmesini sağlar ve ortak gayelerin başarılmasını mümkün kılar (Aydın,2001:4-5).

1.2.Fromm’da Sosyal Sermayenin İzdüşümü ve Yabancılaşma Kavramı

Fromm, “Sosyal Sermaye” adlı bu yapıtında insanın doğal yapısından hareket ederek, bugüne dek insanoğlunun tüm gereksinmelerine yanıt verebilen sağlıklı bir toplum biçimi yaratıp yaratamadığımızı araştırıyor ve peş peşe bazı sorulara cevap aramaktadır:

Günümüz toplumlarında insanlar mutluluk içinde mi yaşamaktadırlar? Kendilerini tümüyle geliştirebilmekte, doğallıklarını hiç yitirmeden bütün isteklerini yerine getirebilmekte, özgürlük içinde sevebilmekte midirler? Yoksa tüm sevme yetilerini yitirmiş, doğal gelişmelerini baskı altına almış, içlerinde çıkılmaz bir huzursuzluğun pençesinde kıvranarak, paramparça olmuş kişilikleriyle tam bir yabancılaşma içinde mi yaşamaktadırlar?

Fromm, bu soruları enine boyuna irdeleyerek toplumbilimin ve ruhbilimin ışığı altında incelemektedir. Sonunda da insanların her yönüyle gelişebildikleri, mutluluk içinde yaşayabildikleri, kendi ürettikleri nesnelere yabancılaşmadıkları ve doyum içinde birlikte yaşayabildikleri sağlıklı toplumları henüz kuramadığımız sonucuna vararak, bu konuda neler yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Fromm’un, özellikle “**yabancılaşma**” gibi bireysel mutluluk önündeki en büyük engeli oluşturan kavrama yönelik büyük bir ilgisi sezilir bu çalışmasında. Bu yüzden, Fromm’un bu ilgisini toplumların toplumsal bütünlüğünü ve verimliliğini artıran önemli bir kazanım olan “sosyal sermaye” tartışmalarına katkı olarak da değerlendirmek mümkündür. Fromm’a göre; insanlar kendilerine ve tüm dünyaya yabancılaşmışlardır. Rekabet, başarılı olma tutkusu ve her şeye sahip olmak eğilimi, sevginin, dostluğun ve dayanışmanın önüne geçmiştir (Fromm,1982:135).

Her şey düşman, herkes rakip gibi görülmektedir. Tarihte en büyük tehlike, insanların “köle” olmaları iken, şimdiki tehlike insanların bir “robot” haline gelmeleridir. Bu durumdan kurtulabilmek için, insanın gerçek ihtiyaçlarına uygun sağlıklı bir toplumsal yapının kurulması gerekiyor. Böyle bir toplumsal yapı, insanın varoluşundan kaynaklanan ihtiyaçlara göre biçimlenmelidir. İnsanların birbirlerini sevdiği, kardeşçe yaşadıkları ve kendilerini geliştirme fırsatlarını buldukları bir toplum düzeni, günümüz toplumlarının sonu olacak, ama aynı anda gerçek bir toplumsal düzenin doğumu anlamına gelecektir (Fromm, 1982:135-136).

Bu noktada, özgürlük, eşitlik ideali temelinde kurulan SSCB’deki komünizm tecrübesi üzerine Fromm’un, bu deneyimi yerden yere vuran yorumlarını hatırlamakta fayda vardır. Fromm’a göre teorik olarak bu kavramlar temelinde kurulan bu toplumsal model pratikte sağlıklı bir toplumun örneğidir. Çünkü bu toplumda da özdeşlik ve homojenite dışında bireylerinin yabancılaşması ve ben olarak ortaya çıkamamaları belirgin olarak görünmektedir.

Sağlıklı toplumun izlerini toplumlara ve onların değerler dünyasına psikanalitik bir çerçeveden bakarak süren Fromm, Freud’u aşmaya da çalışır. “Çocukluk döneminden gelen etkiler, kişisel deneyimler ve bilinçaltına bastırılan cinsellik, kişilerin gelecekteki hayatlarını şekillendirir” (Freud:2000) diyen Freud’un bu “dar” yaklaşımını aşan ve genişleten Fromm, bilinçaltının yalnızca bastırılmış cinsel güdülerden oluşmadığını, onun üzerinde toplumsal yapının, kültürel etkilerin ve gerçek hayat şartlarının da son derece belirleyici bir rol oynadıklarını savunuyor.

Fromm, bu iddiasını temellendirmek üzere psikoanalitik bir takım çözümlerle bunu yapmaya çalışıyor. Böylece bilinç düzeyine hangi izlenimlerin geleceğini belirleyen “toplumsal filtre”lerin tabular, dil, ahlak anlayışı, yaygın düşünce ve inanç gibi faktörler tarafından oluşturulduğunu; her kültürde farklı olarak ve “toplumsal bilinci” ortaya koyarak açığa çıktıklarını belirler. Bu filtre tarafından “süzülen” birçok değerli ve önemli öğenin de “toplumsal bilinçaltında” bastırılmış olarak kaldığını ekler (Fromm,1982:74-77).

Kısaca Fromm, sağlıklı bir toplum ve sağlıklı bir insana ulaşmak için, “toplumsal bilinçaltının” içeriğinin araştırılması ve bilince çıkarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Fromm, özellikle bu filtrelerin süzduğu toplumsal bilinci temsil eden değerlerin araştırılarak bilince çıkarılmasının sağlıklı toplumun inşa edilmesinde çok önemli bir rol oynayacağını düşünmektedir.

1.3. Sevgi ve Güvene Dayalı Sağlıklı Bir Toplumun İmkani Olarak Anaerkil İlkeler

Yürürlükteki toplumsal yapıları feodalitenin bir uzantısı olarak gören Fromm, ataerkil yapılar olarak gördüğü toplumsal yapılara da eleştirilerini yöneltir.

Fromm’a göre günümüz uygarlıkları ataerkil ilkeler olan koşullu sevgi, hiyerarşik yapı, yasalar, akıl, soyut düşünceler, somut ilkeler ve itaat üzerine inşa edilmiş durumdadır. İnsanlar genellikle içinde buldukları dönemi “tek gerçek” ve “değişmez” olarak görmeye alışmışlardır. Ama ataerkil bir anlayışın, insanların varoluşlarına ve gerçek ihtiyaçlarına tam bir cevap veremediği açıkça ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 18. yüzyılda karşımıza çıkan ve evrensel eşitlik, özgürlük, barış, karşılıksız sevgi, iyi insanlık, maddi esenlik, kan bağı, merhamet ve şefkat gibi nitelikler ile karakterize edilen anaerkil anlayışın da, toplumsal düzen içinde yerini almasının zamanı gelmiştir.

Ataerkil ve anaerkil ilkeler bir sentez oluşturduklarında, her iki ilke de birbirlerini renklendirirler. Bu sentezde ana sevgisi adalet ve akılcılıkla, baba sevgisi de merhamet ve eşitlikle bütünleşir. Tam da bu noktada Fromm düşüncesinin “Sosyal Sermaye” literatürüne katkılarından söz edilebilir. Fromm’un anaerkil ilkelere (evrensel eşitlik, özgürlük, barış, sevgi, dayanışma ve güven gibi) yaptığı atıflar “sağlıklı bir toplum” inşasına zemin oluşturan unsurları da ihtiva etmektedir. Fromm, sadece anaerkil değil aynı zamanda ataerkil ilkelerin de bunlara bir sentezle bağlanarak sağlıklı topluma zemin oluşturacağı düşüncesini de bunlara ekler.

Fromm’un “sağlıklı bir toplum” kurma hevesi ve iddiasına atfettiği önem aynı zamanda sağlıklı bir toplumun tanımını yaptığında ve kavramı sistematize ettiğinde de kendisini iyice göstermek-

tedir. Fromm açısından akıl sağlığı O'nun ifadelerinde şu karşılığı bulmaktadır: “*insanın sevme ve yaratma yetisiyle, klan ve toprağa olan kandaşlararası cinsel ilişki bağlarından kurtulmasıyla, insanın kendisini kendi güçlerinin öznesi ve uygulayıcısı olarak algılamasına dayanan bir özdeşlik duygusuyla, içimizdeki ve dışımızdaki gerçekliğin kavranmasıyla, başka deyişle nesnellik ve aklın geliştirilmesiyle*” belirlenir (Fromm, 1982:35-36).

Aslında Fromm'un sağlıklı toplumu, ne salt ataerkil ne de salt anaerkil bir temele sahiptir. Bir tarz ikisini de harmanlayan sentezci bir içerik taşımaktadır. Fromm bu senteziyle, salt birisinin merkezinde organize olmuş bir toplumun sağlıklı olacağını belirtmek ister.

2.1.Fromm'un Sosyal Sermaye Literatürüne Bir Katkısı Olarak “Sağlıklı Toplum” Kavramsallaştırması

Batının modern tarihi, yaşanan krizlerin sosyal bilimler yelpazesi içinde tanımlanmaya, açıklanmaya, anlamlandırılmaya, yönlendirilmeye ve çözülmeye yönelik çabaların tarihidir. Günümüz koşullarında Batı'nın ekonomi, siyaset ve toplum modellerinin karşı karşıya kaldığı, ürettiği krizler, sosyal bilimlerde yeni kavramsallaştırmalar etrafında aşılmaya, açıklanmaya ve yönlendirilmeye çalışılmaktadır. “Sosyal sermaye” de bu çerçevede karşılaşılan sorunların tespiti ve çözümü için sosyal bilimlerdeki farklı disiplinlerin katkısı ile son çeyrek yüzyılda iyice öne çıkmış, popülerlik kazanmış bir kavramsallaştırma dır (Şan ve Şimşek, 2011: 90). Bir takım olguları kavramsallaştırmanın bir yolu olarak; toplumun kolayca izah edilemeyen ortak değerlerini ve toplumların gündelik yaşamlarını belirleyen dayanışma, iletişim bağları ve kanalları gibi unsurlarını “**sosyal sermaye**” terimine indirgeyen sosyal bilim kuramcıları arasında anılan ilk isimler, Fransa'da Pierre Bourdieu, ABD'de James Coleman ve Robert Putnam (1995)'dir .

“James Coleman, Amerikan varoşlarındaki eğitim düzeyi ile ilgili olarak yürütmüş olduğu bir dizi araştırmasında sosyal sermayenin sadece güçlüklerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda fakirlere ve toplumun kenarlarında kalmışlara da ciddi yararlar sağladığını göstermiştir. Coleman'ın tanımlamasına göre sosyal sermaye, insanların nasıl bir arada çalışmayı başarabildiklerini açıklamak için bir kavramsallaştırma oluşturmaktadır. Nitekim, sosyal sermaye kavramı, insanların mev-

cut çıkarlarına en uygun olanın rekabet etmek olduğu durumlarda bile neden işbirliği yapmayı seçtiklerini sorusuna da bir cevap sunmaktadır. Coleman'ın yaklaşımına göre klasik iktisat teorisindeki *görünmez el* ne ise sosyal sermaye de odur” (Field, 2006'dan akt. Şan, 2007: 289).

“Bourdieu (1983) sosyal olanın metalaştırılmasını işlev gördüğü alana bağlı olarak “sosyal sermayeyi” sınıflandırarak açıklamıştır: “Anında ve doğrudan paraya çevrilebilir ve mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaştırılabilir olan ekonomik sermaye; belirli şartlar içinde ekonomik sermayeye çevrilebilir olan ve eğitim vasıfları biçimlerinde kurumsallaştırılabilir olan kültürel sermaye ve toplumsal yükümlülüklerden oluşan, belirli şartlar içinde ekonomik sermayeye çevrilebilir bir soyluluk ünvanı gibi biçimlerde kurumsallaştırılabilir olan sosyal sermaye” (Herreros, 2004'den akt. Şan ve Akyığıt, 2015: 125).

Sosyal sermaye teriminin kavramsallaştırılmasında ve sistematize edilmesinde son dönem çalışmalar arasında John Field (2008)'in “**Sosyal Sermaye**” kitabı da bu literatürün derli toplu bir başucu kitabı olarak değerlendirilmektedir. Ancak sosyal sermaye teriminin bu gelişimine katkısı olan isimleri bunlarla sınırlandırmak mümkün değildir. Toegueville (1946)'in Amerika ve Fransa'da demokrasinin dinamiklerini ve gelişimini karşılaştırmalı bir biçimde “**sosyal sermaye**”ye dahil edilebilecek pek çok argümanla destekleyen çalışması ile Weber (1930)'in kapitalizmin dinamikleri arasında baş rolde gösterdiği meşhur “*Protestan ahlaki ve kapitalizmin ruhu*” tezi de bu literatüre eklenebilecek başka isimler ve çalışmaları temsil etmektedir. Örneğin “*Amerika'da Demokrasi*” adlı kitabında Tocqueville kendi ülkesi Fransa'nın aksine Amerikan toplumunun sahip olmuş olduğu zengin “birlik sanatı”nın farkında olarak, sosyal sermaye kavramını kullanmadan konunun önemini altını çizmiştir: “*Halkın, gerek havadan sudan şeyler için, gerekse de ciddi amaçlarla, gönüllü kuruluşlar oluşturarak bir araya gelebilme alışkanlığı*” daha o zamanlar Tocqueville'in dikkatinden kaçmamıştır (Şan, 2007: 288).

Fukuyama (2005)'nin “*Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*” bağlamında bir sosyal sermaye unsuru olarak “güven” kavramına yaptığı atıflar da bu literatürün zenginleşmesinde katkısı olan bir başka çalışma olarak değerlendirilebilir.

Fromm (1982)'un "Sağlıklı Toplum" isimli çalışmasında ise bireyin bağımsızlığına ve bütünlüğüne büyük önem vererek bireylerin toplamı olan toplumun en büyük sermayesi olarak sevgi, güven, karşılıklılık, iletişim ve dayanışmanın varlığını belirler. O'na göre "sağlıklı bir toplum"un en büyük sosyal sermayesi bu kavramlardır. Çünkü Fromm, bu düşüncesine paralel olarak görüşünü şu şekilde açıkladığı görülmektedir:

"İnsan, kendisiyle başkaları arasında ilişki kurmalıdır; ama bunu, birlikte yaşama biçiminde ya da yabancılaşmış bir biçimde yaparsa, bağımsızlığını ve bütünlüğünü yitirir; zayıf kalır, acı çeker, düşmanlık duyar ya da duygusuzlaşır; ancak başkalarıyla sevgi yoluyla ilişki kurduğu zaman kendini onlarla birlikte duyar, aynı zamanda da bütünlüğünü korur." (Fromm, 1982: 44) .

Başka bir şekilde ifade edilirse insanın kendisiyle, doğayla ve diğer insanlarla iletişiminin sağlıklı olmasının yolu üretici iş yapma yoludur. Bu bilinçle girilen üretim-tüketim ilişkileri kişinin özde varoluşunu gerçek kılar. Diğer türlü kişi, kendisine ve doğaya giderek de insanlara yabancılaşır. Zira Şan (2007: 282)'ın da yerinde tespitiyle sosyal sermaye kavramının ana fikrinde ifade edildiği üzere "sosyal iletişim ağlarının toplumun sağlıklı bir şekilde devam etmesinde hayati bir değeri ve Sosyal bağların bireylerin ve grupların verimliliğine doğrudan etki eden önemli mekanizmalar olduğunu burada rahatlıkla ifade edilebilir.

Modern toplumun önemsemediği, çoklukla küçümsediği ilişkiler, ağlar bir bakıma toplumları tekrar geleneksel dönemin değerlerini yeniden keşfetmeye ya da geleneksel dönemin modern dünyada yerine getireceği yeni fonksiyonları olabileceği gerçeğine ulaştırdı.

Fromm, *"İnsanın ölmemesi için bedensel ihtiyaçlarını karşılama şartken; delirmemesi için de varoluşunun kendine özgü koşullarından doğan temel ruhsal gereksinimleri de(sevgi, güven, iletişim vs...) doyurması şarttır."* derken, bu ihtiyaçlar doyurulmuş ama eksik kalmışsa bireylerde bunların toplamı olan toplumda da bir toplumsal

nevroz halinin kaçınılmaz olacağını vurgular (Fromm,1982:40-42).¹ kuşkusuz insanın “ben” diyebilen ayrı bir bütün olarak kendinin farkında olması onu doğayı aşan bir varlık haline getirir. Hayvan bunun ne farkındadır ne de bunu aşma çabası içindedir. İnsanın ise bu anlamda bir ruhsal ihtiyaç olarak gözükten doğayı aşarak “ben” olması kendi varoluşsal arayışının zirvesini oluşturur.

Fromm, insanın bu “ben olma” arayışını betimlerken bu arayışı engelleyen kandaşlararası cinsel ilişki adını verdiği milliyetçi ve homojenite vurgusu yapan ideolojileri Freudyen bir psikanalistik yoruma tabi tutması ilginçtir. Fromm’a göre insandaki sürü mantalitesine karşılık gelen birliktelik duygusunun pompaladığı bu ideolojik görüşler insan varoluşunun önündeki en büyük engellerdir. Fromm’a göre insanın bu doğal güdülerden sıyrılması özdeşlik duygusundan kurtularak bireyselliğe katılabilmesinin ancak evrensel kardeşlik deneyimi yaşaması ile mümkün olacaktır. “sağlıklı toplum “da bu sağlıklı bireylerin toplama ile oluşacaktır.

Öyle görünüyor ki Fromm’un bu görüşleri, özellikle birliktelik ve özdeşlik duygularının yoğun olarak yaşandığı iki dünya savaşı sırasındaki Avrupa’da faşizan ideolojik hareket ve toplum örgütlenmelerinin ortaya çıkardığı yıkıma bir tepki olarak belirlenmiştir. Bu ideolojiler ve toplumsal yapılar Fromm’a göre fazlasıyla ataerkil ve hiyerarşik, şiddete içkin olarak düşünülmektedir. Bu yüzden Fromm, Sağlıklı Toplum kitabında vurguladığı düşünceleriyle, mümkün olduğunca insanları sevgiye, birlikteliğe ama hiyerarşilerin en aza indirgendiği bir yaşama; evrensel kardeşlik mottosuna iman etmeye çalışır.

2.2.Bedensel Değil Ruhsal İhtiyaçları Temel Alan Bir Toplum İdeali (Sağlıklı toplum bütünleşmesine sosyal sermayenin etkisi)

Görüldüğü gibi, Fromm’un sağlıklı toplumunun temel hareket noktası

---

¹ Bu yaklaşım, aynı zamanda psikolojide önemli bir ekol olan hümanistik (varoluşçu) anlayışın da bir parçasıdır. Bu anlayışın önemli isimleri Rogers (1961) ve Maslow (1943:370-375) gibi isimler, “zamanında ve yeterince karşılanmamış ihtiyaçların” bireylerin kişilik gelişim dönemlerine olumsuz yansımalarını ve davranış bozuklukları ortaya koymalarına etkilerini göstermeye çalışırlar. Maslow (1943:370-375)’un buna paralel olarak ortaya koyduğu “ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidi” meşhurdur.

bireyselliği kazanmış, varoluşunu gerçekleştirerek gereksinimlerini ve en başta ruhsal ve sosyal gereksinimlerini üst noktada doyummuş bireyler oluşturmaktadır.

Fromm bu çalışmasıyla bir toplumun sosyal sermayesini sadece siyasi, ekonomik ya da sosyal unsurlarla açıklamaz, aynı şekilde bu terimi sosyal psikolojik bir zeminde değerlendirerek, toplumsal sağlık ya da “sağlıklı toplum” modelinden hareketle insan ilişkilerini de değerlendirmenin önemini sergiliyor..

Yetkeci (otoriter ve veya despotik) tapınma biçimlerinin dinde, siyasette ve toplumdaki örneklerinin tarihsel ve sosyal psikolojik nedenlerinin izlerini arkeolojik bir kazı titizliği ile sürdürdüğü bu çalışmasında Fromm, insanların ihtiyaçlarının karşılanmasının sağlıklı bir toplum üretmedeki etkisini de göstermektedir. Aslında bu vurgusuyla Fromm, bir toplumun en büyük sosyal sermayesinin bu sağlıklılık hali olduğuna da işaret etmektedir. Ancak bu sağlıklılık halinin bir toplumda ne tür bazı özelliklerle ilgili olduğunu detaylı bir şekilde ve bazı noktaları başlıklandırarak ortaya koymak çok daha önemli hale gelmektedir (Fromm,1982: 259-262).

Fromm’a göre insanların gereksinimlerini sadece bedensel olarak tespit etmek sağlıksız bir toplum inşa etmenin ilk adımıdır. Cinsel devrim, alkoliklik veya insanın sadece hedonist temelli bir takım ihtiyaçlarını karşılamak üzere organize edilmiş bir toplum sağlıksız bir toplumdur.

Fromm, 20. yüzyılın üretim anlayışı, sadece bu bedensel ihtiyaçları doyumaya, iktisadi oluşum ve organizasyonlarını da sadece üretimin rasyonel ve katı işbölümü ile sağladığı için sağlıksız toplum ve onun sonucu olarak sağlıksız ilişkiler, kurumlar üretmiştir. Bu durum, ürettiğine yabancılaşan yaşamsal varoluş gerekçesi olarak sadece bedensel gereksinimlerine bağlı bir toplumun üremesine neden olmuştur.

Sosyal sermaye olgusu bir kez ele geçtikten sonra bir daha yok olmayan sihirli bir iksir değildir. Gereken ortamı bulamadığında çar çabuk ortaldan yok olarak sırta kadem basabilir. Bunun en güzel örneği yukarıda işaret ettiğimiz gibi sahip oldukları sosyal sermaye du-

rumları ile Tocqueville’i kendilerine hayran bırakmış olan Amerikan deneyiminin bugün için hızlı bir erime sürecine girmiş olmasıdır.

Geçmişte sosyal sermaye değerlerini en üst düzeyde kullanabilmiş olan ABD gibi liberal toplumların, sosyal sermayenin önemli düşmanlarından olan bireyciliğin bir sonucu olarak toplumu zayıflatan atomizme de son derece açık oldukları bir gerçektir. Bu nedendir ki ABD’yi bir endüstri devi olarak dünya lideri yapan zeminin en önemli unsuru olan güven ve toplumsal alışkanlıklar son dönemlerde önemli ölçüde erozyona uğramıştır.

Fransa’da bir zamanlar çok canlı bir konumda bulunan sivil toplum, daha sonraları aşırı merkezîyetçi bir devlet yönetimi sayesinde zayıflatılmıştır. Bu da göstermektedir ki toplumlar zaman içinde sahip oldukları sosyal sermayelerini yitirmektedirler (Fukuyama, 2000’den akt. Şan, 2006: 124). Bu konuya dikkat çeken Fromm, 1940-1950 yılları arasını temel alan bazı araştırma sonuçlarını istatistikî veriler eşliğinde yorumlarken bu sağlıksızlığın ABD ve Avrupa ülkelerine yansıyan olumsuz yönlerini göstermektedir. Buna göre bu bölgelerdeki intihar ve şiddet olaylarının boşanma ve taciz olaylarının karşılaştırmalı yorumları ortaya konduğunda ortaya çıkan ABD ve Avrupa ülkeleri panoraması korkunç bir sağlıksız toplum portresi ortaya koymaktadır.

Fromm’a göre bu sağlıksız gidişatı engellemek ve sağlıklı toplum inşa etmek “dayanışma, ruhsal ihtiyaçlara, sevgiye, güvene ve merhamete dayalı, paylaşımına açık bir toplum” inşa edebilmek için izlenecek yol bellidir ki bu saydığı kavram ve gereksinimler “sosyal sermaye” literatürünün oldukça önemsedığı unsurlardır. Fromm, bu yolu insan doğasını ve varoluş amacını tanımak olarak özetler (Fromm,1982: 40-42).

Fromm’a göre modern toplumların evrensel bir gelişim süreci vardır. Feodal dönemde insanın cemaatten ayrı bir “ben” ortaya koyması mümkün değildir bu o zamanlarda bir ihtiyaç da değildir. Ancak zamanla insanın doğayı ve diğer canlıları aşma çabasının bilinç düzeyinde evrilmesiyle bir “ben” ortaya koymak gibi varoluşsal bir gereksinimi doğmuştur. İnsan bu gereksinimi şiddetle hissetmeye başladığı dönemlerde artık bir sürü ile hareket edemeyecek duruma gelmiştir. İnsan bu yüzden modern dönemlerde bile kendisini tam olarak ortaya

koyamadığı üretim tüketim sosyal ve siyasi ilişkilerde bile tepkisel olmaya başlamıştır.

Bu durumun yabancılaşma kavramı ile ilişkisini gerek Marks gerekse Durkheim, sosyolojik referanslarla göstermişlerdir. İnsanın bu gelişen bilinç düzeyi insanı artık 17 ve 18. yüzyılın üretimi olan sanayi toplumlarındaki homojenlik üreten, türdeşliği, özdeşliği besleyen iş bölümünün; standardize eylem biçimlerini dayatan ve insanı her şeye ilişki ve üretim biçimlerine yabancılaştıran bu yönlerine karşı tepkisel kılmıştır (Fromm, 1982: 97-99).

Fromm, sağlıklı ve sağlıksız toplum ayrımını yapmaya çalışırken kriterlerini, emeğine yabancılaşmış, sadece özdeşliği, sürü mantalitesini benimseyen toplumlar ile evrensel kardeşliği öne çıkartan, kandaşlığı esas almayan vatandaşların özgürlüğünü, benliğini esas alan toplumlar olarak belirlemiştir. Bu iki kriterden birincisi, geleneksel (feodal) toplumların; ikincisi ise modern toplumların özellikleridir. Bu yüzden, sağlıklı sağlıksız toplum ayrımının da dönemsel, tarihsel ve toplumsal koşullarla belirlendiğini de ekler.

Toplumsal bütünleşmenin ve üretim tüketim ilişkilerinde verimliliğin artırılması çabalarında dinin, toplumun akıl sağlığının ve vicdani birtakım değerlerin önemini vurgulayan Fromm, yabancılaşmanın bir toplumun akıl sağlığını tehdit eden yönlerine dikkat çekerek bu tehdidin zamanla insanlar arası ilişkileri ve diğer iletişim biçimlerini de olumsuz beslediğini, toplumsal bütünleşmeyi bozucu, şiddeti azdıran yönlerini de vurgular. Bu açıdan bakıldığında Fromm aslında “**sosyal sermaye**” açısından iletişimin ve özgürlüğün benlik algısı yüksek bireylerin sağlıklı toplumu kurmadaki etkin işlevine vurgu yapmaktadır.

Fromm, bu vurgusuyla birlikte sağlıksız bir toplumu oluşturan bireyler toplamındaki bu yabancılaşma halinin yaygınlığının bir toplumsal nevroz üretme potansiyeli hakkında da gerekli uyarıları yapmayı ihmal etmemektedir.

Bu uyarılarını daha önce sözü edilen araştırma verileri ile desteklerken ABD, Kanada, Danimarka ve İsviçre gibi refah düzeyi yüksek toplumlardaki intihar ve şiddet olaylarındaki büyük oranları göstererek delillendirir. Bu durumun asıl nedeninin insan ihtiyaçlarını sa-

dece bedensel gereksinimlerle temellendiren modern iktisadi mantığın üretim-tüketim stratejisi olduğunu da defalarca tekrarlar.

Oysa der Fromm; “yapılması gereken, insanın ruhsal gereksinimlerine karşılık gelecek organizasyonlar kurmaktır.” Eğitim, dayanışma duygusu, güven kavramı temelli ve insanların yardımlaşma, iletişim imkanlarını ve duygularını besleyecek zeminler oluşturmaktır. Bunu gerçekleştirirsek ancak sağlıklı bir toplumun temeli atılacaktır (Fromm, 1982: 41).

Sonuç

Sosyal sermaye, toplumun bir arada durma, birlikte iş yapma becerisinin temelinde yatan faktörlerin anlaşılmasına yarayan analitik bir araç olarak, geleneksel toplumdan devşirebileceğimiz, modern toplumda var edebileceğimiz sosyal bütünleşmenin unsurlarını da görmemizi sağlayabilir. Bireyleri, grupları birleştiren ortak ilişkilerin, ağların ve değerlerin sosyal bütünleşmenin olmazsa olmazları olarak sosyal teoride yer almasına katkısı olabilir. Böylece birlik, bütünlük ve karşılıklı dayanışmasını sağlamış sağlıklı bir toplumsal yapıya kavuşmamıza dayanak teşkil edebilir (Şan, Şimsek, 2011: 106).

Dolayısıyla Bourdieu, Coleman ve Putnam gibi sosyal bilimci-lerce geliştirilen “sosyal sermaye” teriminin kavramsallaştırılmasında Erich Fromm’un da “sağlıklı toplum” kitabı dolayımında katkısını görme amaçlı bu çalışmanın ortaya koyduğu en kestirme sonuç; iletişim ağları ve bağlarının varlığı ve sürekliliğinin sağlıklı bir toplumun en büyük gösterenleri olduğudur. Bu yüzden iktisadi bir kavram olarak düşünülen sermaye kavramı sosyal sermaye açısından kültürel, dini ve normatif bir içerik kazanmaya Fromm’la da devam etmektedir.

Buna göre güçlü ve sağlıklı bir toplumun güven, iletişim, dayanışma, karşılıklı sevgi ve değerlerin dolaşımı olmadan ortaya çıkması beklenemez. “Sosyal sermaye olgusunu anlamada, kültürel yaklaşımlar ötesinde, ilişkilere odaklanan ağ düzeneği yaklaşımlarının önemli açılımlar sağlayacağını ifade edebiliriz. Dolayısıyla sosyal sermaye olgusunun açığa çıkartılması unutulmuş insanı değerlerin yeniden gündeme getirilmesi açısından önem taşıdığını” (Şan ve Akyiğit, 2015: 132) bize göstermektedir.

Sosyal sermaye tartışmaları ve çalışmaları artık şunu rahatlıkla göstermektedir ki sosyal bilimin 21. yüzyıldaki yeni yönü artık sadece pozitivist argümanlarca belirlenmemektedir. Weber'in "Protestan ruhu" nasıl "görünmeyen gizli bir el" gibi Adam Smith'in piyasasını belirlediyse toplumların sosyal sermayeleri de o toplumların geleceğini gizli bir güç olarak belirlemeye devam edecektir. Fromm'un dediği gibi "akıl sağlığı yerinde olan" bir toplum ya da kısaca "sağlıklı toplum" bu geleceğin en güçlüsü ve belirleyicisi olacaktır.

Ek: Bir Erich Fromm Biyografisi

Erich Fromm (23 Mart 1900, Frankfurt - 18 Mart 1980), Musevi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı ünlü bir psikanalist ve sosyologdur. Ruh bilimine Marksist - Sosyalist ve insancıl yaklaşımın en önemli temsilcilerindedir.

Heidelberg ve Münih Üniversiteleri'nde toplum bilim ve psikanaliz eğitimleri gördü. 1922 yılında Heidelberg Üniversitesi'nde doktora öğrenimini tamamladı. Münih'te ruh hekimliği ve ruh bilim üzerine ek incelemeler yaptıktan sonra, Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde eğitim gördü ve 1931 yılında mezun oldu.

1930'lu yılların başlarında Almanya'da Nazi hareketinin güçlenmesi nedeni ile İsviçre'nin Cenevre şehrine yerleşti. 1933 yılında Chicago Ruh Çözümleme Enstitüsü'nden aldığı davet üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. 1934 yılında, 1938'e kadar kadrosunda bir uzman olarak görev aldığı Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü ile birlikte New York'a taşındı. Özel çalışmalarını sürdürdü ve Columbia Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı.

1946 yılında William Alonson White Ruh Hekimliği, Ruh Çözümleme ve Ruh Bilim Enstitüsü'nün kurucuları arasında yer aldı. Yale Üniversitesi, New York Üniversitesi Bennington Koleji, Michigan Eyalet Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı.

1949 yılında Meksika Ulusal Özerk Üniversitesi'nden gelen bir profesörlük önerisini kabul etti ve tıp fakültesi lisansüstü bölümünde ruh çözümleme şubesini kurdu, 1965 yılında emekli olana kadar orada çalıştı. Emeklilik yıllarını geçirdiği 1980 yılında İsviçre'de öldü.

Marxist ve sosyalist, insancıl dünya görüşünü benimseyen Fromm, batı kapitalizmi ve Sovyet komünizmini reddetmiştir. Biyofili hipotezine olan katkıları, evrimsel psikoloji konusundaki araştırmalara temel sağlamıştır.

Erich Fromm'un çalışmaları birçok dile çevrilmiştir (wikipedia.org).

ESERLERİ

Özgürlükten Kaçış (1941)

Kendini Savunan İnsan / Ahlak Felsefesinin Psikolojisine İlişkin Bir Araştırma (1947)

Ruh Çözümleme ve Din (1950)

Unutulmuş Dil (1951)

Sağlıklı Toplum (1955)

Sevme Sanatı (1956)

Sigmund Freud'un Kişiliği ve Etkileri (1959)

Bırakın İnsan Kazansın: Bir Sosyalist Manifesto ve Program 1960

Zen Budizm ve Ruh Çözümleme - D.T. Suzuki ve Richard de Martino ile birlikte (1960)

Marx'ın İnsan Anlayışı (1961)

Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum (Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde) Marx ve Freud'un Kıyaslanması (1962)

Sevginin ve Şiddetin Kaynağı (1964)

Tanrılar Gibi Olacaksınız (1966)

Umut Devrimi (1968)

Meksika Köyünde Toplumsal Karakter - Michael Maccoby ile birlikte (1970)

Ruh Çözümlemeciliğinin Bunalımı: Freud'un Denemeleri, Marx ve Toplumsal Ruh Bilim (1970)

İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri (1973)

Sahip Olmak mı, Olmak mı? (1976)

Kaynakça

- Aydın. Selim, (2001), Milletlerin Kalkınmasında Önemli Güç Kaynağı Sosyal Sermaye, Sızıntı Dergisi, Temmuz, Yıl :23 Sayı :270, İstanbul
- Eser Listesi: [Http://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Erich_Fromm](http://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Erich_Fromm) Erişim Tarihi:10-03-2015
- Freud. Sigmund, (2000), Psikanaliz Üzerine, Say. Yayıncılık, İstanbul
- Froomm Biyografisi: [Http://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Erich_Fromm](http://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Erich_Fromm), Erişim Tarihi:10-03-2015
- Fromm. Erich, (1982), Sağlıklı Toplum, Çev: Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrıseven, Payel Yay. İstanbul
- Field. John, (2008), Sosyal Sermaye, Çev: Bahar Bilgen Bayram Şen, 2. Baskı İbü Yay. İstanbul
- Fukuyama. Francis,(2005), Güven (Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması), Çev: Ahmet Buğdaycı, İş Bankası Yay. 3.Baskı, İstanbul
- Maslow, A. H. (1943). *A Theory of Human Motivation*. Psychological Review, 50, 370-396.
- Putnam, Robert, (1995), “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital,” *Journal of Democracy* 6: 1 January, The New York Times, New York.
- Rogers, Carl. (1961). *On Becoming A Person: A Therapist’s View of Psychotherapy*. London.
- Şan, Mustafa Kemal (2006) “Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği”, 5. Uluslar Arası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı, Cilt:1 Sh. 113-140), Kasım, İzmit.
- Şan, Mustafa Kemal (2007) “Sosyal Bilimlerde Yıldızı Yükselen Yeni Bir Kavram: Sosyal Sermaye ve Türkiye”, *Sosyoloji Yazıları I*, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması, Der: M.K. Şan, Kızılelma Yay. İstanbul. S. 282-323.
- Şan, Mustafa Kemal Ve Şimşek, Rıdvan (2011) “Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel ve Sosyolojik Arka planı” *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı 1, ss. 88-110.
- Şan, Mustafa Kemal ve Akyiğit Handan (2015) “ Sosyal Sermaye Tar-

tışmaları Ve Türkiye’de Sosyal Sermayenin Ölçülmesi Sorunu”
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 34,
Ss. 123-134.

Tocqueville, Alexis, (1946), *Democracy in America*, Oxford University Press, London.

Weber, Max, (1930), *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*, Trans. by Talcott Parsons, London: Allen & Unwin.

Üçüncü Yerler Olarak Kafeler ve Gençlik: Balıkesir Örnek Olay İncelemesi

Youth and Cafés as Third Places: A Case Study in Balıkesir

Fahri Çakı

Betül Kızıltepe

Öz

Bu makalede; kafeler üçüncü yerler, sosyal ve sembolik sermayenin temel tartışmaları bağlamında ele alınacaktır. Araştırma, toplumsal değişimlerle üçüncü yerlerde sosyal ve sembolik sermaye ve mekânsal ayrışma arasındaki karşılıklı ilişkiyi kafeler olgusu içinde incelemeyi amaçlamaktadır. Makale kapsamındaki araştırma, Balıkesir/ Altıeylül ve Karesi ilçelerindeki kafeler üzerine inşa edilmiş, 18 kafede 40 gözlem yapılmış ve 40 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Makale kafedeki eylemler ve anlamlar bağlamında lise ve üniversite öğrencileri arasında bir karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır. Makalede, internetin ve sosyal medyanın hayatın her alanına yayılmasıyla bireylerin pratiklerini ve algılarını değiştirdikleri incelenecek ve kafelerin zevk ve beğeni ayrımı ile desteklenen sembolik sermayenin mekânsal ayrışmanın temelini oluşturduğu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Yerler, Sosyal ve Sembolik Sermaye, Kafeler, Mekânsal Ayrışma, Gençlik, Balıkesir.

Bu makale Betül Kızıltepe'nin Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda hazırlamış olduğu "Üçüncü Yerler ve Gençlik: Balıkesir'de Kafeler Örnek Olay İncelemesi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir ve BAP tarafından 2015/150 nolu proje ile desteklenmiştir.

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cakifahri@yahoo.com

Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, betulkiziltepe@balikesir.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 26.08.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308922

Abstract

This paper examines cafés in terms of third places and in the context of main arguments of social-symbolic capital. It shows that third places change through social change and the mutual relationship between social-symbolic capital and spatial disintegration regarding cafés. It is conducted on young people who go to cafés in Altteylül and Karesi districts of Balıkesir; 40 observations from 18 cafés are made and 40 participants are contacted to participate. The paper aims at comparing the two groups (high school and university students) in terms of their experiences and perceptions in regards to cafes. The paper demonstrates that the internet gained importance in third places and change person's experiences and perceptions. It also indicates that the cafés have become indicators of symbolic capital which makes use of distinction of pleasure and finally resulted in spatial disintegration.

Keywords: *Third Places, Social and Symbolic Capital, Cafés, Spatial Disintegration, Youth, Balıkesir.*

Giriş

Gün geçtikçe değişen kentler farklı işlevleri ve anlamları barındıran kamusal alanlara ev sahipliği yapmaktadır. Bugün bireylerin birbirleri ile iletişimini sağlayan kamusal alanın bir parçası olan, ev ve iş yerleri dışında kalan ve insanların buluşma, sosyalleşme, eğlenme gibi amaçlarla kullandıkları yerler olarak tanımlanan üçüncü yerler, kentsel alanda meydana gelen farklılaşmaların ve oluşacak değişimlerin ipuçlarını vermektedirler. Kentteki değişimlerin daha önce ele alınmayan ve üçüncü yerlerden biri olan kafelerde incelenmesi sosyoloji disiplinine mekânsallığın farklı gruplar bağlamında hangi işlevsel ve anlamsal farklılıklara yol açtığını analiz etmek için katkı sağlayacaktır. Gençlerin aktif olarak kullandıkları bu yerler, onların mekânı hangi işlevlerde ve anlamlarda kullandıklarını anlamamızı sağlarken gençlerin değişen dünyalarını yansıtmaktadır. Sosyal medya ve internetin de etkisi ile üçüncü yerlerin farklı alanlara dönüşmesi ve kafelerin araştırılması bu noktadan hareketle ortaya çıkmış, olumlu özellikleri ile ele alınan bu yerlerin aynı zamanda potansiyel tehditlere de ev sahipliği yapabileceğini düşündürmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda makalenin üzerinde odaklanacağı ana araştırma soruları şunlardır: Üçüncü yerlerin gençlerin yaşamında nasıl bir yeri, rolü ve anlamı vardır? Sosyal ve sembolik sermaye boyutuyla birlikte kafeler örneğinde mekânsal ayrışma kimliği ne şekilde inşa etmekte ve dönüştürmektedir? Bu maksada uygun olarak önce “üçüncü yerler” ve “kafe” kavramlarına yönelik teorik yaklaşımlar incelenecek, yöntemsel yaklaşım betimlenecek ve daha sonra alan araştırmasından elde edilen bulgular sunulacaktır.

Gündelik Yaşamın Sosyal Durakları: Üçüncü Yerler

Üçüncü yerler kavramı, Ray Oldenburg'un 1989 yılında yayımlanan 'The Great Good Place' adlı kitabıyla sosyal bilimcilerin ilgisini çeken bir kavram haline gelmiştir. Ona göre; üçüncü yerler, topluluk hayatının sabitleyicileridir ve gündelik yaşamda yaratıcı etkileşimleri mümkün kılarlar. Oldenburg, üçüncü yerleri ev ve iş yerleri dışında kalan ve insanların buluşma, sosyalleşme, eğlenme gibi amaçlarla kullandıkları yerler olarak tanımlar. Üçüncü yerler nötr, eşitlikçi, temel aktivitesi sohbet olan, herkesin kolaylıkla ulaşabildiği, müdavimleri olan, sade bir profili ve neşeli ruh halini içeren, evden uzak ama ev gibi olan

yerlerdir (Oldenburg, 1991: 20-42). Bu kapsamda; kahvehaneler, restoranlar, kulüpler, alışveriş-merkezleri, sinema ve tiyatrolar, kafeler, spor merkezleri, kütüphaneler vb. birçok yer üçüncü yerlere örnektir. Ancak bu yerlerin kullanım amaçları ve biçimleri birbirinden farklı olduğu gibi müdavimleri de farklılık gösterebilmekte ve üçüncü yerlerin kullanıcıları (müşterileri) yaş, cinsiyet, sınıfsal ve kültürel aidiyet eğilimleri bakımından farklılaşabilmektedir.

Oldenburg'un üçüncü yerler kavramı, bireylerin hayatlarında bir kaçış yeri olarak tanımlanan ve gündelik yaşamlarında tercih ettikleri önemli yerlerdir. Oldenburg'a göre üçüncü yerler birbirinden farklı sekiz özelliğe sahiptir (1991: 20-42). Ona göre; bireyler birbirlerine karşı koruma kalkanlarını harekete geçirmedikleri takdirde sosyalleşebilirler. Bu yüzden üçüncü yerler, ilk olarak nötr alanlardır ve nötr oldukları için de herkesin sosyalleşebileceği yerlerdir. Bu yerlerin nötr olması ile bağlantılı bir özelliği de eşitlikçi yerler oluşlarıdır; çünkü kimseyi dışlamazlar ve kapsayıcı niteliktedirler. Herkesin ulaşabildiği, resmîyetin ve dışlamanın olmadığı bu yerler tüm statülere açıktır ve insanların bir araya gelirken eğlenceden başka bir amaçları yoktur (1991: 25). Bu yüzden üçüncü yerlerde saf bir sosyalleşme söz konusudur ve sohbet, üçüncü yerlerin olmazsa olmazıdır (1991: 26).

Oldenburg için üçüncü yerler kolayca ulaşılabilen ve bireylerin yalnız dahi gitseler bir tanıdığı rast gelebilecekleri yerlerdir. Uzun saatler açık kalabilen bu yerler için, açık olduğu saatler kadar buldukları yer de önemlidir. Ulaşımı kolay olan üçüncü yerler, daha verimli hale gelir ve kentsel alanda verimli hale gelen üçüncü yerler, insanların sosyal kabiliyetlerini artırır (Oldenburg, 1991: 32). Ayrıca Oldenburg için üçüncü yerlerin cazibesi oturma kapasitesine, içecek çeşitlerine, park etme imkânına ve ücretine göre de değişir. Bu özellikler ziyaretçilerin dikkatini çektiği vakit, ziyaretçiler üçüncü yerin müdavimi olurlar. Zira müdavimlerin fazla olması üçüncü yerin canlılığını artırmaktadır (Oldenburg, 1991: 34).

Sadeliği ve gösterişsizliği barındıran bu yerler düşük profile sahiptirler. Oldenburg'a göre; düşük profilliyle üçüncü yerler, üst sınıftan yabancıların beklentilerini karşılamayan yerlerdir, sadeliği ve gösterişsiz dekoru sosyal bahaneleri azalttığı için bireylerin günlük rutinlerin-

de yer alırlar (1991: 36-37). Bunların dışında üçüncü yerler, neşeli bir ruh haline sahiptir (Oldenburg, 1991: 37). Ciddi konuşmaların süresi uzun olmaz, endişe ve resmiyet hüküm sürmez ve bu yerlerin temeli gülme ve eğlencedir. Böylece bu yerlere geliş tekrarlanır. Son olarak, üçüncü yerler ev ortamı gibi bir ortama sahip olması sebebiyle ev tanımından çok da uzak olmayan bir özelliğe sahiptir. Üçüncü yerlerin eve benzeyen bu hali farklı bir içeriği barındırır; çünkü ev özel alan, üçüncü yerler ise kamusal alandır. Ev aktivite çeşitliliğini simgelerken üçüncü yerler sınırlı bir aktivite çeşitliliğini simgelemektedir. Bu yüzden Oldenburg'a göre üçüncü yerler ev değildir; fakat karşılaştırma yapılacak kadar da benzerliğe sahip olduğu açıktır (1991: 39).

Üçüncü yerleri tanımlayan bir başka teorisyen Christian Mikunda'dır. Oldenburg, üçüncü yerlerin ticari olma niteliğinden uzak kamusal alanlar olduğunu dile getirirken Mikunda üçüncü yerlerin ticari oluşunun özellikle altını çizer (Crick, 2011: 2). Öte taraftan, Oldenburg üçüncü yerlerdeki sadeliği ön plana çıkarırken Mikunda üçüncü yerlerin dikkat çeken görselliğini ele alır (Crick, 2011: 2). Oldenburg göre üçüncü yerlerin sadeliği bir avantajdır; çünkü bireyin kendi halini düşünmesini ve gösterişi azaltır; fakat Mikunda üçüncü yerlerin insanların yaşam tarzlarını yeniden yükleyebilmelerine imkân sağlayan yerler olabildiğini öne sürer (Crick, 2011: 3). Oldenburg'un tanımladığı bu içerik, eski zamanların üçüncü yerlerine daha yakinken Mikunda'nın yapmış olduğu tanım günümüz üçüncü yerlerinin içeriğine daha yakındır.

Üçüncü yerler kavramında ortak kanı, kişisel deneyime özgü yerler olduğudur. Bireyler, tercih ettikleri üçüncü yerler ile yer deneyimi kazanırken yere olan bağlılığı da beraberinde getirir. Böylece, "yerler bizi dünyaya, tarihimize, hafızamıza, ailemize ve toplumumuza bağlar. İnsanlar ve yerler arasındaki ilişki geliştiğinde ortaya çıkan şey yer bağlılığı duygusudur. Yer bağlılığı insanların kültürel, duygusal paylaşımları ile şekillenen sembolik bir ilişkidir" (Waxman, 2006: 37). Yer bağlılığı duygu, bilgi, inançlar, davranışlar ile karşılıklı iletişime sahiptir. Tuan'ın da belirttiği üzere bir yerin öncelikli işlevi, ait olma ve bağlılık duygusu yaratmaktır (Waxman, 2006: 37). Üçüncü yerin kullanımında devamlılığı getiren yer bağlılığının ise dört farklı boyutu

vardır (Rosenbaum, Sweeney and Windhorst, 2009: 42). İlki, yer bağılılığıdır ve bir kişinin ihtiyaçlarını karşılayan yer manasındadır. İkincisi, yer kimliğidir ve özel yer ile kişinin kimliği arasında bir uyum söz konusudur. Üçüncüsü, kuruluşsal vaattir ve bu vaat kişi ile yer arasında oluşan birlik duygusunu kapsar. Dördüncüsü ise yerin sahip olduğu yaşam tarzıdır ve kişinin günlük yaşam rutinini içerir. Bu da mekânda kalıcı müşteri olmayı yani müdavim olmayı ve yerin devamlı tercih edilmesini sağlar.

Diğer taraftan, internetin ve medyanın gündelik yaşamda güçlü bir yer edinmesi, üçüncü yerlere özgü faaliyetlerin bu alanlara taşınması sonucunu doğurmuş ve artık geleneksel üçüncü yerlere ek olarak farklı niteliklere sahip yerlerden de bahsedilebilir hale gelmiştir. Bu bağlamda, Oldenburg'un sözünü etmediği üçüncü yerler ortaya çıkmıştır. Bunlar; ticari üçüncü yerler (Starbucks vb. yerler) insanların eğlendiği, siber âlemde birbirleri ile iletişim haline geçtikleri sanal üçüncü yerler (Facebook vb.) ve üçüncü yerlerin birden fazlasını içeren melez özellikteki üçüncü yerlerdir. Bu yerlerin her biri de farklı ihtiyaçlara ve tercihlere sahiptirler (Crick, 2011: 2).

Bugün teknolojinin ve sosyal medyanın gelişmesi ile üçüncü yerler Oldenburg'un tanımı içinde kalmamış ve değişime uğramıştır. İletişim kurmanın yolları değişmiş; fakat iletişim azalmamıştır. Kullanılan üçüncü yerler, kişisel deneyim içerirken tercih edilen üçüncü yerler, bireylerin kim olduğunu ve ne yaptıklarını tanımlar ve buna dair ipuçları verir hale gelmiştir. Nitekim üçüncü yerler görünürde herkese açık olan; ama gelir ve statüye göre bazı engellere takılabilen yerlere dönüşmüştür. Ayrıca çağdaş dünyada gençliğin sanal yerlerde çokça zaman geçirdiği, bu yerlerde kendilerine bir kimlik inşa ettikleri ve dünyaya bu yerlerin pencerelerinden baktıkları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak gençliğin hala geleneksel üçüncü yerlerde -özellikle kafelerde- de önemli miktarda zaman geçirdikleri, kafe vb. yerlerde 'takıldıkları' ve buralarda da ciddi sosyal etkileşimler yaşadıkları ve gündelik yaşamlarının önemli bir kısmını buralarda geçirdikleri de kabul edilmelidir. Bu sebepledir ki gençlerin sanal yerlerdeki varlıkları kadar geleneksel üçüncü yerlerdeki varlıkları da sosyal ağ bağlantıları ve sermaye kapsamında araştırılmayı gerektirmektedir.

Bir Üçüncü Yer Örneği Olarak Kafeler

Kafe kelimesi yabancı kökenli bir kelime olup Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde “içecek ve hafif yiyeceklerin satıldığı, bazılarında kapı önlerinde oturacak yerlerin bulunduğu ayaküstü yiyecek yerleri”¹ olarak tanımlanmıştır. Genel tanımın yanı sıra kafe olarak addedilen mekânların içerikleri ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Sosyalleşme olgusunun gerçekleştiği mekânlar topluma, coğrafyaya ve kültüre göre farklılıklar gösterirken bu niteliklere göre değişen içme davranışları, sosyalleşme mekânlarının oluşumunda da etkili olmaktadır (Çağlayan, 2012: 96). Eğlence ve sosyalleşme yerleri haline gelen mekânlar, toplumsal ilişkilerin devamlı dönüştüğü mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk kültüründeki sosyalleşme mekânlarına bakıldığında, kafe kültürünün kahvehane kültüründen türediği söylenmektedir. Kafe, ülke genelinde kahvehanenin daha modern bir hali olup tek cinsiyet içermeyen bir mekândır. Her ne kadar kafeler ve kahvehaneler benzer işlevsellğe sahip olsalar da kafelerin ve kahvehanelerin müdavimleri farklı niteliklerdedir. “Kahvehanelerin özellikle erkeklerin vakit geçirdikleri, esnaf ve emeklilerin sıkça uğradıkları yerler, bunun aksine kafelerin ise her iki cinsiyet grubu tarafından tercih edilen ve daha çok gençler tarafından tercih edilen mekânlar oldukları dikkat çekmektedir” (Yağbasan ve Ustakara, 2008: 241). Kafeler, bireylerin yiyip içmelerini temel alan bir mekân olarak görünseler de temel bir ihtiyaç olan sosyalleşmeyi bünyesinde barındırırlar. Kafe, bireylerin birbirleri ile görüştükleri ve etkileşim halinde oldukları, sosyal birliktelikleri sağlayan mekânsal bir araçtır. Türkiye’de kafe kültürü, genel anlamda kahvehane kültürü ile karşılaştırması yapılmak için kahvehane araştırmalarına dâhil edilmiş; kafeler özellikle araştırılan ve sosyolojik boyutuyla üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Bu araştırmanın özgün amacı, kamusal alan ve üçüncü yerlerin önemli bir parçası olan kafelerin gençlik açısından gündelik hayatta nerede durduğunu, bu alanlarda zamanın nasıl kullanıldığını ve sosyal ve sembolik bağlamda ne tür sermayesel aktivitelere sahne olduğunu incelemektir.

---

1 TDK, Güncel Türkçe Sözlük.

Kafe kültürünün kahvehane kültürünün yerine ülke genelinde yayılmasının en önemli nedeni 1970'lerden itibaren toplumsal yapıda genç nüfusun yarattığı değişimdir; çünkü genç nüfusun artışı ile gençlerin kamusal mekânlardaki müdavimliği de artış göstermiştir (Sami, 2010: 164). Yeni bir kültürel akımı getiren kafeler, kadın ve erkeğe birlikte sosyalleşebilme imkânını sağlamıştır. “Yeni kurulan şehir merkezlerinde ya da mahallelerin nirengi noktalarında kurulmuş bu mekânlar; insanların rahatça girip çıkmasını sağlayarak, cinsiyet ve yaş engelini ortadan kaldırmıştır” (Sami, 2010: 171). Kafeler bir taraftan herkesin rahatça girip çıkabilmesini sağlarken diğer taraftan da sosyal tabakalaşmayı barındıran mekânlar olmuştur. Kafelerin sahip olduğu modernlik imgesi (mekân tasarımı, ürün çeşitliliği gibi) beraberinde markalaşma ve tüketim kültürünü getirmiştir ve bunun bir sonucu olarak kafeler, tabakalı toplumsal yapının yeni simgesel göstergeleri olmuştur (Çağlayan, 2012: 109). Mekâna gitmek, ürünleri tüketmekten öte mekânın tüketilmesini içerir hale gelmiştir. Nitekim “toplumsal gösterimde sınıflararası tabakalaşmayı belirgin bir şekilde ortaya çıkaran kafeler; kendilerine özgü bir müşteri görünüşü yaratırken, sınıflararası statü ayrımını da beraberinde getirmiştir” (Sami, 2010: 170). Bu bağlamda gidilen mekânlar sembolik bir değere dönüşmekte ve sembolik sermayeye hizmet etmektedir. Bourdieu'nün de belirttiği üzere sembolik sermaye bütün sermayelerde görülebilecek, bireyin sahip olduğu toplumsal ağlar ile desteklenen ve ekonomik olarak görünebilen sermayedir (Bourdieu, 2007). Örneğin; bireylerin kentsel alanda ayrışması, bir kesimin bir alana girebilirken diğerlerinin girememesi sembolik sermayenin bir tezahürüdür. Toplumsal tabakalaşmanın ve mekânsal ayrışmanın temelinde sembolik sermaye yatmaktadır. Statüsünü korumaya ve kendi farklılığını vurgulamaya çalışan bireyler, sembolik bir strateji sergilerler. Böylelikle ekonomik anlamda sembolik olabilecek mekânı tüketmeyi tercih ederler. Başka bir deyişle, statüyü yansıtan zevk ve beğeniler özel mekânların tüketilmesi ile somutlaşmaktadır. Bu noktada da Bourdieu'nün ‘habitus’ kavramı devreye girer. Bourdieu'nün analizinde bireyin sahip olduğu sermaye onun habitusunu belirleyerek bireyin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Kültürel sembollerin farklılığı olan ‘habitus’, bireyin değerlerini ve düşünce biçimini şekillendirir. Bireylerin ve grupların gündelik yaşam

pratikleri, alışkanlıkları, beğenileri, konuşma biçimi, gittikleri yerler ise bu sermaye dâhilindedir.

Kamusal bir mekân olan kafelerin, yaşanan alanlarda ürettiği mekânsal etkinliklerinin çözümlenmesi toplumsal tabakalaşma hakkında fikir sahibi olmayı sağlamaktadır. Bu bağlamda kafeler; müdavimlere fiziksel özellikleri ve bulunduğu çevre bakımından önemli bir çeşitlilik sunmakta ve bu çeşitliliğin içeriği onların sosyal yaşama nasıl etki ettiklerini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; kahvehane kültürünün incelendiği birçok araştırmada kahvehane kültüründe müdavimlerin önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. İlk başta belirli sınırlarda devam eden sohbetlerin mekânı olan kahvehane, “zamanla müdavimlerin özelliklerine göre, gündelik hayatı ve sosyal yaşamı derinden etkileyecek sohbetlerin, bilgi alışverişlerinin yapıldığı mekânlar olmuşturlardır” (Ulusoy, 2011: 162). Aynı şekilde, kafe kültüründe de müdavimlerin sahip olduğu özellikler ve kafelerin gündelik hayattaki yerleri sosyal yaşamı etkileyebilecek niteliktedirler.

Kafeler ülkemizde kahvehaneler ile birlikte araştırılırken yurtdışında özel olarak ilgilenilen bir üçüncü yerdir. Üçüncü yerin nasıl kullanıldığı ve teknoloji ile hangi değişikliklere maruz kaldığı incelenen konulardır. Örneğin; bir araştırmada kafelerde insanların nasıl davrandıkları araştırılmış ve araştırmada bireylerin kafe içinde dışarıyı gözlemledikleri, sohbet ettikleri, internette bulanılaşan sosyal alanın kafede belirginleştiği, bireylerin (hem yalnız hem de grup halinde gelenlerin) telefonla ilgilendikleri görülmüştür (Memarovic, Fels, Anacleto, Calderon, Gobbo and Carroll, 2013). Öte yandan kafelere de yayılan internet ağı, bu yerlerin kullanımında değişikliğe sebep olmuş ve wi-fi özelliği ile sosyal yaşamı büyük oranda etkilemiştir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalara göre; kafeler üçe ayrılmaktadır: sosyal (iletişimin, sohbetin yoğun olduğu), çok işlevli (iletişim ve bireysel aktivitelerin olduğu, okuma, nette takılma gibi) ve sosyal olmayan (daha çok bireysel aktivitelerin yoğun olduğu, pc, tablet, gazete ve kitap ile olan uğraşlar) (Woldoff, Lozzi, and Dilks, 2013: 208). Kafelerdeki internet hizmeti kafelerin bu sebeple tercih edilmelerini de etkilemektedir. Kafeler sunduğu ücretsiz internet ile daha fazla yoğunlaşmakta ve bu durum kafelerde ne konuşulduğunu da etkilemektedir. Alicia Carr araştırmasında bireylerin en fazla konuştukları konunun, günlük ya-

şam olduğunu gözlemlemiştir (2010). Kafeler, bireyler için kısa süreli de olsa hayattan kaçışı simgelemekte ve hayata ve insanlara uzaktan bakmayı sağlamaktadır.

Son zamanlarda hangi yaş grubunun hangi yerleri, hangi zaman diliminde kullandıkları akademisyenlerin incelemeye başladıkları yeni konular haline gelmiştir. Nitekim, bireylerin aktivitelerini gerçekleştirdikleri yerlerin içerikleri zamanla değiştiği gibi zamansal farklılıklarla aktiviteler de değişebilmektedir. Bireylerin bir yerde geçirdikleri zamanın artması, yere olan bağlılığını artırarak yeri sahiplenmelerini ve yerin müdavimi olmalarını sağlamaktadır. Böylece mekân ve mekâna dair aktiviteler bireylerin 'habituslarına' girmekte ve hangi zamanlarda hangi yerleri tercih ettikleri bireylerin gündelik yaşam kriterleri üzerine ipuçları vermektedir. Gündelik yaşamlarında mekâna anlam atfeden bireyler mekân kodlarını yerle bir etmekte ve onu yeniden kurmaktadırlar. Bugün özellikle gençler tarafından yoğun bir sosyalleşme alanı olarak kullanılan kafeler mekânın yeniden tanımlandığı toplumsal alanın yeni belirleyicileri olup farklı bir sosyal ortama sahiptir. Sosyal bütünleşmeyi sağlayan bu yerler, kültürel ve sosyal anlamda dönüşümün bir parçasıdır ve bireyler tercih ettikleri yerlerle sosyal ve kültürel sermayelerini sergilemektedirler.

Araştırma Yöntemi

Gençlerin gündelik yaşamında kafelerin işlevlerini incelemeyi amaçlayan bu araştırma nitel araştırma geleneği çerçevesinde inşa edilmiş olup etnografik, fenomenolojik bir yaklaşım ile gerçekleştirilmiştir. Buna uygun olarak araştırmada elde edilen veriler, yarı-yapılandırılmış gözlem ve görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada, Balıkesir'in Altieylül ve Karesi ilçelerinde yer alan ve müdavimleri çoğunlukla gençlerden oluşan 18 kafede 40 gözlem yapılmış, gözlem yapılan kafelerin içinden öğrenci nüfusu açısından diğerlerinden görece daha yoğun oldukları tespit edilen 12 kafe seçilmiş ve yaklaşık 20 ortaöğretim ve 20 yükseköğretim genciyle mülakat yapılmıştır. Araştırma, Balıkesir ilinin Altieylül ve Karesi ilçeleri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın bu ilçeler ile sınırlandırılmasının sebebi ise Balıkesir Üniversitesi'nin merkez kampüsünün Altieylül ilçesi sınırları içerisinde yer alması ve yoğun bir öğrenci nüfusunun bu bölgede ve hemen yakınındaki Karesi ilçesinde boş zamanlarını geçiriyor olmasıdır.

Araştırmanın evrenini kafeleri kullanan gençler; örneklemini ise Altıeylül ve Karesi ilçeleri kapsamında bulunan kafelerde vakit geçiren gençler oluşturmaktadır. Araştırmada maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Görüşmecilerden 20 genç lise öğrencisi iken 20 genç üniversite öğrencisidir. Lise öğrencilerinin 14'ü kız 6'sı erkek, üniversite öğrencilerinin 11'i kız 9'u erkek olmak üzere toplamda 25 kız 15 erkek öğrenci ile görüşülmüştür. Araştırmadan elde edilen veriler, çözümlemeleri yapıldıktan sonra nitel araştırma yöntemine uygun olarak Maxqda 12 programında kodlanmıştır. Kodlanan veriler belirli başlıklara ayrılmış ve görüşme ve gözlemlerin derinlemesine anlamlandırılması sağlanmıştır.

Bulgular

Üçüncü Yerlerde Zaman ve Yer Kullanımı

Zaman Kavramı

Gençler gündelik yaşamlarında zamanlarının önemli bir bölümünü geçirdikleri kafelerde sosyal bir zaman üretmekte ve ürettikleri bu zaman onların sosyal yaşantıları hakkında ipuçları vermektedir. Nitekim hangi kafeye gittikleri, orada ne kadar vakit geçirdikleri bu kapsamda ele alınması gereken konulardır. Araştırma verileri kafelere gitme sıklığı lise ve üniversite öğrencileri arasında farklılıklar göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin lise öğrencilerine göre kafe tercihinde daha seçici oldukları gözlemlenmiştir. Lise öğrencilerinin çoğunlukla haftanın her gününde gittiği kafeler, üniversite öğrencilerinde en fazla haftada 3 gün olarak belirtilmiştir. 'Haftanın her günü' kafeye gittiğini söyleyen lise öğrencileri üniversite öğrencilerine göre oldukça fazladır. Bunun önemli etkenlerden biri lise öğrencilerinin görüşmeler esnasında sık sık dile getirdikleri 'kentte yapılacak başka bir faaliyetin olmaması' dır. Üniversite öğrencilerinin gerek üniversite içinde fazladan vakitlerinin olması gerek yurt/öğrenci evlerinde başka aktiviteler yapabilme şansı varken lise öğrencilerinin sadece kafe gibi bir üçüncü yerde uzun süre oturma, bir şeyler yapabilme ve sosyalleşebilme şansları vardır. Başka bir deyişle; lise öğrencileri açısından kafeler dışında uzun süreli sosyalleşebilecek başka bir yer bulunmamaktadır. Bu yüzden 'haftada en fazla 2 gün' kafeye gittiğini söyleyen üniversite öğrencileri araştırmada daha fazla yer almıştır. Ayrıca üniversite öğrencilerinde il dışın-

da okumanın getirmiş olduğu harçlık yetiştirememeye durumu kafelere daha az gitmeye sebep olmaktadır.

Lise ve üniversite öğrencilerinin kafeye gitme sıklığındaki farklılık kafeye gidilen saatlerde de kendini göstermektedir. Üniversite öğrencisinin zamanı kullanma kültürü ile lise öğrencisinin zamanı kullanma kültürü farklıdır. Lise öğrencilerinin okul saatlerinin belli olması ve ebeveynleri tarafından kontrol edilmesi, onların sadece okul çıkış saatlerinde sınırlı zaman diliminde kafede vakit geçirmelerine sebep olmaktadır. Öte yandan üniversite öğrencilerinin kafeye gitmeyi tercih ettiği saatler lise öğrencilerine göre günün ileri saatlerini kapsamaktadır. Öğrencilerin hem akşam saatlerinde okul programlarının bitmesi hem de ailelerinden ayrı bir şehirde yaşamının getirdiği giriş çıkışlarının tam manası ile kontrol edilmemesi kafelere gidiş saatlerini de günün ileri saatlerine itmektedir. Bu da gösteriyor ki gün içerisinde kafenin kullanım zamanlarında profil açısından bir ayrışma söz konusudur.

Bunların yanı sıra üniversite ve lise öğrencilerinin gün içinde farklı saatlerde gerçekleştirdikleri kafeye gidiş saatleri, kafede geçirilen zaman diliminde değişiklik göstermektedir. Lise öğrencilerinin kafede geçirdikleri zamanın üniversite öğrencilerine oranla oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bununla ilişkili olarak kafede geçirilen zaman, lise öğrencilerinde uzun ve niteliksiz bir hale dönüşmektedir. Öğrencilerin bir kafede iki saat geçirdikten sonra kafe değiştirerek aynı süreyi başka bir kafede daha geçirmeleri söz konusudur. Örneğin; bir öğrenci bu konuda bir kafede en fazla iki saat harcadığını ve ardından da başka bir kafeye giderek toplamda 4 saatini kafede geçirdiğini (Görüşmeci 1, lise öğrencisi, erkek) dile getirmiştir. Aktarılan bu ifade, lise öğrencilerinin kentte yapacakları tek aktivite olarak gözüken kafede zaman geçirmeye ayırdıkları zamanın verimsiz ve boşa geçtiğini göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin geçirdikleri vakit ise gündelik yaşamda mola vermeye daha yatkındır; öğrencilerin genellikle dile getirdikleri şey ‘bir şeyleri içecek kadar oturmak’tır. Kafe, gün içerisinde lise öğrencileri için bir amaçken üniversite öğrencileri için bir araç niteliğindedir ve kafede geçirdikleri zaman bunun önemli bir göstergesidir.

Kullanım Amacı

Kafe, sosyalleşme odaklı üçüncü yerlerden biridir ve sohbet temelli bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat günümüz toplumunda mey-

dana gelen değişimler kafenin içeriğini de değiştirmeye başlamış ve gözlemler sırasında gençlerin kafede sohbetten ziyade telefonlarla ilgilendikleri görülmüştür. Ayrıca gençlerin kafeyi kullanım amaçları lise ve üniversite öğrencilerine göre değişiklik göstermektedir.

Kafelerin temel işlevlerinden biri olan ‘atıştırma’, kafenin hangi amaçla kullanıldığı lise öğrencilerinin cevaplarında en son amacı sergilerken üniversite öğrencilerinin cevaplarında yer dahi alamamıştır. Bu da kafenin görünürde bir atıştırma yeri olduğunu ama sosyal hayatta bu anlamı yüzeysel olarak içerdığını ve sosyal bir anlama dönüştüğünü göstermektedir. Cevapların yoğunlaştığı ‘arkadaşlarla birlikte olmak’, ‘sohbet’ ve ‘vakit öldürmek’ başlıkları liseli gençlerin kafeleri ne için kullandığını gözler önüne sermektedir. Bu nedenle denilebilecek şey; lise öğrencilerinin kafeleri yalnızken değil grup halinde kullanmayı tercih ettikleridir. Kafenin zaman öldürmek ve sadece bir şeyleri geçiştirmek için kullanılıyor olması liseli gençler örneğinde önemli bir yere sahiptir. Lise öğrencilerinin kafeyi vakit öldürmek için tercih etmelerinin en önemli sebebi, kendilerinin görüşmeler sırasında da sık sık dile getirdikleri gibi Balıkesir’de başka bir faaliyetin olmamasıdır. Bu anlamda kafeye gitme eylemi, lise öğrencileri arasında vakit geçirebilecek ve niteliği olmayan bir aktivite olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kafenin hangi amaçla kullanıldığı sorusuna üniversite öğrencilerinin vermiş olduğu cevaplarda ise sohbet temel amacı oluşturmaktadır ve kafe bu kelime ile eşleştirilmektedir. Lise öğrencilerinde birliktelik anlayışı ön planda olup nitelikli bir içerik yer almazken, üniversite öğrencilerinde sadece birliktelik değil nitelikli bir içerik olan muhabbet de kafenin içeriğine eşlik etmektedir. Üniversite öğrencilerinin sohbete bu denli önem vermeleri, kafede edilen muhabbetin kendilerini rahatlatmasının yanı sıra gündelik yaşamda kafeyi bir ‘mola’ gibi gördüklerini göstermektedir. Nitekim kafelerde, lise öğrencilerinde telefon kullanımının, üniversite öğrencilerinde ise hararetli konuşmaların yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Bu da lise öğrencilerinin aksine üniversite öğrencilerinin kafeyi zaman geçirmek amacıyla kullanmadıklarını göstermektedir.

Gençlerin kafeleri hangi amaçla kullandıkları kadar gidecekleri kafelerin hangi özelliklere sahip olması gerektiği de toplumsal ipuçları verebilmektedir. Veriler ışığında; gençlerin kafelerde bulunmasını is-

tedikleri nitelikler, öğrenci kategorilerine göre farklı cevap kümelerini içermektedir. Lise öğrencileriyle yapılan görüşmelerde talepler; kafe ortamının iyi olması, kafeyi tercih eden bireylerin ‘düzgün’ olması ve internet erişimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kafe ortamının iyi olması, öğrenciler için garsonların başlarına gelmediği, saatlerce rahat rahat oturdukları ya da sosyal ortamın iyi olduğu gibi farklı anlamlara sahiptir. Öte yandan, Oldenburg üçüncü yerleri kimseyi dışlamayan kapsayıcı yerler olarak tanımlamasına rağmen soruyla ilgili lise öğrencilerinin vermiş olduğu cevaplarda kafe dışlayıcı bir içeriğe sahiptir. Lise öğrencilerinin talepler konusunda üzerinde durduğu nitelik kafeye gelenlerle ilgilidir. Bu nitelik ise dış görünüşlerinin iyi olmasını kapsamakta ve öğrencilerde etiketleme/dışlama pratiğinin yaygın olduğunu göstermektedir. Örneğin; bir lise öğrencisi “Kafeye düzgün olanlar gelmeli, düzgün derken dışarıdan düzgün görünen tiplerin gelmesi gerekiyor...” (Görüşmeci 15, lise öğrencisi, kız) ifadeleri ile tercih ettiği kafeye gelebilecek profili sunmuş ve kamusal bir alana ‘düzgün’ insanların gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bir başka öğrenci ise “Yaşlıların gelmediği bi yer olmalı, hep gençlerin, genç yakışıklıların olduğu bi yer olmalı” (Görüşmeci 11, lise öğrencisi, kız) ifadelerini kullanırken kafeye gelmesi gereken birey profilini yaş kriteri üzerinden tanımlamıştır. Tüm bu ifadelerde ortak olan, öğrencilerin kamusal alan olan bir yerde bir grubu ötekileştirerek dışlama pratiği sergilemeleridir. Kafeye gelecek insanların ‘düzgün’ olması, ‘iyi’ giyimli olması hatta sadece gençlerden ibaret olması gerektiği belirtilirken bu özelliklere sahip olmayan grup dışlanmaktadır. Bu bilgiler ekseninde, kafeler öğrenciler arasında gençlerin yeri/yaşlıların yeri olarak tanım farklılığını içermekte ve ötekileştirme pratiğine dair örnekler sunmaktadır.

Üniversite öğrencilerinin vurguladığı özellikler incelendiğinde ise lise öğrencilerinin net olmayan ve dışlayıcı ifadelerinin aksine daha özel nitelikler karşımıza çıkmaktadır. Lise öğrencilerinin bahsetmediği ucuz yer anlayışı üniversite öğrencilerinin üzerinde durduğu bir özelliktir; fakat kullanım amacına yönelik sorunun cevaplarında dikkat çeken bir diğer unsur da ucuz yer anlayışının aynı zamanda kaliteli de bir yer anlayışına sahip olması gerektiğidir. Üniversite öğrencileri arasında üzerinde durulan ikinci özellik ise kaliteli sosyal ortamdır. Öğrenciler için sohbet amaçlı kullandıkları kafede bunu rahatlıkla

gerçekleştirebilecekleri ve onları rahatsız etmeyecek yerlerin olması önem arz etmektedir.

Kafeden Beklentiler

Araştırmada öğrencilere kafelerde olmasını istedikleri özelliklerin neler olduğu sorulduğunda; her iki öğrenci grubunda öncelikli tercihlerin benzer olduğu görülmektedir. Öğrencilerin birinci tercihi olan geniş kafelerin nedeni, merkezdeki kafelerin çoğunlukla küçük alanlara hapsolması ve basık yerler olmasıdır. Öğrencilerin ifadesiyle masaların dip dibe oluşu özel alanı sınırlandırmakta ve geniş kafe özel alan ile eşleştirilmektedir. Bir başka özellik, kafelerin oyun oynanacak yer şeklinde tanımlanması ile paralellik göstermektedir. Öğrenciler, kafelerdeki oyun seçeneğinin az olması (okey, tavla, kart, tabu) sebebiyle oyunların daha fazla olmasını talep etmektedirler. Bu oyunların genel olarak langırt, bilardo gibi büyük alan gerektiren oyunlar olması ilk tercihle benzerlik göstermektedir. Ayrıca kafeyi ev dışında en fazla zaman geçirdikleri yer olarak tanımlayan lise öğrencilerinin oyun çokluğu tercihi, üniversite öğrencilerine göre daha fazladır. Kafelerde daha fazla zaman geçiren liseli gençlerin bu istekleri, geçirilen zaman dilimine göre oldukça anlamlıdır.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer konu ise lise öğrencileri arasında kafelerin bir flört yeri olarak tanımlanmasıdır. Bu da üçüncü yerlerin sosyal yapıya göre anlam ve amaç değişikliğine uğradığını simgelemektedir. Bununla ilişkili olarak, lise öğrencilerinin elit ortam içeren kafelere ve kafeleri tercih edenlere dair talepleri de vardır. Böylelikle liseli gençler, kafedeki mekân tüketimini görünür kılmaktadırlar. Elit kafe, lise öğrencileri için modernlik simgesi şeklinde algılanmakta ve bu tarz kafelerin çoğalmasını bir statü göstergesi olarak talep etmektedirler. Başka bir deyişle; kafeler lise öğrencileri için kendilerini gösterebildikleri, marka değerine sahip yerlerde bulunarak statülerini sergileyebildikleri ve erkek/kız arkadaş edinebilecekleri bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kafeye gelen bireyler üzerinden talepler belirten lise öğrencilerinin tutumlarının aksine üniversite öğrencileri kafe personelinin nazik olması ile ilgilenmektedirler.

Gözden Irak Kafeler

Gözden Irak kafeler, konum olarak binaların en tepesinde yer alan ve

içindekilerin etrafı görebildiği ama etraftakilerin kafedekileri görmelerinin zor olduğu kafelerdir. Gözden irak kafeler, kentin merkezinde farklı yerlere yerleştirilmiş çeşitliliği bol kafelerdir. Gözlemlerin yapıldığı sırada bu tarz kafeler özellikle sevgililerin, tanıştırmak amacıyla ve ileride çift olabilecek bireylerin bir araya geldikleri yerler olarak dikkat çekmiştir. Gözlemler sırasında gözden irak kafeler; gençlerin sevgilileriyle daha rahat davrandıkları, başörtülü gençlerin başkalarının görmeyeceği bir yer olarak tanımlanması sebebiyle tercih ettikleri ve bir birlikteliğe başlamaları için arkadaşların tanıştırdıkları yerler olarak gözlemlenmiştir. Bu gözlemler araştırmanın görüşme kısmı ile de desteklenmiştir. Gençler dışarıdakilerin onları kolayca göremediği kafelere sevgilileri ile gittiklerini ve böyle yerlerde arkadaşlarının aracı olduğu tanışmalar düzenlediklerini belirtmişlerdir.

Araştırmada katılımcıların hemcinsleri ile farklı, sevgilileri ile farklı yerlere gittikleri gözlemlenmiştir. Bir öğrenci, “Sevgilimle kolayca görünemeyeceğimiz yerlere giderim. Kimsenin rahatsız etmeyeceği rahat rahat oturabileceğimiz bir kafeye giderim. Ama erkek arkadaşlarla buluşunca oyunu fazla olan kafelere giderim, genelde kahveye giderim” (Görüşmeci 1, lise öğrencisi, erkek) ifadelerine yer verirken başka bir öğrenci ise “Kız arkadaşlarımla gittiğim kafeler, erkek arkadaşımınla gittiğim kafelerden farklıdır, daha sıradandır. Erkek arkadaşımınla daha şık, sessiz ve milletin bizi görüp rahatsız edemeyeceği yerlere giderim” (Görüşmeci 4, lise öğrencisi, kız) sözleri ile hem kız hem erkek öğrenciler için kafelerin hemcins ve sevgili ile gidilen kafeler olmak üzere ikiye ayrıldığına dikkat çekmektedir.

Araştırmada başörtülü gençlerin görece gözden irak kafeleri tercih etmelerinin en önemli sebebi, birileri tarafından görülmeyi engellemektir. Üniversiteyi ailelerinin yanında okuyan ve şehrin içinde tanıdıklara, akrabalara denk gelmemek için bu tarz bir önlem aldıklarını belirten öğrencilerden biri şunları aktarmıştır: “Merkezde olup da kimsenin beni görmeyeceği yerler var burda. Öyle yerlere birilerinin beni görmesini istemeyeceğim zaman giderim. Yani eğer o biriyle görünmek istemiyorsam ya da ilk defa biriyle tanıştırılıyorsam bu tarz yerleri tercih ederim” (Görüşmeci 27, üniversite öğrencisi, kız).

Gözden irak olan kafelerin tercih edilmesindeki bir diğer sebep, ciddi konuların konuşulması ve bu konuşmaların herhangi biri tarafın-

dan duyulmasını önlemektir. Özellikle üniversite öğrencileri arasında yaygın olan bu düşüncenin kaynağı özel görüşmelerdir. Araştırma sırasında bir kıızı bir erkekle/bir erkeği bir kıızı tanıştırmak için arkadaş gruplarınca bir araya gelinen durumlar gözlemlenmiştir. Gençler, bir anlamda ‘çöpçatanlığın’ yapıldığı bu buluşmalarda belli bir süre yalnız bırakılıp sonra tekrar grup halinde toplanmaktadırlar. Gözden ırak olan bir kafede bu tarz eylemlerin gerçekleştirilmesi, bireylerin başkaları tarafından görülmesini ve durumun tanıdık/akrabalar tarafından negatif algılanmasını engellemek için olduğu belirtilmektedir. Öğrencilerden birinin de dile getirdiği üzere “Olmayacak biri ile görüşürken görünmek biraz kötü bir durum, hakkımda kötü düşünebilirler. Akrabalarım da var burda. Söylenti çıkabilir” (Görüşmeci 28, üniversite öğrencisi, kız) kafenin niteliği söylenti çıkmasını engelleyebilmektedir. Herkesin kolaylıkla görebileceği bir yerde bir erkekle/bir kıızı buluşma ayarlamak tehlikeli bir eylem olarak görülebilmektedir.

Görüldüğü üzere gözden ırak olarak nitelendirilen kafelerde mekânın kodu değişmekte ve kafeye gelenlerin farklı eylemleri ile üçüncü yer farklı anlamları barındırmaya başlamaktadır. Bu tarz kafeler, gençlere eylemlerinde özgürlüğü getirdiği gibi bireylerin (özellikle ailelerinin yanında üniversitede okuyan gençlerin) ‘el âlem ne der’ düşüncesi içinde hareket ederek tanışmaları görünmeyecek bir yerde gerçekleştirdikleri yerlerdir. Gençler, kendi taktikleri ile kontrol mekanizmalarını savuşturmaktadırlar. Kentin büyükşehir olması fakat hala küçük şehir ilişki ağı olan cemaat ilişkisini ve kontrol mekanizmasını barındırması sebebiyle gençler (özellikle kadınlar) gözden ırak kafelerde görüşme ve tanışmalar düzenlemektedirler.

İnternet Hizmeti ve Melezleşen Üçüncü Yer

Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi beraberinde gençlerin bu alanla daha fazla ilgilenmelerini getirmiştir. Nitekim teknolojik çağın içine doğan gençlerin teknoloji ile olan yakın ilişkisi, gündelik yaşamda da yer bulmaktadır. Son dönemlerde üçüncü yerlerde internet kullanımının yaygınlaşması ile bu yerleri tercih ederken internetin önemli olup olmadığını öğrenmek ve üçüncü yerlerin sanal dönüşümünü incelemek elzem hale gelmiştir.

Araştırmada kafenin internete sahip olması gerektiğini düşünen öğrencilerin çoğunluğu oluşturması dikkat çekicidir. Teknolojik aletlerin yaygınlaşması, telefonlarda kullanılan uygulamaların internet gerektirmesi ve kafe işletmecilerinin müşteri kaybına engel olmaya çalışması, kafede internet hizmeti sunulmasını beraberinde getirmiştir. Öğrencilerin akıllı telefonlara sahip olmaları devamlı ‘çevrimiçi’ olmalarını gerektirmektedir. Konum bildirme, durum güncellemeleri ve konuşma/mesajlaşma uygulamaları ile öğrenciler kafelerdeki internete ‘kafede olması gereken bir nitelik’ olarak bakmaktadırlar. İnternet, bir öğrencinin dile getirdiği üzere “Artık kafede internetin bulunması kafede çay-kahve olması gibi bir şey. Nasıl çaysız kahvesiz kafe olmazsa internetsiz kafe de olmaz bence” (Görüşmeci 26, üniversite öğrencisi, erkek) kafedeki yiyecek içecek kadar önemli hale gelmiştir. Bir başka öğrenci de kafede internet olmasının artık bir ihtiyaç olduğunu şu sözlerle aktarmıştır: “Artık herkesin elinde akıllı telefonlar var. Eskisi gibi internetsiz kullanamıyorsun telefonu. Telefondaki her şey için internet şart ve artık internet önemli bir ihtiyaç” (Görüşmeci 25, üniversite öğrencisi, erkek).

Araştırmada internetin önemli olmasının yanı sıra, internet olduğu zaman gençlerin bunu yoğun bir şekilde kullandıkları da görülmüştür. İnternet paketinin sınırlı olması sebebiyle kafedeki interneti kullandığını söyleyen bir öğrenci, şu ifadelerle yer vermiştir: “Kafede interneti yoğun kullanırım. Sonuçta ücretsiz. Paketim olsa bile ondan çıkıp wi-fiye geçerim. İnternet paketim 10 GB olsaydı kullanmazdım. O da ihtiyaç çünkü iletişim kurmam için gerekli” (Görüşmeci 37, üniversite öğrencisi, kız). Bir başka öğrencinin görüşlerini “İnterneti yoğun olarak kullanırım. Bedava sonuçta. Bi çay iç saatlerce nete gir. Bazen kafede sessizce oturup telefonla internetlik işlerimizi hallettiğimiz bile olur” (Görüşmeci 26, üniversite öğrencisi, erkek) şeklinde ifade edişinde görüldüğü gibi, kafede bir çay ile sınırsız olan internete girebilme hakkı elde edilmektedir. Hatta bu sınırsız ve ucuz kullanım ile telefon kullanımı sohbetin önüne geçebilmektedir.

Anlaşıldığı üzere internetin ve sosyal medyanın gündelik yaşamda güçlü bir yer edinmesi sonucunda, üçüncü yerlerde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve üçüncü yerlere özgü faaliyetlerin bu alanlara taşınması sonucunu doğurmuştur. Bugün kafeler Oldenburg’un sözünü

etmediği melez bir üçüncü yer halini almaya başlamıştır. Kafe hem yüz yüze iletişime hem de sunduğu internet hizmeti ile bu alandan yürütülen bir iletişime ev sahipliği yapmaktadır. Diğer yandan, kafedeki internet hizmeti ile gündelik hayattaki sosyal yaşam yara almaya başlamıştır. Gençler yüz yüze iletişim kurmak yerine, karşılarında iletişim kurabilecekleri biri olmasına rağmen internet üzerinden gerçekleştirilen iletişime odaklanmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda; katılımcıların da belirttiği üzere telefonların kullanımı kafe içinde artarken sosyal izolasyona yol açmakta ve sosyallik zayıflamaktadır. Başka bir deyişle, sosyal olmayan bir üçüncü yer ortaya çıkmaktadır.

Sermaye Yansıması Olarak Kafe

“Kafe Seçimi Bireyi Tanımlar”

Sermaye, Bourdieu'nün vurguladığı üzere sosyal ayrımın bir aracıdır. Bireylerin pratiklerine sinen bu sermaye; kültürel kodlar, grup aidiyetleri ile kendini göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak bireylerin gün içinde yeme, içme ve giyinme gibi gündelik pratikleri, vakit geçirdikleri mekânlar, oturdukları yerler, gittikleri okullar gibi özellikler sosyal ve sembolik sermayelerin yansımasını oluşturmaktadırlar. Bugün gençlerin gündelik yaşamlarında önemli bir yere sahip olan kafeler, sermaye yansıması olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan araştırmada katılımcıların gittikleri kafeleri önemli gördükleri ve kendilerine uygun kafelere, dışarıdan kendilerini tanımlayabilecek veya görünmek isteyecekleri kafelere gittikleri gözlemlenmiş; gidilen kafenin sosyal ve sembolik sermaye ile ilişkili olduğu görülmüştür. Hatta gidilen kafe grup aidiyeti şeklinde tanımlanabilmekte ve kafe, bireyin hangi tanımlamaları içerdiği kadar içermediğini de vurgulamaktadır. Bu yüzden gençler kafeleri tercih ederken kendilerine yakıştırdıkları yerlere gittiklerini ve nasıl bir yere giderlerse o şekilde tanımlanacaklarını dile getirmişlerdir. Örneğin; bir öğrenci eğer kötü bir yere giderse tanımlanmasının de bu yönde olacağını (Görüşmeci 6, lise öğrencisi, erkek) bir başka öğrenci ise “Tercih ettiğim kafenin ortamı ben demektir” (Görüşmeci 9, lise öğrencisi, kız) derken kafenin ortamı ile birey tanımını özdeşleştirmektedirler. Nitekim gençlerin üzerinde durdukları bu tanımlama kafenin sembolik bir anlam ve sermaye çerçevesinde incelenmesine zemin oluşturmaktadır.

Tercih edilen kafenin bireyi tanımlamasının yanında tercih edilmeyen kafelerin de aynı işleve sahip olduğu görülmektedir. Gidilen kafe nelerden hoşlanıldığını ifade ederken gidilmeyen kafeler de nelerden hoşlanılmadığını, bireylerin nelerden uzak durduklarını, neyi dışladıklarını da gösterebilmektedir. Bunu açıkça dile getiren bir öğrenci ise “Ergenlerin gittiği yere gitmiyorsam ben ergen değilim demektir mesela ve onların olduğu ortamlara da girmem gibi” (Görüşmeci 28, üniversite öğrencisi, kız) ifadeleriyle dışlama pratiği/öteki üzerinden kimliğini oluşturmakta ve kendisinin bir ergen olmadığını vurgulamaktadır. Diğer yandan; kafenin bireyi tanımlaması, bunun bilinçli bir tercih olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden kafenin bireyi tanımladığını düşünen öğrenciler, kafe seçerken oldukça dikkatli davranmaktadırlar. Seçimlerin zevkleri simgelediğini dile getiren öğrenciler, kafeyi zevk anlamında sembolleştirmektedirler. Bu bağlamda gençler için bilinçli bir tercihin yapılması, kafeyi tercih eden bireylerin birbirlerine benzediklerinin bir göstergesi olmaktadır.

Öğrencilerin gittikleri yerlerde farklı uygulamalar aracılığıyla konularını arkadaşları ve çevreleri ile paylaşımları, gidilen kafelerin nasıl yerler olduklarının önemini artırmaktadır. Örneğin; bir öğrenci “Her gittiğim yerde konum atıyorum ve o attığım konum benim etiketim, gittiğim kafeyi konum bildirilerime eklememse profilimi tanımlar” (Görüşmeci 11, lise öğrencisi, kız) diyerek gittiği yerlerde paylaşmış olduğu konuların bireyin statüsünü gösterdiğini belirtmektedir ki bu bireysel strateji ve kişisel çıkarlarla eşdeğerdir.

Liseli gençlere nazaran üniversiteli gençler için kafenin bireyi tanımladığı kanısı daha yaygındır. Kafe seçiminin bireyi tanımladığı Üniversite öğrencilerinin cevaplarında rahat ortam ile birey tanımı arasında bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Örneğin; “Girdiğim ortamlar ve rahat ettiğim ortamlar bellidir. Buna uygun kafelere giderim. Gittiğim yer de benim neye yatkın olduğumu açıkça gösterir” (Görüşmeci 32, üniversite öğrencisi, erkek) diyen bir öğrenci, rahat olduğu yerlere giderken bireysel olarak neye yatkın olduğunu açıkça ifade ettiğini düşünmektedir. Yapılan tercihlerle kişiliğin ayrıntılarının dahi belirlenebileceğini vurgulayan bir öğrenci ise şu ifadeleri kullanmaktadır: “Tercih ettiğim kafe beni temsil eder, çok gürültülü bi yere gitmiyorsam sakinliği sevdiğim içindir ya da kafeye gelme amacım muhabbet olduğu

içindir. Benim için muhabbetin müzikten ön planda olduğu anlamı çıkar burdan” (Görüşmeci 29, üniversite öğrencisi, kız). Belirtildiği üzere tercih edilen kafe, bir profil temsilidir ve öğrenciler için değerlidir.

Üniversiteli gençlerin dile getirdikleri tercih, sahip olunan zevk ile bir ayırımın oluşturulduğunu da yansıtmaktadır. Seçenek ne kadar çok olursa tercih edilen yerin değeri artmakta ve bu değerle bireyin zevki simgelenmektedir. Konuyla ilgili bir öğrenci durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Merkezde seçtiğim kafeler beni tanımlar ama evime yakın olan yerler için tanımlamaz. Zorunlu olduğum için oraları tercih ediyorum çünkü kafe pek yok evime yakın. Merkezde daha seçici olabiliyorum. Benim profilime, tercihlerime, zevklerime uygun yerlere gidebiliyorum. Seçenek çoksa kimin neyi seçtiği kişilik meselesi bile olabilir, seçim çok önemli” (Görüşmeci 35, üniversite öğrencisi, kız).

Lise öğrencilerinden farklı olarak üniversite öğrencilerinin dile getirdiği müdavimlik, bireyin kafe üzerinden kimlik oluşturduğuna ve onu kimliğinin bir parçası olarak gördüğüne işaret etmektedir. Öğrencilerin kafelerde ‘benlik’ şeyler bulmaları (Görüşmeci 40, üniversite öğrencisi, kız), kafeyi sahiplenip müdavimi olmalarını ve bu yerle kendilerini özdeşleştirdiklerini temsil etmektedir. Başka bir deyişle, tercih edilen kafe “sözlere dökmeden bireyi anlatmış” (Görüşmeci 25, üniversite öğrencisi, erkek) olmaktadır. Kafenin bireyi anlattığını düşünen gençler, gidilen kafeleri ve beraberinde yapılan konum paylaşımlarını kişiyi ele veren ipuçları olarak tanımlamaktadırlar. Bu bağlamda, kafe “facebooktaki profil gibi” (Görüşmeci 36, üniversite öğrencisi, kız) görülmekte ve bireyi yansıttığı düşünülmektedir.

Kafe: Kültürel Bir Simge Olabilir

Kafenin bireyi tanımladığı hususunda benzer kanıya sahip olan lise ve üniversite öğrencileri, kültürel simge hususunda farklı algılara sahiptirler. Bu bağlamda, kafenin kültürel bir simgeye dönüşmesinde eğitimin önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

Lise öğrencileri arasında kafenin kültürel altyapıyı simgelediğini düşünen öğrenciler, üniversite öğrencilerine oranla çok azdır. Kafenin kültürel bir simge olduğunu düşünen lise öğrencileri, kafe-

ye giden bireylerin aynı profilde ve aynı kültürel seviyede olduklarını düşünmektedirler. Gençlerin anlatımlarına göre ‘aynı kültüre sahip insanlar’ benzer kafeleri tercih etmektedirler ve kültürel seviye ile bireyin tanımlanmasını eşdeğer bulduklarını dile getirmişlerdir. Kafenin bireyi tanımladığına çoğunlukla hemfikir olan lise öğrencileri, kafenin kültürel altyapıyı simgelemesi konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Lise öğrencileri içerisinde kafenin kültürel altyapıyı simgelemediğini düşünen çoğunluğun çıkış noktası, kafelerin herkese açık yerler ve kafeye girişlerin denetlenemeyecek oluşudur. Bu bakış açısı, lise öğrencilerinin çoğunun kafe seçiminde seçici olmamasından da kaynaklanmaktadır. Nitekim bireyin kafeyi tanımladığı bağlamındaki sorulara lise öğrencilerinin verdiği cevaplar üniversite öğrencilerinin vermiş olduğu cevapların yanında yüzeysel kalmıştır.

Kültürel simge bağlamında sorulan soruya üniversite öğrencilerinin vermiş olduğu cevaplar ise bireyin tanımlanması ile paralellik göstermektedir. Üniversite öğrencileri için bireyin tanımlanması ile bireyin kültürel seviyesi bir bütündür. Gidilen kafenin bireyin kültürel seviyesini yansıttığını ve kafenin bu anlamda bir sembol olduğunu düşünen öğrencilerden biri bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Mesela ben sosyal medyayı çok kullanan bir insanım ve kafeye giderken daha estetik, kültürel seviyeme uygun yerleri tercih ederim. Ama bir erkek sırf oyun için gittiği kafede buna uygun bir yere gider. Bir simge bence bu da ve aramızdaki kültürel uyumsuzluğu da gösterir” (Görüşmeci 39, üniversite öğrencisi, kız).

Kafeye ne amaçla gidildiği ve buna dikkat edilmesi, kültürel bir simge olabilirken kültürel seviyenin birbirine yakın olması benzer kafeleri tercih etme sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı kafeyi tercih eden bireylere aynı şeyler cazip gelmekte ve bu da kültürel bir benzerlik oluşturmaktadır. Öğrencilerin sık sık dile getirdikleri kafede görsel olarak bulunan kitap tasarımı dahi kafeyi tercih etme sebebi, bir huzur aracı ve dolaylı olarak kültürel bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Soruyla ilgili olarak üniversite öğrencilerinin cevaplarının yoğunlaştığı bir diğer kategori de kafenin hedef kitlesidir. Öğrencilerden biri bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bence kültürel seviyesi benzer olan insanlar hemen hemen aynı kafeleri tercih ediyor, bu da hedef

kitlesi ile alakalı. Kültürel açıdan benzer olanlar aynı kafelerin kitlelerini oluşturuyorlar” (Görüşmeci 38, üniversite öğrencisi, kız). Başka bir deyişle; kafedeki profil ile kültürel altyapı özdeşleştirilip kafeler buna göre kültürel simge olarak benimsenmekte ve genel profil öğrenildiği takdirde kafelerin müdavimi olunmaktadır.

Bunların aksini düşünen üniversite öğrencileri, lise öğrencilerine oranla az olmakla birlikte cevaplarında ortak noktalar da yer almaktadır. Tıpkı lise öğrencilerinde olduğu gibi üniversite öğrencilerinin bir kısmı da kafeye gelecek kişilerin tam olarak belirlenemeyeceğini bu sebeple de kültürel bir simge olarak ele alınamayacağını dile getirmiştir. Örneğin bir öğrenci kafeye gelen kişilerin her zaman aynı olmayacağını, gün içinde dahi farklı etkenlerle farklı kişileri barındırabileceğini düşünmektedir (Görüşmeci 21, üniversite öğrencisi, erkek). Kafenin herkese açık olan kamusal yerler olduğunu vurgulayan öğrenciler için kafeler, kültürel altyapıyı simgelememekte; her kafe birbiri ile benzer olarak algılanmaktadır.

Özetle, lise öğrencileri kafe seçiminde gösterişe bununla ilişkili statüsünü gösteren konum paylaşımına önem verirken üniversite öğrencileri kafelere kültürel seviyelerini yansıtması üzerinden değer atfetmektedir. Gençler arasındaki bu fark, sembolik sermaye kavramı ile birebir örtüşmektedir. Gençler eğitim seviyeleri artıka bunun ayrımını belirtebilecek simgelere sahip yerleri tercih etmekte ve diğerlerinden ne kadar farklı olduklarını, neye değer verdiklerinin kültürleri ile paralel olduğunu vurgulamaktadırlar. Başka bir deyişle; sembolik sermaye ile birlikte toplumda farklı tercihlerin sahibi olduklarını sosyal sermayeleri ile desteklemektedirler.

Gösteriş Belirtisi ve Kanıtlama Çabası

Araştırmada genç nüfusun pahalı olmalarına rağmen bazı kafeleri yoğunlukla kullandıkları görülmüştür ve bu tarz kafeleri ne sebeple kullandıkları bize bu yerlere hangi değerleri attiklerini göstermektedir. Pahalı kafelerin neden tercih edildiği sorusuna lise öğrencilerinin verdikleri cevaplar içerisinde önemli payı ‘gösteriş/popüler olma çabası’ düşüncesi kapsamaktadır. Lise öğrencilerinin çoğu için pahalı kafeler gösteriş ile eşdeğerdir ve pahalı yerler gidenler popüler olmak için gitmektedirler. Bu bağlamda, lise öğrencilerinin çoğu için lüks kafelere

gitmek popüler olmak için gerçekleştirilen bir eylemdir. Lüks kafelerin bireylerin olmadığı gibi görünmelerini sağladığını düşünen lise öğrencilerinin bir kısmı, bu durumun öğrencilerin harçlıklarını zarara uğrattığını düşünmektedirler.

Lise öğrencilerinin ‘hangi kafede bulunursan etiketin daha düzgün gözükür’ kapsamında belirttikleri görüşler, bize kafelerin bireyleri etiketlemek için önemli yerler olduğunu göstermektedir. Kafede konumların bildirilmesi, o kafede olduğunu belirtecek şekilde fotoğrafların çekilmesi bir statü ve kendisini diğerlerinden ayırmanın bir belirtisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Lise öğrencilerinin aktardıklarına göre; kafeyi tercih eden bireyler yüksek statüde olmasalar bile yüksek statüdeymiş gibi görünmek istediklerini ve bu şekilde göründükleri takdirde mutlu olacaklarını düşünmektedirler. Bir öğrenci, konum bildirimini üzerinde durarak konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“Pahalı kafeye gitmek onu tercih etmek tamamen bi şekil yarışıdır. Eğer buralara gidip check-in yaparsan benim şeklim düzgün havayı ve zenginim demektir. Şeklini düzgün göstermek için de gidiyorlar buralara ama gereksiz yere para ödemekten başka bi işe yaramıyor o pahalı yerler” (Görüşmeci 6, lise öğrencisi, erkek).

Sosyal medyada her şeyin paylaşılması bireylerin nerede bulduklarını önemli hale getirmiştir. Lise öğrencileri konumun bir etiket olduğunu, iyi ve pahalı yerlerde konum paylaşıldığında bireyin popüler ve gösterişli olduğunu aksi halde sıradan olarak tanımlandığını dile getirmişlerdir. Öğrenciler için bireylerin konumun iyi olmasına önem vermesi, onların pahalı yerlere gitmelerine sebep olmaktadır. Öte yandan lise öğrencileri arasında pahalı bir kafeye gitme sıklığı, amacı temsil eden bir eylem olarak benimsenmektedir. Örneğin; bir öğrenci “...O yeri de görmek, tanımak, nasıl bi yer olduğunu keşfetmek için gidiyorlar. Biz de bazen gidiyoruz ama bu sık yapılan bi şey değil. Sık yapıyorsa popüler olmak için yapıyordur” (Görüşmeci 1, lise öğrencisi, erkek) ifadeleri ile yerin anlamsal farklılığını kafeye gitme sıklığına bağlamıştır. Lüks kafelere gidilebilir; ancak sadece tanımak, görmek için nadiren gidilebilir. Bundan farklı bir amaca büründüğü ve pahalı kafeye devamlı gidildiği zaman eylem, anlam değişikliğine uğramakta ve popüler olma çabasını simgelemektedir.

Buna karşılık, lise öğrencileri arasında pahalı kafelere gitmeyi olumlu bulan ve kendilerinin de aynı eylemde bulunduğunu dile getiren öğrenciler de vardır. Olumlu bakış açısına sahip olan öğrencilerin bir kısmı sebep olarak pahalı yerlerin daha rahat bir ortam sunmasını ileri sürmüşlerdir. Örneğin; bir öğrenci ortamın rahat olmasını şu şekilde aktarmıştır: “Harçlık sıkıntım olsa da o tarz yerlere giderim çünkü ucuz yerlerde fena tipler var. Rahat rahat oturamıyorsun, giyemiyorsun. Lüks yerler bu rahatlığı veriyor çünkü seçilmiş insanlar, durumu daha iyi olanlar geliyor oralara” (Görüşmeci 10, lise öğrencisi, kız). Öğrencinin de belirttiği üzere pahalı olan yerler ‘iyi’ olanı simgelemektedir ve öğrenci bu tanımlaması ile bir dışlama pratiği sergilemektedir. Bu durum, üçüncü yerlerin herkese açık olduğu düşünülen özelliğinin değiştiğini göstermekte ve kimi kafelerde ‘herkes gelemmez bazı insanlar gelebilir’ anlamının benimsendiğini yansıtmaktadır.

Pahalı kafelerin diğer kafelere göre farklı bir içeriğe sahip olması, diğer kafelere nazaran neden tercih edildiğine de bir sebeptir. Bu tarz kafelerin sessiz sakin kafeler olmasının yanı sıra elitliği temsil etmesi görece olumlu değerler atfedildiğini göstermektedir. Örneğin; bir öğrenci “Pahalı kafeler daha rahat bir ortam sunuyor ve bu bence elitlikle alakalı bir şey. Sonuçta lüks yerler daha elit ve herkes oraya kolay kolay gelemiyor, rahat insanlar geliyor. Ortamı da daha elit oluyor” (Görüşmeci 20, lise öğrencisi, kız) sözlerine yer vermiş ve kafenin elitliğini herkesin kafeye gelememesine bağlamıştır. Kafeye herkesin gelememesini iyi olmayanların dışarıda kalması olarak algılayan kimi gençler, bunu kafenin kötü olandan arınması/sterilize olması şeklinde ele almaktadırlar. Bunun yanı sıra, kafeye gitmek bir zevk/beğeni sunmak, hayattan daha fazla zevk almak ile eşdeğer tutulmakta ve bu yüzden gidilen yerler özenle seçilmektedir.

Lise öğrencilerinin cevaplarından anlaşıldığı üzere pahalı kafeler ve onları tercih eden bireyler, çoğunlukla negatif bir etikete sahiptir ve bazıları gittikleri kafe ile statüsünün iyi olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Görüşmelerde aktarılanlarla üçüncü yerlerin bireylerin yaşam tarzlarını yeniden yükleyebilmelerine imkân sağlayan yerler olabildiği görülmektedir. Bunun aksine pahalı kafelere gitmeyi olumlu karşılayan öğrencilerin ileri sürdükleri sebepler, sembolik sermayenin emarelerini barındırmaktadır. Gidilen kafe bireyin diğerlerinden özel

olarak ayrıldığını vurgulamaktadır. Bu ayrıma dikkat çekmek için de kentteki mekânsal ayrışmaya sembol olan lüks kafeler tercih edilmekte ve kafe diğerleri ile aralarındaki ayrımı açıkça gösteren sembolik bir değere dönüşmektedir.

Pahalı kafelerin neden tercih edildiği sorusuna üniversite öğrencilerinin verdikleri cevaplarda pahalı kafelere ve orayı tercih eden bireylere karşı genel anlamda olumsuz bir tutumun oluştuğu görülmektedir. Kafenin ucuz ve kaliteli olmasına yoğunlaşan üniversite öğrencileri, pahalı kafelere gitmeyi gösteriş, gereksiz ve harçlıklarının boşa gitmesi olarak görmektedirler ve bu algıya vurgu yapılmasındaki en önemli etken, sosyal medyada kimlik üretilmesinden kaynaklanmaktadır. Akıllı telefonların yaygınlaşması ve uygulamaların daha çok kullanılması beraberinde sosyal kimliğin önem kazanmasına ve konum paylaşırken bulunulan yere dikkat edilmesine yol açmıştır.

Üniversite öğrencilerine göre toplumdaki gösteriş meraklılığı kafe seçimine de yansımaktadır ve bireylerin konum bildirirken buna önem verdiklerini vurgulanmaktadır. Nitekim kafe seçiminde pahalı kafeler tercih edilirken o yerin diğer yerlere göre daha elit olması üzerinde durulmakta ve gidilen kafe, kimliği yeniden üretirken birey öncekine göre daha yüksek bir statünün sahibi olmaktadır. Üniversite öğrencilerinin üzerinde durduğu bir diğer husus da pahalı kafelere gidilerek bireylerin kendilerini kanıtlama çabası içerisine girmeleri ile ilgilidir. Öğrencilerden biri pahalı kafelere gitmenin zorunlu olmadığı halde etrafa kendini ispatlamak için gidildiğini şu şekilde ifade etmiştir: “Pahalı kafelere gitmek bence tamamen el âleme kendini kanıtlama çabası. Çevredekiler beni o yerde görsün, tanımlasın, benim yüksek bir insan olduğumu kabul etsin diyerek gidiyor. Bu yüzden özentilik içeriyor benim için” (Görüşmeci 25, üniversite öğrencisi, erkek). Pahalı kafeye gitmenin “kademe atlama/gidince yüksek statüden olduğunu gösterme” (Görüşmeci 35, üniversite öğrencisi, kız) amacına sahip olması, üniversite öğrencileri arasında hâkim olan düşüncedir. Kimilerinin kafeye giderek kendilerini orada etiketlenmeye ihtiyaç duyduklarını belirten öğrenciler, yükselen gösteriş topluluğunun bireylerin olmayan kimlikler üretmesine neden olduğunu düşünmekte ve bu durumun öğrencilere zarar verdiği üzerinde durmaktadırlar.

Bunlara karşın üniversite öğrencileri arasında pahalı kafeye olumlu değer atfeden ve pahalı kafenin ucuz kafelere göre daha rahat olduğundan bahseden bir öğrenci, tercih sebebini sadece rahatlığa dayandırmamakta aynı zamanda da pahalı kafe ile gelen zevk/beğeni ayrışmasını vurgulanmaktadır. Öğrenci konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben de pahalı kafelere gidenlerdenim. Eğer kafenin ortamı kendimi rahat edebileceğim düzeydeyse fiyatının önemi yoktur benim için. Önemli olan zevkime uygun bir kafede arkadaşlarımla sohbet muhabbet etmektir. Bu dışarıdan gösteriş meraklılığı olarak gözükebilir ama değil tamamen zevk, beğeni ve rahatlık seçimi. Ucuz yerlerde beğenime açık yerlerin olmamasıdır bunun sebebi” (Görüşmeci 38, üniversite öğrencisi, kız).

Burada öğrencinin bahsettiği zevk/beğeni, ucuz yerlerde karşılığının bulunmadığı ya da bulunamayacağı bir zevk/beğeni şeklinde tanımlanmakta ve beğenin farklı eylemlere dökülmesi ayrımı somutlaştıran, sembolik karşılığı olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, katılımcıların da aktardığı üzere pahalı olduğu düşünülen kafeler, gösteriş ve kendini kanıtlamak için gidilen yerler olarak görülmektedir. Bu bağlamda, kimi üçüncü yerlerde nötr ve eşitlikçi olma özelliği toplumun yapısı ile değişikliğe uğramış; artık üçüncü yerlerden biri olan kafe, yeni kimliklerin oluşması için bir basamak halini almış ya da kimlik farkının altını çizmek için beğenilerin somutlaştığı, mekânsal ayrıma yol açtığı sembolik sermayeye dönüşmüştür.

Sonuç

Kafeleri üçüncü yerler, sosyal ve sembolik sermaye bağlamında incelemeyi amaçlayan bu araştırma üçüncü yerlerin gençler tarafından sosyal ve sembolik sermaye aracı olarak kullanıldığını, gençlerin gündelik yaşamda tercih ettikleri yerlere göre tanımlandığını ve mekânların zamanla farklı anlamlara ev sahipliği yaptığını savlamakta ve teknoloji ile birlikte mekânın kullanımının da değiştiğini ileri sürmektedir.

Sosyal bilimler alanında yeni bir kavram olan üçüncü yerler, Oldenburg'un kazandırdığı bir kavram olup yaratıcı etkileşimleri

mümkün kılan topluluk hayatının sabitleyicileridir (1991). Ev ve iş yerleri dışında kalan ve insanların buluşma, sosyalleşme, eğlenme gibi amaçlarla kullandıkları yerler şeklinde tanımlanan üçüncü yerler; nötr, eşitlikçi, temel aktivitesi sohbet olan, herkesin kolaylıkla ulaşabileceği, müdavimleri olan, sade bir profili içeren yerlerdir. Fakat teorisyenin değinmediği noktalar da mevcuttur. Bunlar kafelerin eşitlikçi olmayan yerler olabildiği, kimi zaman temel aktivitenin internet kullanımı olabildiği ve sade bir üçüncü yer yerine melez bir üçüncü yer olabildiğidir. Zamanla kafelere gelen internet hizmeti, bu yerlerin kullanımında değişikliğe sebep olmuş ve wi-fi özelliği ile sosyal yaşamı büyük oranda etkilemiştir. Bugün üçüncü yerlerden biri olan kafede, iletişim kurmanın yolları değişmiş; bazı gençler için sosyal bağlar, internet bağlantısı ile zayıflamaktayken bazıları için kullanılan konum uygulamaları ile sosyalleşme artmıştır. Fakat kafe içinde internet kullanımının artması ile karşılıklı iletişim tehdit altındadır. Ayrıca internet hizmeti veren kafeler, internet için tercih edilen bir yer halini almıştır. Özellikle konum bildirerek kafenin bir etiket aracı olarak algılanmaya başlanması, kafenin gündelik yaşamdaki işlevini de değiştirmiştir.

Diğer taraftan, Mikunda'nın üçüncü yerler hakkında ileri sürdükleri günümüzle uyum içerisindedir. Ona göre; üçüncü yerler ticari olmayan kamusal alanlar değildirler ve bu yüzden görşelliği ve gösterişi ile dikkat çekerler (2011). Ayrıca teorisyen, üçüncü yerlerin insanların yaşam tarzlarını yeniden yükleyebilmelerine imkân sağlayan yerler olabildiğini öne sürer. Kafelerin bugünkü durumu göz önünde bulundurulduğunda; Mikunda'nın ileri sürdüklerinin geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Kimi zaman bir gösteriş yeri olarak dikkat çeken kafeler, gündelik yaşamda bireylerin kimliklerinin ve yaşam tarzlarının yeniden üretildiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kafeler her ne kadar kamusal alan olup herkese açık olarak tanımlansa da barındırdığı modernlik imgesi ile markalaşma ve tüketim kültürünün odağında yer almaktadır. Bu yüzden de kafeler, tabakalı toplumsal yapının yeni simgesel göstergeleri olmuş, gidilen kafe mekânın tüketilmesi ile kimliğin üretilmesini içerir hale gelmiş ve toplumdaki statü ayrımının gözle görülür hale geldiği üçüncü yerlerden birine dönüşmüştür. Ayrıca kafelerin zevk ve beğenilere göre tercih edilmesi, statüyle ilişkili bir ayrımı simgeleyerek kültürel tarzların

zeminini oluşturmaktadır. Bu bağlamda kafeler, Bourdieu'nün sözünü ettiği sembolik ve sosyal sermayeyi içeren yerler olup toplumsal aktörlerin grup aidiyetleri, sosyal ve kültürel kodları bir yönü ile sosyal hayatı kolaylaştırırken bir yönü ile de sosyal eşitsizlikleri meydana getiren bir fonksiyona sahip olmuştur. Diğer yandan, kafelerin kültürel altyapının göstergesi olarak düşünülmesi kafeyi tercih eden bireyler tarafından etiketleme ve dışlama pratiklerinin yaygınlaşması bağlamında bir tehdit oluşturmaktadır. Nitekim belli bir kesimin kafeye girmesini engellemeye çalışmak ya da bunun olması gerektiğini düşünmek gençlerin dışlama pratiğini benimsediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, gençlerin hangi mekânlarda ne kadar vakit geçirdikleri onların yaşam tarzlarına, sosyal ve sembolik sermayelerine dair izler barındırmakta, mekân içinde ne yaptıkları ise mekânsal pratiklerin ve kodların çözümlemesini yapmayı sağlamaktadır. Yer, ilişki ağı ve kültürel yapı arasında yakın ve kaçınılmaz bir ilişkinin olduğu kafeler; internetin etkisi ile farklı kullanımlara ve anlamlara ev sahipliği yaparak melez bir üçüncü yer haline gelmiştir.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (2007). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (Çev. N. Öktem), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carr, A. (2010). *Third Place Discourse*. Kansas State University.
- Crick, A. P. (2011). Rethinking Oldenburg: Third Places and Generation Y in a Developing Country Context. *International CHRIE Conference*, 1-22.
- Çağlayan, S. (2012). Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, 95-110.
- Memarovic, N., Fels, S., Anacleto, J., Calderon, R., Gobbo, F. and Carroll, J. M. (2013). Rethinking Third Places: Contemporary Design With Technology. *Workshop on Human Computer Interaction for Third Places*, 1-16.
- Oldenburg, R. (1991). *The Great Good Place*. New York: Marlowe and Company.
- Rosenbaum, M. S., Sweeney, J. C. and Windhorst, C. (2009). The Restorative Qualities of an Activity-Based, Third Place Café for Seniors: Restoration, Social Support, and Place Attachment at Mather's—More Than a Café. *Seniors Housing & Care Journal*, Vol 17, 39-54.
- Sami, K. (2010). Halk Kültürü Bağlamında Kahvehanelerin Toplumsal ve Mekânsal Dönüşümleri Diyarbakır Kent Örneği. *Millî Folklor Dergisi*, Sayı 85, 159-172.
- Ulusoy, K. (2011). Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü. *Millî Folklor Dergisi*, Sayı 89, 159-169.
- Waxman, L. (2006). The Coffee Shop: Social and Physical Factors Influencing Place Attachment. *Journal of Interior Design*, Sayı 3, 35-53.
- Woldoff, R. A., Lozzi, D. M. and Dilks, L. M. (2013). The Social Transformation of Coffee Houses: The Emergence of Chain Establishments and the Private Nature of Usage. *International Journal of Social Science Studies*, Vol.1, No. 2; 205-218.
- Yağbasan, M. ve Ustakara, F. (2008). Türk Toplumunda Kahvehane ve Kafelerdeki İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 233-260.

Uluslararası Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözüm Önerileri (Sakarya Üniversitesi Örneği)*

Socio-Economic Problems of International Students and Some Remedies (Sakarya University Case)

Fatih Yardımcıoğlu

Furkan Beşel

Fatih Savaşan

Öz

Küreselleşmenin eğitim alanında gerçekleştirdiği değişimin sonucu uluslararası öğrenci dolaşımının boyutları artmıştır. Uluslararası öğrencilerin gittikleri ülke ekonomilerine sağladıkları katkılar yanında sağladığı prestij ve beşeri sermayeyi oluşturan taraf olmanın sağladığı sosyokültürel avantajlar dolayısıyla tüm ülkeler bu gelişmeden pay alma çabası içerisine girmiştir. Öte yandan uluslararası öğrencilerin uyum sorunları üzerinde önemle durulması gereken bir alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı Sakarya

---

* Bu çalışma UDEF (Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu tarafından 6-8 Kasım 2015 tarihinde İstanbul'da organize edilen "Uluslararası Öğrenci Sempozyumu"nda sunulan "Yabancı Uyruklu Lisans ve Lisans Üstü Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri: Sakarya Üniversitesi Örneği" isimli bildirilerin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, fatihyardimcioglu@gmail.com.

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, fbeşel@sakarya.edu.tr.

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, fsavas@ sakarya.edu.tr.

Çalışmaya katkılarından dolayı Maliye Bölümü öğretim elemanı Arş. Gör. Uğur Uygun'a teşekkür ederiz.

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 01.08.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308940

Üniversitesi'nde öğrenim gören uluslararası öğrenciler örneği üzerinden sosyo-ekonomik problemlerinin tespit edilmesidir. Anket yönteminden ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılarak yapılan çalışmada ilk olarak öğrencilerin Türkiye'yi tercih nedenleri araştırılmış, daha sonra öğrencilerin sosyo-ekonomik problemleri arkadaşlık, sağlık, kültürel, ekonomik, psikolojik, akademik ve sosyal sorunlar başlıkları altında araştırılmıştır. Çalışmada öğrencilerin arkadaşlık, sağlık, kültürel, ekonomik, psikolojik, akademik ve sosyal sorunlarla ilgili yaşadığı problemlere karşı çözüm önerileri sunulmuştur.

Keywords: Yabancı Uyruklu (Uluslararası) Öğrenciler, Sosyo-Ekonomik Problemler, Öğrencilerin Problemleri.

Abstract

Thanks to the changes brought about by globalization we observe considerable increase in the size of student exchange amongst countries. Countries try to attract more international students not only due to their likely contributions to national economies but also prestige and added value created by being human capital accumulating country. On the other hand, the problems faced by international students should be carefully studied. This paper aims to determine those socioeconomic problems using Sakarya University case. Utilizing a survey questionnaire and semi-structured interviews, it first unveils why students choose Turkey to study and then identifies issues faced under the categories health, culture, economic, psychologic, academic and social. This study also puts forward remedies to the problems to some extent.

Keywords: *Foreign/International Students, Socio-Economical Problem*

Giriş

Küreselleşme olgusu birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da hızlı değişimleri beraberinde getirmektedir ve bu değişimler sonucunda uluslararası eğitim pazarı da giderek büyümektedir. Uluslararası öğrenci dolaşımı ise bu pazarın önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Uluslararası öğrenci dolaşımının boyutları giderek artmaktadır ve artan boyutu ile de ekonomik bir sektör haline dönüşmüştür. (Kıroğlu vd., 2010). Ekonomik bir sektör olarak uluslararası öğrenci dolaşımından ülkeler daha fazla faydalanmak ve mevcut paylarını artırmak istemektedir. Bu amaçla da eğitim sitemlerinde uluslararası öğrencilere yönelik yenilikler oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler ve kendi kültür havzasında yer alan ülke halkları arasında popülaritesi günden güne artan Türkiye bir çok alanda olduğu gibi eğitimde de özellikle de yükseköğretimde bir destinasyon haline gelmeye başlamıştır. Bunda Türkiye'nin 2000'li yıllardan sonra sağladığı ve halen devam eden görelî ekonomik ve siyasi başarısının yanında, 2010'dan sonra üniversitelerin uluslararasılaşmasına gittikçe daha fazla önem vermesinin de etkisi vardır. TÜBİTAK¹, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), YÖK, İslam Kalkınma Bankası (İDB), Milli eğitim Bakanlığı, devletler arası anlaşmalar, Türk Ulusal Ajansı, Mevlana Programı, Comenius Okul eğitim Programı, Erasmus Programı, Leonardo Da Vinci Programı, Grundtvig Programı (yetişkin eğitimi), Türkiye Diyanet Vakfı, Türk Silahlî kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü, bazı Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve özel üniversiteler tarafından başlatılan programlar sayesinde son yıllarda Dünya'nın bir çok ülkesinden kaliteli öğrenciler Türkiye'ye eğitim için gelmektedir.

Bunların yanı sıra TÜBİTAK doktora aşamasında olan ve doktorasını yeni tamamlamış genç araştırmacıların Türkiye'de araştırma yapmaları için de burs vermektedir. TÜBİTAK ayrıca araştırmacıların

---

1 2215 Uluslararası Öğrenciler İçin Lisansüstü Burs Programı 05.09.2015 ve 245 sayılı TÜBİTAK Bilim Kurulu kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kapsamda 2215 programına 2015 yılı Eylül ayından itibaren başvuru alınmamakta fakat programdaki mevcut bursiyerlerin burs işlemleri sürdürülmektedir.

Türkiye'ye araştırma, eğitim ve çalıştay gibi faaliyetler için gelmelerini sağlamaya yönelik programlar da yürütmektedir.

YTB tarafından yürütülen Türkiye Bursları kapsamında, online başvuru ile başvuran adayları ön elemeye tabi tutan kurum ardından yüze yakın ülkede mülakat sürecini de işleterek “en iyi” öğrencileri seçmeyi hedeflemektedir. YÖK ile yapılan protokolle üniversitelerde yabancı öğrencilerle ilgilenecek ofisler de açmayı hedefleyen² YTB, Türkiye'nin eğitimde dışa açılma çabasında çitayı yükseltmiştir. YTB tarafından yürütülen Türkiye Bursları programının dört bin civarındaki kontenjanı için yüz bine yakın başvuru alınması sadece Türkiye'nin eğitimde artan cazibesinin yanı sıra Türkiye Burslarının başarısına da işaret ettiği belirtilebilir.

YÖK ise AB ülkeleri ile yürütülen Erasmus programına ilave olarak Mevlana programını başlatmıştır. Böylece üniversitelere Dünya'daki herhangi bir ülkenin üniversitesi ile öğrenci (ve öğretim üyesi) değişimini başlatma imkânı tanımıştır. Yükseköğretimde değişimi AB dışına taşıyan Mevlana programını Türkiye'nin değişen vizyonunun bir yansıması olarak görmek hatalı olmayacaktır.

Resmi kurumların yanında STK'lar da³ Türkiye'de öğrenim görmek üzere uluslararası öğrencilere burs imkânı sağlamaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı da özellikle lise seviyesinde uluslararası öğrencilere yönelik programlar uygulayan bir diğer kuruluştur. Vakıf tarafından 1992-2011 yılları arasında örgün eğitim almak üzere ülkemize getirilen toplam öğrenci sayısı 3.115'tir. Bunların dışında Bilkent ve Bahçeşehir üniversiteleri gibi bazı vakıf üniversiteleri de uluslararası öğrencilere yönelik burs ve çeşitli destekler vermektedir (KB, 2014: 87).

---

2 Bu çalışmada yapılan anket ve mülakatlarda yabancı uyruklu öğrencilerin sorunlarının çözümünde üniversitelerde bir ofisin bulunmasının gerekliliği ön plana çıkmıştır. Bu tarz bir ofisin açılmasının öğrencilerin sorunlarının ilk elden ve daha hızlı çözümünde etkili olacağı, programdan beklenen katkıyı ise artıracığı belirtilebilir.

3 Uluslararası öğrencilere yönelik faaliyetlerde bulunan STK'ların birçoğu 2012 yılında UDEF (Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu) bünyesinde bir araya toplanmıştır. UDEF, 14 Aralık 2012'de 11 dernek tarafından kurulmuştur. Hedef kitlesi Türkiye'de eğitim gören uluslararası öğrenciler olan üye derneklerin sayısı kısa zamanda 49 şehirde 57 sayısına ulaşmıştır. UDEF ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bknz: www.undef.org.tr.

Uluslararası düzeyde öğrenci değişimini öngören, Mevlana Programı, Comenius Okul eğitim Programı, Erasmus Programı, Leonardo Da Vinci Programı, Grundtvig Programı (yetişkin eğitimi) gibi programlar vasıtasıyla da son yıllarda uluslararası öğrenciler Türkiye'ye belli bir süre eğitim almak amacıyla gelmektedir.

YÖK ve YTB arasında Mart 2014 tarihinde imzalanan protokol ile "Türkiye Bursluları Koordinasyon Ofisleri" kurulmuştur. Bu ofislerin burslu öğrencilerin işlemlerinin yürütülmesinin yanı sıra tüm uluslararası öğrencilere yönelik rehberlik faaliyetlerini gerçekleştirme öngörülmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası öğrencilerin barınmalarına yönelik olarak YURTKUR ile işbirliği içinde yüksek lisans ve doktora öğrencileri için daha iyi şartlarda barınma imkânı sunan yüksek ücretli yurtlarda Türkiye Bursları kapsamında desteklenen öğrenciler için kontenjan ayrılmaya başlanmıştır (KB, 2014: 87).

Bu gelişmeler neticesinde 2000'li yılların ortalarından önce İngilizce eğitim veren birkaç üniversiteyle sınırlı kalan Türkiye'nin yabancı öğrenci varlığı günümüzde üniversitelerin tamamına yansımış durumdadır. Dahası yabancı öğrencilerin çeşitliliği de artık görünür olmaya başlamıştır. Türkiye'nin cazibesinin artması ve eğitimde görece iyileşme için kuşkusuz lisans ve özellikle lisansüstü eğitim için Türkiye'ye gelen yabancı öğrenci sayısı iyi bir göstergedir. Zira bireylerin en rasyonel davrandıkları alanlardan biri lisans özellikle de lisansüstü eğitimidir (Savaşan, 2015).

Teorik olarak meseleye bakıldığında kişi bir programa yerleşirken beklediği yaşam boyu getiriye (gelir, statü vs.) eğitim süresince katlanacağı gözlenen (harç, yemek, barınma vs.) ve gözlenemeyen (belirsizliğin yol açtığı kaygı, aile özlemi, kültürel şok vs.) maliyetler ile kıyaslar. Eğer getiri yüksekse programa yerleşir. Yabancı bir ülkede eğitim almanın ekonomik ve psikolojik maliyetleri çok daha yüksek olmasına rağmen Afrika'dan veya Latin Amerika'dan, Orta Asya'dan veya Balkanlardan Türkiye'ye eğitim için gelenlerin sayısının artması Türkiye'nin ve Türkiye'de alacağı eğitimin cazibesinin arttığını göstermektedir. Ayrıca aksanlı Türkçesi ile minibüste para üstü soran bir siyahi bayan öğrenci, kampüs camiiinde müezzinlik yapan Sudanlı bir erkek öğrenci veya yüksek lisans dersinde İsrail'le ilgili farklı bir pers-

pektif sunan bir Kolombiyalı öğrenci aslında sadece üniversitelere değil Türkiye'ye renk getirmektedir (Savaşan, 2015).

Türkiye özellikle tarihi ve kültürel anlamda ilişkili olduğu ülke öğrencilerinin eğitim görmek istediği ülkelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla son yıllarda Türkiye'de ve birçok üniversitede olduğu gibi Sakarya Üniversitesi'nde de eğitim gören uluslararası öğrencilerin sayısı giderek artmaktadır. Ancak bu öğrencilerin tıpkı diğer ülkelerde eğitim gören uluslararası öğrenciler gibi birçok sosyo-ekonomik sorunları mevcuttur. Bu sorunların başında dil ile ilgili sorunlar gelmektedir. Bunun yanı sıra arkadaşlıkla, sağlık ve kültürle ilgili sorunlar, ekonomik, psikolojik, akademik ve sosyal sorunlar, barınma, yeme-içme sorunları, memleket özlemi, kültürel farklılıklarla ilgili sorunlar gelmektedir. Bazı öğrencilerin sorunları geldikleri ülkelere göre değişmekle beraber öğrencilerin birçok sorunu ise ortaktır.

Bu çalışmanın amacı Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerin sosyo-ekonomik problemlerinin tespit edilmesidir. Uluslararası öğrencilerin sosyo-ekonomik problemlerinin tespit edilmesi ve bu sorunların giderilmesine yönelik tedbirlerin alınması bu amaçla oluşturulan programların etkinliğini arttıracaktır.

Yapılan çalışmada sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan anket yönteminden ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Hazırlanan ankette, araştırılmak istenen konunun amacını en iyi yansıtacak sorulara yer verilmiştir. Anket formunda genellikle 5'li likert ölçeğe göre hazırlanmış sorular yer almaktadır. Ayrıca ankette katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular da yer almaktadır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinde ise öğrencilere anketteki ana konularla ilgili yaşadıkları ve karşılaştıkları problemlerin neler olduğu sorulmuş ve öğrencilerden gelen cevaplar anket cevapları ile birleştirilerek yorumlanmıştır.

Muhtemel hataları düzeltebilme ve anketten beklenen amacın gerçekleştirilmesi amacıyla her iki yöntem için pilot bir uygulama yapılmış, ilgili uzmanlarla görüşülmüş ve daha sonra anket Sakarya Üniversitesi'nde lisans ve lisansüstü eğitimine devam eden öğrencilere uygulanmıştır. Anketlerde elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir.

“Uluslararası öğrencilerin sosyo-ekonomik problemleri nelerdir?” sorusu bu çalışmanın araştırma sorusudur. Bu çerçevede daha önceden yapılan çalışmalarda elde edilen bulgulara dayanarak bu öğrencilerin dil ile, arkadaşlıkla, sağlık ve kültürle ilgili sorunları, ekonomik, psikolojik, akademik ve sosyal sorunları nelerdir? şeklinde araştırma soruları ile sorunların analizi yapılmıştır.

Bu çalışmanın temel hipotezi ise “Uluslararası öğrencilerin sosyo-ekonomik problemleri vardır” şeklinde oluşturulmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri şu şekilde gösterilebilir;

- ✓ H1: Uluslararası öğrencilerin dil ve iletişim ile ilgili sorunları vardır.
- ✓ H2: Uluslararası öğrencilerin arkadaşlıkla ilgili sorunları vardır.
- ✓ H3: Uluslararası öğrencilerin sağlıkla ilgili sorunları vardır.
- ✓ H4: Uluslararası öğrencilerin kültürle ilgili sorunları vardır.
- ✓ H5: Uluslararası öğrencilerin ekonomik sorunları vardır.
- ✓ H6: Uluslararası öğrencilerin psikolojik sorunları vardır.
- ✓ H7: Uluslararası öğrencilerin akademik sorunları vardır.
- ✓ H8: Uluslararası öğrencilerin sosyal sorunları vardır.

Dört bölümden oluşan bu araştırmanın ilk bölümünde eğitimde ve araştırmada uluslararası öğrencilerin önemi anlatılmıştır. İkinci bölümünde uluslararası öğrenci hareketliğinin Türkiye ve dünyadaki gelişiminden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümünde uygulamalı çalışmaların bulgularına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde uluslararası öğrencilerin sosyo-ekonomik problemlerine ilişkin Sakarya özelinde yapılmış saha araştırması sonuçlarına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgular sunulmuş ve değerlendirme bölümünde ise bu bulgular değerlendirilmiştir.

1. Eğitim ve Araştırmada Yabancı Öğrencilerin Önemi

Türkiye kişi başı geliri on bin doların biraz üzerinde “orta gelir düzeyinde” olan bir ülkedir. Orta gelir grubunda çok uzun süre oyalanan ve bir türlü bir üst gelir gurubuna çıkamayan birçok ülkenin varlığı göz önüne alındığında Türkiye “orta gelir tuzağı” denilen bu duruma

düşmemek için tedbirler almaktadır. Türkiye geliri 800 milyar dolar civarındaki bir ülkeden beklenemeyecek cömertlikte burs ve araştırma imkânları sunarak yabancı öğrenci ve araştırmacı çekmeye gayret etmesi alınan tedbirlerden bir tanesi olarak belirtilebilir. Türkiye'nin 2023 Hedeflerine ulaşması kuşkusuz yeni bir sıçrama yapmasını zorunlu kılmaktadır ve bu sıçramanın yapılmasında ise araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetleri büyük öneme sahiptir. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde ise iyi yetişmiş beşeri sermayenin katkısı son derece önemlidir. (Savaşan, 2015)

Tecrübeli araştırmacıların Türkiye'ye geçici veya sürekli gelecek çalışmalarını burada yürütmeleri araştırma kültürünün yayılmasına yardımcı olacaktır. Türkiye'nin yurtdışına verilen beyin göçünü tersine çevirmesi gerekir. Bu yönde TÜBİTAK ve üniversitelerin attıkları adımlar orta vadede meyvelerini verecektir. Diğer taraftan yeni beyinlerin kazanılması gerekir. Afrika'dan Orta Asya'ya ümit vadeden gençlerin gittikçe daha çok sayıda Türkiye'ye yönelmeleri de ümitli olmamıza yol açmaktadır. Türkiye'nin birçok farklı programla bu faaliyetleri desteklemeye başlaması önemli ve yerinde bir adımdır (Savaşan, 2015).

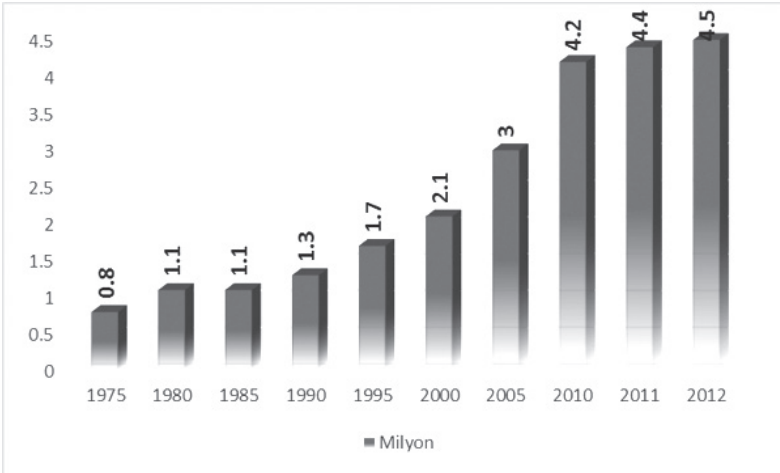
Türkiye'de lisans veya lisansüstü çalışmasını yapan öğrencilerin Türkiye'ye katacağı artı değer çok önemlidir. Öğrenciler eğitimleri sonunda ister Türkiye'de kalsınlar isterlerse ülkelerine dönsünler bu artı değer daima oluşacağı belirtilebilir. Zira Afrikalı bir öğrenci uluslararası ticaret eğitimini aldıktan sonra Türkiye'nin ticaretine Türkiye'de kalmakla da ülkesine dönmekle de yardımcı olabilir. Bu yüzden mobilitayı önleyen, bursiyerlerin eğitim sonrası kararlarına ipotek koymaya çalışan burs programlarından kaçınmak önemli ve gereklidir. Baştan aşırı sınırların konulması genç beyinlerin Türkiye'yi tercihini olumsuz etkileyebilir. Bilinmelidir ki Türkiye'de eğitimini tamamlayan yabancı öğrenciler ticarete ve kültürde, akademi ve sanatta sadece kendi ülkelerinin değil aynı zamanda Türkiye'nin de birer değeridirler. Eğitim ve araştırmada yabancı öğrenci aynı zamanda kalitenin de güvencesidir. İçine kapalı ve kerameti kendinden menkul bir eğitim ve araştırma çerçevesi ilkel kalmaya ve zamanı ıskalamaya mahkûmdur. Yabancı öğrenci ve araştırmacıların tüm bunların yanı sıra kültürel alışveriş imkânı oluşturmaları önemlilik arz eden bir diğer noktadır. (Savaşan, 2015).

Gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin de ABD'ye göçü vermekte olduğu düşünüldüğünde beyin göçünden mustarip olan tek ülkenin Türkiye olmadığı söylenebilir. Türkiye bir taraftan beyin göçünü tersine çevirmek, dışarıda bulunan kendi beyinlerini geri kazanmak için uğraşırken diğer taraftan gelişmekte olan ülkelere genç beyinler kazanabilir. Özellikle aynı kültür havzasında yer alan ülkeler arasındaki bu alışverişin kazananı topyekûn kültür havzası olacaktır (Savaşan, 2015).

2. Uluslararası Öğrenci Hareketliliği ve Türkiye

Uluslararası öğrenci hareketliliğinin önemli bir seviyeye ulaştığı günümüzde gelişmiş ülkeler başta olmak üzere pek çok ülke bu öğrenci hareketliliğinden pay alma çabasına girmiştir. OECD istatistiklerine göre 1975 yılında 800 bin civarında olan uluslararası öğrenci sayısı, 2000-2012 yılları arasında yüzde 115 artış göstererek 2,1 milyondan 4,5 milyona çıkmıştır. Bu rakamın 2020 yılında 8 milyona çıkması beklenmektedir. (KB, 2014: 10).

Grafik 1: Uluslararası Öğrenci Sayılarının Yıllara Göre Değişimi (1975-2012) (Milyon Kişi)

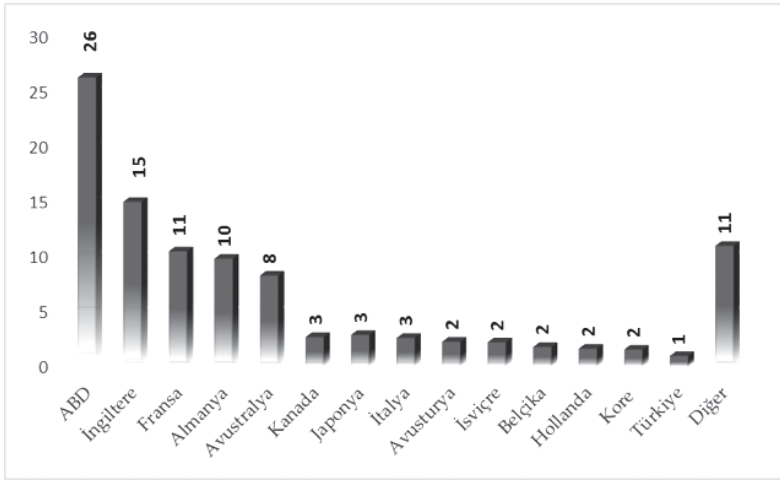
Kaynak: OECD, 2014:344

Uluslararası öğrenciler tarafından tercih edilen ülkelere bakıldığında Avrupa ve Kuzey Amerika uluslararası öğrenciler tarafından en çok tercih edilen bölgelerdir. Son yıllarda ise Latin Amerika ve Kara-

yipler, Okyanusya ve Asya en hızlı gelişen bölgeler olmuştur. Ülkede konuşulan dil ise bu tercih nedenini etkileyen bir diğer unsurdur. Bu bağlamda İngilizce konuşulan ülkeler özellikle dillerinin kendilerine sağladığı avantajdan dolayı en çok öğrenci çeken ülkeler konumundadır (KB, 2014: 10).

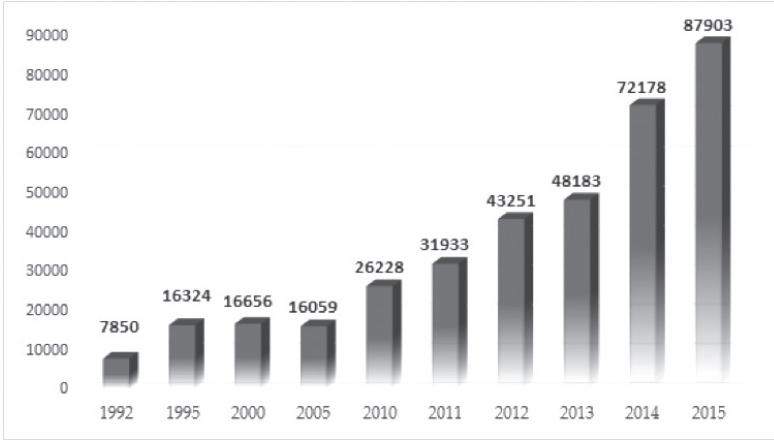
2014 yılı OECD istatistiklerine göre uluslararası öğrencilerin %126'sı eğitim için ABD'yi tercih etmiştir. ABD'yi %15 ile İngiltere, %11 ile Fransa, %10 ile Almanya ve %8 ile Avustralya takip etmektedir. Türkiye ise uluslararası öğrencilerin %1'ine ev sahipliği yapmaktadır. Uluslararası öğrencilerin ülkelere yapmış oldukları katkılar dikkate alındığında bu oranın artırılması gerekliliği belirtilmelidir.

Grafik 2: OECD ülkelerindeki Yabancı ve Uluslararası Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Ülkelere Göre Yüzde Dağılımı (2014)

Kaynak: OECD, 2016: 331

Türkiye'deki uluslararası öğrenci sayısının yıllar itibarıyla, 2000-2005 arası hariç, genel olarak artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle 2013-2015 yılları arasındaki yaklaşık %50 oranındaki artış dikkat çekmektedir. 2015 yılı verilerine göre Türkiye'de 87.903 uluslararası öğrenci eğitim görmektedir.

Grafik 3: Türkiye’de Uluslararası Öğrenci Sayısındaki Gelişim

Kaynak: YÖK istatistikleri kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

3. Uluslararası Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri Üzerine Literatür Özeti

Uluslararası öğrenciler ile ilgili literatürde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların çoğu üniversite öğrencileri ile ilgili olsa da ortaöğretim düzeyinde yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Göver ve Yavuzer (2015), ortaöğretim düzeyinde yaptıkları çalışmalarında Uluslararası Mustafa Germirli Anadolu İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören 181 yabancı öğrenciye 57 soruluk anket uygulayarak yabancı uyruklu öğrencilerin Kayseri, Türkiye ve İslam algısını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda öğrencilerin Kayseri ve Türkiye hakkında büyük oranda olumlu algılara sahip oldukları bulgusu elde edilmiştir. Bir başka çalışmada Öner vd. (2011), ortaöğretim düzeyinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında 2010-2011 yılında Kayseri’de lise son sınıfta okuyan yabancı uyruklu öğrencilerin yükseköğretime geçtiklerinde yaşadıkları problemleri tespit etmek için Kayseri’de orta öğretim kurumlarında okuyan 93 yabancı uyruklu öğrenciyle yüz yüze görüşme yapmış ve anket uygulamışlardır. Yazarlar araştırma sonucunda öğrencilerin en önemli üç probleminin sırasıyla “üst öğrenime geçememe korkusu”, “ekonomik sorunlar” ve “uyum sağlayamama” olduğunu belirlemişlerdir.

Uluslararası öğrencilerin sorunları ile ilgili Türkçe literatürde ilk yapılan çalışmalardan birinde Can (1996), Ankara'daki beş üniversitede öğrenim gören 227 yabancı uyruklu öğrenci ile yapılan anket sonuçlarına göre öğrencilerin ilk yıl yoğun olmak üzere barınma sorunu yaşadıklarını, öğrencilerin Türk toplumuyla kültürel işbirliği ve etkileşimlerini gerçekleştirecek örgütsel ortamı bulamadıklarını, Türkiye'de yaşanan enflasyon, sağlık ve trafik sorunlarının yabancı öğrencileri de etkilediğini, öğrencilerin yiyecek masraflarının en önemli sorunlarından biri olduğunu, öğrencilere verilen burs miktarlarının çok düşük olduğunu belirtmiştir.

Güçlü (1996) ise, Pittsburgh Üniversitesi'nde lisansüstü eğitim yapan yabancı öğrencilerin uyum problemleri ve bunları çözebilmek için geliştirdikleri stratejiler ve başvurdukları yardım kaynaklarını incelediği çalışmasında Michigan Yabancı Öğrenci Problem Envanteri yöntemini kullanmış ve katılımcılara açık uçlu sorular yönelmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin algıladıkları problemlerin başında “İngilizce” ve “mali yardım” konularının yer aldığı, kız öğrencilerin, sağlık hizmetleri ve akademik kayıtlar alanlarında erkek öğrencilere nazaran daha fazla güçlüklerle karşılaştıkları, İngilizce yeterlik puanı yüksek olan öğrencilerin, düşük olanlardan daha az problemi olduğu, yabancı öğrencilerin uyum problemlerini çözmek için “vatan hasreti ve yalnızlık duygularını gidermek için, ülkelerine sık sık mektup yazmak, telefon etmek ve yakın arkadaşlıklar kurmak; İngilizcelerini geliştirmek için, Amerikalılarla konuşmak; mali destek sağlamak için üniversite dışında çalışmak ve arkadaşlarından ödünç para almak” gibi stratejiler geliştirdikleri ve yabancı öğrencilerin uyum problemlerini çözerken en büyük desteği ailelerinden aldıkları bulguları elde edilmiştir (Güçlü, 1996:101).

Çağlar (1999), Türk üniversitelerinde öğrenim gören Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklar vatandaşı öğrencilerin karşılaştıkları sorunları belirlemeyi amaçladığı çalışmasında Hacettepe, ODTÜ, Atatürk ve Cumhuriyet Üniversitelerinden 210 öğrenci ile anket uygulamış ve öğrencilerin kendi içinde bir alt kültür oluşturdukları, Türkiye'deki kurumların öğrencilerin sorunlarına karşı duyarsız kaldıkları, öğrencilerin kendi ülkelerine gidiş ve dönüşlerinde bilet fiyatlarının pahalılığı veya ulaşım araçlarında yer bulamama gibi ulaşımaya dair sorunları

olduğu, öğrencilerin genellikle KYK'da barındıkları ancak personelin tutum ve davranışlarından memnun olmadıkları, öğrencilerin aldıkları burs miktarının düşük olduğu sonuçlarını elde etmiştir.

Köylü (2001), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören 39 yabancı uyruklu öğrenciye uyguladığı anket sonucunda öğrencilerin büyük bir kısmının Türkiye'ye ilk geldiklerinde dil, bürokrasi, uyum ve ekonomik problemlerle karşılaştıkları, Türkiye hakkında iyi bir imaja sahip olmadıkları, arkadaşları ile olan ilişkilerinden memnun oldukları, fakülte ve hocalar ile ilgili bazı problemleri oldukları, aldıkları derslerin faydasız ve yetersiz olduğunu düşündükleri, eğitimin pasif olduğundan şikayet ettikleri bulgularını elde etmiştir.

Otrar vd. (2002), Türk ve akraba topluluklarından öğrenim görmek için Türkiye'ye gelen öğrencilerin stres kaynakları, stresle başa çıkma tarzlarını ve bunların ruh sağlıkları üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında 232 öğrenci ile görüşmüşlerdir. Araştırma sonucunda en çok karşılaşılan sorun ve en fazla stres yaratan faktörler olarak ekonomik problemler ve gelecek kaygısının olduğu vurgulanmaktadır. Erkeklerin problem odaklı başa çıkma tarzlarını daha fazla kullandığı, bayanlar ve yüksek stres yaşadığını ifade edenlerin daha fazla psikopatolojik semptom gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Toker vd. (2003), Uludağ Üniversitesi'nde öğrenim gören, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen 301 Türk asıllı öğrenci ile anket uygulanarak gerçekleştirdikleri çalışmaları sonucunda öğrencilerin derslerinin dışında kalan boş zamanlarını spor yaparak, kütüphaneye giderek, kitap okuyarak, az da olsa sinema ve tiyatroya giderek değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

Bayraktaroğlu ve Mustafayeva (2010), Sakarya Üniversitesi'nde eğitim gören yabancı öğrencilerle yaptıkları ankete dayalı çalışmaları sonucunda yabancı uyruklu öğrencilerin memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu ve öğrencilerin Türkiye'de eğitim gördükleri için mutlu oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca araştırmada yer verilen açık uçlu sonuçlara verilen cevaplar yabancı uyruklu öğrencilerin Türk öğrencilerle kolay iletişim kurmalarının sebebinin kültürel ve dini açıdan benzer değerlerin paylaşılması olduğunu, Türk halkının misafirperver-

liği, yardımseverliği, Türk topluluklarına duyulan özlemin öğrencilerin dikkatini çektiğini, öğrencilerin Türkiye’deki eğitim sistemini rüşvete imkân tanımamasından dolayı beğendiğini ancak eğitim sisteminden memnun olmayanların ise her şeyin ezbere dayanmasından şikâyetçi olduğunu ve bazı hocaların objektif davranmadıklarını düşündüklerini göstermektedir (Bayraktaroğlu ve Mustafayeva, 2010:290).

Çöllü ve Öztürk (2010), Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraha Topluluklarından Türkiye’ye Yüksek öğrenim görmek amacıyla gelen öğrencilerin uyum ve iletişim sorunlarını belirlemek amacıyla Konya Selçuk Üniversitesi’nde öğrenim gören 100 öğrenci ile anket uygulamışlar ve öğrenci burslarının yetersiz olduğu, öğrencilerin ülkelerine ve ailelerine duydukları özlemin uyum sorunlarına yol açtığı, öğrencilerin uyum sorunlarının temelinde Türkiye Türkçesini yeterli konuşmamalarının yattığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Kesten vd. (2010), Türkiye’deki bir üniversitenin eğitim fakültesinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime ve dile ilişkin sorunlarını belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında 15 öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile görüşme yapmışlar ve sonuçları nitel veri analizi yöntemini kullanarak değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda katılımcıların Türkçeye yeterince hâkim olamayışlarının, okuduğunu anlama becerisini de olumsuz etkilediği, az sayıdaki yabancı uyruklu öğrencinin yazma konusunda sorun yaşadığı, yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye’ye geldikleri ilk günlerde genel olarak kendini ifade etmede sıkıntı yaşadıkları, yabancı uyruklu öğrencilerin en az sorun yaşadıkları alanın dinleme becerisi olduğu, yabancı uyruklu öğrencilerin tamamının Türkiye’deki yükseköğretimin kalitesine yönelik olumlu görüş belirttiği, yabancı uyruklu öğrencilerin, öğrenim gördükleri üniversitedeki öğretim elemanlarının kendilerine ilişkin tutum ve davranışlarıyla ilgili bazı olumsuz görüşler bildirmekle beraber genel olarak olumlu görüş bildirdiği, yabancı uyruklu öğrencilerin derslere ilişkin yaşadıkları sorunların büyük ölçüde Türkçelerinin yetersiz olmasından kaynaklandığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Kesten vd., 2010:65-66).

Kıroğlu vd. (2010), Türkiye’de eğitim fakültesinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda yaşadıkları sorunları belirlemeyi amaçladıkları araştırmalarında

7 farklı ülkeden 15 yabancı uyruklu öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi sonucunda veriler elde etmişlerdir. Nitel veri analiz tekniklerinden betimsel analiz yaklaşımı kullanılarak elde edilen sonuçlara göre “yabancı uyruklu öğrencilerin kendi kültürleriyle Türk kültürünün benzerlik göstermesi nedeniyle Türkiye’de önyargı ya da dışlanma ile karşılaşmadıkları, yabancı uyruklu öğrencilerin ekonomik kaynaklarının sadece aileleri olduğu ve aileleri tarafından gönderilen paranın yetersiz kaldığı ve yabancı uyruklu öğrencilerin tamamına yakınının ev özlemi çektikleri ve ailelerini, arkadaşlarını ve memleketlerini özledikleri” tespit edilmiştir (Kıroğlu vd., 2010:26).

Gölnar (2011), araştırmasında kültürleşme ve medya kullanımı ilişkisini Selçuk Üniversitesi’nin 288 yabancı uyruklu öğrencileri arasında araştırmıştır. Çalışma sonucunda “kültürleşme tutumlarından bütünleşme tutumuna katılımcıların %84.7’sinin sahip olduğu, katılımcıların ev sahibi medyayı etnik medyadan anlamlı olarak daha sık kullandıkları ve ayrışma tutumu ve etnik medya kullanımının anlamlı ve pozitif ilişkili olduğu” bulguları elde edilmiştir (Gölnar, 2011:52).

Traş ve Güngör (2011), 12 öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşme yapmış ve “öğrencilerin öğrenim gördükleri sırada herhangi bir sorun yaşamadıkları, çevrelerinden yeterli düzeyde sosyal destek algıladıkları ve kendilerini üniversitede öğrenim gören diğer öğrencilerin bir parçası olarak gördükleri ve sosyal bağlılık duygularının yüksek olduğu” sonuçlarına ulaşmışlardır.

Yiğit (2012), Selçuklu ve Konya üniversitelerine ait farklı fakültelerde öğrenim gören 196 yabancı uyruklu öğrenci ile anket uygulamış ve “yabancı uyruklu öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaç puanlarında babanın eğitim düzeyine göre anlamlı düzeyde bir farklılaşma görülmezken, sadece özerklik psikolojik temel ihtiyaçları bakımından anne eğitim düzeylerine göre anlamlı fark olduğu” sonucuna ulaşmıştır. Yazar ayrıca yabancı uyruklu öğrencilerin “temel psikolojik ihtiyaçlarında yaşa göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği, temel psikolojik ihtiyaçlarından ilişki ihtiyaçlarında kaçınıcı sınıfta okuduklarına göre bir farklılaşma görülmediği, özerklik ve yeterlik temel psikolojik ihtiyaçlarında okudukları sınıflar bakımından farklılaşma görüldüğü ve yabancı uyruklu öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarında cinsiyet

ayrımında anlamlı bir farklılık bulunmadığı” bulgularını elde etmiştir (Yiğit, 2012:317).

Gökalp (2012), 19 Mayıs Üniversitesi Samsun Eğitim Fakültesi’nde öğrenim gören Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin öğretim programlarına yönelik bakış açılarının öğrencilerin okudukları bölüm ile yaş, cinsiyet, medeni durum ve milliyet değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadığını incelediği araştırmada 53 Türk ve 53 yabancı uyruklu öğrenci ile anket yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin öğretim programlarına bakış açılarında kız öğrencilerin lehine, evli öğrenciler lehine ve yabancı öğrenciler lehine anlamlı fark olduğu belirlenmiştir (Gökalp, 2012:139).

Çetin vd. (2012), Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin turizm algılarını ve Türkiye’nin doğal ve kültürel turizm değerlerine ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi’nde (TÖMER) 2009-2010 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 142 yabancı öğrenci ile tarama modeline dayalı bir araştırma yapmışlardır. Analizler sonucunda yabancı uyruklu öğrencilerin algı puanlarının cinsiyet, aile gelir durumu ve mezun olunan lise türü değişkenine göre anlamlı bir fark göstermediği tespit edilmiştir (Çetin vd., 2012:180).

Paksoy vd. (2012)’nin Kilis, Gaziantep ve Diyarbakır illerinde YÖS kapsamında eğitim gören 32 yabancı uyruklu öğrenci ile anket uyguladıkları çalışmalarında elde edilen bulgular kapsamında yabancı uyruklu öğrencilerin çoğunlukla erkek ve ailelerinin gelir düzeylerinin düşük düzeyde olduğu, öğrencilerin kendi ülkelerine döndüklerinde Türkiye’de eğitim görmeyi çevrelerindeki akranlarına tavsiye edeceklerini belirttiği, yaşadıkları olumsuzluklara rağmen Türkiye’deki eğitimden memnun kaldıkları, yakın çevresinde Türkiye’de eğitim görmeyen öğrencilerin daha başarılı oldukları ve Türkçeyi kendi ülkelerinde veya Türkiye’de öğrenmeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonuçlarına ulaşmıştır.

Beltekin ve Radmard (2013), Ankara Üniversitesi’nde öğrenim gören lisansüstü öğrencilerin üniversitenin akademik iklimine, akademik süreçlere, fiziksel ortama ve üniversitenin akademik niteliğine ilişkin görüşlerini saptamak amacıyla tarama modelini esas alan araştır-

malarında “uygun örnekleme yöntemi” ile seçilen 119 öğrenci ile anket yapmışlardır. Çalışma sonucunda katılımcıların, öğretim elemanlarına yönelik “ilgi”, “yardım” ve “iletişim” ile “yeterli materyal kullanma, “etkili öğretim yöntemlerini kullanma”, “adil ve tarafsız değerlendirme” konularında olumsuz yargılara sahip oldukları; üniversiteyi “kütüphane” ve “bilgisayar, fotokopi, internet, vb. destek hizmetleri sayı ve hizmetin sürekliliği” açısından yetersiz buldukları, “mesleki gelişim” ve “eğitimin niteliği” konularında da olumsuz algı içerisinde oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır (Beltekin ve Radmard, 2013:250).

Güleç ve İnce (2013), Türkçe öğrenmekte olan yabancı öğrencilerin sosyal ve kültürel anlamda öğrendikleri dile ilişkin yaşadıkları sorunları ortaya koymayı amaçladıkları çalışmalarında Sakarya Üniversitesi TÖMER’de öğrenim görmekte olan 13 farklı ülkeye mensup 29 öğrenci ile yapılandırılmış görüşme yapmışlardır. Çalışma sonuçları öğrencilerin kıyafet konusunda büyük sorun yaşamadıklarını ancak yemek ve eğlence gibi konularda orta düzeyde bir problem yaşamakta olduklarını göstermektedir.

Tok ve Yığın (2013), nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olarak ele aldıkları çalışmalarında 57 yabancı uyruklu öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda öğrencilerin Türkçeyi öğrenmede, ekonomi, eğitim, turizm, siyasi, evlenme gibi araçsal motivasyona; tarihi, akrabalık ve dini bağlar gibi bütünleştirici motivasyona sahip oldukları belirlenmiştir.

Biçer vd. (2014), Atatürk Üniversitesi DİLMER’de 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Türkçe öğrenen B1 düzeyindeki beş yabancı öğrenci ile görüşerek yaptıkları nitel veri analizine dayalı araştırmaları sonucunda yabancı öğrencilerin başlıca sorunlarının telaffuz, alfabe, yazma, okutmanların hızlı konuşmaları ve hayat pahalılığı olduğu bulgularını elde etmişlerdir.

Babadağ vd. (2014), yabancı öğrencilerin sağlık alanında karşılaştıkları sorunları araştırmak amacıyla 2012- 2013 eğitim-öğretim yılında Eskişehir Sağlık Yüksekokulu’nda öğrenim gören 7 farklı ülkeden 9 yabancı uyruklu öğrenci ile odak grup görüşmesine dayalı yaptıkları araştırmaları sonucunda öğrencilerin sağlık sorunları ile ilgili tıbbi yardım alırken zorlandıkları konuların iletişim zorlukları, kendi ülkelerine

göre sağlık çalışanlarından daha az danışmanlık hizmeti alabilmeleri, sağlık sigortası düzenlenene kadar geçen sürede sağlık giderlerini kendileri karşılamak zorunda kalmaları olduğunu tespit etmişlerdir.

Şahin ve Demirtaş (2014), genel tarama modeline dayalı betimsel yöntem kullandıkları araştırmalarında 2012-2013 öğretim yılında İnönü Üniversitesi'nde öğrenim gören 96 gönüllü yabancı uyruklu öğrenci ile görüşmüşlerdir. Çalışma sonucunda genel olarak yabancı uyruklu öğrencilerin akademik başarısının çok düşük olduğu, öğrencilerin önde gelen sorunlarının daha çok ekonomik olup okul harçları, yemek kartı ve yemek, ulaşım, dil ve barınma gibi konularda yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Alyılmaz vd. (2015) Atatürk Üniversitesi'nde öğrenim gören Kırgız öğrencilerin Türkçeye ve Türkiye'ye ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla 15 Kırgız öğrencinin görüşüne başvurdukları nitel araştırma modeline dayalı çalışmaları sonucunda Kırgız öğrencilerin Türkiye'ye karşı olumlu görüşler içerisinde oldukları, Türkçeyi kolay öğrenilebilir bir dil olarak gördükleri, Türk toplumunun kendilerine sıcak ve iyi davrandığı, öğrencilerin yaşadığı sorunların başında ise ekonomik sorunların yer aldığı sonuçlarını elde etmişlerdir.

Özkan ve Acar Güvendir (2015), Trakya ve Kırklareli Üniversitelerinden 38 uluslararası öğrenci ile gerçekleştirdikleri içerik analizi ve betimsel analize dayalı çalışma sonucunda uluslararası öğrencilerin genel anlamda üniversite yaşamlarından, arkadaş ve öğretim elemanlarından memnun oldukları, okudukları üniversitenin akademik beklentilerini karşıladığı ancak barınma ve ulaşım için herhangi bir yardım almadıkları bulgularını elde etmişlerdir.

Yılmaz (2015), Kazakistanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğrenirken yaşadığı sıkıntıları tespit etmek amacıyla tarama modeliyle yaptığı çalışmada Kazakistan'da Süleyman Demirel Üniversitesi, Abay Üniversitesi, El-Farabi Üniversitesi, Merkez Orta Asya Üniversitesi ve Ablay Han Üniversitesi'nde okuyan 180 öğrenciden dinleme, okuma, konuşma ve yazma alanlarında yaşadıkları sıkıntıları yazmalarını istemiştir. Analiz sonucunda öğrencilerin ayrı ayrı her bir beceri alanında pek çok sıkıntı yaşadıkları ve bu sıkıntıların başında kelime hazinesinin yetersiz olması ve uygulamada yaşanan eksikliklerin geldiği tespit edilmiştir (Yılmaz, 2015:257).

Musaoğlu (2016) İstanbulda biz özel üniversitede okuyan öğrencilerle yapmış olduğu mülakat sonuçlarına göre öğrencilerin yaşadıkları en büyük problemin Türkçe bilmemek olduğu, öğrencilerin sıkıntı yaşadıklarında bu sıkıntılarını en çok kendi ülkelerinden olan arkadaşları veya aileleri ile çözmeye çalıştıkları ve yeni gelecek öğrencilere verecekleri ilk tavsiyenin Türkçe öğrenerek Türkiye'ye gelmek olduğunu ortaya koymuştur. Yazar ayrıca çalışmasında

Kumcağız vd. (2016), Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde eğitim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sınıf düzeylerine göre yaşadıkları sorunların belirlemek amacıyla 112 yabancı öğrenci ile anket yapmışlardır. Araştırma sonucunda, yabancı uyruklu öğrencilerin sınıf düzeylerine göre Uyum Sorunları Ölçeği'nin dil sorunları, sosyo-kültürel sorunlar, oryantasyon sorunları ve kişisel sorunları alt boyutlarından elde edilen puanlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görüldüğu ancak mali sorunlar boyutundan elde edilen puanda anlamlı bir farklılık görülmendiği bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca 1.sınıf ve 2.sınıf öğrencilerinin dili algılamakta zorlandıkları ve sorun yaşadıkları, 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin dil becerilerinin zaman içinde daha yüksek düzeyde olduğu, sosyo-kültürel sorunların sınıf düzeyi yükseldikçe azalmasının nedeni olarak öğrencilerin üst sınıflara yükseldikçe sosyal etkinliklere katılımlarında yabancı dil yeterliliklerinin zaman içinde artmasının etkili olduğu hususları çalışmanın diğer sonuçlarıdır (Kumcağız vd., 2016:37).

Coşkunserçe ve Bedir Erişti (2017), uluslararası öğrencilerin Türk kültürüne ve çevreye uyum sürecinde kullanılabilir bir çevrimiçi sistemden içerik beklentilerinin belirlenmesi, bu çevrimiçi sistemin tasarlanması ve hazırlanan çevrimiçi sistemin etkililiğinin uluslararası öğrencilerin görüşlerine göre geliştirilmesi olmak üzere üç aşamadan oluşan çalışmalarında Anadolu Üniversitesi Grafik Tasarımı Bölümü'nde lisans eğitimine devam eden dört uluslararası öğrenci ile görüşmüşlerdir. Çalışma sonucunda çevrimiçi sistemi kullanan uluslararası öğrencilerin içerik beklentilerinin tamamen karşılandığı tespit edilmiştir.

Ayrıca yabancı literatürde de uluslararası yabancı öğrencilerin sorunları ile ilgili yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Hellsten ve Prescott (2004), Macquarie Üniversitesi'nde 48 yabancı öğrenci ile gerçekleştirdikleri mülakatlar sonucunda artan yabancı öğrenci sayı-

sının kalite ve uzmanlık sağlama açısından kurumlara yeterince yansımadağı sonucuna ulaşmışlardır.

Lee ve Rice (2007), Amerika’da öğrenim gören 15 ülkeden 24 yabancı öğrenci ile yaptıkları mülakatlar sonucunda uluslararası öğrencilerin karşılaştığı sorunların hepsinin olmasa da çoğunun ev sahibi toplumdaki yetersizliklerden kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır.

Arambewela ve Hall (2009), Çin, Endonezya, Hindistan ve Tayland’dan gelip Avustralya’da öğrenim gören 573 yabancı öğrenci ile mail yoluyla yaptıkları ankete dayalı çalışmaları sonucunda elde edilen bulguları MANOVA ve ANOVA yöntemi ile analiz etmişler ve eğitim ve eğitim dışı hizmet kalitesi faktörlerinden memnuniyet düzeyinin öğrencilerin uyruğuna göre değiştiğini ve öğrenci memnuniyeti üzerinde etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Jenkins ve Galloway (2009) ise Tayvan’da öğrenim gören Çinli öğrencilerin uyum sorunlarını inceledikleri çalışmalarında Tayvan’daki 15 üniversitedeki 1174 uluslararası öğrenci ve 189 öğretim görevlisi ve personelinden alınan yanıtlar doğrultusunda uluslararası öğrencilerin yaşadıkları kültürel uyum sorunlarının nispeten önemsiz olduğu, öğretim üyelerinin ve personelin bu sorunları sürekli olarak abarttığını ve en önemlisi, İngilizce dilindeki sorunların hem öğrenci hem de öğretim üyeleri ve personel yanıtlarındaki değişimi daha fazla açıkladığı bulgularını elde etmişlerdir.

Evans ve Stevenson (2011) İngiltere’de hemşirelik alanında doktora yapan 9 farklı ülkeden 17 yabancı öğrenci ile mülakat yapmışlar ve öğrencilerin yeni bir ülke kültürüne uyum sağlamada, danışmanları ile uyum noktasında ve ikinci bir dil öğreniminde sorunları olduğu sonucuna varmışlardır.

4. Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri: Sakarya Üniversitesi Örneği

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Sakarya Üniversitesi’nde öğrenim gören uluslararası öğrencilerin sosyo-ekonomik problemlerinin neler olduğu arkadaşlık, sağlık, kültür, ekonomik, psikolojik, akademik, sosyal problemler başlıkları altında tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerin sosyo-ekonomik problemlerinin tespitine yönelik yapılan bu çalışmada sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan anket yönteminden ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır.

Aynı anket formunda Türkçe ve İngilizce olarak iki dilde hazırlanan ankette araştırılmak istenen konunun amacını en iyi yansıtacak sorulara yer verilmiştir. Anket formunda genellikle 5'li Likert ölçeğe göre hazırlanmış sorular yer almaktadır. Ayrıca ankette katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular da yer almaktadır.

Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinde ise öğrencilere anketteki ana konularla ilgili yaşadıkları ve karşılaştıkları problemlerin neler olduğu sorulmuş ve öğrencilerden gelen cevaplar anket cevapları ile birleştirilerek yorumlanmıştır.

Muhtemel hataları düzeltebilme ve anketten beklenen amacın gerçekleştirilmesi amacıyla her iki yöntem için pilot bir uygulama yapılmış, ilgili uzmanlarla görüşülmüş ve daha sonra anket Sakarya Üniversitesi'nde lisans ve lisansüstü eğitimine devam eden öğrencilere uygulanmıştır. Anketlerde elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örnek Kütlesi

Sakarya Üniversitesi'nde 2015 yılı verilerine göre 2052 adet uluslararası öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencilerin 110 tanesi ön lisans, 1579 tanesi lisans, 119 tanesi doktora ve 298 tanesi ise yüksek lisans eğitimi alan öğrencidir.

Çalışmanın ana kütlesi Sakarya Üniversitesi'nde eğitim gören uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerdir. Kaynakların kısıtlı olması nedeniyle ana kütlelerin tamamına ulaşmak mümkün olmadığı için ana kütle temsil edecek öğrenciler arasından olasılık hesabına dayanmayan örnekleme tekniklerinden «kolayda örnekleme» yöntemi ile örnek kitle oluşturulmuştur. Ana kütlelerin tamamına ulaşmanın kısıtlı zaman ve yüksek maliyet nedeniyle mümkün olmadığı durumlarda deneklerin araştırmacı tarafından seçildiği bir yöntem olan kolayda örnekleme sosyal bilimlerde sıkça kullanılmaktadır. Örnek

kitleye uygulanan anketlerin 50 tanesi mail ortamında uygulanmış diğerleri ise yüz yüze anket tekniği ile uygulanmıştır. Toplamda 250 öğrenciye anket uygulanmış, 25 öğrenci ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır.

4.4. Uluslararası Öğrencilerin Karşılaştıkları Problemler: Anket ve Mülakat Sonuçları

Bu kısımda Sakarya Üniversitesi'nde lisans ve lisansüstü eğitim gören öğrencilere yönelik yapılan anket ve mülakat sonuçlarının değerlendirilmesine yer verilmiştir.

4.4.1. Demografik Göstergeler

Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların %30,7'si 20 yaş ve altı, %43,7'si 21-25 yaş arası, %16,3'ü 26-30 yaş arası, %2,8'i 31-40 yaş arası, %0,5'i 41 yaş ve üzeri iken %6,0'sı yaşını belirtmemiştir. Katılımcıların %72'si erkek, %28'i bayandır. Katılımcıların öğrenim durumları ise %69,3 lisans, %30,7'si lisansüstü şeklindedir. Lisans seviyesinde en çok öğrenci %22,2'lik oranla Mühendislik Fakültesi'nden; lisansüstü seviyede ise en çok katılım %20,8 ile Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Lisans Ve Lisansüstü Öğrencilerin Demografik Özellikleri

		Yüzde (%)
Yaş	20 ve altı yaş	30,7
	21-25 yaş	43,7
	26-30 yaş	16,3
	31-40 yaş	2,8
	41 ve üzeri yaş	0,5
	Belirtmeyen	6,0
	Toplam	100,0
Cinsiyet	Bay	72
	Bayan	28
	Toplam	100,0

Öğrenim	Lisans	69,3
	Lisansüstü	30,7
	Toplam	100,0
Fakülte/Enstitü	Lisans	
	Siyasal Bilgiler Fakültesi	18.9
	İşletme Fakültesi	10.8
	Hukuk Fakültesi	.5
	Tıp Fakültesi	1.4
	Mühendislik Fakültesi	22.2
	Eğitim Fakültesi	0.9
	Teknoloji Fakültesi	3.8
	Fen Edebiyat Fakültesi	6.1
	BESYO	.5
	Sağlık YO	0.9
	Diğer	2.8
	Lisansüstü	
	Sosyal Bilimler Enstitüsü	20.8
	Fen Bilimleri Enstitüsü	6.6
	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	.5
	Sağlık Bilimleri Enstitüsü	.5
	Ortadoğu Enstitüsü	.5
	Diğer	2.4
	Toplam	100,0

Tablo 2: Öğrencilerin Geldikleri Ülkeler

Ülke	Yüzde	Ülke	Yüzde	Ülke	Yüzde
Azerbaycan	14.0	Özbekistan	1.4	Çad	0.5
Afganistan	13.0	Gana	1.4	Doğu Türkistan	0.5
Suriye	8.8	Çin	1.4	Etiyopya	0.5
Türkmenistan	7.0	Endonezya	1.4	Gine-Bissau	0.5
Somali	5.1	Fas	1.4	Gürcistan	0.5
Kosova	3.3	Abhazya	0.9	Haiti	0.5
Arnavutluk	2.3	Cezayir	0.9	Irak	0.5

Bosna Hersek	2.3	Kamerun	0.9	Kafkasya	0.5
Kazakistan	2.3	Rusya	0.9	Kenya	0.5
Pakistan	2.3	Sudan	0.9	Makedonya	0.5
Kırgızistan	2.3	Tacikistan	0.9	Maritanya	0.5
Filistin	2.3	Türkiye	0.9	Nijerya	0.5
Almanya	1.9	Ürdün	0.9	Romanya	0.5
Tayland	1.9	Zimbabve	0.9	Sırbistan	0.5
Gine	1.4	Bangladeş	0.5	Togo	0.5
Yemen	1.4	Bulgaristan	0.5	Tunus	0.5
Yunanistan	1.4	Burundi	0.5	Uganda	0.5

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların %14.0'ü Azerbaycan, %13.0'ü Afganistan, %8.8'i Suriye, %7.0'si Türkmenistan, %5.1'i Somali ve %3.3'ü Kosova'dandır. Diğer ülkelerden olan katılımcıların oranları %3'ün altında seyretmektedir.

Tablo 3: Öğrencilerin Türkiye'de Buldukları Süre, okudukları sınıf, öğrenim türleri

Öğrencilerin Türkiye'de Buldukları Süre		Öğrencilerin Okuduğu Sınıf	
Yıl	Yüzde	Sınıf	Yüzde
2 yıl	30.2	1.sınıf	25.7
1 yıl	23.7	2.sınıf	23.8
3 yıl	18.6	TÖMER	12.1
5 ay	11.2	Yüksek Lisans	13.1
4 yıl	8.8	3.sınıf	10.7
5 yıl	4.7	4.sınıf	8.8
6 yıl	0.9	Doktora	5.6
10 yıl	0.5	Öğrencilerin Öğrenim Türü	
15 yıl	.5	Öğrenim Türü	Yüzde
20 yıl	.5	1. Öğretim	81.4
22 yıl	.5	2. Öğretim	16.1

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin %30.2'si iki yıldan beri, %23.7'si bir yıldan beri, %18.6'sı ise üç yıl-

dan beri Türkiye’de bulunmaktadır. Katılımcılardan on yıl ve üzeri sürede Türkiye’de bulunanların oranı yaklaşık %2’dir.

Ankete katılan öğrencilerin %49.5’ini birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. En az katılım ise %5.6’lık oranla doktora öğrencileri tarafından gerçekleşmiştir.

Ankete katılan öğrencilerin %81.4’ü birinci öğretim öğrencileri, %16.1’i ikinci öğretim öğrencileri iken %2.0’si ise karma eğitim öğrencileridir.

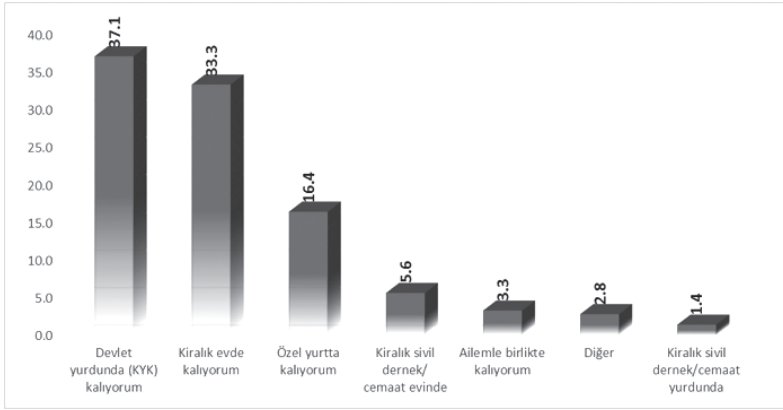
Tablo 4. Öğrencilerin Sağlık Sigortası ve Öğrencilerin Ülkelerine Gitme Sıklığı

Öğrencilerin Sağlık Sigortası		Öğrencilerin Ülkelerine Gitme Sıklığı	
Sigorta	Yüzde	Süre	Yüzde
Yok	26.8	Diğer (Bir Yılın Üzerinde)	45.9
Var- Özel Sigorta	26.8	Yılda Bir	32.9
Var- Genel Sigorta	46.3	Altı Ayda Bir	15.9
Toplam	100,0	Üç Ayda Bir	4.8
		Ayda Bir	.5

Tablondan da görüldüğü gibi ankete katılan öğrencilerin %46.3’ü genel sigortadan, %26.8’i özel sigortadan yararlanmakta iken %26.8’i hiçbir sigortası bulunmamaktadır. Öğrencilerle yapılmış olan mülakatlarda özellikle kendi imkânları ile Türkiye’de eğitimine devam eden öğrenciler özel sağlık sigortasından faydalanırken problemler yaşadıklarını belirtmişlerdir.

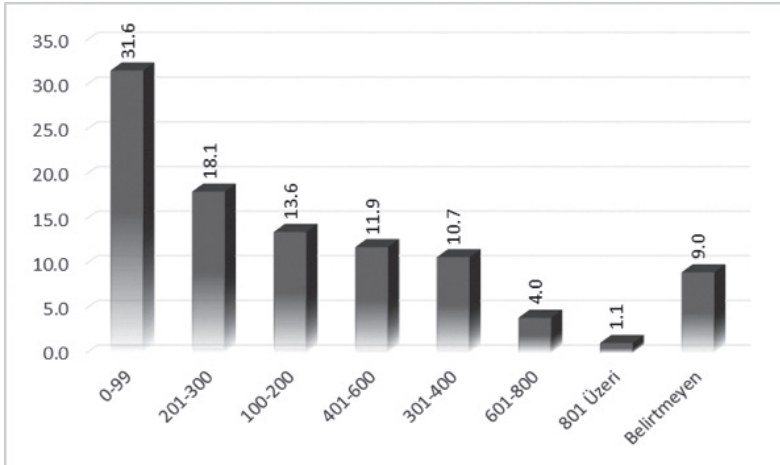
Ankete katılan öğrencilerin %32.9’u yılda bir kez, %15.9’u altı ayda bir, %4.8’i üç ayda bir ve %0.5’i ayda bir kendi ülkelerine gitmektedirler. Katılımcıların yaklaşık yarısı (%45.9) ülkelerine bir yıldan uzun süreli aralıklarla gitmektedirler. Buradan da görüldüğü gibi öğrencilerin büyük çoğunluğu ülkelerine bir yıldan daha uzun sürelerde gidebilmektedir.

Grafik 4: Öğrencilerin İkamet Ettikleri Yer (%)

Grafikten de görüldüğü üzere katılımcıların %37.1'i devlet yurtlarında, %33.3'ü kiralık evlerde ve %16.4'ü özel yurtlarda kalmaktadırlar. Ankete katılanların toplam %13.1'lik kısmını ise ailesiyle birlikte kalan öğrenciler, kiralık sivil dernek/cemaat evinde kalan öğrenciler, kiralık sivil dernek/cemaat yurtdunda kalan öğrenciler ve diğer bazı yerlerde kalan öğrenciler oluşturmaktadır.

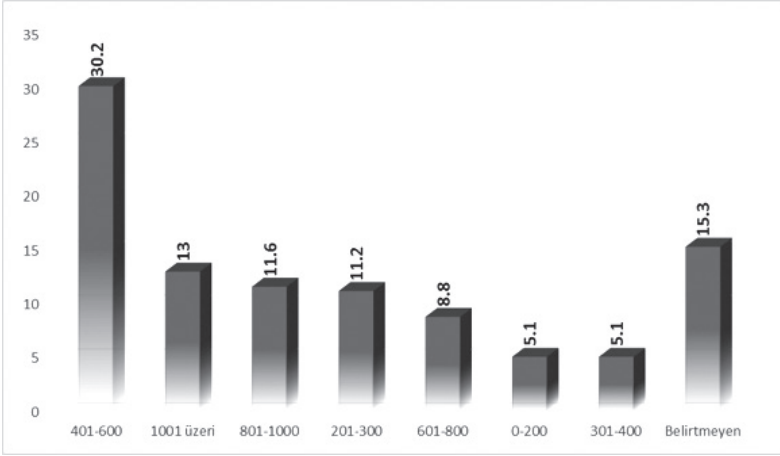
Grafik 5: Öğrencilerin İkamet Masrafları (%)

Katılımcılara kalmış oldukları yere ne kadar kira verdikleri sorulmuştur. Buradan da görüldüğü gibi katılımcıların %31.6'sı 100 liranın al-

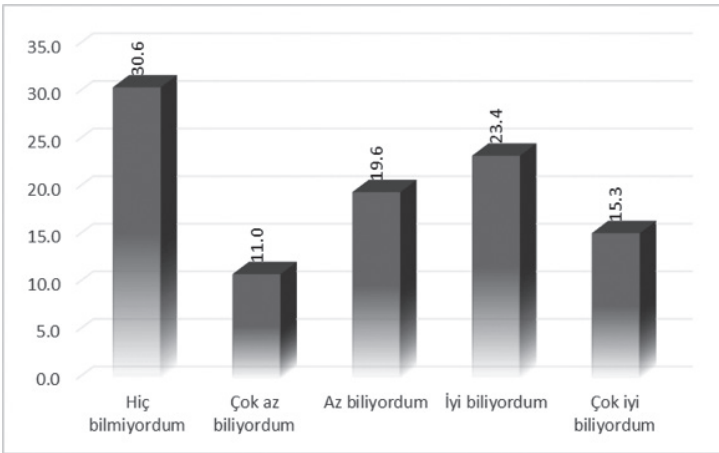
ında kira ödemektedirler. Ankete katılan öğrencilerden kaldıkları yere 300 lira ve üzeri ücret ödeyenlerin oranı ise %26.7'dir.

Grafik 6: Öğrencilerin Aylık Toplam Geliri
(Burs, Aile Yardımı ve Diğerleri) (%)

Ankete katılan öğrencilerin %30.2'si 401-600 TL arasında gelire, %13'ü 1001 ve üzeri TL gelire, %11.6'sı 801-1000 TL arasında gelire sahip olduğunu belirtmiş, %15.3'ü ise gelirini belirtmemiştir.

Grafik 7: Türkiye'ye/Sakarya'ya Gelmeden Önce Türkçe Biliyor Muydunuz? (%)

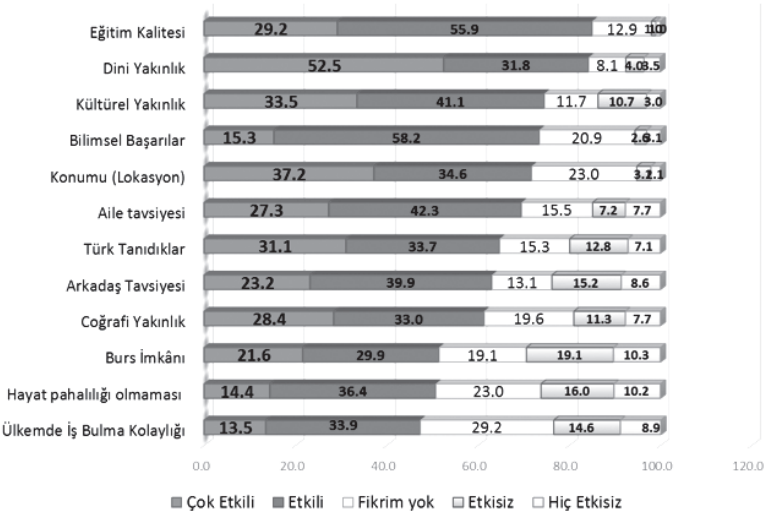

Katılımcıların %38.7'si Türkiye'ye gelmeden önce Türkçeyi bildiklerini, %30.6'sı ise hiç bilmediğini belirtmişlerdir.

4.4.2. Eğitim İçin Türkiye'yi Tercih Nedeni

Öğrencilere eğitim için Türkiye'yi neden tercih ettikleri sorulmuştur.

Grafik 8: Öğrencilerin Eğitim için Türkiye'yi Tercih Nedeni (%)⁴

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi ankete katılan öğrenciler Türkiye'yi tercih nedeni olarak ileri sürülen en önemli nedenler; %85.1 Eğitim kalitesi, %84.3 Dini Yakınlık, %74.6 Kültürel Yakınlık, %73.5 Bilimsel başarılar, %71.8 Konum, %69.6 Aile Tavsiyesi, %64.8 Türk Tanıdıklar, %63.1 Arkadaş Tavsiyesi, %61.4 Coğrafi Yakınlık, %51.5 Burs imkânı'dır.

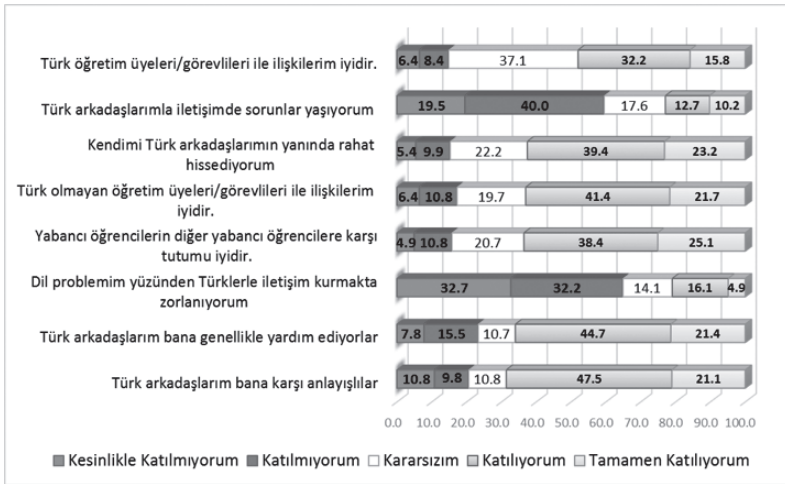
4 İçsel tutarlılığın ölçümünde en yaygın kullanılan yöntem Cronbach Alpha olarak bilinen alfa katsayısıdır. Alfa değer olası olası tüm ikiye ayırma kombinasyonları sonucu ortaya çıkacak olan ikiye ayırma katsayılarının bir ortalamasını göstermektedir ve 0 ila 1 arası değerler almaktadır. Her ne kadar literatürde kabul edilebilir değer 0.7 olması belirtilse de bu değer 0.5'e kadar makul kabul edilebileceği öngörülmektedir (Altunışık ve diğ., 2010). Bu çalışmada iç tutarlılığın ölçümü bu katsayı kullanılarak yapılmıştır. Öğrencilerin eğitim için Türkiye'yi tercih nedeni ile ilgili sorulara ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.670'dir. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

4.4.3. Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Arkadaşlık Sorunları

Uluslararası öğrencilerin arkadaşlık sorunlarının tespiti için ankete katılan öğrencilere arkadaşlıkla ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur.

Ankete katılan öğrencilere arkadaşlıkla ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %69.1'i Türk arkadaşlarının kendilerine genellikle yardım ettiğini, %68.6'sı Türk arkadaşlarının kendilerine karşı anlayışlı olduğunu, %64.9'u Dil problemi yüzünden Türkler ile iletişim kurmakta zorlanmadığını, %63.5'i Yabancı öğrencilerin diğer yabancı öğrencilere karşı tutumlarının iyi olduğunu, %63.1'i Türk olmayan öğretim üyeleri ile ilişkilerinin iyi olduğunu, %62.6'sı kendilerini Türk arkadaşlarının yanında rahat hissettiğini, %59.5'i Türk arkadaşları ile iletişimde sorunlar yaşamadığını, %48'i Türk öğretim üyeleri ile ilişkilerinin iyi olduğunu belirtmektedir.

Grafik 9: Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Arkadaşlık ve İletişim Durumları (%)⁵

5 Öğrencilerin eğitim için arkadaşlık ve iletişim sorunları ile ilgili sorulara ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.668'dir. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

Ankete katılan öğrencilere arkadaşlıkla ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %68.6'sı Türk arkadaşlarının kendilerine karşı anlayışlı olduğunu, %66'sı Türk arkadaşlarının kendilerine genellikle yardım ettiğini, %64.9'u Dil problemi yüzünden Türkler ile iletişim kurmakta zorlanmadığını, %63.5'i Yabancı öğrencilerin diğer yabancı öğrencilere karşı tutumlarının iyi olduğunu, %63.1'i Türk olmayan öğretim üyeleri ile ilişkilerinin iyi olduğunu, %62.6'sı kendilerini Türk arkadaşlarının yanında rahat hissettiğini, %59.5'i Türk arkadaşları ile iletişimde sorunlar yaşamadığını, %48'i Türk öğretim üyeleri ile ilişkilerinin iyi olduğunu belirtmektedir.

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

Yapılan mülakatlarda öne çıkan problemler aşağıdaki şekilde belirtilebilir;

- Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler (Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan gibi) arkadaşlık konusunda sorun yaşamadıklarını, Türklerin kendilerine iyi davrandıklarını belirtmişlerdir. Ancak özellikler Afrika kökenli öğrenciler ten renklerinden dolayı sorunlar yaşadıklarını belirtmektedirler.
- Öğrencilerin hemen hemen tamamı Türk arkadaşlarının Türkçeleri dolayısıyla kendiler ile dalga geçtiğini bunun da konuşma motivasyonlarını düşürdüğünü konuşmaya korktuklarını ve çekindiklerini belirtmektedirler.
- Öğrenciler genelde zamanlarının büyük kısmını kendi memleketlileri veya diğer yabancı öğrencilerle geçirdiklerini söylemişlerdir.
- KYK'da yurtlarda beraber kaldıkları Türklerin de kendileri ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olduğunu belirten bayan ve erkek öğrenciler vardır. Bir öğrenci “Bazı arkadaşlara siz temiz değilsiniz dediler. Yurtta bizle değil başka arkadaşlarla kalmak istediler ve odadan ayrıldılar” demiştir. Bir bayan öğrenci ise “Odaya bir Türk öğrenci geldi biz iki yabancı odadaydık bizi görünce ağlamaya başladı” demiştir.

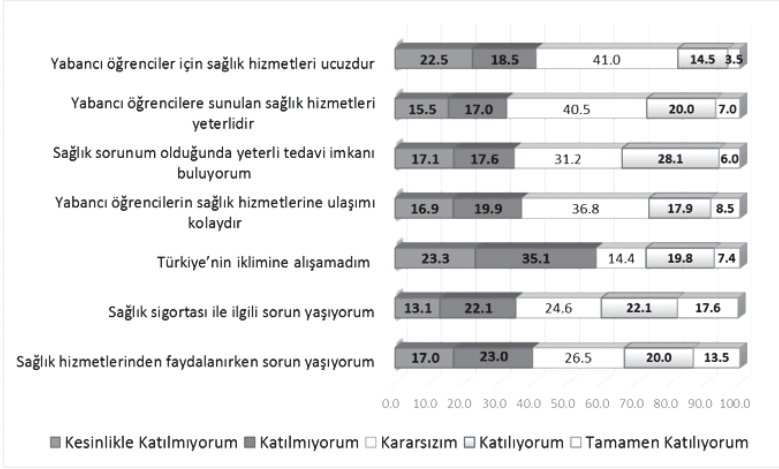
- Yine özellikle Afrika kökenli öğrenciler kendilerine rahatsız edici sorular sorulduğunu belirtmektedir. Örnek olarak “Eviniz var mı?, Yemek yiyiyor musunuz?, Su içiyor musunuz?, İnsan eti yiyiyor musunuz? gibi sorular sorduğunu söylemiştir. Öğrencilerin ve halkın Afrikalı bir öğrenciyi gördüğünde bu öğrencinin acı çektiği ve yardıma muhtaç olduğunu düşündüğü gibi bir algıya sahip olmuşlardır.
- Türk öğrencilerin uluslararası öğrencileri burs aldıklarından dolayı kıskandığı, bizim vergimizi siz alıyorsunuz dendiği, bizim hakkımızı çiğneyip burada okuyorsunuz gibi tacizlere uğradıklarının söylemişlerdir. Bir bayan öğrenci “Bir gün kantinde oturuyordum bir kız geldi al bu makaleyi Türkçeye çevir dedi.” demiştir.

4.4.4. Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Sağlık Sorunları

Ankete katılan öğrencilere sağlıkla ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %40’ı sağlık hizmetlerinden faydalanırken sorun yaşamadığını, %35.2’si sağlık sigortası ile ilgili sorun yaşamadığını, %58.4’ü Türkiye’nin iklimine alıştığını, %36.8’i sağlık hizmetlerine ulaşmakta zorlandıklarını, %34.7’si sağlık sorunu olduğunda yeterli tedavi imkanı bulamadıklarını, %32.5’i sunulan sağlık hizmetlerinin yeterli olmadığını, %41’i yabancı öğrenciler için sağlık hizmetlerinin ucuz olmadığını belirtmektedir.

Burada özellikle öğrencilerin sağlık ile ilgili birçok konusunda genellikle fikir beyan etmemeleri dikkat çekmektedir.

Grafik 10: Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Sağlık Sorunları (%)⁶

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

- Özellikle kendi sigortasını yatıran öğrenciler sağlık sigortası ile ilgili sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.
- Ortadoğu kökenli öğrencileri de genelde Suriyeli sandıkları için doktorda olumsuzluklar yaşadıklarını belirtmektedirler.
- Öğrenciler genelde Türk yemeklerine alışamadıkları ve kendilerinin de yemek yapma imkânlarının olmaması dolayısıyla sağlıklı beslenemediklerini söylemektedirler.

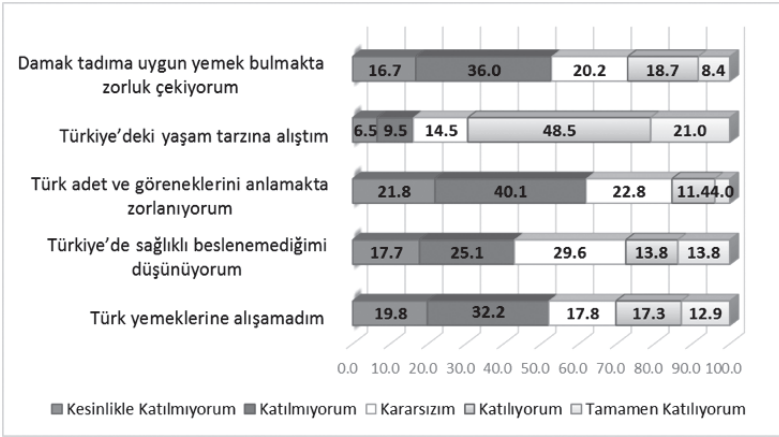
4.4.5. Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Kültürel Sorunları

Ankete katılan öğrencilere kültürel konular ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %52'si Türk yemeklerine alışamadım yargısına katılmadığını, %42.8'i

⁶ Öğrencilerin eğitim için sağlık ile ilgili sorulara ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.602'dir. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

Türkiye’de sağlıklı beslendiklerini, %61.9’u Türk adet ve göreneklerini anlamakta zorlanmadığını, %16’sı Türkiye’deki yaşam tarzına alışamadığını, %52.7’si damak tadına uygun yemek bulmakta zorluk çekmediğini belirtmektedir.

Grafik 11: Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Kültürel Sorunları (%)⁷

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi ankete katılan uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerin kültürel sorunları arasında öne çıkan sorun %30.2 (17.3+12.9)’lik oranla Türk yemeklerine alışamamaktır. Öğrencilerin %69.5’lik kısmı ise Türkiye’deki yaşam tarzına alıştıklarını belirtmişlerdir.

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

- Anketteki sonuca benzer bir şekilde mülakat yapılan öğrencilerin büyük çoğunluğu tam anlamıyla Türk yemeklerine alışamadıklarını belirtmişlerdir. Kendi yemeklerini yapmak istedikleri halde KYK’da bu tarz bir imkânlarının olmadığını söylemişlerdir.

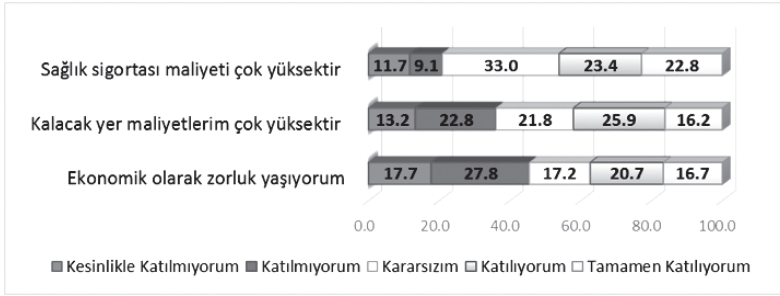
⁷ Öğrencilerin kültür ile ilgili sorulara ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach’s Alpha test değeri 0.654’dir. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

- Kendi kültürlerine uygun yemek yemek için ise varsa ev kiralamış arkadaşları, bu arkadaşlarının evlerinde yemek özlemlerini giderdikleri belirtilmiştir.

4.4.6. Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Ekonomik Sorunları

Ankete katılan öğrencilere ekonomik konular ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %45,5'i ekonomik olarak zorluk yaşamadığını, %42,1'i kalacak yer maliyetlerinin yüksek olduğu, %46,2'si sağlık sigortası maliyetinin yüksek olduğunu belirtmektedir.

Grafik 12: Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Ekonomik Sorunları (%)⁸

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi ankete katılan uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerin ekonomik sorunları arasında birinci sırayı %57.5'lik oranla Türkiye'deki yaşam maliyetlerinin yüksekliği alırken, öğrencilerin %42.1'lik kısmı kalacak yer maliyetlerinin çok yüksek olduğunu belirtmiştir.

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

- Özellikle kendi imkânları ile okumak isteyen öğrenciler ekonomik olarak zorluk çektiklerini belirtmişlerdir.

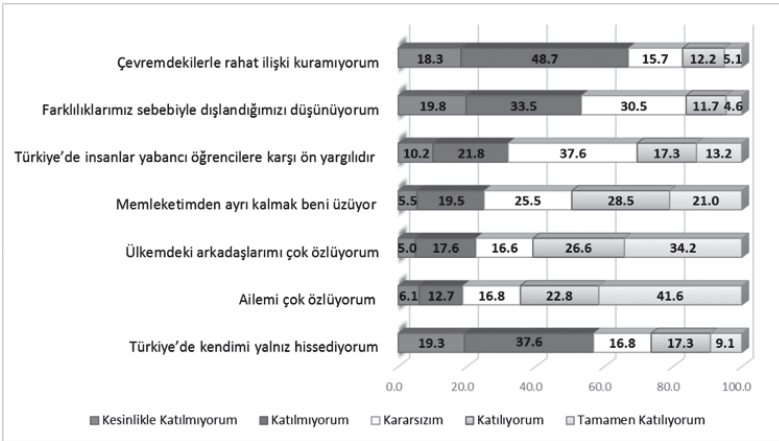
⁸ Öğrencilerin ekonomik konularla ilgili sorulara ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.652'dir. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

- Dışarıda yemek yemek istemeleri durumunda ekonomik olarak burslarının yetmediğini belirtmişlerdir.
- YTB burslusu öğrenciler yaz döneminde memleketlerine gitmedikleri zamanlarda dışarıda yemek yemek durumunda kaldıkları ve burslarının yetmediğini belirtmişlerdir.

4.4.7. Öğrencilerin Psikolojik Sorunları

Ankete katılan öğrencilere psikolojik konular ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %56.9'u Türkiye'de kendini yalnız hissetmediğini, %64.4'ü ailesini özlediğini, %60.8'i ülkesindeki arkadaşlarını özlediğini, %49.5'i memleketlerinden ayrı kalmanın kendilerini üzdüğünü, %32'si Türkiye'deki insanların yabancı öğrencilere karşı önyargılı olmadığını, %53.3'ü farklılıkları nedeniyle dışlandığını düşünmediğini, %67'si çevredekilerle rahat ilişki kuramıyorum yargısına katılmadıklarını belirtmektedir.

Grafik 13: Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Psikolojik Sorunları (%)⁹

9 Öğrencilerin psikolojik sorunlarına ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.695'tir. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi ankete katılan uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerin psikolojik sorunları arasında ilk sırayı %61.4 ile aile özlemi seçeneği almaktadır.

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

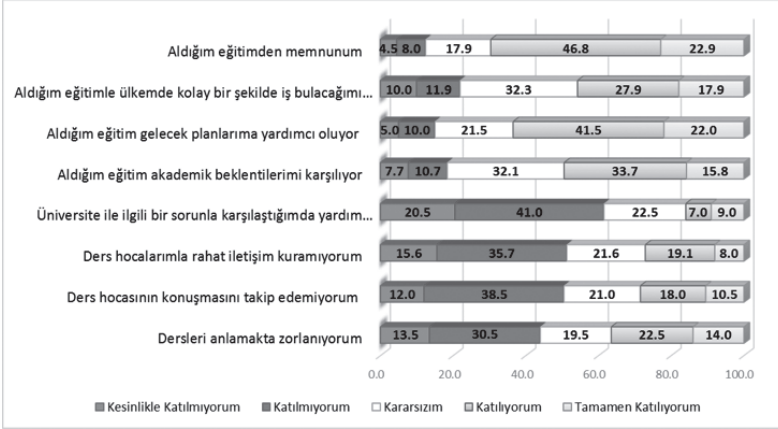
- Öğrencilerin en çok belirttikleri sorun aile ve memleket özlemidir.
- Öğrenciler kendilerini bazen yalnız hissettiklerini ve gizli gizli ağladıklarını belirtmişlerdir.
- Afrika kökenli öğrenciler ise ten renklerinden dolayı hem öğrenci arkadaşları hem de halkın tavırlarını kendilerini rahatsız ettiğini söylemişlerdir.

4.4.8. Öğrencilerin Akademik Sorunları

Grafikten de görüldüğü gibi ankete katılan uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerin akademik sorunları arasında birinci sırada %36.5 ile oranla dersleri anlamakta çekilen güçlük yer almaktadır.

Ankete katılan öğrencilere akademik konular ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %44'ü dersleri anlamakta zorlanmadığını, %50.5'i ders hocasının konuşmasını takip edebildiğini, %51.3'ü ders hocalarıyla rahat iletişim kurabildiğini, %61.5'i üniversiteyle ilgili bir sorunla karşılaştığında yardım edecek kimseleri bulabildiğini, %49.5'i aldıkları eğitimin akademik beklentilerini karşıladığını, %63.5'i aldıkları eğitimin gelecek planlarına yardımcı olduğunu, %45.8'i aldıkları eğitim ile kendi ülkelerinde kolay bir şekilde iş bulabileceğini, %69.7'si aldıkları eğitimden memnun olduklarını belirtmektedir.

Grafik 14: Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Akademik Sorunları (%)¹⁰

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

- Akademik olarak en fazla öne çıkan sorun öğrencilerin özellikle sözel dersleri anlamakta zorlanmasıdır. Ayrıca öğrenciler yazılı sınavlarda da zorlandıklarını belirtmektedirler. Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler ise bu sorunu daha az belirtmiştir.
- Öğrenciler sınavlarda İngilizce yazmak istedikleri halde buna izin verilmemesini de eleştirmektedirler.

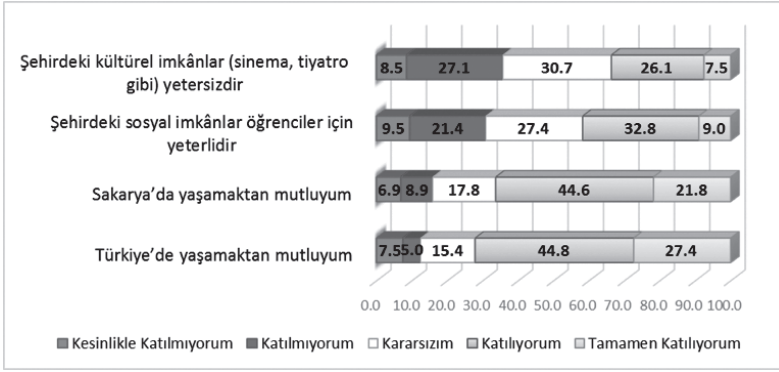
4.4.9. Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Sosyal Sorunları

Ankete katılan öğrencilere genel anlamda Sakarya ve Türkiye algısı ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %72.2'si Türkiye'de yaşamaktan mutlu olduğunu, %66.4'ü Sakarya'da yaşamaktan mutlu olduğunu, %41.8'i şehirdeki sosyal imkânların öğrenciler için yeterli olduğunu, %35.6'sı şehirdeki kültürel imkânların yetersiz olduğunu belirtmektedir.

¹⁰ Öğrencilerin akademik sorunlarına ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.602'dir.

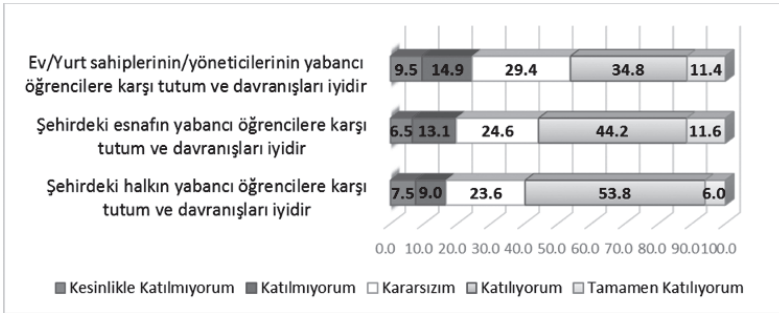
Grafik 15: Genel Anlamda Sakarya ve Türkiye Algısı (%)¹¹

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

- Mülakata katılan Öğrenciler Sakarya'da ve Türkiye'de yaşamaktan genel anlamda mutlu olduklarını belirtmektedirler.

Grafik 16: Şehirdeki Halkın ve Esnafın Yabancı Öğrencilere Karşı Tutum ve Davranışları (%)¹²

Ankete katılan öğrencilere şehirdeki halkın ve esnafın yabancı öğrencilere karşı tutum ve davranışları ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derece-

11 Öğrencilerin Sakarya ve Türkiye algısına ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.609'dür. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

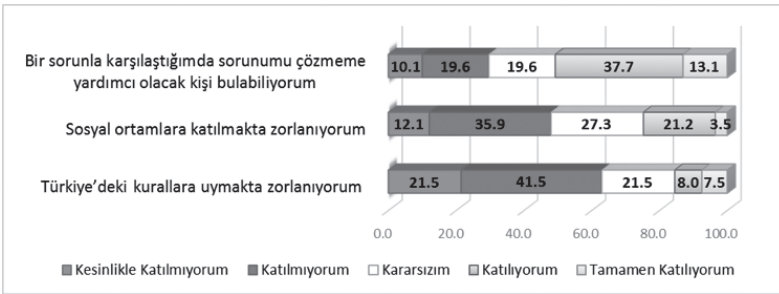
12 Şehirdeki halkın ve esnafın öğrencilere karşı tutumuna ilişkin iç tutarlılığın araştırılması amacıyla yapılan Cronbach's Alpha test değeri 0.683'dür. Bu anlamda öğrencilere yöneltilen soruların iç tutarlılığa sahip olduğu belirtilebilir.

lerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %59.8'i şehirdeki halkın yabancı öğrencilere karşı tutum ve davranışlarının iyi olduğunu, %55.8'i şehirdeki esnafın yabancı öğrencilere karşı tutum ve davranışlarının iyi olduğunu, %46.2'si ev/yurt sahiplerinin/yöneticilerinin yabancı öğrencilere karşı tutum ve davranışlarının iyi olduğunu belirtmektedir.

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

- Öğrenciler tarafından bazı esnafın uluslararası öğrencilere mal satarken daha yüksek fiyat uyguladığı belirtilmektedir. Bir öğrenci örnek olarak Bir gün arkadaşı taksiye bindi şoför 100 dolar istedi, bir aha hiç binmedi” demiştir.

Grafik 17: Uluslararası Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Sosyal Sorunları

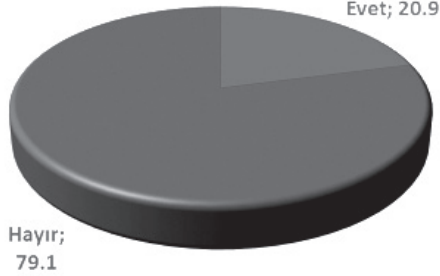

Ankete katılan öğrencilere uluslararası lisans ve lisansüstü öğrencilerin sosyal sorunları ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %63'ü Türkiye'deki kurallara uymakta zorlanmadığını, %48'i sosyal ortamlara katılmakta zorlanmadığını, %50.8'i bir sorunla karşılaştığında sorununu çözmeye yardımcı olacak kişi bulabildiğini belirtmektedir.

Mülakatlarda dikkat çeken noktalar;

- Öğrenciler bir sorunla karşılaştıklarında genellikle kendi memleketlilerinden bir öğrencinin ya da diğer uluslararası öğrencilerin kendilerine yardım ettiğini belirtmektedirler.
- Özellikle YTB burslusu öğrenciler Sakarya'da bir temsilcinin olması gerektiğini belirtmektedirler.

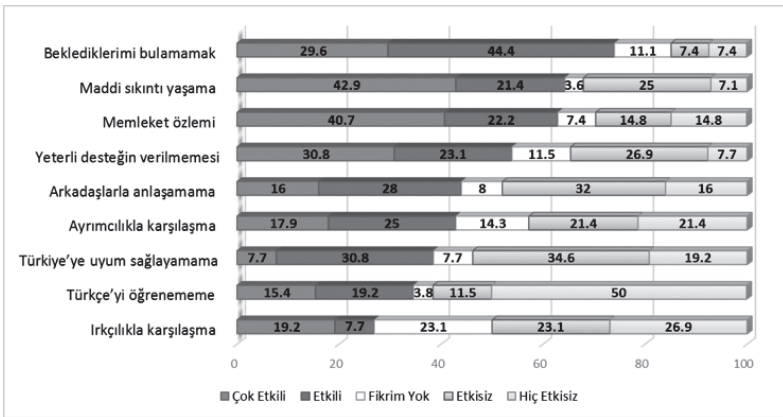
Grafik 18: Türkiye’deki Eğitiminizi Yarıda Bırakıp Ülkenize Dönmeyi Düşündünüz Mü? (%)

Yukarıdaki şekilden de görüldüğü gibi ankete katılan öğrencilerin %20.9’u Türkiye’deki eğitimini yarıda bırakıp ülkelerine dönmeyi düşünmesine karşın %79.1’i böyle bir düşünceye sahip olmamıştır.

Ankete katılan öğrencilerden Türkiye’deki eğitiminizi yarıda bırakıp ülkenize dönmeyi düşündünüz mü sorusuna evet cevabı verenlerin nedenleri ağırlık derecelerine göre aşağıda sunulmuştur. Öğrencilerin; %74’ü beklentilerinin karşılanmamasının etkili olduğunu, %64.3’ü maddi sıkıntı yaşamamanın etkili olduğunu, %62.9’u memleket özleminin etkili olduğunu, %53.9’u yeterli desteğin verilmemesinin etkili olduğunu, %44’ü arkadaşlarıyla anlaşamamanın etkili olmadığını,

Grafik 19: Evet Diyenlerin Gerekçesi (%)

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi Türkiye'deki eğitimini yarıda bırakıp ölkelerine dönmeyi düşünenleri en çok etkileyen durum ilk iki neden olarak öğrencilerin beklediklerini bulamamaları ve maddi sıkıntı çekmeleri görülmektedir. En az etkileyen nedenler ise ırkçılıkla karşılaşmaları ve arkadaşları ile anlaşamamaları olarak görülmektedir.

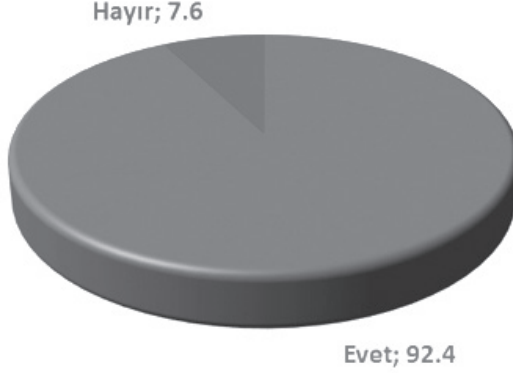
Öğrenciler ile yapılmış olan mülakatlarda ayrıca aşağıdaki hususlar da dikkat çekmektedir.

- Öğrenciler bir sorunla karşılaştıklarında Sakarya Yedi Renk Derneđ¹³'nin kendilerine yardımcı olduğunu belirtmektedirler.
- Öğrenciler herhangi bir sorun karşısında genelde kendi memleketlilerinden ya da uluslararası diğer öğrencilerden yardım aldıklarını belirtmektedirler.
- Öğrenciler kaldıkları yurtların (özellikle bayan yurdu) çok kalabalık olduğunu belirtmektedirler.
- Öğrenciler kendi damak tatlarına uygun yemek yapmak istediklerinde kaldıkları yurttan izin verilmediği belirtmektedirler.
- YTB burslusu öğrenciler YTB ile iletişim problemleri yaşadıklarını belirtmektedirler.
- Özellikle YTB burslusu öğrenciler yazın memleketlerine gidemedikleri ve Türkiye'de kaldıkları zamanlarda yurtlarda çok fazla yer değiştirildiklerini (tadilat ve bakımlar dolayısıyla) ve yaz boyunca yurtlarda yemek çıkmamasından dolayı yemek maliyetlerinin arttığını ve burslarının yaz döneminde kendilerine yetmediğini belirtmektedirler.

---

13 edirenk, yurtdışından Sakarya'ya eğitim için gelen öğrencilere, eğitim ve rehberlik hizmeti vermek amacıyla kurulmuş uluslararası bir öğrenci derneğidir. Yedirenk Uluslararası Öğrenci Derneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; <http://www.yedirenk-sakarya.com/>

Grafik 20: Ülkenize Döndüğünüzde Çevrenizdekilere Türkiye’de Eğitim Görmelerini Tavsiye Eder Misiniz?(%)

Öğrencilerin %92.4’ü ülkelerine döndüklerinde çevrelerindekiilere Türkiye’de eğitim görmelerini tavsiye edeceklerini belirtmişlerdir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu kısımda öncelikle araştırma sonucunda elde edilen bulgular ortaya konulacak, daha sonra ise bu bulgulara dayanarak öneriler sunulacaktır.

5.1. Sonuç

Araştırma bulguları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Türkiye’yi tercih nedeni;

Ankete katılan öğrencilerin Türkiye’yi tercih nedeni olarak ileri sürülen en önemli nedenlerin başında eğitim kalitesi, dini yakınlık, kültürel yakınlık, aile tavsiyesi, bilimsel başarılar gelmektedir.

Dil ve İletişim sorunları;

Ankete katılan öğrencilere dil problemi dolayısıyla iletişim kurmakta zorlanıp zorlanmadıkları sorulduğunda öğrenciler dil yüzünden iletişim kurmakta zorlanmadıklarını söylemişlerdir. Bu anlamda “Öğrencilerin dil ve iletişim ile ilgili sorunları vardır” hipotezi tam anlamıyla doğrulanmamaktadır. Ancak burada öğrencilerin dörtte birinin dil ve iletişim problemi yaşadıklarını da belirtmek gerekir.

Arkadaşlık sorunları;

Ankete katılan öğrencilere arkadaşlıkla ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulduğunda anket cevaplarında öğrencilerin arkadaşlıkla ilgili eğitim hayatlarını etkileyecek derecede ciddi sorunlarının olmadığı görülmüştür. Bu anlamda “Öğrencilerin arkadaşlıkla ilgili sorunları vardır” hipotezi tam anlamıyla doğrulanamamaktadır.

Ancak yapılan mülakatta öğrenciler farklı sorunlara değinmişlerdir. Bunların başında uluslararası öğrencilerin Türkçe konuşmalarındaki aksaklıkların Türk öğrenciler tarafından dalga konusu yapılması gelmektedir. Bu ise öğrencilerin Türkçe konuşmakta çekinmelerini beraberinde getirmekte ve öğrenciler Türkçelerini ilerletememektedirler. Bunun yansırı Afrika ülkelerinden gelen öğrencilerin ten renklerinden dolayı farklı problemlerle karşılaştıkları görülmüştür. Özellikle Türk öğrencilerin ve şehir halkın Afrika kökenli öğrencilere karşı tutumları öğrencileri rahatsız etmektedir. Yabancı öğrencilerin bir sorun olarak gerek yurttaki gerekse sınıflarındaki Türk arkadaşlarının kendilerini kışkırdıkları ve haklarını çaldıklarını düşündüklerini belirtmektedirler.

Sağlık sorunları;

Ankete katılan öğrencilere sağlık ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulduğunda anket cevaplarında öğrencilerin ciddi sorunlarının olmadığı görülmüştür. Öğrenciler genelde sağlık hizmetlerinden çok fazla yararlanmadıklarından sağlık konusunda genellikle fikir beyan etmemişlerdir. “Öğrencilerin sağlık ile ilgili sorunları vardır” hipotezi tam anlamıyla doğrulanamamaktadır.

Ancak yapılan mülakatta kendi kaynakları ile okuyan öğrencilerin sağlık sigortası konusunda sorunlarının olduğu görülmüştür.

Kültürel sorunlar;

Ankete katılan öğrencilere kültür ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulduğunda anket cevaplarında öğrencilerin ciddi sorunlarının olmadığı görülmüştür. “Öğrencilerin kültür ile ilgili sorunları vardır” hipotezi tam anlamıyla doğrulanamamaktadır.

Ancak yapılan mülakatta Uluslararası öğrencilerin beslenme konusunda özellikle ilk yıllarda Türk yemeklerine alışamamaları dolayı-

sıyla sorunlar yaşamaktadırlar. Özellikle YTB burslusu olan KYK'da kalan öğrenciler yurtlarında yemek yapmalarına izin verilmemesi dolayısıyla yetersiz beslenmelerini belirtmişlerdir.

Ekonomik sorunlar;

Ankete katılan öğrencilere ekonomik konular ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulduğunda anket cevaplarında öğrencilerin kısmen ekonomik olarak zorluk yaşadığı, Türkiye'deki yaşam maliyetlerinin geldikleri ülkeye kıyasla pahalı olduğu ve kısmen sağlık sigortası maliyetinin yüksek olduğunu belirtmektedir. "Öğrencilerin ekonomik sorunları vardır" hipotezi doğrulanmaktadır.

Yapılan mülakatta özellikle kendi imkânları ile okumak isteyen öğrenciler ekonomik olarak zorluk çektiklerini belirtmişlerdir. YTB burslusu öğrenciler dışarıda yemek yemek istemeleri (kültürel başlığında da belirtildi gibi öğrencilerin Türk yemeklerine alışamamaları söz konusudur) durumunda ekonomik olarak burslarının yetmediğini belirtmişlerdir. Bilhassa YTB burslusu öğrenciler yaz döneminde yurtlarda yemek verilmemesi dolayısıyla dışarıda yemek yemek durumunda kaldıkları ve yaz aylarında burslarının yetmediğini belirtmişlerdir.

Psikolojik sorunlar;

Ankete katılan öğrencilere psikolojileri ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulduğunda anket cevaplarında öğrencilerin büyük çoğunluğunun aile özlemi içerisinde olduğu, ülkelerindeki arkadaşlarını özlediğini, memleketlerinden ayrı kalmanın kendilerini üzdüğünü, çevrelerindekiyle rahat ilişki kurduklarını belirtmişlerdir. "Öğrencilerin psikolojik sorunları vardır" hipotezi doğrulanmaktadır.

Yapılan mülakatlarda da öğrencilerin en fazla üzerinde durdukları konu aile ve memleket özlemi olmuştur. Öğrenciler kendilerini bazen yalnız hissettiklerini ve gizli gizli ağladıklarını belirtmişlerdir. Afrika kökenli öğrenciler ise ten renklerinden dolayı hem öğrenci arkadaşları hem de halkın tavırlarını kendilerini rahatsız ettiğini söylemişlerdir.

Akademik sorunlar;

Ankete katılan öğrencilere akademik konular ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulduğunda anket cevaplarında öğrencilerin en

önemli probleminin dil (akademik anlamda) problemi olduğu görülmüştür. Buna rağmen öğrenciler aldıkları eğitimden memnun olduklarını belirtmişlerdir. “Öğrencilerin akademik sorunları vardır” hipotezi özellikle akademik dil konusunda öğrencilerin yaşadıkları problemler dolayısıyla doğrulanmaktadır.

Mülakatlarda da anket sonuçlarına benzer şekilde öğrencilerin en fazla belirttikleri sorun öğrencilerin özellikle sözel dersleri anlamakta zorlanmasıdır. Ayrıca öğrenciler yazılı sınavlarda da zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Sosyal sorunlar;

Ankete katılan öğrencilere sosyal konular ile ilgili verilen yargılara katılma dereceleri sorulduğunda anket cevaplarında öğrencilerin Türkiye ve Sakarya’da yaşamaktan mutlu olduğunu görülmüştür. Bu anlamda “Öğrencilerin sosyal sorunları vardır” hipotezi doğrulanmamaktadır.

Mülakatta da öğrenciler Türkiye ve Sakarya’da yaşamaktan genel anlamda mutlu olduklarını söylemişlerdir. Öğrenciler şehirdeki halkın ve esnafın yabancı öğrencilere karşı tutum ve davranışlarının genel anlamda iyi olduğunu belirtse de mülakatlarda öğrencilerin halk ve esnafla yaşadıkları olumsuz örneklerle de rastlanmıştır. Öğrenciler bir sorunla karşılaştıklarında genellikle kendi memleketlilerinin ya da diğer uluslararası öğrencilerin kendilerine yardım ettiğini belirtmektedirler. Özellikle YTB burslusu öğrenciler Sakarya’da bir temsilcinin olması gerektiğini belirtmektedirler.

Öğrencilerin eğitimlerini yarıda bırakıp ülkelerine dönmeyi düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda bu soruya ankete katılanların büyük çoğunluğu hayır demiştir. Çok az bir kısmı ise evet demiştir. Evet diyenlerin gerekçeleri sorulduğunda ise öğrenciler beklentilerinin karşılanmamasının, maddi sıkıntının ve memleket özleminin bunda etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Öğrencilerin %92.4’ü ülkelerine döndüklerinde çevrelerindeki Türkiye’de eğitim görmelerini tavsiye edeceklerini belirtmişlerdir. Bu ise önemlilik arz etmektedir.

5.2. Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgular çerçevesinde aşağıdaki öneriler yapılabilir;

Türkiye'nin tercih nedeni ile ilgili öneriler;

Özellikle daha nitelikli öğrencilerin Türkiye'yi tercih etmelerinin sağlanmasında eğitim kalitesinin daha iyi vurgulanması, dini ve kültürel yakınlığın ön plana çıkarılması ve bilimsel başarıların daha fazla duyurulması önemlilik arz etmektedir.

Arkadaşlık, dil ve iletişim ile ilgili öneriler;

Uluslararası öğrencilerin Türkçe konuşmalarındaki aksaklıkların Türk öğrenciler tarafından dalga konusu yapılmaması ile ilgili Türk öğrencilere yönelik oryantasyon çalışmaları yapılabilir. Bu çalışmalar kamu spotları kullanılarak tüm Türkiye'ye yönelik üniversitelerin kendilerinin yapacak olduğu billboard ve diğer yayınlarla ya da hocaların bizzat derslerde bu konuyu işleyerek yapılabilir. Bu sayede yabancı öğrenciler Türkçe konuşmada çekinmeyecekler ve en önemli sorunları olan dil problemini daha rahat halledebileceklerdir. Afrika ülkelerinden gelen öğrencilerin ten renklerinden dolayı yaşadıkları problemler de benzer uygulamalarla giderilebilir. Kıskançlık hissinin ortadan kaldırılması ile ilgili olarak yukarıda belirtilen yöntemler kullanılarak uluslararası öğrencilerin herhangi Türk gencinin hakkını çalmadığı, aksine bu öğrencilerin Türkiye için bir değer olduğu Türk öğrencilere anlatılmalıdır.

Sağlık sorunları ile ilgili öneriler;

Uluslararası öğrenciler her ne kadar sağlık konusunda ciddi problemler yaşamadıklarını belirtse de sağlık hizmetleri konusunda da iyi bilgilendirilmedikleri düşünülmektedir. Öğrencilerin sağlık hizmetleri ile ilgili süreçler konusunda daha iyi bilgilendirilecekleri bir tanıtım faaliyeti yapılabilir. Kendi kaynakları ile okuyan öğrencilerin de sağlık sigortası konusunda Türkiye tarafından desteklenmesi önerilebilir.

Kültürel sorunlar ile ilgili öneriler;

Uluslararası öğrencilerin hem kendi kültürlerine ait yemek özlülerinin giderilmesi hem de yeterli ve sağlıklı beslenebilmeleri için kendilerine kaldıkları yurttlarda yemek yapma imkânı ve ortamı sağlanmalıdır.

Öğrenciler tabldot şeklinde çıkan yemekleri yemeye ve kantinden beslenmeye zorlanmamalıdır.

Ekonomik sorunlar ile ilgili öneriler;

Kendi imkânları ile okumak isteyen öğrencilere yönelik bursa imkânlarının artırılması önerilebilir. YTB burslusu öğrencilere yaz döneminde yurtlarda yemek yeme imkânı sağlanması ya da burs miktarlarının yaz döneminde artırılması önerilebilir.

Psikolojik sorunlar ile ilgili öneriler;

Öğrencilerin aile ve memleket özlemlerinin azaltılmasında Türk öğrencilerin ve Türk halkının öğrencilere daha fazla yardımcı olması önerilebilir. Afrika kökenli öğrencilerin sorunları ile ilgili de arkadaşlık kısmında yapılan öneriler tekrarlanabilir.

Akademik sorunlar ile ilgili öneriler;

Öğrencilerin dil becerilerinin gelişmesinde arkadaşlık ile ilgili sorunlarının giderilmesi önemlilik arz etmektedir. Genellikle öğrencilere TÖMER’de dil öğrenmeleri için tanınan süre bir yıldır. Kuşkusuz bu süre dil becerilerinin ve akademik becerilerin gelişmesi için yeterli olmayabilmektedir. Akademik becerilerinin gelişmesinde ise TÖMER’de akademik bir eğitim almaları da önerilebilir. Bunun yanı sıra öğrencilere üniversitelerinde ek derslerin verilmesi önerilebilir.

Sosyal sorunlar ile ilgili öneriler;

Öğrencilerin şehir halkı ve esnafı ile ilgili yaşadığı olumsuz tecrübelerin azaltılması önemlidir. Öğrenciler bir sorunla karşılaştıklarında hem üniversite bünyesinde (üniversitenin bünyesinde uluslararası öğrencilere yönelik bir ofis olmasına rağmen bu ofisin etkin işlemediği düşünülmektedir) hem de şehirde öğrencilere yönelik faaliyette bulunan bir ofisin kurulması önerilebilir. Bu tarz bir ofisin açılmasının öğrencilerin sorunlarının ilk elden ve daha hızlı çözümünde etkili olacağı, programdan beklenen katkıyı ise artıracığı belirtilebilir.

Kaynakça

- Altunışık, Remzi, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu ve Engin Yıldırım, (2010), “*Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*”, Sakarya Yayıncılık.
- Alyılmaz, Semra, Nurşat Biçer ve İsmail Çoban (2015), “Atatürk Üniversitesinde Öğrenim Gören Kırgız Öğrencilerin Türkçe Ve Türkiye’ye Yönelik Görüşleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı:4/1, ss.328-338.
- Arambewela, Rodney ve John Hall (2009), “An empirical model of international student satisfaction”, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, Cilt:21, Sayı:4, ss.555-569.
- Babadağ, Burcu, İlkey Çulha ve Nedime Köşgeroğlu (2014), “Bir Sağlık Yüksekokulu’nda Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sağlık Alanında Karşılaştığı Sorunların Belirlenmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3(1), ss.622-631.
- Bayraktaroğlu, Serkan ve Lale Mustafayeva (2010), “Türk Yüksek Öğretim Sistemi ve Türk Dünyası İlişkileri: Sakarya Üniversitesi’nde Eğitim Gören Yabancı Uyruklu Öğrenciler Örneği”, *Journal of Azerbaijani Studies*, ss. 223-239.
- Beltekin, Nurettin ve Somayyeh Radmard (2013), “Türkiye’de Lisansüstü Eğitim Gören Uluslararası Öğrencilerinin Üniversiteye İlişkin Görüşleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:43, ss.250-269.
- Biçer, Nurşat, İsmail Çoban ve Sıddık Bakır (2014), “Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Karşılaştığı Sorunlar: Atatürk Üniversitesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:29, ss.125-135.
- Can, Niyazi (1996), “Türkiye’de Yüksek Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sorunları ve Örgütsel Yapı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:7, ss.503-512.
- Coşkunserçe, Ozan ve Suzan Duygu Bedir Erişti (2017), “Uluslararası Öğrencilerin Kültürel Uyum Sürecine Yönelik Tasarım Tabanlı Araştırma Yaklaşımına Dayalı Çevrimiçi Oryantasyon Uygulamasının Geliştirilmesi”, *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, ss.83-104.
- Çağlar, Ali (1999), “Türk Üniversitelerinde Öğrenim Gören Türk Cum-

- huriyetleri ve Akraba Toplulukları Öğrencilerinin Sorunları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:32, Sayı:4, ss.133-169.
- Çetin, Turhan, Ufuk Karakuş ve Bülent Aksoy (2012), “Yabancı Uyraklı Öğrencilerin Turizm ve Türkiye’nin Turizm Değerlerine İlişkin Algıları”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5(3), ss.180-196.
- Çöllü, E. Fazıl ve Y. Emre Öztürk (2010), “Türk Cumhuriyetleri, Türk Ve Akraba Topluluklarından Türkiye’ye Yüksek Öğrenim Görmek Amacıyla Gelen Öğrencilerin Uyum Ve İletişim Sorunları (Konya Selçuk Üniversitesi Örneği)”, *Journal of Azerbaijani Studies*, ss. 284-292.
- Evans, Catrin ve Keith Stevenson (2011), “The experience of international nursing students studying for a PhD in the U.K: A qualitative study”, *BMC Nursing*, Cilt: 10:11, ss.1-13.
- Gökalp, Murat (2012), “19 Mayıs Üniversitesi Samsun Eğitim Fakültesinde Öğrenim Gören Türk Ve Yabancı Uyraklı Öğrencilerin Öğretim Programlarına Yönelik Bakış Açılarının İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:39, ss.139-152.
- Göver, İbrahim Hakan ve Hasan Yavuzer (2015), “Kayseri’de Öğrenim Gören Yabancı Uyraklı Öğrencilerin Kayseri, Türkiye ve İslam Algısı”, *Turkish Studies*, Cilt:10/2, ss.1025-1050.
- Güçlü, Nezahat (1996), “Yabancı Öğrencilerin Uyum Problemleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:12, ss.101-110.
- Güleç, İsmail ve Bekir İnce (2013), “Türkçe Öğrenen Yabancıların Günlük Yaşama İlişkin Kültürel Algıları Üzerine Bir Araştırma”, *Sakarya University Journal of Education*, Cilt:3/3, ss.95-106.
- Gülner, Birol (2011), “Yabancı Öğrencilerde Kültürleşme ve Medya Kullanımı”, *Global Media Journal*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss.51-68.
- Hellsten, Meeri ve Anne Prescott (2004), “Learning at University: The International Student Experience”, *International Education Journal*, Cilt:5, Sayı:3, ss.344-351.
- Jenkins, John R. ve Fred Galloway (2009), “The adjustment problems faced by international and overseas Chinese students studying in Taiwan universities: a comparison of student and faculty/staff perceptions”, *Asia Pacific Education Review*, Sayı:10, ss.159-168.
- KB (T.C. Kalkınma Bakanlığı) (2014), “Yükseköğretimin Uluslararası

- sılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler İçin Çekim Merkezi Haline Getirilmesi Araştırma Projesi*”, Kalkınma Araştırma Merkezi, Ekim 2014.
- Kesten, Alper, Kasım Kiroğlu ve Cevat Elma (2010), “Language and Education Problems of International Students in Turkey”, *Kırğızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:24, ss.65-85.
- Kiroğlu, Kasım, Alper Kesten ve Cevat Elma (2010), “Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Sorunları”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, ss.26-39.
- Köylü, Mustafa (2001), “Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Devam Eden Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Fakülte Hakındaki Düşünce, Sorun ve Beklentileri”, *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:12-13, ss.131-153.
- Kumcağız, Hatice, Rahim Dadashzadeh ve Kamil Alakuş (2016), “Ondokuz Mayıs Üniversitesi’ndeki Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Yaşadıkları Sorunlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:35(2), ss.37-50.
- Lee, Jenny J. ve Charles Rice (2007), “Welcome to America? International student perceptions of discrimination”, *Higher Education*, Sayı:53, ss.381-409.
- Musaoğlu, Büşra Nur (2016), “Türkiye’de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Entegrasyon Süreci”, *Türk Dünyası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Nisan 2016, s. 12-24.
- OECD (2014), *Education at a Glance 2014: OECD Indicators*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2014-en> (Erişim 01.12.2016).
- OECD (2016), *Education at a Glance 2016: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.187/eag-2016-en> (Erişim 01.12.2016).
- Otrar, Mustafa, Halil Ekşi, Bülent Dilmaç ve Ahmet Şirin (2002), “Türkiye’de Öğrenim Gören Türk ve Akraba Topluluk Öğrencilerinin Stres Kaynakları, Başaçıkma Tarzları ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri (KUYEB) Dergisi*, Cilt:2/2.
- Öner, Mutlu, Alpaslan İnce, Muammer Özbebit ve Mete Sipahioğlu

- (2011), “Türkiye’de Ortaöğretim Kurumlarında Okuyan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Yükseköğretime Geçiş Problemleri”, *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar (UYK-2011)*, 27-29 Mayıs 2011, İstanbul, Cilt:3, Bölüm: XII, ss.1700-1709.
- Özkan, Gökhan ve Meltem Acar Güvendir (2015), “Uluslararası Öğrencilerin Yaşam Durumları: Kırklareli Ve Trakya Üniversiteleri Örneği”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:15(1), ss.174-190.
- Paksoy, H. Mustafa, Sadettin Paksoy ve Mehmet Özçalıcı (2012), “Türkiye’de Yüksek Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Sorunları: GAP Bölgesi Üniversiteleri Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:2(2), ss.85-94.
- Savaşan, Fatih (2015), “*Renkli Kampüsler*”, PESA Görüş Yazısı, Şubat 2015. <http://www.pesa.org.tr> (Erişim 01.12.2016).
- Şahin, Münir ve Hasan Demirtaş (2014), “Üniversitelerde Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeyleri, Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:204, ss.88-114.
- Tok, Mehmet ve Musa Yığın (2013), “Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Öğrenme Nedenlerine İlişkin Bir Durum Çalışması”, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, Sayı:8, ss.132-147.
- Toker, Fevzi, Cemali Çankaya ve Mehmet Doğan (2003), “Uludağ Üniversitesinde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Türk Öğrencilerin Boş Zaman Etkinliklerine Katılımlarının Araştırılması”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:XVII, Sayı:1, ss.219-233.
- Traş, Zeliha ve Hidayar Cihan Güngör (2011), “Avrupa Ülkelerinden Gelen Türk Asıllı Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Destek ve Sosyal Bağlılıkları Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:25, ss.263-271.
- Yılmaz, Oğuzhan (2015), “Türkiye Türkçesi Öğrenen Kazakistanlıların Karşılaştıkları Sorunlar”, *TÜBAR-XXXVII-/2015-Bahar*, ss.257-275.
- Yiğit, Ruhi (2012), “Konya İlinde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Temel Psikolojik İhtiyaçlarının Bir Kısım Değişkenler Bakımından İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:27, ss.317-326.

Başlık ve Noktalama: Akademik Makale Başlıkları Üzerine Art Zamanlı Bir Dil Bilim İncelemesi

*Title and Punctuation: A Diachronic Linguistic Analysis on
Academic Article Titles*

Şahru Pilten Ufuk

Öz

Başlıklar bir akademik makalenin en çok okunan bölümüdür. Yayınların ulaşılabilirliğine/seçilebilirliğine olumlu ya da olumsuz etki yapma gücüne sahiptir. Bu özelliği akademik camiada başlıklara verilen önemi arttırmıştır. Nitekim 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan çalışmalarla Batı literatüründe başlıklarla ilgili muazzam bir literatür oluşturulmuştur. Öyle ki günümüzde “başlık bilim” olarak adlandırılan bir alandan söz edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte başlıklar Türk literatüründe fazla çalışılmış konulardan biri değildir.

Bu çalışmada 1937-2016 yılları arasında Türkiye Türkçesiyle yazılmış tarih alanındaki akademik makale başlıklarında noktalama işareti kullanımları derlem tabanlı, art zamanlı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bulgulardan hareketle akademik makalelerdeki noktalama işareti kullanımının bireysel bir tutum mu yoksa dönemsel bir eğilim mi olduğu sorgulanmış, dönemler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Başlık, Noktalama, Akademik Makale Başlıkları, Tarih Konulu Akademik Makale Başlıkları, Dil Bilim, Başlık Bilimi

---

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü Öğretim Üyesi, sahrupiltenufuk@sakarya.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 20.01.2017

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.286737

Abstract

Titles are the most read section of an academic article. They have the power to make a positive or negative effect on the availability / selectivity of publications. Those features have increased the importance given to the titles in academia. As a matter of fact, a vast literature on titles has been produced in Western literature with studies starting from the last quarter of the 20th century. So much so that nowadays a field called “titlelogy” has begun to be mentioned. However, the titles are not one of the more studied topics in Turkish literature.

In this study, the use of punctuation marks in academic article titles in the field of history written in Turkey Turkish between 1937-2016 has been investigated from a diachronic, corpus based point of view. From the findings it has been questioned whether the use of punctuation marks in academic titles is an individual attitude or a periodic tendency and similarities and differences of the periods are revealed

Keywords: *Titles, Punctuation, Academic Article Titles, Titles of Academic Articles in History, Linguistics Titlelogy*

1. Giriş

Son on yıl içinde özellikle elektronik dergilerin yaygınlaşmasıyla yayınlanan akademik makale sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Nitekim 2015 yılı itibariyle dünyada hakem incelemesinden geçmiş makale sayısı yıllık 1,5 milyona ulaşmıştır (Biswas ve Kirchherr, 2015). Makalelerin nicelik açısından çokluğu araştırmacıların ilgi duydukları alanlardaki bütün makaleleri okuyamamasına yol açmakta ve onları okuyacakları makaleler arasında hızlı bir seçim yapmak zorunda bırakmaktadır. Araştırmacıların arama motorlarının kendilerine önermiş olduğu binlerce yayın arasından eleme yapmak için kullandıkları temel seçim ölçütü makale başlıklarıdır. Okuyucunun makalenin içeriği hakkında fikir sahibi olması, makalenin araştırma konusuna uygun olup olmadığına veya makaleyi okuyup okumayacağına karar vermesi başlığa bağlı olarak meydana gelen süreçlerdir (Jamali ve Nikzad, 2011).

Yayınların ulaşılabilirliğine/seçilebilirliğine olumlu ya da olumsuz etki yapma gücü akademik camiada başlıklara verilen önemi arttırmıştır. Nitekim 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan çalışmalarla başlıklarla ilgili muazzam bir literatür oluşturulmuştur. Öyle ki günümüzde “başlık bilim” (İng. *titlelogy*) olarak adlandırılan bir alandan söz edilmeye başlanmıştır (bkz. Biacchi, 2003, Gesuato, 2008, Soler, 2011). Başlıklarla ilgili çalışmalar tek disiplin üzerine odaklananlar (bkz. Whissell, 1999; Goodman vd., 2001; Biacchi, 2003; Forray ve Woodilla, 2005; Wang ve Bai, 2007; Gesuato, 2008), disiplinler arası çalışmalar (bkz. Buxton ve Meadows, 1977; Dillon, 1982; Yitzhaki, 1994; Fortanet vd., 1997, 1998; Anthony, 2001; Haggan, 2004), kültürler arası çalışmalar (bkz. Nord, 1995; Busch-Lauer, 2000, Soler, 2011), dönemler arası çalışmalar (bkz. Rosner, 1990; Salager-Meyer ve Alcaraz Ariza, 2013) şeklinde sınıflandırılabilir.

Başlıklarla ilgili akademik yayınlarda özellikle dolaylamalar, kelime yoğunluğu (İng. *lexical density*), anlam şifrelemesi (İng. *semantic encoding*), noktalama işaretlerinin kullanımı, uzunluk, kelime seçimleri, söz dizim ve dil bilgisi yapısı gibi konular incelenmiştir. Bu unsurların makalenin atıf alma oranına etkisi üzerinde duran yayınların sayısı da son dönemlerde artmıştır (bkz. Sagi ve Yechiam, 2008; Stremersch vd., 2007; Jacques ve Sebire, 2009; Moore, 2010;

Butter ve van Raan, 2011; Jamali ve Nikazad, 2011; Habibzadeh ve Yadollahie, 2012).

Başlıklar Türk literatüründe fazla çalışılmış konulardan biri değildir. Bu konuda yapılmış olan çalışmalar metin yazım kuralları genelinde değerlendirilebilir. Bu çalışmada 1937-2016 yılları arasında Türkiye Türkçesiyle yazılmış tarih alanındaki akademik makale başlıklarında noktalama işareti kullanımları derlem tabanlı, art zamanlı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu bağlamda belirlenen örneklemdeki noktalama kullanımları belirlenmiştir. Bulgulardan hareketle noktalama işareti kullanımının bireysel bir tutum mu yoksa dönemsel bir eğilim mi olduğu sorgulanmış, dönemler arasındaki tutum benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyulmuştur.

1.1. Akademik makale başlıklarında noktalama işareti kullanımı üzerine çalışmalar

Akademik başlıklarda yer alan noktalama işaretleriyle ilgili araştırmalarda büyük ölçüde iki nokta işaretinin kullanımına odaklanılmıştır. Dillon (1981, 1982), Michelson (1994) ve Hartley (2007a, 2007b)'in noktalama işaretleri arasında iki nokta işaretinin baskın olarak kullanıldığını belirledikleri çalışmaları bu sınıfa dâhil edilebilir.

Dillon (1981) akademik dergilerde yer alan 804 makale başlığında iki nokta kullanımını incelemiş ve kullanım oranının teorik araştırma dergilerinde (%34), deneysel araştırma dergilerinde (%18) ve pedagojik dergilerde (%10) olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Dillon (1981) iki noktanın basılmamış çalışmalara oranla basılmış makalelerde daha çok yer aldığını belirlemiştir. Dillon (1982) bu alandaki bir diğer çalışmasında ise 1880-1980 yılları arasında eğitim, psikoloji ve edebiyat eleştirisi alanlarında yayınlanmış 1.150 araştırma makalesi başlığını incelemiş ve iki nokta işaretinin bu üç alanda da istikrarlı yükselişini fark etmiştir.

Michelson (1994) endüstri ilişkileri üzerine 2000'in üzerinde akademik başlık inceleyerek bunlardan %38'inin iki nokta ihtiva ettiğini ve iki noktanın varlığının dergilerin yaşıyla ters orantılı olduğunu belirlemiştir.

Fortanet vd. (1997) bilgisayar bilimleri, uygulamalı dil bilim, kimya, iş ve ekonomi üzerine 200 araştırma makalesini yapı ve içerik açısından incelediği çalışmasında iki nokta, noktalı virgöl ve noktanın iş ve ekonomi başlıklarında en sık kullanılan noktalama işaretleriyken bilgisayar bilimleri başlıklarında en az kullanılanlardan olduğunu bildirmiştir.

Akademik başlıklarda yer alan noktalama işaretleri üzerine yapılan çalışmalarda Anthony (2001)'nin araştırması kendisinden sonrakilere öncü olması açısından ayrı bir önem taşır. Anthony (2001) çalışmasında çeşitli bilgisayar bilimi alt disiplinine ait 600 başlığı noktalama kullanımları da dâhil olmak üzere farklı açılardan ele almıştır. Bu bağlamda iki nokta, noktalı virgöl, kısa çizgi ve nokta olmak üzere beş noktalama işareti kullanımını incelemiştir. Sonuç olarak bu noktalama işaretlerinin ortak noktasının çok birimli başlıkları farklı bölümlere ayırmak olduğunu belirlemiştir. Ayrıca iki noktanın bütün araştırma başlığı türlerinde var olduğunu ve birleşik başlıkları iki bölüme ayırmak için kullanıldığını ortaya koymuştur.

Sonraki çalışmalardan Lewinson ve Hartley (2005) iki noktalı başlıkların bu işaretin bulunmadığı başlıklara oranla daha uzun ve daha bilgilendirici olduğunu belirlemiştir. Hartley (2007a, 2007b) başlıklarda iki nokta kullanımında farklı disiplinlerde farklı tutumlar olduğunu, sanat alanında bilim alanındakinden çok daha fazla kullanıldığını ortaya koymuştur.

Literatürde başlıklarda iki nokta işaretinin kullanılmasının avantajları ile ilgili tartışmalar da yapılmıştır. Bu tip başlıkların çok sayıda anahtar kelime içerdiği için makaleyi veri tabanlarında daha bulunabilir ve görülebilir hâle getirdikleri savunulmuştur (bkz. Moore, 2010). Bununla birlikte iki nokta işareti içeren başlıkların atıf alma oranıyla ilgili yapılan çalışmalar bu görüşü çürütmüştür (bkz. Hartley, 2007a, 2007b).

Bu konuda söz edilmesi gereken bir başka araştırma da Ball (2009)'ın fizik, yaşam bilimleri ve eczacılık alanında 1966-2005 yılları arasında Scopus'ta yer alan 20 milyon bilimsel makaleyi incelediği geniş ölçekli çalışmasıdır. Ball (2009) araştırma sonucunda son 40 yıl içinde soru işareti kullanılan başlıklarda %50-%200'den fazla

artış olduğunu belirlemiştir. Bilimsel makalelerde artan soru işaretli başlıklarının arkasındaki belirleyici faktörlerden birinin de “pazarlama boyutu” olduğundan söz etmiştir.

Başlıklarda noktalama işaretinin kullanımıyla ilgili çalışmalarda ortaya konan en önemli bulgulardan birisi de noktalama işaretleri ile başlıklarda yer alan bilgi birimi sayısı arasındaki olumlu ilişkidir. Bilgi birimleri (İng. *information units*) yeni bilginin kodlandığı ünitelerdir. Bazı başlıklar tek bir bilgi biriminden meydana gelirlerken bazıları birden fazla bilgi biriminden oluşabilir. Gesuato (2008: 137) bilgi birimlerin varlığı ve sayısının noktalama işaretlerinin kullanımıyla belirleneceğini ortaya koymuştur. Ona göre nokta, iki nokta, noktalı virgül, soru işareti veya kısa çizgi kuvvetli bir iç durak oluştururken virgüller veya parantezler ise başlıktaki iç sınırlamaların belirticisidir. Başlıklarda metin düzenlemesini (İng. *textual organization*) yani bilginin metinde yapılandırılmasını tanımlayabilmek için başlıkların bilgi birimlerinin incelenmesi gereklidir.

2. İnceleme

2.1. Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada derlem tabanlı, art zamanlı bir inceleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırılacak akademik başlıklarının kapsamı sosyal bilimler alanıyla sınırlandırılmıştır. Başlıklar aşağıda verilen araştırma soruları dâhilinde incelenerek gruplandırılmıştır.

Akademik başlıkların düzenlemesinde:

- (i) Noktalama işaretlerinden ne oranda yararlanılmıştır?
- (ii) Hangi noktalama işaretlerinden yararlanılmıştır?
- (iii) Kullanılan noktalama işareti türleri yıllar içinde anlamlı bir değişim göstermekte midir?
- (iv) Noktalama işaretinden yararlanma oranları yıllar içinde anlamlı bir değişim göstermekte midir?
- (v) Noktalama işareti kullanımı konusunda var olan belirli yıllara özgü üslup özelliklerinden söz edilebilir mi?

Derlemde geçmiş yıllar arasında karşılaştırma yapılmasına olanak

sağlamak amacıyla farklı yıllara ait makale başlıkları farklı dönemleri temsil eden üç alt derlem altında sınıflandırılmıştır. Birinci derlem 1937-1942, ikinci derlem 1960-1965; üçüncü derlem 1985-1990 yılları arası dördüncü derlem ise 2011-2016 yılları arasında sosyal bilimlerde kullanılan akademik makale başlıklarını içine almaktadır. Her üç alt derlem için de Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan Bellekten dergisi kullanılmıştır. Alt derlemlerde yer alan makale sayılarında düzenlenme yapılarak söz konusu yıllar arasında yayınlanan Türkçe yayınlanmış makale başlıklardan rastgele seçilen 133 tanesi derleme dâhil edilmiştir. Tablo 1’de derlemde yer alan başlıkların alınmış olduğu dergilerin künye bilgileri yer almaktadır:

Tablo 1: Alt derlemde kullanılan makalelerin TTK Bellekten Dergisi künye bilgileri

Yıllar	1937-1942	1960-1965	1985-1990	2011-2016
Cilt	I-VI	XXIV-XXIX	XLIX-LIV	LXXV-LXXX
Sayı	1-23, 24	93-116	193-211	272- 288

Bu çalışmada oluşturulan derlemde Bellekten dergisinin örneklem olarak seçiminin başlıca sebepleri:

- (i) Türkiye Cumhuriyeti’nin en eski akademik dergilerinden birisi olması,
- (ii) Latin alfabesiyle yayınlanan ilk tarih dergisi olma özelliğini taşıması,
- (iii) 1937’den itibaren kesintisiz yayınlanması,
- (iv) 1963’ten itibaren uluslararası alan indekslerince taranıyor olması gibi özellikleriyle art zamanlı incelemeler için uygun olmasıdır.

Ayrıca

- (i) Geçmişten itibaren dizinlenmeye devam ettiği diğer alan indekslerinin yanı sıra 2010 yılından itibaren Arts and Humanities Citation Index (AHCI) tarafından da dizinlenmeye başlamıştır. Akademik camiada prestij sahibi dergilerden olma özelliğini günümüzde de koruması bu dergiyi eş zamanlı incelemeler için uygun kılmaktadır.

Derlemedeki başlıklar sadece Türkiye Türkçesi ile sınırlandırılmıştır. Yabancı dilde yazılmış makalelerin Türkçe karşılıkları dergi içinde verilmediği için bu başlıklar derleme alınmamıştır. Ayrıca kitap tanıtımları da makale başlıklarının içine dâhil edilmemiştir.

2.2. Bulgular

Yapılan incelemede noktalama kullanımı sayısının en düşük olduğu dönemin 1937-1942 yılları arasında olduğu görülmüştür. Bu yıllar arasında her yüz başlıktan sadece 31'inde noktalama kullanılmıştır. 1960'tan itibaren bu oranın artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte 1960-2016 yılları arasında başlıklarda noktalama işareti kullanma tutumunda bir tutarlılık görülmemiştir. Bu yıllar arasında noktalama kullanım oranı ortalaması %74'tür. Kullanılan noktalama işareti türlerinde ve makale başı düşen ortalama noktalama işareti sayısında ise dönemler arasında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Araştırma istatistikleri Tablo 7'de verilmiştir:

Tablo 2: Başlıklarda noktalama işareti kullanım oranları

Yıllar	1937-1942	1960-1965	1985-1990	2011-2016
Makale Başı Düşen Ortalama Noktalama İşareti Sayısı	0,44	1,41	1,22	2,18
Kullanılan noktalama işareti türleri	7	7	9	10
Noktalama kullanılan başlık sayısı	41 (%31)	105 (%79)	74 (%56)	116 (%87)
Noktalama kullanılmayan başlık sayısı	92 (%69)	28 (21%)	59 (%44)	17 (%13)

Başlıklarda en sık kullanılan noktalama işareti kesme işaretidir. Kullanım açısından ikinci sırada kısa çizgi, üçüncü sırada ise nokta yer almaktadır. En az kullanılan noktalama işareti ise eşitlik işaretidir. Sadece tek bir başlıkta eşitlik işareti kullanımına rastlanmıştır. Kullanılan noktalama işareti türleri yıllara göre artış göstermiştir. Eğik çizgi 1937-1965 aralığında kullanılmamıştır. Eşitlik işareti sadece 1985-1990; tırnak, tek tırnak işaretleri ise sadece 2011-2016 yılları arasında kullanılmıştır. Tablo 3'te noktalama işaretinin yıllara göre kullanım bilgisi verilmiştir:

Tablo 3: Başlıklarda Noktalama İşareti Kullanımı

Noktalama İşaretleri	Yıllar				
	1937-1942	1960-1965	1985-1990	2011-2016	Toplam
Kesme	28 (%47)	103 (%55)	42 (%26)	89 (%31)	262
Kısa çizgi	9 (%15)	34 (%18)	32 (%20)	62 (%21)	137
Nokta	12 (%20)	27 (%14)	39 (%24)	39 (%13)	117
Virgül	7 (%12)	13 (%7)	24 (%15)	20 (%7)	64
Yay Ayrac	1 (%2)	7 (%4)	17 (%10)	32 (%11)	57
İki nokta	1 (%2)	1 (%0)	5 (%3)	41 (%14)	48
Soru	1 (%2)	3 (%2)	1 (%0)	3 (%1)	8
Eğik çizgi	-	-	2 (%1)	2 (%1)	4
Eşitlik	-	-	1(%1)	-	1
Tırnak	-	-	-	2 (%1)	2
Tek Tırnak	-	-	-	1 (%0)	1
Toplam	59	188	163	291	701

3. Bulguların Yorumlanması

3.1. Kesme İşareti

Kesme işareti akademik başlıklarda genel olarak en çok kullanılan noktalama işareti değildir. Bununla birlikte kesme işaretinin dönemler arasındaki kullanım oranı farklılık göstermektedir. 1937-1965 arası kullanım oranı ortalama %48'ken 1985-2016 arasında yüzde otuzun altına düşmüştür. 1960-1965 yıllarında 103 kullanımla bu işaretin en çok kullanıldığı dönemdir.

Kesme işaretinin sıkça kullanımı akademik makalelerde özel isimlere yer verilme oranının yüksekliğini, incelenen makalelerin kişiler, yerler, kurumlar veya eser adları üzerine yazıldığına göstergesidir. Nitekim sadece 3 kullanımda tarihlerden sonra gelen ekleri ayırmak için kullanılmıştır.

3.2. Kısa çizgi

Kısa çizgi kullanım oranı 1985-1990 yılları arasında hafif bir düşüş eğilimi gösterse de yıllar içinde genel olarak bir artış içindedir. 1937-1942 yılları arasında 9 kez kullanılan kısa çizgiye 2011-2016 yılları arasında 62 kez yer verilmiştir. Derlemde yer alan örneklerde 1937-1942 yılları arasında aşağıda sıralanan amaçlar için kullanıldığı tespit edilmiştir:

İki ayrı soyadının birlikte kullanımlarında bu adları ayırmak için:

Bibliyografya, Stanley Lane - Poole

İki ırk ve devlet adı arasındaki bağı belirtmek için:

Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış

İki ırk ve din adı arasındaki bağı belirtmek için:

Türk-İslâm Devri Kitabe Estampajları

Aynı kelimenin farklı dillerdeki karşılıkları arasındaki bağı belirtmek için:

Roma-Rum Kelimeleri

İki tarih arasında *ila anlamı vermek için:*

Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış

1960-1965 arasında yukarıda belirtilenle kısa çizgi kullanımlarından sadece sonuncusu tespit edilmiştir. Bu dönemde kısa çizgi aşağıda belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır.

İki devlet arasındaki bağı belirtmek için:

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri

İki millet arasındaki bağı belirtmek için:

II. Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset

Yer adları arasındaki bağı belirtmek için:

Bodrum-Dirmil Kazısı İskeletleri

Özel kişi veya yer adlarda yer alan kalıplaşmış kullanımlarda:

Ağaç-Eriler

Hasan-Âli Yücel

Kül-Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları

Alaca-Höyük Çanak-Çömlekleri Üzerindeki İşaret ve Damgalar

İkilemelerde:

Alaca-Höyük Çanak-Çömlekleri Üzerindeki İşaret ve Damgalar

Arapça veya Farsça tamlamalarda

Elfevaid-ül muadde li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde

Yön isimlerinde:

Güney-Batı Anadolu'da Bulunan Erken Bronz Çağına Ait Mermer İdol'ler

1985-1990 yılları arasında daha önceki yıllarda tespit edilen kısa çizgi kullanım amaçlarından sadece iki devlet, iki millet, iki tarih arasındaki ilişkileri belirtmek için ve Arapça ve Farsça tamlamalarda kullanılmıştır. Farklı kullanım amaçları aşağıda sıralanmıştır:

İki kişi arasındaki bağı belirtmek için:

İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi

İki din arasındaki bağı belirtmek için:

Hz. Muhammed Devrinde İslâm-Hıristiyan Münasebetlerine Toplu Bir Bakış

İki dil ismi arasındaki bağı belirtmek için:

Taş Aletlerin Teknik Betimleri İçin Türkçe-Fransızca Bir Sözlükçük Denemesi İki kavram arasındaki bağı belirtmek için:

XVI. YY. da Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk

İki bilim dalı arasındaki bağı belirtmek için:

Tokatta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)

2011-2016 yılları arasında daha önceki yıllarda tespit edilen kısa çizgi kullanım amaçlarından sadece iki devlet, kavram, millet, tarih, yer, bilim dalı arasındaki ilişkiyi belirtmek için, kalıplaşmış özel adlarda, Arapça ve Farsça tamlamalarda ve ikilemelerde kullanılmıştır. Farklı kullanım amaçları aşağıda sıralanmıştır:

Yer ve yön adları arasındaki bağı belirtmek için:

Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Şehir-İçi Hanları Üzerine Değerlendirme

Makalenin tezini ifade etmek için iki kavram arasında denklik kurmak amacıyla:

Balkan Savaşı - Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik

Makalenin kapsamını ifade eden ara sözü belirtmek için:

Polonezköy (Adampol) (1842-1922) - Kuruluş, Tabiyet Meselesi, İmar Faaliyetleri ve Sosyal Hayat -

3.3. Nokta

Ekonomi alanındaki makale başlıkları üzerine yaptığı çalışmada Fortanet vd. (1997) noktanın üç ana noktalama işaretinden biri olduğunu vurgulamıştır. Nitekim bizim çalışmamızda da genel toplamda nokta, sık kullanılan noktalama işaretleri içinde ilk üçe girmektedir. Nokta işaretinin makale başlıklarında kullanım sayısı 1985-1990 yıllarına kadar artış göstermekle birlikte bu süreden sonra duraklama göstermiştir. 1937-1942 aralığında 12 nokta kullanımı tespit edilirken bu sayı 2011-2016'da 39'a çıkmıştır. Bütün alt derlemlerde aynı üç amaç için kullanılmıştır. Nokta işaretinin kullanım yerleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. Sayılardan sonra, sıra bildiren *-Incl* eki yerine:

XVI. Asırda Dini ve Sosyal Bir İnkılap Teşebbüsü

Selim III. ün Veliht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muharebeleri

2. Kalıplaşmış kısaltmalarda:

Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış

Hollandalı Bir Seyyah'ın 18. yy. Başında Doğu Kafkasya'da Gördüğü Bazı Türk Eserleri

Anadolu'da Bulunan M.Ö. İkinci Bin Yılına Ait Altından Yüz Maskesi Profesör Dr. Gotthard Jaschke

Hz. Muhammed Devrinde İslâm-Hiristiyan Münasebetlerine Toplu Bir Bakış Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M.=945 H.) Cezzâr Ahmed Paşa (Ö. 1804) Hakkında Bir Takrîr Münasebetiyle Suriye'de İktidar Oyunları

Sayın Cumhurbaşkanı Org. Cemal Gürsel'in TTK'yi Ziyaretleri

3. İsim Kısaltmalarında kullanılmıştır:

TH. Makridi'nin Hatırasına

Kavalalı M. Ali Paşa İsyanı Esnasında

N. Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair

Kurtuluş Savaşı Günlerinde M. Kemal-Enver Çatışması

Türk-Sovyet İlişkilerinde G.V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi

3.4. Virgül

1960-1965 yıllarına kadar yükseliş göstermekle birlikte virgül kullanımı bu dönemden sonra belirli ölçüde azalmıştır. 1937-1942 arasında iki tip kullanımı gözlenmiştir:

Bildirim başlıklarında birbiri ardınca sıralanan eş görevli kelime ve kelime gruplarının arasında:

Atatürk Yaptıkları İle de, Anlattıkları ile de Büyüktür

Atatürk, Türk Milletinin Kalbinde, Türk Milletinin Ruhunda, Kendine Güvenme Kudretini Yarattı

Kendisiyle ilgili açıklama verilecek ifadeden sonra yer verilerek iki nokta işlevinde:

Bibliyografya, Stanley Lane - Poole

Daha sonraki yıllarda virgül yukarıda söz edilen amaçlarda kullanılmamıştır. 1960-2016 yılları arasında virgölün 6 farklı kullanımı belirlenmiştir. Bu kullanımlar aşağıda sıralanmıştır:

Birbiri ardınca sıralanan eş görevli kelime ve kelime grupları ayırmak amacıyla:

Konya, Karaman ve Civarı, Akhisar, Manisa, İzmir, Aydın ve Edirne'de Tetkiklerimiz Esas Noktaları Üzerine Bir Gezi Raporu

TTK Adına 1964 Yılında, Alaca-Höyük'te Yapılan Kazıda Çıkarılan İki Eski Bronz Çağı İskeletinin İncelenmesi

Bir kelimenin kendisinden sonra gelen kelime veya kelime gruplarıyla yapı ve anlam bakımından bağlantısı olmadığını göstermek ve anlam karışıklığını önlemek amacıyla:

Barak Reis'in, Şehzade Cem Mes'elesiyle İlgili Olarak

*Savoie 'ya Gönderilmesi**Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı*

Makalede incelenen alt konu başlıklarının sıralanması amacıyla:

Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususî Hayatı ve Muhtelif Karakterleri

Makalenin genel ve özel kapsamını belirtmek amacıyla:

Bilgi Yöntemi, Özellikle Tarih Yönetimi Üzerine Kısa Notlar

Makalede incelenecek dönemi belirtmek amacıyla:

Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim, 1826-1839

Makalenin bakış açısını belirtmek amacıyla:

*XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Bal-kanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri***3.5. Yay Ayrac**

Yay ayrac kullanımını yılları arasında sürekli artmıştır. Kullanım oranı %1'den % 11'e yükselmiştir. Yay ayrac cümledeki anlamı tamamlayan ve cümlenin dışında kalan ek bilgiler için kullanılan bir noktalama işaretidir. Derlemedeki kullanım örnekleri de bu genel tanıma uymaktadır.

Yay ayraclar 1937-1942 yılları arasında yer aldığı tek örnekte başlıkta belirtilen dönemin yaşanmış olduğu tarihsel aralığı açıklamak için kullanılmıştır:

Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S220) Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış

1960-1965 yılları arasında ise yukarıdaki kullanım dışında aşağıda sıralanan amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır:

Aynı varlığına verilen farklı isimlendirmeleri açıklamak için:

Altın-tepe (Urartu) İskeletlerine Ait Kalıntıların Tetkiki

Kişilerin doğum ve ölüm tarihlerini belirtmek için:

Faik Reşit Unat (1899-1964) ve Bibliyografyası

Yer isimlerinin eski adlarını ifade etmek için:

İzmir Yakınında Kemal Paşa (Nif) da Laskaris 'ler Sarayı

Yapılan bir etkinliğinveya olayın tarihsel aralığının açıklanması için:

Tilmen Höyük Çalışmaları (1958-1960)

1985-1990 aralığında yay araç yukarıda sıralanan amaçlardan yalnızca kişilerin doğum ve ölüm tarihlerini belirtmek için kullanılmamıştır. Bununla birlikte kullanım oranının artmasıyla birlikte kullanım çeşitliliği de artmıştır. Bu dönemde belirlenen farklı kullanımlar aşağıda listelenmiştir:

Başlıkta verilen lakapta kastedilen kişiyi açıklamak:

Gazi 'nin (Atatürk 'ün) Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası

Başlıkta söze edilen kişinin lakabını belirtmek:

Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavuş (Cimri) 'un Sikkeleri

Alıntı terimlerin Türkçe karşılıklarını vermek:

Genç Bizans Devrinde Trepanasyon (Kafatası Delgi Ameliyatı)

Makale incelemesinin kapsadığı tarih aralıklarını belirtmek:

Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Gergiler (1913-1920)

Makale incelemesinin kapsadığı dönemleri belirtmek:

Orta Asya Mahalli Türk Hükümdar ve Aristokratları arasında İslamiyet: İlk Müslüman Türk Hükümdarları (Emeviler Devri)

İncelenen eserin ilim dünyasındaki yaygın künyesini belirtmek:

Ashella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış

Yay aracının en sık kullanıldığı dönem olan 2011-2016 aralığında yukarıda sayılan özelliklerden yalnızca başlıkta verilen lakapta kastedilen kişiyi açıklamak ve incelenen eserin künyesini belirtmek işlev-

lerinde kullanılmamıştır. En çok incelenen konunun tarih aralıklarını belirtmek için kullanılmıştır. Farklı kullanımlar aşağıda sıralanmıştır:

Başlıkta günümüz Türkçesiyle verilen konu veya kavramın incelenen dönemdeki karşılıklarını belirtmek:

Halk Hekimliğinden Diş Hekimliğine: 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Dişçilik Mesleği (Erbâb-ı Esnân)

Başlıkta söz konusu edilen olayın kesin tarihini belirtmek

Selanik Vilayeti Almanya ve Fransa Konsoloslarının Öldürülmesi Olayı (6 Mayıs 1876)

Sonradan alınan soyadlarını açıklamak:

İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti Kosova

Makalenin yöntemini belirtmek:

Ortaçağ İslâm Kaynaklarında Tuna Bulgarları İçin Kullanılmış Olan Etonimler (Kronolojik Bir Değerlendirme)

Makalede kullanılan kaynakları belirtmek:

1916 ile 1919 Yılları Arasında Krakov Müstahkem Mevkii Hastanelerinde Osmanlı Askerleri (Polonya Kaynakları Işığında)

Şehir isimlerinin bağlı olduğu yer adlarını belirtmek:

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları

Başlıkta kullanılan çeviri kavramların orijinal dildeki karşılıklarını belirtmek:

Stratford Canning'in Raporlarına Göre Sultan Abdülmecid ve Ona İngiltere Tarafından Verilen Dizbağı Nişanı (Knight of the Garter)

Soru işaretiyle birlikte başlıkta belirtilen bilginin şüpheyle karşılandığını veya kesin olmadığını göstermek için:

Tigunānu'dan (?) Arpa Hisseleri Hakkında Bir Tablet

3.6. İki nokta:

İki nokta işareti 1937-1942 ve 1960-1965 yılları arasında 1'er kez kullanılmıştır. kullanımı 2011-2016 yıllarından önce ortalama %

2'ken bu yıllar arasında büyük bir artış göstererek %14'e yükselmiştir. Bu yükselişe paralel olarak daha önceki dönemde kullanılan noktalama işaretleri arasında son sıralarda iken 2011-2016 yılları arasında kullanım sıklığı açısından 3. sıraya çıkmıştır.

Son dönemlerde iki noktanın başlıklardaki kullanma oranındaki artış sadece bizim dilimizde değil bütün dünyada görülmektedir (bkz. Dillon, 1982, Hartley, 2007 ve Michelson, 1994). İki noktanın kullanım oranındaki bu artış araştırmacıların dikkatini çekmiş ve pek çok yayında bu konuya yer verilmiştir. İki noktanın birleşik başlıkları iki bölüme ayırmak için kullanılır (Antony, 2001). İki noktanın kullanıldığı başlıklara iki nokta başlıkları (İng. *colonic titles*), seri başlıklar (İng. *series titles*) veya birleşik başlıklar (İng. *compound titles*) adı verilir (Cheng vd., 2012). Birinci bölümde “isim” veya “konu” üzerinde durulurken ikinci bölümde “tanım”, “kapsam”, “metot” üzerine odaklanıldığı ifade edilmiştir (Antony, 2001). Literatürde iki nokta kullanılan başlıklar 5 ila 11 ayrı kategori içinde ele alınmıştır (Antony, 2001; Cheng vd., 2012). Bu çalışmada ise incelenen alt derlemlerde iki nokta kullanılan başlıkların toplam farklı 12 çeşidi tespit edilmiştir.

1937-1942 yılları arasında iki nokta tanım-konu arasında ilişki kurmak için kullanılmıştır:

Son Kapitülâsyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji

1960-1965 yıllarında ise tanım-isim şeklinde bir kullanım söz konusudur:

İssiz bir Adacığın Koynunda Uyuyan Antitek Şehir: Kedreai

1985-1990 yıllarında her iki kullanım da tanıklanmıştır farklı bir kullanıma rastlanılmamıştır. 2011-2016 yılları arasında ise iki noktanın kullanım sıklığıyla birlikte kullanım çeşitliliği de artış göstermiştir. Aşağıda bu kullanımlar listelenmiştir:

1. Tanım-konu:

Bir Sosyal Sorumluluk Projesi: Tuna Vilayeti İslahhaneleri

Halk Hekimliğinden Dış Hekimliğine: 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Dışçılık Mesleği (Erbâb-ı Esnân)

Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi

2. Konu-tanım:

Mebusân-ı Kirâmın Terceme-i Hâl ve Sergüzeştleri: Meşrutiyet Devrinden Unutulmuş Bir Biyografi Risalesi

3. Tespit-konu

Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Geşov Meselesi

4. Konu-metot+kapsam

Türkiye’de Harf Devriminin Belgelerin Form Yapısına Etkisi: Diplomatik Metodoloji Işığında Arşiv Belgelerinin İç Kaynaklı Elemanları Üzerine Bir İnceleme

5. Tanım-isim:

Erken Ortaçağların Şehirler Topluluğu: Medâ’in

6. Metafor-İsim:

Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi

7. İsim-konu:

Etelköz: Ortanca Macar Yurdu Hakkında Yeni Bazı Tespitler

8. Konu-örneklem

XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Orman Tahribi: Hüdavendigâr (Bursa) Sancağı Örneği

Kültürel Temizlik ve Bütünleşme Politikalarında Tarihin Rolü: Bosna Örneği

9. Konu-Soru

Bir Ortaçağ Anadolu Sûfisi Hakkında Yeni Bulgular: Aybek Baba Şeyh mi, Emir mi?

10. Tez-Konu

Düşmânlarımıza Bâ’is-i Helecân Vermek: Edirne Yeni Saray’ı Tamir Etmek

Derlemde aynı başlıkta iki kez iki nokta işaretine yer verilen örnekler de bulunmaktadır. Bu tutum Batı literatüründe tespit edilmiştir. Aşağıda bu tarz kullanımlar anlam incelemeleriyle birlikte örneklendirilmiştir:

11. Konu - Konu - Tarih

*Türkistan'ın Erken Dönem Muhaceret Mücadelesi ve Türkistan-
cılık: Muhacerette Milli Kimlik Tasavvuru: 1925-1940*

12. Konu - Kapsam - Konu

*Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân'da Yer Alan Anatomi
Terimleri Üzerine Bir Ön Çalışma: "Birinci Kısım: Osteoloji Hakkın-
da"*

3.7. Soru

Her ne kadar dünyada başlıklarda soru işareti kullanımı yaygınlaşsa da incelememizde soru işaretinin kullanım oranının 1937'den günümüze %1'i geçmediği görülmüştür. Derlemde tespit edilen 8 örnek şu şekilde gruplandırılabilir:

mi

İslam Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?

mi+mi

*Bir Ortaçağ Anadolu Sûfisi Hakkında Yeni Bulgular: Aybek
Baba Şeyh mi, Emir mi?*

ne

*Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmet bin Mahmud Efendi'nin tuttuğu
Prut Seferine Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?*

nerede

*Osmanlı Devletine İltica Etmiş Olan Kâryeka Hânedanından
Ahmed Han Nerede Vefat Etti?*

neden

*Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Âzamlarından Mahmud Paşa
İle Şehzade Mustafa'nın Araları Neden Açılmıştı?*

Tek bir örnekte soru işareti parantez içinde kullanılarak başlıkta verilen bilginin kesin olmadığı vurgulanmıştır:

Tigunānu'dan (?) Arpa Hisseleri Hakkında Bir Tablet

3.8. Eğik çizgi

Bu noktalama işareti sadece 1985-1990 ve 2011-2016 aralıklarında ikişer kez olmak üzere toplam 4 kez kullanılmıştır. İlk üçünde verilen Hicri tarih ve Miladî tarih denkliklerini ayırmak için kullanılmıştır:

Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (1132-33 H./1720-21 M.)

1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi

Osmanlı Devleti'nde Tekâlif-i İmdâdiye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/M.1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi

Son örnekte ise makalede incelendiği belirtilen iki kelimeyi birbirinden ayırmak için kullanılmıştır:

Hittite Metinlerde Geçen KUR Hulana-/ KUR SIG 'Yün Nehri Ülkesi' Üzerine Yeni Bir Değerlendirme

3.9. Eşitlik

Sayısal bir sembol olan eşitlik işareti sadece 1985-1990 alt derleminde 1 kez tespit edilmiştir. Bu başlıkta eşitlik işareti verilen Miladî tarih ve Hicri tarih denkliklerini göstermek için kullanılmıştır:

Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M.=945 H.)

3.10. Tırnak

Başlıklarda tırnak kullanımına sadece 2011-2016 aralığında 2 kez vurgu yapmak amacıyla başvurulmuştur.

Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân'da Yer Alan Anatomi Terimleri Üzerine Bir Ön Çalışma: "Birinci Kısım: Osteoloji Hakkında"

Osmanlı Algısında Garb Teknolojisi: “Mösyö Elektrik”in Ser-güzeşti

3.11. Tek tırnak

Tek tırnak işaretine sadece 2011-2016 tarihlerinde 1 kez başlıkta verilen makalenin inceleme konusunu teşkil eden yabancı kelimelerin anlamını belirtmek amacıyla başvurulmuştur:

Hititçe Metinlerde Geçen KUR Hulana-/ KUR SIG ‘Yün Nehri Ülkesi’ Üzerin e Yeni Bir Değerlendirme

4. Sonuç

Sosyal bilimler alanında yazılmış Türkçe başlık adlarının incele-nmesi amaçlanan bu çalışmada 2016-2011 yılları arasında yayınla-nan 298 akademik başlıktan oluşturulan bir derlem kullanılmıştır. Baş-lıklar; (i) uzunluk, (ii) metin düzenlemesi, (iii) tür ve (iv) noktalama kullanımları olmak üzere dört ayrı açıdan incelenmiştir.

İnceleme sonucunda Batı dillerindeki makale başlıklarının ince-lenmesiyle ortaya konulan bulgulara paralel olarak:

(i) Başlık uzunluklarının ortalama 9 kelime olduğu;

(ii) Metin düzenlemelerinde en sık iki bilgi birimli başlıklara yer verildiği;

(iii) Bilgi birim sayısı ile başlıkta kullanılan kelime sayısı ara-sında olumlu bir ilişkinin var olduğu;

(iv) Başlıkta yer alan bilgi birimi sayısı ile makalenin boyutu arasında olumlu bir ilişki bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Batı dillerindeki makale başlıklarının incelenmesiyle ortaya ko-nulan bulgulardan farklı olarak:

(i) Başlıkta kullanılan kelime sayısı ile makalenin hacmi arasın-da anlamlı bir ilişki bulunmadığı;

(ii) Tasvirî başlıkların %90 kullanım oranıyla Türk akademisin-de en çok kullanılan başlık türü olduğu,

(iii) Batı dillerinde yaygın olarak kullanılan bildirim başlıklarının kullanım oranının Türkçe makalelerde ancak %7 olduğu;

(iv) Araştırma sorusunun bütün yönlerini içine alan bildirim başlığının bulunmadığı, bu tip başlıkların araştırma makalesinin sonucunun/tezinin genelleştirilmesiyle oluşturulduğu;

(v) Her ne kadar Batı literatüründe soru başlıklarında var olan bir artıştan söz edilse de incelememizde bu tür başlıkların kullanım oranının sadece %2 olduğu;

(vi) Her 100 akademik başlıktan 74'ünde noktalama işaretlerine yer verildiği,

(vii) Makale başlıklarında toplam 10 noktalama işareti türünün kullanıldığı,

(viii) En sık kullanılan noktalama işaretinin ise kesme işareti olduğu belirlenmiştir.

Kaynaklar

- Anthony, L., (2001) “Characteristic Features of Research Article Titles in Computer Science”, *IEEE Transactions on Professional Communication*, 44 (3), s.187-194.
- Ball, R., (2009) “Scholarly communication in transition: the use of question marks in the titles of scientific articles in medicine, life sciences and physics” 1966–2005. *Scientometrics*, 79 (3), s.667–679.
- Biacchi, A. (2003) “Relation complexity of titles and texts: A semiotic taxonomy”, Editör: MERLINI BARBARESİ, L., *Complexity in Language and Text*,. Pisa: PLUS, s.319-341.
- Biswas, Asit K. ve Kirchherr, J., (2015) “Prof, no one is reading you”, *The Straits Times*, [http:// www.straitstimes.com/news/opinion/more-opinion-stories/story/prof-no-one-readingyou-20150411](http://www.straitstimes.com/news/opinion/more-opinion-stories/story/prof-no-one-readingyou-20150411), Türkçe çevirisi <http://t24.com.tr/haber/profesör-hic-kimse-sizi-okumuyor,298153>, 28.11.2016.
- Busch-Lauer, I., (2000) “Titles in English and German research papers in medicine and linguistics”, *Analysing Professional Genres*, Editör: TROSBORG, A., Amsterdam: John Benjamins, s.77-97.
- Butek, RK ve van Raan AFJ., (2011) “Non-alphanumeric characters in titles of scientific publications: an analysis of their occurrence and correlation with citation impact”, *Journal of Informetrics*, 5 (4), s.608-617
- Buxton, A. B., ve Meadows, A. J. (1977). “The variation in the information content of titles of research papers with time and discipline”, *Journal of Documentation*, 33 (1), s.46–52.
- Cheng, S.W., KUO C.W. ve KUO C.H., (2012) “Research article titles in applied linguistics” *Journal of Academic Language & Learning*, 6 (1), s.1-14.
- Dillon, J. T. (1981) “Functions of the Colon: An Empirical Test of Scholarly Character”, *Educational Research Quarterly*, 5, s.71-75.
- Dillon, J. T. (1982) “In Pursuit of the Colon: A Century of Scholarly Progress: 1880-1980”, *Journal of Higher Education*, 53 (1), s.93-99.

- Forray, J. M. ve Woodilla, J. (2005) “A discourse analysis of temporality in journal titles”, *Time & Society*, 14 (2-3), s.323-339.
- Fortanet I., Coll J. F., Palmet J. C., Posteguillo S. (1997) “The Writing of Titles in Academic Research Articles”, Editör: CHAMORRO R. M., NAVARRETE A. R., *Lenguas aplicadas a las ciencias y la tecnología. Aproximaciones, Cáceres*, Spain: Universidad de Extremadura, Servicio de Publicaciones, s.155-158.
- Fortanet I., Posteguillo S., Coll J. F., Palmer J. C. (1998) “Linguistic Analysis of Research Article Titles: Disciplinary Variations”, Editör: VAZQUEZ I., CAMILLEU I., *Perspectivas Pragmáticas en Lingüística Aplicada*, Zaragoza, Spain: Anubar, s.443-447.
- Gesuato, S., (2008) “Encoding of information in titles: Academic practices across four genres in linguistics”, Editör: TAYLOR, C., *The Role of Ecorpora in Translation and Language learning, Ecolingua Italy: EdizioniUniversità di Trieste*, s.127–157.
- Goodman, R., Thacker, S. ve Siegel, P., (2001) “What’s in a title? A descriptive study of article titles in peer reviewed medical journals”, *Science Editor*, 24 (3), s.75-78.
- Habibzadeh, F. ve Yadollahie, M., (2010) “Are shorter article titles more attractive for citations? Cross-sectional study of 22 scientific journals”, *Croatian Medical Journal*, 51 (2), s.165–170.
- Haggan, M. (2004). “Research paper titles in literature, linguistics and science: Dimensions of attractions”, *Journal of Pragmatics*, 36, s.293–317.
- Hartley J. (2007a) “‘Colonic titles!’, The Write Stuff”, *The Journal for European Medical Writers*, 16 (4), s.147-149.
- Hartley J. (2007b) “There’s More to the Title than Meets the Eye: Exploring the Possibilities”, *Journal of Technical Writing and Communication*, 37, s.95-101.
- Jacques, TS ve Sebire, NJ., (2009) “The impact of article titles on citation hits: an analysis of general and specialist medical journals”, *Journal of the Royal Society of Medicine Short Reports*, 1 (2), s.1–5.
- Jamali, H.R. ve Nikzad, M., (2011) “Article title type and its relation with the number of downloads and citations”, *Scientometrics*, 88 (2), s.653-661.

- Lewinson, G. ve J. Hartley, (2005) “What’s in a Title? Number of Words and the Presence of Colons”, *Scientometrics*, 63 (2), s.341-356.
- Michelson G. (1994) “Use of Colons in Titles and Journal Status in Industrial Relations Journals”, *Psychological Reports*, 74, s.657-658.
- Moore, A., (2010) *Do Article Title Attributes Influence Citations?*, New York: Wiley-Blackwell Publishing News.
- Nord C. (1995) “Text-Functions in Translation: Titles and Headings as a Case in Point”, *Target*, 7 (2), s.261-284.
- Rosner, J.L., (1990) “Reflections of science as a product”, *Nature*, 345: s.108.
- Sagi, I ve Yechiam, E., (2008) “Amusing titles in scientific journals and article citation”, *Journal of Information Science*, 34 (5), s.680–687.
- Salager-Meyer, F. ve Alcaraz Ariza, M. Á. (2013). “Titles are “serious stuff”: A historical study of academic titles”, *Jahr*, 4 (7), s.257–271.
- Soler, V. (2011) “Comparative and contrastive observations on scientific titles in written English and Spanish”, *English for Specific Purposes*, 30, s.124-137.
- Stremersch, S, Verniers, I ve VERHOEF, P. C., (2007) “The quest for citations: drivers of article impact”, *Journal of Marketing*, 71 (3), s.171–193.
- Wang, Y., & Bai, Y. (2007). “A corpus-based syntactic study of medical research article titles”, *System*, 35, s.388–399.
- Whissell, C. (1999). Linguistic complexity of abstracts and titles in highly cited journals, *Perceptual and Motor Skills*, 88, s.76–86.
- Yitchaki, M., (1994) “Relation of the title length of journal articles to number of authors”, *Scientometrics*, 30 (1): s.321–332.

Sekülerliğin Biçimleri Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik

Talal ASAD

(Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul, 2016, 320)

Ayşe Derya Saraçoğlu

Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri* eserinde, sekülerlik ve sekülerliğin uzantısı olan kavramları tarihsel süreçlerini de ele alarak geçirdikleri değişiklikler çerçevesinde analiz ediyor. Seküler kavramını tanımlamanın ve doğrudan doğruya kavramanın güç olduğunu düşünen Asad, kavramın “gölgelerinin izini” sürmeyi tercih etmektedir. Modernitenin bir proje olduğunu belirten Asad, sekülerizmi de modernitenin kurumsallaştırmayı amaçladığı ilkelerden bir tanesi olarak değerlendirmektedir. Asad, seküler ve dini olanın birbirinden keskin sınırlarla ayrılmayacağını ve paradoksal bir ilişki içerisinde olduklarını belirtmektedir. Bu fikrin çerçevesinde de seküler ve dini olanı kategorileştirme yoluna gitmeyerek, kavramları antropolojinin araştırma konusuna haline getirerek okuyucuya sunmuştur.

Kitap, *Seküler, Sekülerizm ve Sekülerleşme* başlıklı üç kısımdan meydana gelmektedir. Asad sekülerleşmeyi şu cümlelerle tanımlamıştır: “Kanımca sekülerleşme ne kendisini öncelediği varsayılan dini olanın devamıdır (yani, kutsal bir kökenin son aşaması değildir) ne de bundan basit bir kopuştur (yani, onun karşıtı, kutsal olanı dışlayan bir öz değildir). Ben seküleri, modern yaşamdaki belli davranışları, bilgileri ve duyarlılıkları bir araya getiren bir kavram olarak alıyorum” (sf. 37). Eserin içerisinde, sekülerizmin siyasi içeriğini vurgulayan Asad, ayırt edici yönünün ise “yeni din, etik ve siyaset kavramları ve bunlarla ilişkili yeni kurallar öngörmesi” (sf. 11) olduğunu belirtmektedir.

Seküler, Sekülerleşme ve Sekülerizm olarak başlıklandırılan üç kısım alt başlıkları olan yedi bölümden oluşmaktadır. İlk kısım olan

Seküler başlığı, “Sekularizm Antropolojisi Diye Bir Şey Olsa Neye Benzerdi?”, “Faillik ve Acı Üzerine” ve “Zulüm ve İşkence Üzerine” bölümlerinden; Sekularizm başlıklı ikinci kısım, “İnsan Hakları Aracılığıyla ‘İnsan’ı Kurtarmak”, “Avrupa’da Bir ‘Dini Azınlık Olarak Müslümanlar” ve “Sekularizm, Ulus-Devlet ve Din” bölümlerinden; Sekülerleşme başlıklı son kısım ise “Sömürge Mısır’da Hukuk ve Ahlak Alanının Yeniden Düzenlenişi” bölümünden oluşmaktadır.

Birinci kısmın ilk bölümünde Talal Asad, antropologların sekülerlik kavramıyla ilgilenmediklerinden bahsetmiş, kendisi sekülere antropolojik bir yaklaşım getirmeye çabası içine girmiş, antropolojiyi bir yöntemden ziyade kavramsal bir analiz olarak ele almıştır. Dini anlamak isteyen bir disiplinin dinin ötekisiyle de ilgilenmesi gerektiğinden bahsetmektedir (sf. 34). Asad bu kısımda sekülerliğin tarihsel arka planını ortaya koymuştur ve asıl macının kavramın yaşadığı teorik değişikliklerin pratiğe nasıl yansıdığını göstermek olduğunu ifade etmiştir. İlaveten Asad, sekülerin sabit, tekil tarihsel bir kimliğinin olmadığını, seküler ve dini olanın sabit kategoriler olmadığını ancak birbiri ile ilişki içerisinde olduğunu belirtmektedir.

Asad ilk bölümde mit mefhumu ile seküler kavramı arasındaki ilişkiye değinmiştir. Bu ilişkiyi öncelikle mit mefhumunun tarihsel sürecini irdeleyerek ortaya koymuştur. Sadece dini olana atfedilen mit algısının aslında sekülerin dayanağı olduğuna dair örnekler vererek kavramın değişen yüzünü ortaya koymuştur. Aynı zamanda kutsal algısına da değinen Asad, kutsal kavramının antropologlar tarafından oluşturulan ve teologlar tarafından da devralınan bir kavram olduğunu ve kutsal ile dindışı olan arasındaki karşıtlığın modern dönem ürünü olduğunu belirtir (sf. 46). Asad’ın üzerinde durduğu kutsalın inşası aslında modern dönemde beliren doğu batı karşıtlığının somut örneklerinden bir tanesidir.

Seküler dönemde, mite dair düşüncelerden bir tanesi de manevi hakikati algılama yolu görülmesi olarak ifade edilebilir. Romantik gelenekte mit, şiirlerde de kullanılmıştır. Nihayetinde genel amaç, seküler değerler için bir temel oluşturmaktır. Bunu da mitler vasıtası ile çeşitli alanlarda yapılmıştır.

İkinci bölümde, Asad, sekülerlik kavramını ve ona yüklenen anlamı faillik kavramı üzerinden incelemiştir. Faillik kavramı üzerinden değerlendirmelerde bulunulan bu bölümde, acı kavramına da dini ve seküler boyutu göz önünde bulundurularak yer verilmiştir. Failliğin tanımlamalarına ve tarihsel serüvenine ele alan Asad, temsili anlamı olduğundan ve teatral yönünden de bahsetmektedir. Faillik sahip olduğu karmaşıklık sebebiyle, bulunulan konjonktüre göre de çeşitli anlamlar yüklenebilmektedir.

Seküler anlayış acıyı bireysellik içine hapseder ve araştırılmasını mümkün görmez (sf. 100). Bu bakış açısı acıyı pasif bir konuma oturtmaktadır. Ancak Asad'ın belirttiği üzere acıya tahammülün dahi kültürden kültüre değiştiği bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla acının kültürel ve fiziki olarak ilişki yaşama tarzları olması sebebiyle faal bir yönü de vardır (sf. 103). Sekülerin ahlaki vurgu merkezinin beden olması, acıya dair ilişki bazlı fikri kabul etmesini zorlaştırmaktadır.

Acıya olan bakış açısı seküler dönemde radikal bir değişiklik göstermiştir. Asad buna örnek olarak şehitlik durumunu vermiştir (sf. 105-106). Şehitlik, mevcut olan fiziki acının önemsenmediği ve ulaşılmak istenen bir merteye olarak görüldüğü dönemden, günümüzde bu kavramın anlaşılmasına kadar gelen köklü değişimler geçirmiş, kendisine yüklenen anlamın farklılaştığı bir kavramdır. Asad, sekülerist ön yargının dinleri acı ile bağdaştıran ve dini ceza korkusuna dayayan anlayışın yanlışlığını da vurgulamaktadır. Modern dönemde, devlet hukuku temel alınarak acıyı kullanmak mazur görülürken, öbür dünya algısı çerçevesinde kötülüğü bu dünya ile sınırlayan dini perspektife dair eleştirel tutum benimsenmektedir.

Üçüncü bölümde acıya dair seküler tutumlara yer veren Asad, seküler ön yargılardan bir tanesi olan din ve zalimliğin bir arada ele alınmasına dair eleştirilerde bulunuyor. Asad, yirminci yüzyıldaki dinle alakası olmayan “Nazi Almanyası, Stalin Rusyası, İmparatorluk Japonyası, Kızıl Khemerler, Mao'nun Çin'i” örneklerinden bahsetmiş, yine on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın Afrika ve Asya'da uyguladıkları zulümlerin görmezden geldiğini belirtmiştir (sf. 123). Eserin genelinde de, Asad'ın değindiği konular ve verdiği örnekler, Batının sahip olduğu yanlı tutumun geçerli argümanlara sahip olmadığını bize göstermektedir.

Asad, modern vicdanın seküler vicdan olduğunu belirtmiş ve acıya yüklenen anlamın da değiştiğini ifade etmiştir. Hıristiyanlığı örnek veren Asad, bugün ıstıraptan olumlu bir anlam çıkarılamadığını, İsa'nın çilesine dair olan öğretinin günümüzde anlamını yitirdiğinden bahsetmektedir. Artık çile reddedilmekte, ıstırap ve acı gibi kavramlara sadece olumsuz anlam yüklenmektedir (sf. 130). Bu durum da beraberinde dini olanın ardındaki mananın da içeri boşaltmasını beraberinde getiren bir süreç ortaya çıkarmaktadır.

Seküler toplumun vadettiği zulmün olmadığı, hoşgörü temelli toplum oluşturma mottosunun güncel durum detaylıca incelendiğinde başarıya ulaşmadığı görülmektedir. Modern dönemde, refahı oluşturmak adına modern hukuktan da referans alarak yapılan çoğu uygulama aslında halka acı ve ıstırap verici boyutlardadır. Bunun en somut örneği olarak, Batının sözde refah vaadederek sebep olduğu savaşlar ve neticesinde savaş açılan, sömürülen halkların durumu verilebilir. Eserin genelinde değinilen konularda ve ele alınan örneklerde de görüldüğü üzere sekülerlik meselesi ile ilgili olarak genel yaklaşım dini olanı negatif niteliklerle bağdaştırarak onların aksi olan olumlu niteliklerin seküler politikalarla sağlanabileceği algısını oluşturma çabası olarak özetlenebilir. Ancak Asad, klasik sekülerleşme teorilerine olan eleştirel tutumunu, bu yaklaşımın barındırdığı tutarsızlıkları ele alarak ifade etmektedir. Acı, ıstırap, işkence, zulüm meseleleri de tutarsız yaklaşımın en iyi örneklerindedir.

Asad acının modern Avrupa ve Amerika toplumlarında her durum için katlanılmaz bir şey olarak görülmediğini belirtmektedir: “savaşta, sporda, bilimsel deneylerde ve ölüm cezasında –ve cinsel haz alanında- fiziki ıstırap çektirme faal olarak uygulandığı gibi yasal olarak da buna göz yumulur. Hayvanlara acı çektirmek de bu toplumların olağan bir parçasıdır” (sf. 138). İlaveten, Asad, kasıtlı zalimliğin uygulanması olarak tanımladığı işkencenin kamuoyu tarafından kınanması ve uluslararası hukuk tarafından da yasaklanmasına rağmen yaygın olarak görüldüğünden bahsetmektedir. Ancak yasaklanması ve kınanması sebebiyle de alenen yapılmadığını eklemektedir. Bu durum beraberinde işkence suçlamasından kaçabilmek amacıyla acı verici muamelelere dair hukukun yeniden tanımlanma çabasına girildiğini belirtir ve İsrail örneğini ekler: “İsrail yasalarına göre işkence yasaktır.

İsrail yetkilileri işgal edilen topraklarda işkenceye izin verilmediği ya da göz yumulmadığı söylüyorlar, ama *suistimallerin olduğunu kabul ediyor ve bunların soruşturulduğunu bildiriyorlar. 1987’de Landau Adalet Komisyonu özel olarak ‘işkence’yi kınadı ama itiraf ettirmek ve bilgi almak için ‘aşırıya kaçmayan fiziksel ve psikolojik baskı’ya izin verdi; raporun izin verilebilir baskıyı tarif eden gizli eki hiçbir zaman kamuya açıklanmadı”* (sf. 139). Bu örneğe benzer birçok vaka diğer ülkelerde de görülmektedir. Ancak modern söylemde bu örnekler yer verilmezken; acı, şiddet, zulüm ve işkence salt dinle beraber anılır.

Sıraladığımız örnekler ek olarak acının ve işkencenin fiziki boyutunun yanı sıra manevi boyutundan bahsetmek gerekmektedir. Beyin yıkama, tecrit, yönünü şaşırtma gibi psikolojik zorlama yöntemleri de işkencenin manevi yönü olarak sıralanabilir (sf. 140).

Modern-seküler yaşamda, örneklerini sıraladığımız genel alana ek olarak özel alanda da acı ve işkence örnekleri mevcuttur. Seküler akıl acıya yüklediği anlam değiştiği takdirde ona yüklediği alçaltıcı anlamı yadsıyabilecek çelişkili bir yapıya sahiptir. Acı ile haz arasındaki keskin bir ayırım yapılamaması sebebiyle, özel ilişkilerde bu ikisinin belirlenebileceği düzlem net değildir. Örneğin acıya / acı çektirmeye seksüel bir anlam yüklenmesinde bunun haz verici bir durum olarak algılanması sıklıkla görülen örneklerden bir tanesidir.

Sekülerizm başlıklı ikinci kısımda Asad, sekülerin siyasi öğretisi olan yönünü ele almaktadır. İkinci kısmın birinci alt başlığı olan “İnsan Hakları Aracılığıyla ‘İnsan’ı Kurtarmak” başlıklı dördüncü bölümde, insanın tanımlanmasının dahi seküler düzende görece olduğundan ve insan hakları mefhumunun pratikte işlevsizliğinden bahsetmektedir. Asad, konunun girişini Somali’de yaşanan bir “insan hakları” ihlali örneği ile başlamıştır: “*Birkaç yıl önce Birleşmiş Milletler’in Somali’ye müdahalesi sırasında, Belçikalı ve Kanadalı askerler Somalili sivilere işkence yapmakla suçlanmıştı. ABD güçleri ise, yine aynı dönemde, ABD ordusunun asgari düzeyde kayıp yaşamasını (tercihen hiç yaşamamasını) sağlamak amacıyla (tercihen havadan) aşırı güç kullanmayı salık veren askeri doktrin bir sonucu olarak, kentteki tüm evleri yıkamış, önemli sayıda sivil öldürmüştü. Cenevre Konvansiyonları açıkça ihlal edilmiş olmasına rağmen, ABD’nin bu ihlalin sorumluları hak-*

kında (Belçikalıların ve Kanadalıların işkencecileri kovuşturdukları gibi) soruşturma açmadığına o dönemde de dikkat çekilmişti. “Bunun nedeni”, diye yazar Alex de Waal, “çok basit: helikopter saldırılarına ilişkin emirler Mogadişu’daki kuvvet komutanından daha üst düzey yetkililerden –adını koyalım, Florida’daki Centcom Karargahı’ndan ve bizzat Beyaz Saray’dan- gelmişti. Mogadişu’da işlenen savaş suçlarının faileri listesinde bazı çok üst düzey Amerikalı yetkililerin ismide olabilir” (sf. 155).

Asad’ın verdiği bu örnek modern dönemde insan hakları meselesine yaklaşım ile ilgili adaletsizliği açıkça ortaya koymaktadır. Bahsedilen tarihin günümüze yakınlığı, müdahalede bulunanın Birleşmiş Milletler olması dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Bu noktada insan haklarından ziyade öne çıkan kimin “insan” tanımlaması içerisinde değerlendirdiği gerçekçi olmuştur. 3. Dünya ülkeleri olarak lanse edilen bölge insanlara verilen değer ve onlar için işletilen hukuk hiçbir zaman ve düzlemde –bu örnekte de gözlemlendiği üzere- Avrupa ve Amerika ile denk olmamıştır.

Dördüncü bölümde insan haklarının temel kavramı olan “insan” ile ilgili kabullere de yer vermiştir. Asad’a göre, “insan” ile ilgili sorun artık “gerçekten insan olanı” seküler devletin tanımlar hale gelmiş olmasıdır (sf. 182). Önceden “hukuken tarif edilen benlik, yani *kendi kendine sahip özne*, artık sorunsallaşmıştır” (sf. 191).

Beşinci bölümde Asad, Müslümanların Avrupa’daki durumuna değinmektedir. Öncelikle İkinci Dünya savaşı sonrasında gündeme gelen kimlik algısından bahsetmektedir. Avrupalı kimliği kavramının kullanımının temel nedeninin dışlanacak olanların belirlenmesi olarak özetleyen Asad, bu söylemin aslında Avrupalı olmayanlar hakkında duyulan endişenin bir semptomu olduğunu ifade eder (sf. 194). Bu yaklaşım sebebiyle de Avrupa’daki Müslüman göçmenlerin yaşadıkları toplumlarda temsil edilemediklerinden ve dışlandıklarından bahsedilmektedir.

Kimlik kavramına dair benimsenen yaklaşımın modern dönemin ürünü olduğunu belirten Asad, örneğin ortaçağda kimlikler çokluğunun kabul edildiğini belirtmektedir: “*Modern , seküler ulus- devletler dünyasındakinin aksine, ortaçağ Hıristiyan ve İslam Alemlerinde*

örtüşen bağlar ve kimlikler çokluğu kabul ediliyordu. İnsanların her zaman kendilerini tek bir egemen otoriteye tabi kılmaları beklenmiyordu, keza kendileri de egemen ahlaki özneler değillerdi” (sf. 215).

Eserin altıncı bölümünde, genler hatları ile sekülerleşme, modern milliyetçilik ve ulus devlet arasındaki ilişki incelenmiştir. Asad ilk olarak, Casanova'nın sekülerlik tezine getirdiği eleştirilere yer vermektedir. Casanova'nın Modern Dünyada Kamusal Dinler kitabında sekülerleşmeye dair şu üç öğeden bahseder -Asad'ın ifadesi ile “Weber'den beri modernliğin gelişiminde esas alınan üç öğesine işaret eder”-: (1) toplumsal uzamlar arasındaki yapısal farklılaşmanın artması sonucunda dinin siyasetten, ekonomiden, bilimden vs. ayrılması; (2) dinin kendi alanı içerisinde özelleşmesi; (3) dini inancın, bağlılığın ve kurumların toplumsal öneminin azalması (sf. 217). Casanova birinci ve üçüncü maddelerin uygulanabilir olduğunu söyler. Asad da, diğer iki maddeye eleştiriler getirerek sekülerleşme tezinden bir şey kalmadığını belirtir. İkinci maddenin eleştiri olarak; dinin aslında modern siyasetin ayrılmaz bir parçası olduğunu, ekonominin nasıl yönetileceği konusunda ilgisiz kalmadığını belirtir. Üçüncü madde içinse getirdiği eleştiri; dinin toplumsal mahiyetinin salt kiliseye devamlılık bağlamında değerlendirilmesinin anlamsız olduğunu (sf. 218-219).

Sekülelere dair sahip olunan paradoksal algıdan da bahseden Asad, din ve seküleri tamamen birbirinden ayrı tutma çabasının yanında sekülerin dini yarattığı düşüncesinin de olduğunu belirtmektedir. “İlerleme tarihçileri modernlik-öncesi geçmişte seküler yaşamın hürufeci ve baskıcı bir din yarattığını ve modern bugünde sekülerizmin aydınlanmış ve hoşgörülü bir din ürettiğini aktarırlar” Dolayısıyla ortada mevcut iki çelişkili iddia vardır; birincisi arada keskin ayırım olduğu, ikincisi de sekülerizmin dini ürettiği (sf. 230).

Sekülerleşme ve milletçiliğin arasındaki yakın ilişkinin sebebi; milliyetçiliğin temelini devlet olan sonsuz bağlılık ve sadakat olmasıdır. Millet diye nitelendirdiğimiz kavram sadece dünyada vardır (sf. 230). Dolayısıyla bu ideoloji sekülerleşmenin veçhelerinden bir tanesi olarak ifade edilebilir. Sekülerizm yaklaşımı, dinin sadece kişisel alanda tutulması gerektiğine dair fikri içeren bir algıya sahiptir. Din; kişisel ibadet ve inançla eş değer düşünülür ve kamusal alanda ona

yer olmadığı fikri benimsenir. Buna ek olarak modern ulus devletle bireysel yaşamın tüm unsurlarının sistem tarafından belirlenmesi aslında sekülerizm siyaseti çerçevesinde dine alan bırakılmamasının da bir göstergesidir.

Eserin son kısmı olan Sekülerleşme çerçevesinde Asad, sömürge Mısır'daki hukuk, ahlak ve dini otorite alanında yaşanan değişimlerden bahsetmektedir. Talal Asad bu bölüme iki temel soru ile başlamaktadır: “*Müslümanlar modern çağdan önce sekülerizm hakkında ne düşünüyorlardı? Müslümanlar seküler düşüncesi hakkında bugün ne düşünüyorlar?*” (sf. 243). Asad, Mısır'ı ele alırken konuya bu iki soru çerçevesinde yaklaşmıştır.

Talal Asad, bu bölümde kavramların dilde mevcut olmaları, onlara yüklenen anlam ve uğradıkları çeşitli değişiklikleri pratikteki etkisin üzerinde durmuştur. Asad'a göre; sekülerleşme kavramının on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da kavramsal olarak var olmasına karşın, Arapça'da karşılığını bulma konusunda herhangi bir çaba olmaması tek başında Mısır'da sekülerizm anlayışının olmadığını kanıtlamaz ancak siyasi alanda bu doğrultuda bir çaba olmadığını da göstermektedir. Sekülerizmin, sekülerleşme sürecinin siyasi boyutu olması sebebiyle, aslında bu durum bize, modern dönem öncesinde Mısır'da sekülerizm anlayışının olmadığını da kanıtlamaktadır (sf. 246-247). Bu noktada sekülerizmi Mısır'da mümkün kılanın modernleşme sürecinin beraberinde getirdikleri olduğuna dair bir çıkarım yapmak mümkün görünmektedir.

Mısır hukukunda yaşanan reform birçok farklı değişkenle açıklanabilecek olsa da nihai temelini, toplumun önde gelen kesiminde görülen “Batılılaşma hevesi” ve beraberinde gelen süreçle açıklamak mümkündür. Avrupalılarla ilgili olarak sahip olunun “*Avrupalılar kendi işlerini düzgün bir şekilde yürüten insanlardır ve kaygı verici her sorunu çözenin bir yolunu bulmuşlardır*” yaklaşımı, Mısır'ı şeriat hukukunu değiştirme noktasına kadar sürüklemiştir. Burada asıl önemli olan mesela, değişen hukukun, toplumun tahmin edilen ya da edilemeyen birçok alanında değişimlere neden olduğu gerçeğidir. Örneğin, aile hukukuna dair yapılan değişiklikler aile yapısında değişikliklere yol açmıştır: Asad bu durumu modern ulus devletinin yönetiminin bir

parçası olan doğum kontrolü ve tek eşli modern aile tipinin öne çıkarılması örnekleri ile de açıklamıştır (sf. 271-276).

Asad, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında seküler modernlik için gerekli olan temel ön koşullardan bazılarının yaşanan toplumsal ve kültürel değişiklikler ile oluştuğunu savunmaktadır: *“Bu koşulların arasında temel toplumsal uzamların yasal olarak tesisi vardı; bu sayede yönetim (1) ulus devletin siyasal otoritesi aracılığıyla, (2) pazarda mübadele özgürlüğü aracılığıyla ve (3) ailenin manevi otoritesi aracılığıyla sağlama alınabilirdi. Bu şemanın merkezinde hukuk ile ahlak arasındaki ayırım vardır ve kamusal mübadele özgürlüğü ikisini de dolayımalar.”* Asad Mısır’daki şeriat reformunun da bu yeniden düzenlemelerle ilişki olduğunu belirtmektedir (sf. 276-277).

Asad, Mısır’a ihraç edilen usul ve kanunların o dönem için Avrupalılaştırma ya da medenileştirme olarak görülmesine rağmen bugün pek çok kişi tarafından sekülerleşme ya da modernleşme olarak tanımlandığını belirtmektedir. Bu terimleri ise çözümlenmeye dair çabanın olmadığını da eklemektedir (sf. 295).

Sonuç olarak, Talal Asad, bu eserin sekülerliğin biçimlerini, kavramların soy kütüğünü ele alarak ve din ve seküler kavramlarını antropolojinin araştırma konusu yaparak okuyucuya aktarmıştır. Seküler, sekularizm ve sekülerleşme olarak yaptığı tasnif ile seküler ve dini olanı belirtmiştir. Seküleri tanımlamanın zorluğuna eserin birkaç yerinde değinen Asad, ilk bölümde seküler kavramıyla ilişkili kavram ve durumları ele almıştır. Kutsal, mit, hakikat, güç vb. kavramlar çerçevesinde dine yüklenen anlama değinmiş ve bunların seküler ile olan ilişkilerini belirtmiştir. Esasen, kitabın genelinde de Asad, tarihsel süreç içerisinde kavramların uğradıkları değişimlerin pratiğe olan etkilerine yer vermektedir. Bu durum, yoğunluklu olan seküler başlığı çerçevesinde görülmektedir. Faillik, acı, zulüm, işkence mefhumlarını ele alan Asad, seküler yaklaşım çerçevesinde uygulanan ikili yaklaşıma değinmiştir. Dini olanla bağdaştırıldıklarında alçaltıcı anlam yüklenen acı, zulüm, işkence vb.’nin aslında “modern-seküler” yaklaşım çerçevesinde de mevcut olduğunu ve bu durumdaki bakış açısının da olumlu olduğunu örneklerle açıklamıştır. İlaveten Asad, seküler ve dini

olanın keskin sınırlar çizilerek ayrılamayacağını ve birbirleriyle ilişkili olduklarını birkaç kez de belirtmiştir.

Siyasi bir öğreti olan sekülerizmi ele alan Asad, “insan” kavramının dahi belirlenen bir nitelik formuna dönüştüğünü, bunun getirisi olarak da seküler bir söylem olan insan haklarının dahi eşit uygulanmadığını yine örneklerle ortaya koymaktadır. Sekülerizmin milliyetçilikle yakın ilişkisine de değinen Asad, sekülerizmin ulus devletin bağıdaşıklığını ortaya koymaktadır.

Asad, sekülerleşme sürecini ise Mısır örneği üzerinden ele almıştır. Mısır örneğini seçmesinde Mısır’ın sömürge toplumu oluşu, modernleşme sürecini geçirmesi etkili olmuştur. Neticede Mısır’daki değişiklikler zamanla olmuş ve modernleşme sekülerleşmeyi beraberinde getirmiştir. Mısır’ın değişen hukukunun da pratik hayatta yansımalarına değinen Asad, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda medenileşme, Avrupalılaşıma olarak ele alınan değişimin şimdi modernleşme ve sekülerleşme olarak anıldığını ve bu kavramsal kullanımın aslında pratikle de yakından ilişkili olduğu noktasına değinmiştir.

Neticede Asad, klasik sekülerleşme teorilerine eleştiriler getirdiği bu eserinde seküler ve dini kavramlarının sabit olmadığını, kendi içerisinde paradoksal ilişkiler barındırdığını belirtmektedir. İlâveten sekülerizm ideolojisini benimseyenlerin ve sekülerleşmenin her geçen gün daha çok yayıldığını savunanların argümanlarını verdiği örneklerle yanlı bakış açılarını göstererek eleştirmektedir. Dinin, sekülerizm savunucularının iddia ettiği gibi etkisinin azaldığı görüşünün aksine, hukuk, ekonomi, siyaset, sosyal yaşam vb. birçok alanda etkisini sürdürdüğünü vurgulamaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak. Arı Kovanına Çomak Sokmak

Haşim Şahin

(Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, 526)

Lorena P. González Zuluaga

Haşim Şahin¹ is a historian of Osmangazi University, with a master's degree in Medieval History from Sakarya University and doctor in Turkish and Medieval History of Marmara University. He teaches at Sakarya University. His subjects of interest are: The studies on the Islamic process of the Turks, the religion-state relations in the period of Seljukian and Early Ottoman, the history of monotheism and the history of Alevism, the Seljuk's nutrition culture, children's history.

The text "Ahmet Yaşar Ocak. Arı Kovanına Çomak Sokmak" is a biographical work of which he is considered one of the most important historians of Turkey. And this is not surprising as this work records in 14 pages the vast historiographical production of this historian.

Ahmet Yaşar Ocak² is License: Ist. High Islam Institute (Marmara University,

Theology Faculty) (1963-1967). Istanbul University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (1967-1971). Science Specialist: Hacettepe University Postgraduate Education Faculty (Institute of Social Sciences) (1972-1974). Ph.D.: Strasbourg University, Faculty of Humanities, Institute of Turcology. (1974-1978). Since 1983 he have been a member of the Turkish Historical Society and Turkish Cultural Research Institute since 1997 and the Economic and Social History Foundation since 1997. Between 1993-1997 Hacettepe University in the Presidency of Turkic Studies Center he found it. His are-

---

Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi,

1 <http://www.hsahin.sakarya.edu.tr/tr/apersonel/akademik>

2 <http://www.history.hacettepe.edu.tr/ocak.html>

as of interest are: Social, cultural and religious history of the Seljuk and Ottoman periods. As a field of study, he chose a very problematic area with little work, like Islam, in the framework of Turkish history. The reason is the living and problematic connection with the present day; In other words, to understand the role of the Islamic factor in the Turkish history under the two cultures that are going on in Turkey and its reflection in different areas. This area is a subject of his publications, especially the Seljuk and Ottoman periods. However, he trying to connect with the past and follow the developments of the present day. The more popular side of this big problem is his interest. That's why he cares about the heterodoxy. He is interested in this framework with Alevism and Bektashism.

The “Ahmet Yaşar Ocak. Arı Kovanına Çomak Sokmak” is divided into four parts, which add up to sixteen chapters, in addition has a section where the opinion of some colleagues about Ocak, added to the chronology of his life and personal albums of his historical trips. The first part refers to Ocak's childhood in Yozgat in central Anatolia. The second part, focuses on the years of teaching and as an assistant and interview topics. The third part focuses on the topic of historiography, Turkish historiography, and discuss how history is made in Turkey. The fourth and final part analyzes the direct work of Ocak and the themes he has developed throughout his academic year, which relate to his considerations of the Turkish-Ottoman history of Islam, Bektashi and Alevi.

This work can be interpreted par excellence as a historiographic contribution to the ways of doing Turkish history, due to the criticisms and contributions that Ocak makes from his investigative experience to the discipline.

The work is developed chronologically, having as a connecting thread the life of Ocak, in which the different developments and personal and academic discoveries are closely and continuously related to the history of Turkey.

Although it is a very particular work, because all the narration revolves around the life of Ocak; It allows a character of universality by engaging it in the historical machinery of Turkey, because it refers

in a constant circle to the concern of how has written and written history in Turkey? That in the case of Ocak, it is studied from a particular place of enunciation: Islam, the movement Alevî, and everything that surrounds it.

I believe that the greatest contribution of this work is the invitation to a renewal in the way of making history, in which the Ocak proposes: “Türk tarihçilerinin bir zihniyet değişikliğine ihtiyaçları olduğunu, Türkiye’de tarihçiliğin bugün nerede olduğunu, yarın nerede olacağını tartışması ve bir yeni vizyon oluşturması gerektiğine inanıyorum. Suya sabuna dokunmayan ölü konulara yoğunlaşan, ha bire belge neşriyle uğraşan veya sürekli hamaset üreten bir tarihçiliğin faydasına inanmıyorum” (p. 254).

In addition, due to his experience, he maintains that: “Tarihçi olarak yapacağımız analizleri, yorumları, değerlendirmeleri, tarihçiliğin metodolojik kriterlerine göre yapmak gerekir muhakkak. İşte ülkemizde bu yaklaşımın olmaması, özellikle Türkosantrik, yani Türkleri ve Türk tarihini merkeze koyan bir anlayışın hakim olması, tarihçiliğimizin gelişmesini engelleyen sebeplerin en başta gelenlerinden biridir” (p.293).

It is then that this work from the experience of Ocak, presents as it has written the history of Turkey in the last 50 years, its influences, interests, concerns, perspectives and of course the experience of life. Therefore, this book is somewhat literary, because its narration develops as if it were a dialogue between friends, evoking the idea of sitting in a garden, drinking tea and talking ... which somehow turns out to be magical, because Ocak shows how his concerns and personal influences formed him as a critical historian. With what in this work shows the new generations an idyllic relationship between our profession and origin. Giving the reader a feeling of profane person, who divests himself of that “divine” idea of unattainable historian.

YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Word programında (2.0 ya da daha üst sürümlerinden birinde) yazılması,
- Makale ise, ortalama 5000 kelime; kitap incelemesi ise ortalama 1000 kelime olması,
- Başlıklarının sadece ilk harfleri büyük, Cambria 14 punto, kalın olması,
- En fazla ikili alt başlık kullanılması; ilkinin Cambria 12 punto, kalın, ikincisinin ise aynı zamanda italik olması,
- Yazar adlarının sadece ilk harfleri büyük, Cambria 12 punto kalın olması,
- Özetlerinin (abstract) 90-120 kelime arasında ve anahtar kavramlarının (keywords) 5-6 adedi geçmemesi, Times New Roman 12 punto italik olması,
- Ana metinlerinin Times New Roman 12 punto olması,
- Paragraf aralığının 12 nk ve satır aralığının 1,5 olması,
- Dipnotlarının Times New Roman 10 punto olması,
- Çift tırnak (“..”) kullanılması,
- Grafiklerinin Windows işletim sisteminde açılabilir olması, grafik ve tabloların numaralandırılması,
- Fotoğraflarının jpeg formatında ve yeterli boyutlarda, metin içinde ilgili yerlerde olması,
- Yararlanılan eserlerin kaynakçada belirtilmesi hususunda;

1- APA (<http://www.apastyle.org/>) ve

2- Chicago Stillerinin (<http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>) kullanılması gerekmektedir.

Ayrıca internette yapılacak olan alıntılarda;

Harvard Üniversitesi'nin yayınladığı şu kılavuzdan faydalanabilirsiniz:

http://www15.uta.fi/FAST/PK6/REF/writing_with_internet_sources.pdf

Dergimizde öncelikli olarak; Tarih, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanındaki makaleler yayınlanmaktadır.

Yazarlar, çalışmalarını Akademik İncelemeler Dergisi'nin DergiPark say-

fasına (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler>) gönderebilirler.

alışmalar, her biri ayrı bir sayfada başlamak kaydıyla aşağıdaki bölümleri içermelidir:

- Başlık sayfası (Yazar(lar)ın tam adları ve çalıştıkları kurumlar, iletişim bilgileri, makale üst başlığı), 90-120 kelime Türkçe zet ve 5-6 anahtar kavram ve 90-120 kelime İngilizce zet ve 5-6 anahtar kavram,
- Ana makale metni,
- Kaynakça,
- Ekler, tablolar, Őekiller.

Not 1: Doktorasını tamamlamamış araştırmacıların danışman hocaları ile beraber hazırladıkları çalışmalar editoryal sürece dâhil edilecektir.

Not 2: Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın yahut yayınlanmasın yazarlarına iade edilmeyecektir:

